

Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων

Management and Presentation of Sites & Monuments

Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων

Επιμέλεια έκδοσης
Σταύρος Βλίζος, Νότα Πάντζου

Αθήνα 2021

© 2021 diadrasis.

Το παρόν έργο δημοσιεύεται με όρους ανοικτής πρόσβασης: «Αναφορά Δημιουργού 4.0 (CC-BY)», με την προϋπόθεση αναφοράς στον συγγραφέα και τον εκδότη σε κάθε χρήση. Τα πνευματικά δικαιώματα παραμένουν στους συγγραφείς και τον εκδότη diadrasis.

Diadrasis Interdisciplinary research on Archaeological & Architectural Conservation

Βουρνάζου 31, 11521 Αθήνα, Ελλάδα

www.diadrasis.org

Φωτογραφία εξωφύλλου: Ρωμαϊκό ωδείο, Νικόπολη. Θερμές ευχαριστίες στον Σωκράτη Μαυρομάτη για την ευγενική παραχώρηση της φωτογραφίας του που χρησιμοποιήθηκε για το εξώφυλλο και τα κεφάλαια της έκδοσης. Φωτογραφίες του ιδίου από το ίδιο μνημείο συνοδεύουν τον πρόλογο και την εισαγωγή.

Οι απόψεις που διατυπώνονται στα άρθρα αντανακλούν τις απόψεις των συγγραφέων και όχι των επιμελητών της έκδοσης

Επιμέλεια έκδοσης: Σταύρος Βλίζος, Νότα Πάντζου

ISBN 978-618-81473-2-4

Αθήνα, 2021 εκδόσεις diadrasis

Περιεχόμενα

Πρόλογος <i>Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη</i>	1
Εισαγωγή Νότα Πάντζου, Σταύρος Βλίζος	5
I. Θεωρητικά Ζητήματα- Καινοτόμες Προσεγγίσεις Η αρχαιολογική προστασία στην Ελλάδα και στην υπόλοιπη Ευρώπη μπροστά στις προκλήσεις των παγκοσμιοποιημένων καιρών <i>Φανή Μαλλούχου-Tufano</i>	12
Μνήμη, ταυτότητα και τοπικές κοινωνίες. Ο ρόλος της αρχαιολογικής εθνογραφίας στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς <i>Στέλιος Λεκάκης, Νότα Πάντζου</i>	30
Όταν η πολιτική, αντί να στηρίζει, εμπλέκεται στην πολιτιστική διαχείριση <i>Ασπασία Λούθη</i>	54
Διαχείριση προϊστορικών θέσεων και τοπική κοινωνία <i>Κώστας Κωτσάκης</i>	74
Μουσεία, φορείς και τοπική κοινωνία: Παρεμβάσεις «μουσειολογίας» <i>Σταύρος Βλίζος</i>	102
II. Ειδικά Ζητήματα Έργα του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων (ΕΦΑΙ) <i>Κωνσταντίνος Ι. Σουέρεφ</i>	122
Έργα προστασίας και ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων της Θεσπρωτίας στην κοιλάδα του Καλαμά. Μια αναξιολογητή πολιτιστική διαδρομή <i>Ιωάννης Χουλιαράς</i>	136
Έργα προστασίας και ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων: Το παράδειγμα της Περιφερειακής Ενότητας Πρέβεζας <i>Ανθή Αγγέλη</i>	152
Προστασία και ανάδειξη μνημείων στο πλαίσιο του προγράμματος ΕΣΠΑ στη Λευκάδα και την Κεφαλονιά <i>Ολυμπία Βικάτου</i>	174
Αρχαιολογικός Χώρος Ολυμπίας: Η παρούσα κατάσταση έπειτα από τα αναστηλωτικά έργα και τα έργα ανάδειξης. Ο ψηφιακός μετασχηματισμός της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ηλείας <i>Ερωφίλη Κόλια, Κωνσταντίνος Αντωνόπουλος</i>	202
Αποκατάσταση, ανάδειξη και πολιτιστική διαχείριση των κοσμικών και εκκλησιαστικών μνημείων της Ηλείας <i>Αναστασία Κουμούση, Νικόλαος Βασιλάκης</i>	228
III. Μνημεία στο Αστικό Τοπίο Το έργο του αρχιτέκτονα Βασιλείου Κουρεμένου στο Αγρίνιο του μεσοπολέμου και η διαχείρισή του: Συνέχειες και ασυνέχειες <i>Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά</i>	262
Κέρκυρα μια πόλη «δοχείο ζωής» <i>Ελένη Τσολάκου, Μάξιμος Κουλούρης</i>	278
Η μελέτη του Μουσείου της Ελληνικής Τυπογραφίας στο Νέο Φρούριο της Κέρκυρας <i>Γιάννης Κίζης</i>	290

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς εν γένει συνίσταται στην αναλυτική τεκμηρίωση - αποτύπωσή της, στην αποτελεσματική φύλαξη και προστασία της, στη διατήρησή της μέσα από εργασίες συντήρησης, ανάταξης, αναστήλωσης και αποκατάστασης και τελικά στην ανάδειξη και προβολή της.

Αυτονόητο είναι ότι οι τομείς που σχετίζονται με τα πολιτιστικά αγαθά εμπλέκονται μεταξύ τους. Ως παράδειγμα, θα αναφερθώ στα μέσα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς από την παράνομη διακίνησή της, από την καταστροφή και την υφαρπαγή της, ακολουθώντας τις αρχές αλλά και τις κατευθύνσεις που δίνονται από τη σχετική Διεθνή Σύμβαση της UNESCO του 1970. Σύμφωνα με αυτή, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών διασφαλίζεται αποτελεσματικότερα μέσα από την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη προβολή και κοινοποίησή τους, όχι μόνο σε ειδικές ομάδες επαγγελματιών ή ακαδημαϊκών αλλά σε όσο το δυνατόν ευρύτερο κοινό. Μια βυζαντινή εικόνα προστατεύεται καλύτερα αν αυτή έχει καταγραφεί και δημοσιευτεί, ακόμη κι αν παραμένει σε έναν ιερό ναό με λίγα μέσα φύλαξης. Κι αυτό γιατί, αν το συγκεκριμένο τέχνηργο κλαπεί ή χαθεί, τα στοιχεία που θα έχουμε στα χέρια μας θα καθιστούν δυσκολότερη, αν όχι αδύνατη τη διακίνηση και την πιθανή εμπορία του.

Με τίτλο «Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων» η έκδοση αυτή του Ιόνιου Πανεπιστημίου και του Πανεπιστημίου Πατρών έρχεται να συμβάλει λίαν επιτυχώς στον εμπλουτισμό των γνώσεων

αλλά και στον συνεχή, υγιή προβληματισμό ως προς την στάση μιας χώρας απέναντι στο πολιτιστικό αγαθό, καθώς η ανάδειξή του είναι μέρος της ευρύτερης, ολιστικής διαχείρισής του. Κάθε πολιτιστικό αγαθό, μπορεί εν πολλοίς, να αντιμετωπιστεί, εκτός των άλλων, ως ένας ζωντανός οργανισμός, ως ένα σύνολο με γνωρίσματα και απαιτήσεις, οι οποίες αλλάζουν στο χρόνο, προσαρμοζόμενες στον τρόπο με τον οποίο το βλέπουμε, στις προσδοκίες μας από αυτό, και στις προβολές μας σε αυτό. Καθώς η αντίληψή μας για το παρελθόν αλλάζει και μετατρέπεται ανάλογα με τις συλλογικές επιθυμίες μιας κοινωνίας ως προς τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος, η διαχείρισή τους αποτελεί μια διαδικασία χωρίς τέλος, η οποία οφείλει να ισορροπεί ανάμεσα στην αποτελεσματική προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και τις απαιτήσεις μας από αυτή.

Στη δεύτερη ενότητα της έκδοσης αναπτύσσονται έργα προστασίας και ανάδειξης μνημείων στη Δυτική Ελλάδα, την Ήπειρο και τα Ιόνια Νησιά. Όπως είχα αναφέρει και στον χαιρετισμό μου στο συνέδριο του Ιονίου Πανεπιστημίου και του Πανεπιστημίου Πατρών στην Κέρκυρα το 2017, τα στελέχη που υπηρετούν στο Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ) καταξιωμένοι επιστήμονες με πλούσιο έργο σε ποικίλες πρωτοβουλίες ανάδειξης μνημειακών συνόλων και χώρων, παρουσιάζουν σφαιρικά τις προσεγγίσεις διαφορετικών αγαθών, που χρονολογούνται σε όλο το φάσμα της ελληνικής πολιτιστικής δημιουργίας, με τις ξεχωριστές ανάγκες και απαιτήσεις τους. Με τον τρόπο αυτό παρουσιάζονται επακριβώς οι ποικίλες διαστάσεις κάθε παρόμοιας ενέργειας, από τις απαραίτητες διοικητικές και υπηρεσιακές διαδικασίες για την εξασφάλιση των κονδυλίων, μέχρι τη διεπιστημονική μελέτη και τον χρονοβόρο επίπονο σχεδιασμό· από την εφαρμογή των τρόπων ανάδειξης μέσα από διαφορετικές τεχνικές και μεθόδους μέχρι τις ιδιομορφίες και τις ιδιαιτερότητες κάθε μνημείου· και από την αναζήτηση του κατάλληλου προσωπικού μέχρι την επιλογή των ορθών υλικών και εργαλείων.

Η παρούσα έκδοση δεν απευθύνεται σε ένα περιορισμένο κοινό επιστημόνων και εμπειρογνομόνων σχετικών με την πολιτιστική κληρονομιά αλλά εξίσου και σε φορείς τοπικών κοινωνιών, στην τοπική αυτοδιοίκηση, σε συλλογικότητες αλλά και σε μεμονωμένους ενεργούς πολίτες. Είναι σημαντικό, κατά τη γνώμη μου, να προσπαθούμε εμπράκτως όχι για μια εκλαΐκευση και υποβάθμιση του λόγου μας προκειμένου αυτός να γίνει κατανοητός

ή αποδεκτός από μεγαλύτερα στρώματα του πληθυσμού, αλλά να καταλαβαίνουμε και να ανταποκρινόμαστε στις ανάγκες του λαού τον οποίο υπηρετούμε από διάφορες θέσεις.

Συγχαίρω τους υπεύθυνους για την έκδοση αυτού του σημαντικού για την πολιτιστική κληρονομιά πονήματος, το οποίο την προσεγγίζει καινοτόμα και με επάρκεια σε ειδικούς και εξαιρετικά ενδιαφέροντες τομείς και συμβάλλει στη διάδοση καλών πρακτικών και τεχνογνωσίας, εμπλουτίζοντας τη σχετική βιβλιογραφία. Κάθε παρόμοια συνεργασία και σύμπραξη, έχει πάντα αίσια αποτελέσματα με προστιθέμενη αξία τόσο για την επιστημονική κοινότητα όσο και για την κοινωνία γενικότερα.

Νότα Πάντζου, Σταύρος Βλίζος
Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πατρών
Αναπληρωτής Καθηγητής, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Το τελευταίο διάστημα, ο σχεδιασμός (Planning) έχει εξελιχθεί σε χρήσιμο εργαλείο για την αποτελεσματική διαχείριση και ανάδειξη του πολιτιστικού αποθέματος, καθώς μπορεί να συμβάλει ενεργά στην επίτευξη της πολιτιστικής βιωσιμότητας και στην τοπική ανάπτυξη. Ο όρος «σχεδιασμός» απαντάται συχνά και φαίνεται να συνδέεται με διαφορετικά επιστημονικά πεδία. Στον παρόντα τόμο εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας στο σχεδιασμό στο χώρο του πολιτισμού και συγκεκριμένα στο πώς εφαρμόζεται στον τομέα της διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς.

Το περιεχόμενο του όρου ποικίλλει. Κάποιοι θεωρητικοί αλλά και ειδικοί της διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς ορίζουν το σχεδιασμό πολιτιστικής κληρονομιάς (Heritage Planning) ως την ενσωμάτωση της διάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς στον τοπικό και περιφερειακό σχεδιασμό προς όφελος του δημόσιου συμφέροντος (Eliasson κ.α. 2018: 44). Άλλοι τον αντιλαμβάνονται ως επιστημονική προσέγγιση και συμμετοχική και διεπιστημονική πρακτική (Kalman 2014). Όλοι όμως αναγνωρίζουν τη στενή σύνδεσή του με το επιστημονικό πεδίο της διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς (Fredholm 2017: 27), του οποίου θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί υπό-πεδίο.

Η προσέγγιση του σχεδιασμού πολιτιστικής κληρονομιάς (Heritage Planning) προέκυψε μέσα από την ανάγκη για αποτελεσματική προστασία των καταλοίπων του πρόσφατου ή μακρινού παρελθόντος, τα οποία απειλούνταν από τις ταχύτατες

αλλαγές που λάμβαναν χώρα στο αστικό, περιαστικό αλλά και αγροτικό περιβάλλον. Σύμφωνα με τον Kalman (2014), Καναδό ειδικό που ασχολείται με τη διαχείριση πολιτιστικής κληρονομιάς και την ιστορία της αρχιτεκτονικής, στόχος του σχεδιασμού της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν είναι να αποτρέψει τις όποιες αλλαγές αλλά η συνετή και ορθή διαχείρισή τους. Δεν αποσκοπεί, λοιπόν, όπως δηλώνει emphaticά ο Kalman (2014), στο να διατηρούνται «αναλλοίωτα» τα μνημεία στο χρόνο.

Οι συγγραφείς του παρόντος τόμου υιοθετούν την παραπάνω θέση και αναγνωρίζουν ότι «οι σωστές αποφάσεις είναι απόρροια προσεκτικού σχεδιασμού» (Demas 2002). Παρουσιάζοντας λοιπόν επιλεγμένα παραδείγματα καλών πρακτικών από διαφορετικές περιοχές της Ελλάδας και το εξωτερικό και καταθέτοντας τις εμπειρίες τους από την άμεση εμπλοκή τους σε έργα αποκατάστασης και ανάδειξης μνημείων, αποτυπώνουν προβληματισμούς αλλά τονίζουν συγχρόνως την ανάγκη σχεδιασμού έργων που, αξιοποιώντας καινοτόμες προσεγγίσεις, νέες τεχνολογίες και διαθέσιμα μεθοδολογικά εργαλεία και μοντέλα, στοχεύουν στη βιωσιμότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς, την ενίσχυση του κοινωνικού ρόλου των μνημείων και ταυτόχρονα στην επίτευξη της τοπικής ανάπτυξης.

Οι έννοιες του σχεδιασμού και της ανάπτυξης είναι στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους (Eliasson κ.α. 2018: 44; Kalman 2014). Ο Kalman (2014) υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη και ο σχεδιασμός της πολιτιστικής κληρονομιάς μπορούν να λειτουργήσουν ως πιθανοί εταίροι στην αποτελεσματική διαχείριση της αλλαγής, καθώς ο σχεδιασμός επιδιώκει να βρει λύσεις ώστε η ανάγκη για διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών και των αξιών τους να συμβαδίζει με την ανάγκη για ανάπτυξη. Σήμερα δεν αρκούν μόνο η αποτελεσματική εκτέλεση έργων και η εύρεση λύσεων σε καιρία προβλήματα συντήρησης και αξιοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ζητούμενο πλέον είναι η ένταξη των μνημείων στη σύγχρονη κοινωνική και πολιτιστική ζωή μέσω διαλεκτικών διαδικασιών που ενεργοποιούν την τοπική κοινωνία ώστε από απλός αποδέκτης των οφελών τέτοιων έργων να εξελιχθεί σε λήπτη αποφάσεων (Lekakis & Dragouni 2020; Νικονάνου κ.α. 2008; Σημαντώνη-Μπουρνιά 2014). Πώς σχεδιάζει κανείς έργα ανάδειξης και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς με κοινωνικό πρόσημο; Ποια τα οφέλη του στρατηγικού συμμετοχικού σχεδιασμού (strategic participatory planning; Sakellariadi 2013);

Ποιες οι προκλήσεις της αναγνώρισης και αξιοποίησης των πολλαπλών αξιών των μνημείων; Πόσο εύκολο είναι να συμβαδίσουν η ανάγκη για ανάπτυξη με τη μέριμνα για την προστασία των αρχαιοτήτων; Ποια η θέση του κοινού και των τοπικών κοινωνιών σε αυτήν την εξίσωση;

Στα παραπάνω ερωτήματα επιχειρεί να απαντήσει ο παρών τόμος. Ταυτόχρονα στοχεύει στην προώθηση της έρευνας σε θέματα ολοκληρωμένης διαχείρισης και προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και στο να ενημερωθεί και το ευρύ κοινό για τα πρόσφατα έργα, τις νέες μεθόδους και τις καλές πρακτικές, μέσω της παρουσίασης, μεταξύ άλλων περιπτώσεων μελέτης, των έργων αναστήλωσης και ανάδειξης που συντελέστηκαν την τελευταία δεκαπενταετία στους αρχαιολογικούς χώρους και τα ιστορικά μνημεία των Περιφερειών Ηπείρου, Δυτικής Ελλάδας και Ιονίων Νήσων, με την αρωγή κοινοτικών, δημόσιων αλλά και ιδιωτικών χρηματοδοτήσεων.

Αυτή η γεωγραφική εστίαση σε μέρος του τόμου δικαιολογείται από το γεγονός ότι αφορμή για την παρούσα έκδοση αποτέλεσε το συνέδριο που διοργανώθηκε από το Τμήμα Αρχαιολογίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου σε συνεργασία με το Τμήμα Διαχείρισης Πολιτισμικού Περιβάλλοντος και Νέων Τεχνολογιών (νυν Ιστορίας-Αρχαιολογίας) του Πανεπιστημίου Πατρών το Δεκέμβριο του 2017 στην Κέρκυρα. Το θέμα του συνεδρίου ήταν το εξής: «Νέα δεδομένα για την αρχαιολογική και ιστορική κληρονομιά: Ανάδειξη και διαχείριση χώρων και μνημείων στη Δυτική Ελλάδα και τα Ιόνια Νησιά».

Η διαχείριση πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί ένα νέο, αναδυόμενο πεδίο στην Ελλάδα που προσελκύει το ενδιαφέρον τόσο των ειδικών όσο και του ευρύτερου κοινού (Alexopoulos & Fouseki 2013; Λεκάκης 2016; Λεκάκης & Πάντζου 2020; Παπούλιας 2013; Πούλιος 2012). Κατ' αντιστοιχία, οι δημοσιεύσεις πάνω στο αντικείμενο συνεχώς αυξάνονται. Ωστόσο, μέχρι στιγμής είναι περιορισμένες οι μελέτες με αντικείμενο έργα ανάδειξης και διαχείρισης που έχουν υλοποιηθεί στο πρόσφατο παρελθόν καθώς και τα προβλήματα και τις προοπτικές που αφορούν στη συνεργατική και βιώσιμη διαχείριση των καταλοίπων του παρελθόντος. Είναι, λοιπόν, φανερό ότι με την παρούσα έκδοση καλύπτεται ένα κενό στην έρευνα και ταυτόχρονα δίνεται μια ευκαιρία σε ειδήμονες αλλά και

σε κάθε ενδιαφερόμενο να ενημερωθούν για τις τελευταίες εξελίξεις σε αυτήν την ειδική θεματική και να εξοικειωθούν με θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα του χώρου.

Ο τόμος είναι οργανωμένος σε τρεις ενότητες. Η πρώτη ενότητα με τίτλο «Θεωρητικά Ζητήματα - Καινοτόμες Προσεγγίσεις» περιλαμβάνει εργασίες που αναφέρονται σε θεωρητικές προσεγγίσεις αλλά και καινοτόμες ερευνητικές δουλειές στο σχεδιασμό των οποίων λήφθηκαν υπόψη οι νέες τάσεις που επικρατούν στο χώρο της διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς. Η δεύτερη ενότητα επικεντρώνεται σε έργα προστασίας και ανάδειξης μνημείων και αρχαιολογικών χώρων διαφορετικών ιστορικών περιόδων, που υλοποιήθηκαν μεταξύ 2002-2018 στις Περιφερειακές Ενότητες Ηπείρου, Δυτικής Ελλάδας και Ιονίων Νήσων. Το τρίτο και τελευταίο μέρος του τόμου φέρει τον τίτλο «Μνημεία στο Αστικό Τοπίο» και περιλαμβάνει τοποθετήσεις και πρωτότυπες μελέτες αναφορικά με την αποτελεσματική διαφύλαξη και ανάδειξη μνημείων μέσω προσπαθειών επανάχρησής τους και οργανικής ένταξής τους στον αστικό ιστό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alexopoulos, G., & Fouseki, K., 2013. Introduction: Managing Archaeological Sites in Greece, *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 15:1, 1-12.

Demas, M., 2002. Planning for Conservation and Management of Archaeological Sites: Values-Based Approach. Στο J. M. Teutonico & G. Palumbo, επιμ. *Management Planning for Archaeological Sites*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Eliasson, I., Knez, I., & Fredholm S., 2018. Heritage Planning in Practice and the Role of Cultural Ecosystem Services, *Heritage & Society*, 11:1, σ. 44-69.

Fredholm, S., 2017. Making Sense of Heritage Planning in Theory and Practice. Experiences from Ghana and Sweden. *Gothenburg Studies in Conservation* 40. Gothenburg: Gothenburg University.

Kalman, H., 2014. *Heritage Planning: Principles and Process*. London: Routledge.

Λεκάκης, Σ., 2016. Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Μια επισκόπηση. Στο Χ. Μητσοπούλου, Β. Νικολόπουλος & Μ. Φιλήμονος, επιμ. *Η αρχαιολογία στην Ελλάδα του σήμερα*. Αθήνα: ΗΩΣ, σ. 115-132.

Λεκάκης, Σ., & Πάντζου, Ν., επιμ. 2020. Εισαγωγή στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μια κριτική επισκόπηση του πεδίου στην Ελλάδα. Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη.

Lekakis, S., & Dragouni, M., 2020. Heritage in the making: Rural heritage and its mnemeiosis on Naxos island, Greece. *Journal of Rural Studies* 77: 84-92.

Νικονάνου, Ν., Κασβίκης, Κ., & Κωτσάκης, Κ., 2008. Τοπική κοινωνία και αρχαιολογία: Παιδιά και έφηβοι εθελοντές σε μια πανεπιστημιακή ανασκαφή. Στο Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης, επιμ. Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος. Αθήνα: Πατάκης. σ. 286-310.

Παπούλιας, Ε., 2013. Η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς στην Ελλάδα. Σύγχρονες Προσεγγίσεις. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος Σ.Ι.

Πούλιος, Ι., 2012. Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτισμικής Κληρονομιάς: Ορολογία, έννοια και μοντέλα διαχείρισης, *Αρχαιογνωσία* 16 (2010-2011), σ. 321-340.

Sakellariadi, A., 2013. Strategic Participatory Planning in Archaeological Management in Greece: The Philippi Management Plan for Nomination to UNESCO's World Heritage List, *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 15:1,13-29.

Σημαντώνη - Μπουρνιά, Ε., 2014. Η ανάδειξη μνημείων και χώρων ως διαχείριση αρχαιολογικού έργου. Στο Ε. Σημαντώνη- Μπουρνιά, Ε. Γερούση & Ο. Κακαβογιάννη, επιμ., *Αρχαιολογική Έρευνα και Διαχείριση του Αρχαιολογικού Υλικού*. Αθήνα: ΗΩΣ. σ. 47-54.

I. Θεωρητικά Ζητήματα - Καινοτόμες Προσεγγίσεις

Η αρχαιολογική προστασία στην Ελλάδα και στην υπόλοιπη Ευρώπη μπροστά στις προκλήσεις των παγκοσμιοποιημένων καιρών

Facing the challenges of the globalized era: Archaeological Protection and Management in Greece and in the other European Countries

Φανή Μαλλούχου-Tufano

π. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ,

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

fanitufano@gmail.com

Περίληψη

Το κείμενο της ανακοίνωσης επιχειρεί να διαγράψει την πορεία του ζητήματος της προστασίας και της ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων από την πρώτη του εμφάνιση, στο μεταίχμιο του 18ου προς τον 19ο αιώνα, έως σήμερα. Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στην παρουσίαση της μετατόπισης των σχετικών αντιλήψεων, όπως αυτή αντανακλάται στα διάφορα κανονιστικά κείμενα - συστάσεις, χάρτες, συμβάσεις- εθνικά και διεθνή. Σχολιάζεται επίσης ιδιαίτερα η επιρροή που εξασκούν, στις πρώτες δεκαετίες του 21ου αι., οι παγκοσμιοποιημένες αντιλήψεις όσον αφορά στον καθορισμό της έννοιας των μνημείων (συμπεριλαμβανομένων και των αρχαιολογικών), των αξιών που αυτά αντιπροσωπεύουν, των προσεγγίσεων, των τεχνικών και των μέσων, που διατίθενται για τη συντήρηση, την ανάδειξη και τη γενικότερη διαχείρισή τους. Μια ειδική αναφορά γίνεται στην ιστορική διαδρομή της μνημειακής προστασίας στην Ελλάδα καθώς και στα στοιχεία, τα οποία τη διαφοροποιούν από εκείνη των υπολοίπων ευρωπαϊκών κρατών. Τέλος, εκφράζεται και τονίζεται η ανάγκη επανεξέτασης και επανεκτίμησης των μοναδικών χαρακτηριστικών των μνημείων της Ευρώπης καθώς και η απορρέουσα ανάγκη διαμόρφωσης μιας πολιτικής μνημειακής προστασίας ειδικά προσαρμοσμένης σε αυτά.

Abstract

The main focus of this paper is an attempt to capture the course of the issue of protection and enhancement of archaeological sites and monuments since its emergence at the end of the 18th c. until today. Special attention is given to the evolution of relative ideas. The issue is reflected in the various regulatory texts/ recommendations, charters of principles and conventions, both national and international. Particularly addressed is the impact, in the first decades of the 21st c., of globalized perceptions concerning the definition of the notion of monuments (including archaeological), the values they represent, the approaches, techniques and means available for their conservation, enhancement and management. Furthermore, special reference is made to the history of monuments' protection and management in Greece and to the particular features that distinguish it from the other European countries. Finally, the need to re-examine and re-appreciate the unique characteristics of European monuments and to re-adapt the relative protection and management policy accordingly is expressed and underlined.

Εικ.1 Η εμβληματική αποκατάσταση της Αψίδας του Τίτου στις αρχές του 19ου αιώνα. Φωτ. Xosema, 2015, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roma_-_Arco_de_Tito_-_001.jpg [Ανακτήθηκε στις 19 Φεβρουαρίου 2020].

Οι απαρχές της αρχαιολογικής προστασίας

Όπως είναι γνωστό η ανάγκη προστασίας, συντήρησης και εντέλει διαχείρισης των αρχαιολογικών καταλοίπων αναφέρθηκε ήδη κατά τις πρώτες «συστηματικές» (από πλευράς συνέχειας και διάρκειας, όχι μεθόδου) ανασκαφές, που αρχίζουν στα μέσα του 18ου αιώνα στις θαμμένες κάτω από τις στάχτες και τη λάβα του Βεζουβίου πόλεις της Καμπανίας. Οι αρχαιολογικές αυτές ανακαλύψεις σε συνδυασμό και με άλλα σύγχρονα γεγονότα, όπως η ανάπτυξη της επιστήμης της ιστορίας, που επέφερε την περιοδιολόγηση του παρελθόντος και την αποστασιοποιημένη θεώρησή του καθώς και η ραγδαία αλλοίωση του ιστορικού περιβάλλοντος λόγω της Βιομηχανικής Επανάστασης, οδηγούν στην ανάδυση μιας νέας αντίληψης όσον αφορά τη θεώρηση των καταλοίπων του παρελθόντος. Πλέον αυτά θεωρούνται κοινά αγαθά, που πρέπει να προστατευτούν λόγω των εγγενών, πανανθρώπινων, αξιών που αυτά φέρουν και οι οποίες θα πρέπει να κληροδοτηθούν στους μεταγενέστερους (Μαλλούχου-Tufano 2015: 75).

Στις σχετικές επεμβάσεις, που ραγδαία εξαπλώνονται σε ολόκληρη την Ευρώπη καθόλο τον 19ο αιώνα, εκείνες της αρχαιολογικής προστασίας θα έχουν πάντα πρωτεύοντα και καθοριστικό για την εξέλιξη των αντιλήψεων ρόλο. Ενδεικτικά αναφέρονται το μεγάλο πρόγραμμα αποκατάστασης και ανάδειξης των αρχαιολογικών μνημείων της Ρώμης των τριών πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα, ένα πρόγραμμα πρότυπο -με σημερινά κριτήρια- από πολλές πλευρές, που οδηγεί στην εμβληματική αποκατάσταση της Αψίδας του Τίτου, από το 1817 έως το 1824 (εικ. 1), η οποία θα αποτελέσει τον οδηγό ανάλογων επεμβάσεων σε αρχαιολογικά μνημεία καθόλο τον αιώνα (Jonsson 1986). Επίσης, το πρωτοποριακό πρόγραμμα διαμόρφωσης Μνημειακής Ζώνης και Αρχαιολογικού Περιπάτου -προδρόμου των σημερινών αρχαιολογικών πάρκων- πάλι στη Ρώμη, το 1887, το οποίο θα δώσει το έναυσμα για τη συστηματική -από πλευράς μεθόδου αυτή τη φορά- ανασκαφή (από το 1898 έως το 1925) του Forum Romanum και του Παλατινού Λόφου. Στο πλαίσιο αυτών των επεμβάσεων ο ανασκαφέας Giacomo Boni, φορέας των αναζητήσεων για τη διαφύλαξη της υλικής αυθεντικότητας των μνημείων του Anti-Restoration Movement, που πλέον έχει εξαπλωθεί σε ολόκληρη την Ευρώπη, θα διερευνήσει και θα εφαρμόσει νέα, τεχνολογικά προηγμένα, υλικά για τη συντήρηση των αρχαιοτήτων που έρχονται στο φως, ενώ παράλληλα θα ασχοληθεί και με την ανάδειξή τους, με τη βοήθεια μελετημένης προς τούτο χλωρίδας (Boni 1913).

Τα πρώτα διεθνή κανονιστικά κείμενα¹

Ο Χάρτης των Αθηνών του 1931, το πρώτο πανευρωπαϊκό κανονιστικό κείμενο για την αποκατάσταση των μνημείων, θα ασχοληθεί ιδιαίτερα με την αρχαιολογική προστασία. Η συντήρηση και η αναστήλωση -έναντι πρωτοεμφανιζόμενος όρος- των αρχαίων ερειπίων προκρίνονται έναντι άλλων επεμβάσεων (άρθρο VI), η διαφύλαξη του αμέσου περιβάλλοντος των μνημείων και η διαμόρφωση αρχαιολογικών χώρων επιτάσσονται (άρθρο III), ενώ για την επίτευξη των ως άνω στόχων υιοθετείται η σύγχρονη τεχνολογία (άρθρο IV). Πραγματικά, καθόλο τον Μεσοπόλεμο, η χρήση πρασίνου και οπλισμένου σκυροδέματος θα αποτελέσουν τα επικρατέστερα μέσα διαμόρφωσης και ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων και

¹ Για τα διεθνή κανονιστικά κείμενα, βλ. ιστότοπους www.unesco.org, www.icomos.org και www.coe.int.

μνημείων. Και πάλι η Ιταλία πρωτοπορεί με επεμβάσεις, που είτε άμεσα προσδένονται προς το νέο κοινωνικό φαινόμενο που έχει πλέον αναδυθεί, εκείνο του μαζικού τουρισμού [χαρακτηριστικά σχετικά παραδείγματα αποτελούν οι εκτεταμένες επεμβάσεις διαμόρφωσης των αρχαίων πόλεων της Πομπηίας, της Ηράκλειας (Ercolano) αλλά και της Όστιας, που αποσκοπούν στο να καταστήσουν τα ερείπιά τους πιο φιλικά, κατανοητά και αναγνωρίσιμα στους επισκέπτες τους, που πλέον μαζικά αρχίζουν να τα προσεγγίζουν (Camardo & Notomista 2017; Osama & Picone 2018; Marino 1982: 142-150; Calza 1929-1930)], είτε τίθενται στην υπηρεσία στήριξης ιδεολογικών αξιώσεων πρόσδεσης του σύγχρονου φασιστικού καθεστώτος με το αρχαίο ρωμαϊκό κλέος και μεγαλείο.²

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται μεταπολεμικά και ο Χάρτης της Βενετίας του 1964, το πρώτο διεθνές κανονιστικό κείμενο αποκατάστασης μνημείων και τόπων. Το άρθρο 15 αναφέρεται στην αρχαιολογική αποκατάσταση, επιτάσσοντας την τελική διευθέτηση του αρχαιολογικού σκάμματος με επεμβάσεις συντήρησης, στερέωσης και προστασίας, υπογραμμίζοντας την ανάγκη επαύξησης της αναγνωσιμότητας των μνημείων, καταδικάζοντας ρητά την ανακατασκευή των αρχαίων ερειπίων και θεωρώντας την αναστήλωση ως την κατεξοχήν πρόσφορη για αρχαία μνημεία επέμβαση. Σε εφαρμογή των ως άνω επιταγών, στις τρεις πρώτες δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τα επικρατέστερα μέσα και τρόποι προστασίας και ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων αποτελούν οι επεμβάσεις αναστήλωσης, η χρήση υλικών προηγμένης τεχνολογίας (ιδιαίτερα του οπλισμένου σκυροδέματος και του ανοξείδωτου χάλυβα), τα οποία συνήθως, για αισθητικούς λόγους, αποκρύπτονται στο εσωτερικό των μνημείων, η χρήση των τελευταίων προϊόντων της χημικής βιομηχανίας για τη συντήρηση και την προληπτική προστασία της επιφάνειας των μνημείων, η διδακτική μεθερμίνευση των αρχαιολογικών ερειπίων με συμβατικά μέσα, όπως έντυποι οδηγοί, ξεναγοί, προπλάσματα, επεξηγηματικές πινακίδες. Και πάλι αυτή την περίοδο οι επεμβάσεις διαμόρφωσης και ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων και μνημείων προσδένονται στενά με την κυρίαρχη πλέον βιομηχανία του μαζικού τουρισμού (Μαλλούχου-Tufano 2015: 338-342).

² Ενδεικτικά σχετικά παραδείγματα αποτελούν οι εκτεταμένες ανακτήσεις αρχαιολογικών μνημείων στο ιστορικό κέντρο της Ρώμης ή και στις υπερπόντιες κτήσεις της Ιταλίας στην Κυρηναική και Πτολεμαΐδα καθώς και στα Δωδεκάνησα (Manacorda & Tamassia 1985; Pallottino 1994; Ceschi 1970: 115-134; Livadiotti & Rocco 1996).

Η εξέλιξη των αντιλήψεων στο μεταίχμιο του 20ου προς τον 21ο αιώνα

Η πρώτη πραγματικά τομή όσον αφορά στην εξέλιξη των αντιλήψεων της μνημειακής προστασίας, και κατ' επέκταση και της αρχαιολογικής προστασίας, επέρχεται στο τελευταίο τέταρτο του 20ου αιώνα, κατά την εφαρμογή της Σύμβασης για την Παγκόσμια Πολιτιστική και Φυσική Κληρονομιά της UNESCO (United Nation Educational and Scientific Organization) του 1972. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά σημαντικό διεθνές κανονιστικό κείμενο, που επιφέρει την παγκοσμιοποίηση του ζητήματος και συντελεί καθοριστικά στη συνάντηση, στον διάλογο και τελικά στην ώσμωση προσεγγίσεων και αντιλήψεων όσον αφορά τη θεώρηση και μεταχείριση των καταλοίπων του παρελθόντος τελείως διαφορετικών κόσμων: εκείνου με ευρωπαϊκές καταβολές (που ανάγονται δηλαδή σε ένα ιστορικό δομημένο, πολεοδομημένο και τεχνολογικά προηγμένο περιβάλλον και σε ένα καλλιεργημένο φυσικό τοπίο) και εκείνου με καταβολές ιθαγενών πολιτισμών, χαρακτηριζόμενου από συνειρμικές, συγκινησιακές και τελετουργικές προσεγγίσεις μνημείων, κατά το πλείστον της φύσης. Ως αποτέλεσμα, κατά τις διαδικασίες εφαρμογής της Σύμβασης, παρατηρείται μια σταδιακή μετακίνηση των αντιλήψεων σε σχέση με το αντικείμενο της προστασίας, τους στόχους και τους τρόπους επίτευξής της. Στο πλαίσιο αυτό το αντικείμενο προστασίας σταδιακά διευρύνεται από το μεμονωμένο μνημείο της τέχνης και της ιστορίας στα σύνολα, στα πολιτιστικά αγαθά, σε νέες κατηγορίες μνημείων, όπως τα πολιτιστικά τοπία, τους πολιτιστικούς δρόμους, τους τόπους με πολιτισμική σημασία, όπου το ανθρωπογενές, το φυσικό και το πνευματικό άρρηκτα συντίθενται, τέλος, στην ευρύτατη πολιτιστική κληρονομιά, δομημένη και άυλη.

Ανάλογες εννοιολογικές διευρύνσεις παρουσιάζονται και όσον αφορά το αντικείμενο της αρχαιολογικής προστασίας. Στον Χάρτη του ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) για την Προστασία και τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς, του 1990, αυτή περιλαμβάνει «όλα τα κατάλοιπα της ανθρώπινης ύπαρξης, δηλαδή θέσεις που σχετίζονται με όλες τις εκδηλώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας...» καθώς και το κινητό πολιτιστικό υλικό, που σχετίζεται με αυτά (άρθρο 1), ενώ στην αναθεωρημένη Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς, του 1992, θεωρούνται ως στοιχεία της αρχαιολογικής

κληρονομιάς «όλα τα λείψανα και αντικείμενα καθώς και άλλο ίχνος ανθρώπινης υπάρξεως από το παρελθόν, των οποίων η προστασία επιτρέπει την ανάπλαση της ιστορίας του ανθρώπου και της σχέσεώς του με το φυσικό περιβάλλον» (άρθρο 1). Παράλληλα παγιωμένοι στόχοι της προστασίας, όπως λ.χ. η διαφύλαξη της αυθεντικότητας των μνημείων, ανακαθορίζονται και «σχετικοποιούνται», αφού πλέον η αυθεντικότητα και η διαφύλαξή της προσδένονται στενά στο πολιτισμικό πλαίσιο, στο οποίο ανήκει, κατά περίπτωση, το υπό προστασία μνημείο (Διακήρυξη της Nara περί Αυθεντικότητας, του 1994). Τέλος, παρόμοια διεύρυνση παρατηρείται και στα μέσα επίτευξης της προστασίας, τα οποία πλέον μεταλλάσσονται από τις μεμονωμένες επεμβάσεις συντήρησης, στερέωσης, αποκατάστασης και αναστήλωσης στις ολιστικές και δυναμικές προσεγγίσεις της ολοκληρωμένης προστασίας και διαχείρισης της πολιτιστικής -και στην προκειμένη περίπτωση της αρχαιολογικής- κληρονομιάς.

Εξίσου διευρυμένο είναι και το σύνολο των αξιών που πλέον αναγνωρίζεται στα διευρυμένα εννοιολογικά αρχαιολογικά μνημεία. Τώρα στις αυτονόητες επιστημονικές, ιστορικές και αισθητικές αξίες προστίθενται αξίες ψυχολογικές και κοινωνικές, μορφωτικές, χρηστικές και οικονομικές. Τέλος, τα αρχαιολογικά πολιτιστικά αγαθά αντιμετωπίζονται και ως πλουτοπαραγωγικοί, οικονομικοί, αναπτυξιακοί πόροι προς όφελος των τοπικών κοινωνιών, της ευρύτερης οικονομίας των εθνικών κρατών αλλά και αυτών των ίδιων των μνημείων με την αυτοχρηματοδότηση των έργων συντήρησης και ανάδειξής τους.

Καθώς η κοινωνική και η οικονομική παράμετρος της αρχαιολογικής πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν αποκτήσει μεγάλη σημασία ένας νέος αρχαιολογικός κλάδος αναπτύσσεται στη δύση του 20ου αιώνα, η Δημόσια Αρχαιολογία, που κύριο στόχο έχει την προσέγγιση της επιστήμης της αρχαιολογίας με την κοινωνία των πολιτών σε μια αμφίδρομη σχέση (Moshenska 2017). Παράλληλα, ιδιαίτερο βάρος προσδίδεται, κατά τις διαδικασίες διαχείρισης και προστασίας των αρχαιολογικών καταλοίπων, σε έργα διαμόρφωσης και, κυρίως, ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων. Πρόκειται για ένα ευρύτερο πλέγμα εργασιών και ενεργειών, που αποσκοπεί στο να εξασφαλίσει κατά τρόπο σύμμετρο και ισόρροπο τη φυσική συντήρηση και προστασία των μνημειακών καταλοίπων, την ανάδειξη των εγγενών άυλων αξιών τους, την επαύξηση της εκπαιδευτικής, κοινωνικής τους εμβέλειας και επιρροής, τη βελτίωση

της οικονομικής τους απόδοσης. Τα μέσα που χρησιμοποιούνται, ιδιαίτερα όσον αφορά την κοινωνική μεθερμηνευση και επικοινωνήση των μνημείων, είναι πολλά και ποικίλα, κυμαινόμενα από τις συνήθειες, συμβατικές μεθόδους έως τις πλέον σύγχρονες ψηφιακές. Στο πλαίσιο αυτό, υπό την επιρροή των παγκοσμιοποιημένων πλέον αντιλήψεων και κατά παράβαση της σχετικής ρητής απαγόρευσης του Χάρτη της Βενετίας, πραγματοποιούνται ακόμη και επεμβάσεις ανακατασκευής αρχαιολογικών μνημείων. Οι ανακατασκευές των αρχαιολογικών μνημείων, κατά χώραν ή σε παρακείμενη των αρχαίων λειψάνων θέση, πραγματοποιούνται είτε στο πλαίσιο πειραματικών αρχαιολογικών ερευνών και εφαρμογών, είτε για λόγους διδακτικής, εκπαιδευτικής μεθερμηνευσης, είτε για λόγους κοινωνικής μεθερμηνευσης του αρχαιολογικού αντικειμένου, είτε για λόγους οικονομικής αναζωογόνησης της τοπικής κοινωνίας, με την κατασκευή ενός αρχαιολογικού πόλου έλξης επισκεπτών -είναι η περίπτωση των πολύ γνωστών και διαδεδομένων «ανακατασκευασμένων αρχαιολογικών πάρκων», όπως λ.χ. του Xanten ή του Carnuntum- είτε εξασφάλιση οικονομικής αυτονομίας όσον αφορά τις δαπάνες έρευνας και συντήρησης των ίδιων των μνημείων (Stone & Planel 1999). Παράλληλα βέβαια συναντώνται και ανακατασκευές μνημείων ή και δημιουργία θεματικών «αρχαιολογικών» ή «ιστορικών» πάρκων για λόγους καθαρά εμπορικής/οικονομικής εκμετάλλευσης, διαμέσου της ικανοποίησης αξιώσεων κατανάλωσης και εμπειριοκρατικής-αισθησιαρχικής βίωσης των αρχαιολογικών πολιτιστικών «προϊόντων» εκ μέρους ευρύτερων κοινωνικών ομάδων, εθισμένων σε εικονιστικές και εικονικές πραγματικότητες και περιβάλλοντα.

Στις δύο πρώτες δεκαετίες του 21ου αιώνα οι ως άνω τάσεις περαιτέρω εξελίσσονται, εμβαθύνονται και εμπλουτίζονται. Καθρέφτες αυτής της εξέλιξης είναι και πάλι τα διεθνή κανονιστικά κείμενα, τόσο εκείνα των γνωστών διεθνών οργανισμών (UNESCO, ICOMOS, Συμβουλίου της Ευρώπης) όσο και αυτά που πλέον εκδίδονται από τις υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βασικά στοιχεία στα ως άνω κείμενα αποτελούν η σύζευξη της πολιτιστικής/ανθρωπογενούς κληρονομιάς (ανάμεσά τους και της αρχαιολογικής) με τη φυσική και η μεταξύ τους τήξη και εξομίωση όσον αφορά τους στόχους και τις μεθόδους προστασίας. Επίσης η πρόσδεση της ενοποιημένης πλέον πολιτιστικής κληρονομιάς με κοινωνικά, οικονομικά αλλά και οικολογικά *desiderata*, περί δίκαιης και συνεκτικής κοινωνίας, περιβαλλοντικής αναβάθμισης και

βελτίωσης της ποιότητας ζωής των πολιτών, αντιμετώπισης φυσικών καταστροφών ή και της κλιματικής αλλαγής.³

Ανάμεσα στα κανονιστικά κείμενα των αρχών του 21ου αιώνα ιδιαίτερη βαρύτητα έχει η Σύμβαση του Faro για τη Σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για την Κοινωνία, του Συμβουλίου της Ευρώπης, του 2005 (τέθηκε σε ισχύ το 2011). Στη Σύμβαση τα πάντα ανατρέπονται: το κέντρο βάρους της θεώρησης και της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς (και κατ' επέκταση και της αρχαιολογικής) μεταφέρεται από τα μνημεία και το φυσικό περιβάλλον στον άνθρωπο, σε ατομικό ή σε συλλογικό επίπεδο (κοινωνία των πολιτών, τοπικές κοινότητες). Στη σύμβαση διακηρύσσεται ότι η επιλογή, βίωση και χρήση της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί αναφαίρετο ανθρώπινο δικαίωμα, που πηγάζει από την οικουμενική σύμβαση του ΟΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως άλλωστε και η ευθύνη για τη διαφύλαξή της αλλά και για την εξασφάλιση της δυνατότητας πρόσβασης σε αυτήν σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας. Η ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά (περιλαμβανομένης και της αρχαιολογικής), με τη σε βάθος διαστρωμάτωση και την ιδιαίτερα πλούσια ποικιλομορφία που την χαρακτηρίζουν, μπορεί να ταυτιστεί με όλες τις ομάδες του ανθρώπινου μωσαϊκού της ευρωπαϊκής κοινωνίας και να καταστεί μοχλός διαμόρφωσης ταυτότητας, κοινωνικής ένταξης και ενσωμάτωσης, κοινωνικής συμφιλίωσης, ειρηνικής συμβίωσης και μορφωτικής και οικονομικής ανάπτυξης. Ανατροπές παρατηρούνται και όσον αφορά και τις διαδικασίες σχεδιασμού της προστασίας και της διαχείρισής της.

Κατ' αρχάς επιτάσσεται η ενεργή και ισότιμη συμμετοχή των πολιτών σε όλες τις φάσεις τους -από την τεκμηρίωση και την αξιολόγηση των μνημείων (ανάμεσά τους και των αρχαιολογικών) έως τη διαμόρφωση του σχεδίου διάσωσης και την παρακολούθηση της εφαρμογής του, ενώ οι τελικές αποφάσεις προκειμένου για επεμβάσεις προστασίας επιτάσσεται να ληφθούν με πρωταρχικό γνώμονα τις κατά περίπτωση κοινωνικές ανάγκες και επιλογές. Οι φορείς προστασίας και διαχείρισης πολλαπλασιάζονται - αυτοί επιτάσσεται να αποτελούνται εκτός από τις δημόσιες εξειδικευμένες υπηρεσίες

3 *Cultural Heritage counts for Europe* (2015) Διαθέσιμο στη σελίδα: www.encatc.org/cultural-heritagecountsforeurope. *Getting Cultural Heritage to work for Europe* (2015) Διαθέσιμο στη σελίδα: www.bookshop.europa.eu/en/getting-cultural-heritage-to-work-for-europe-pbKl0115128. [Ανακτήθηκε στις 19 Φεβρουαρίου 2020].

και από ομάδες πολιτών σε εθελοντική βάση (ο εθελοντισμός ενθαρρύνεται ιδιαίτερα) ή και από μη κρατικά/κυβερνητικά σχήματα καθώς και από εκπροσώπους του ιδιωτικού τομέα, ιδιαίτερα εκείνους που έχουν έννομο συμφέρον προκειμένου για επεμβάσεις στο διευρυμένο και ενιαίο πλέον πολιτιστικό περιβάλλον, όπως επενδυτές, ειδικούς οικονομικών και χωρικών αναπτυξιακών προγραμμάτων κλπ. Παράλληλα οι φορείς προστασίας επιτάσσεται να διαχυθούν σε όλα τα επίπεδα, εθνικό, περιφερειακό, τοπικό. Νέοι τρόποι χρηματοδότησης της μνημειακής (και της αρχαιολογικής) προστασίας αναζητούνται και προωθούνται, ιδιωτικές επενδύσεις, συμπράξεις ιδιωτικού και κρατικού τομέα, συμμετοχικές, από τη βάση, χρηματοδοτικές διαδικασίες κ.ά. Η συνέργεια όλων των πλευρών επιτάσσεται, τα πάντα πρέπει να αποφασίζονται και να εκτελούνται με βάση διαδραστικές, διεπιστημονικές, συμμετοχικές διαδικασίες.

Η Σύμβαση του Faro αποτελεί το σημαντικότερο κανονιστικό κείμενο των δύο πρώτων δεκαετιών του 21ου αι, παρόλο που δεν έχει επικυρωθεί από όλα τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης (ανάμεσά τους και από την Ελλάδα), λόγω της καθοριστικής επιρροής που αυτή ασκεί τόσο σε θεωρητικό επίπεδο (όπως αντανακλάται σε άλλα κανονιστικά κείμενα) όσο και σε πρακτικό, λ.χ. στις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σημαντική επιρροή ασκούν κυρίως οι καινοτόμες αντιλήψεις που αυτή εισάγει, όπως α) ο καθορισμός του αντικειμένου προστασίας -δηλαδή το τι είναι μνημείο που θα πρέπει να προστατευτεί- με βάση κοινωνιολογικές προσεγγίσεις, β) η επιταγή της άμεσης και ενεργούς εμπλοκής της κοινωνίας των πολιτών σε όλες τις φάσεις του σχεδιασμού και της υλοποίησης της προστασίας, ενίοτε και με βαρύνουσα συμβολή σε σχέση με τους εξειδικευμένους επιστημονικούς φορείς, γ) η θεώρηση, πρωτίστως, της πολιτιστικής κληρονομιάς ως βασικού εργαλείου κοινωνικής συνοχής, οικονομικής ανάπτυξης και περιβαλλοντικής θεραπείας.

Στις αρχές του 21ου αιώνα ένα πλήθος επεμβάσεων πραγματοποιούνται σε μνημεία σε ολόκληρη την Ευρώπη, από διάφορους φορείς, δημόσιους, εθνικής, περιφερειακής και τοπικής εμβέλειας, ιδιωτικούς ή μη κυβερνητικούς, κοινωνικούς, συνεταιριστικούς και συλλογικούς. Ιδιαίτερη σημασία όσον αφορά την αρχαιολογική μνημειακή κληρονομιά έχουν επεμβάσεις μεγάλης χωρικής κλίμακας και σύνθετου χαρακτήρα, όπως πολιτιστικοί δρόμοι και αρχαιολογικά πάρκα, με πολλαπλές επωφελείς

επιπτώσεις, όπως διαφύλαξη και ανάδειξη της ανθρωπογενούς και της φυσικής πολιτιστικής κληρονομιάς, αναζωογόνηση της κατά τόπους οικονομίας, πολιτισμική ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση των κατά τόπους κοινωνιών. Μέσα σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο είναι φανερό ότι οι αυστηροί κανόνες και αρχές των παλαιότερων «μνημειοκεντροβαρικών» κανονιστικών κειμένων προστασίας υποχωρούν, αφήνοντας περιθώριο για μια πιο ελεύθερη προσέγγιση όσον αφορά τις επεμβάσεις στα μνημεία, αρχαιολογικά ή μη. Κατ' ουσίαν στην Ευρώπη αυτή την περίοδο τα πάντα επιτρέπονται και τα πάντα εκτελούνται. Η ποιότητα των επεμβάσεων εξαρτάται από την ποιότητα του σχεδιασμού του έργου και από την ποιότητα της επίβλεψής του, ενώ η τελική, θετική ή αρνητική, αποδοχή του εν πολλοίς εξαρτάται από τις ικανότητες του υπεύθυνου της επέμβασης να την υποστηρίξει θεωρητικά αλλά και να την επικοινωνήσει.

Η περίπτωση της Ελλάδας

Μέσα σε αυτό το σύγχρονο ευρωπαϊκό πλαίσιο της μνημειακής προστασίας η Ελλάδα, όπως και σε άλλα ζητήματα, αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση. Χώρα με τεράστιο μνημειακό -και ιδιαίτερα αρχαιολογικό- πλούτο, που χαρακτηρίζεται από μακραίωνη ιστορική διαστρωμάτωση, ιδιαίτερα μεγάλη και ποιοτική κατασκευαστική, μορφολογική και τυπολογική ποικιλία και από υλικά μνημειακά κατάλοιπα που σώζονται σε μεγάλο σε έκταση και ύψος βαθμό, το ελληνικό κράτος έχει να επιδείξει μια συνεχή και έντονη παρουσία όσον αφορά στην αρχαιολογική προστασία από την ίδρυσή του έως τις μέρες μας.

Όπως είναι γνωστό, η μνημειακή προστασία στην Ελλάδα διαρθρώνεται σε τρεις περιόδους. Η πρώτη εκτείνεται από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους στις αρχές του 19ου αιώνα έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η δεύτερη καλύπτει τη μεταπολεμική περίοδο έως τη Δικτατορία του 1967, ενώ η τρίτη αρχίζει στη Μεταπολίτευση, το 1974, και συνεχίζεται έως τις μέρες μας. Η πρώτη περίοδος, υποστηρικτική των προσπαθειών διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας, προσδίδει βάρος αποκλειστικά στη διάσωση και ανάδειξη της κλασικής αρχαιολογικής κληρονομιάς, και ιδιαίτερα των «εθνικών» μνημείων της Ακρόπολης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο το έργο του Νικολάου Μπαλάνου στην Ακρόπολη, στο μεταίχμιο του 19ου προς τον 20ο αιώνα και έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, κυριαρχεί στην περίοδο. Πρόκειται για επεμβάσεις μεγάλης κλίμακας,

που εκτείνονται σε όλα τα μνημεία του Βράχου, πετυχημένες από πλευράς ανάδειξης των καλλιτεχνικών και περιβαλλοντικών αξιών των μνημείων και αντιπροσωπευτικές της τεχνολογίας της εποχής της εκτέλεσής τους (ασχέτως της κακής εφαρμογής της). Πρόκειται για επεμβάσεις που θα διαμορφώσουν τη γνωστή και διαδεδομένη σε ολόκληρη την οικουμενική εικόνα του μνημειακού συνόλου της Ακρόπολης, οι οποίες θα ασκήσουν επιρροή στις σύγχρονες τους εργασίες μνημειακής αποκατάστασης στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό (Μαλλούχου-Tufano 2008).

Στη δεύτερη περίοδο της μνημειακής αποκατάστασης στην Ελλάδα κυριαρχεί το έργο του Αναστασίου Ορλάνδου και της Υπηρεσίας Αναστηλώσεως Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων (ΥΠΑΝ) του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Πρόκειται για ένα έργο τεράστιο σε όγκο, ποικιλία και κλίμακα, εκτεινόμενο σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια και σε μνημεία όλων των περιόδων, αρχαία, βυζαντινά, μεταβυζαντινά, το οποίο διαμορφώνει το αρχαιολογικό τοπίο της χώρας, επηρεάζοντάς το έως τις μέρες μας, ενώ συνδέεται άμεσα και άρρηκτα με τις προσπάθειες ανασυγκρότησης του κατεστραμμένου κράτους μετά τον Πόλεμο και ιδιαίτερα με τις προσπάθειες δημιουργίας μιας μόνιμης και οικονομικά αποδοτικής και παραγωγικής τουριστικής υποδομής.

Στην τρίτη περίοδο τα πάντα αλλάζουν. Η Ελλάδα εξέρχεται από την επταετή απομόνωση της Απριλιανής Δικτατορίας και αρχίζει να μετέχει ενεργά στα ευρωπαϊκά και διεθνή δρώμενα. Η προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος (ανθρωπογενούς και φυσικού) επιτάσσεται, για πρώτη φορά, από το νέο Σύνταγμα της χώρας, το 1974. Το νομοθετικό πλαίσιο της μνημειακής προστασίας ενδυναμώνεται και αλλάζει, ακολουθώντας τις σύγχρονες διεθνείς τάσεις, προκειμένου να περιλάβει την προστασία και των νεώτερων μνημείων, κινητών και ιστάμενων, της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, των ιστορικών πυρήνων πόλεων, των παραδοσιακών οικισμών. Αρχίζουν οι πρώτες συστηματικές προσπάθειες ευρετηρίασης του μνημειακού πλούτου της επικράτειας, που παραμένουν όμως ανολοκλήρωτες, καθώς και ειδικά πανεπιστημιακά προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών. Αρχίζουν επίσης συστηματικές προσπάθειες ευαισθητοποίησης και εκπαίδευσης του κοινού και των νέων γύρω από η σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και της ανάγκης διάσωσής της για τις μελλοντικές γενεές με την εκπόνηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων στα μουσεία

και στους αρχαιολογικούς χώρους, με διοργάνωση εκθέσεων, συνεδρίων, με εκδόσεις και άλλες συναφείς δραστηριότητες. Τέλος, την περίοδο της Μεταπολίτευσης επέρχεται και κάποια διεύρυνση των αρμόδιων φορέων προστασίας. Παράλληλα με το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ), που παραμένει πάντα ο κύριος φορέας μνημειακής προστασίας, αρχίζει να δραστηριοποιούνται, όσον αφορά την προστασία των ιστορικών συνόλων, των τοπίων ιδιαίτερου φυσικού κάλλους ή και νεώτερων μνημείων το Υπουργείο Περιβάλλοντος, το Κέντρο Διαφυλάξεως της Αγιορείτικης Κληρονομιάς (ΚΕΔΑΚ), υπεύθυνο για την προστασία των ιστάμενων μνημείων και των κινητών πολιτιστικών αγαθών του Αγίου Όρους, μη κυβερνητικές οργανώσεις, κυρίως σε ζητήματα ευαισθητοποίησης κοινού και δημόσιων παρεμβάσεων προς όφελος των μνημείων, ακόμη και ο ιδιωτικός τομέας με την εκπόνηση μελετών και την εκτέλεση έργων, υπό τον έλεγχο των αρμόδιων κρατικών υπηρεσιών, αρχικά σε νεώτερα μνημεία, στη συνέχεια και σε μνημεία παλαιότερων εποχών (Μπούρας, Τουρνικιώτης & Φιλιππίδης 2010).

Κύριο γνώρισμα της μεταπολιτευτικής περιόδου, ιδιαίτερα από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 έως το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης το 2010, είναι η διάθεση, κυρίως από ευρωπαϊκούς κοινοτικούς πόρους, πρωτόγνωρων για τα ελληνικά δεδομένα κονδυλίων για έργα μνημειακής προστασίας. Θα ακολουθήσει η ανάπτυξη μιας μεγάλης πολυσχιδούς δραστηριότητας, που θα περιλάβει τη διενέργεια μεγάλου αριθμού επεμβάσεων σε μεμονωμένα μνημεία όλων των περιόδων και σε ευρύτερους αρχαιολογικούς χώρους, αλλά και στα ιστορικά κέντρα πόλεων και παραδοσιακούς οικισμούς καθώς και σε μουσεία για την προστασία της κινητής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ανάμεσα στις ως άνω επεμβάσεις, οι αναστηλωτικές εργασίες που από το 1975 έως σήμερα εκτελούνται συνεχώς στην Ακρόπολη (εικ. 2), με την εποπτεία και ευθύνη μιας διεπιστημονικής επιτροπής ειδικών, της Επιτροπής Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως (ΕΣΜΑ), σφραγίζουν την περίοδο. Οι διαδικασίες, οι θεωρητικές αρχές, τα υλικά, οι τεχνικές και οι τρόποι που θεσπίζει η Επιτροπή Ακροπόλεως στις επεμβάσεις της ασκούν τεράστια επίδραση στα υπόλοιπα έργα κατά τη Μεταπολίτευση και διαμορφώνουν τη σύγχρονη ελληνική «Σχολή» της αποκατάστασης των αρχαίων μνημείων, πρότυπη από πολλές πλευρές διεθνώς (www.ysma.gr). Τα επόμενα χρόνια κατά το πρότυπο της ΕΣΜΑ και του Τεχνικού Γραφείου Ακροπόλεως συστήνονται, στο πλαίσιο του ΥΠΠΟΑ, διεπιστημονικές επιτροπές

Εικ.2. Η αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης από το 1975 κ.εξ. αντιπροσωπεύει τη σύγχρονη ελληνική «σχολή» αποκατάστασης αρχαίων μνημείων. Φωτ. Φ.Μαλλούχου-Tufano, 2016.

και τεχνικά γραφεία σε ολόκληρη την επικράτεια, και διενεργούνται, δια της μεθόδου της αυτεπιστασίας, επεμβάσεις συντήρησης, αποκατάστασης αλλά και ευρύτερης διαμόρφωσης και ανάδειξης σε ένα μεγάλο αριθμό μνημείων και αρχαιολογικών χώρων, που αλλάζουν ριζικά και διαμορφώνουν το αρχαιολογικό τοπίο της σημερινής Ελλάδας (εικ. 3).

Σε αντίθεση προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες, στην Ελλάδα, στις αρχές του 21ου αιώνα, η μνημειακή προστασία και διαχείριση εξακολουθεί να ασκείται στο πλαίσιο της κεντρικής δημόσιας διοίκησης, με μικρή συμμετοχή της Περιφερειακής και Τοπικής Αυτοδιοίκησης και με ακόμη μικρότερη της κοινωνίας των πολιτών ή του ιδιωτικού τομέα (στην Ελλάδα η Δημόσια Αρχαιολογία μόλις πρόσφατα έχει αρχίσει να κάνει τα πρώτα βήματά της). Η διαφοροποίηση αυτή της ελληνικής πραγματικότητας οφείλεται καταρχάς στην κυρίαρχη θέση στο πεδίο της μνημειακής προστασίας και διαχείρισης της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του ΥΠΠΟΑ, μιας από τις αρχαιότερες υπηρεσίες του νεοελληνικού κράτους με μεγάλο επιστημονικό και ηθικό κύρος. Η πρωτεύουσα μάλιστα θέση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ενισχύεται και από την έλλειψη εξειδικευμένου, έστω και στοιχειωδώς, προσωπικού

Εικ.3. Ο προϊστορικός οικισμός του Σχάρκου στην Ιο μετά τις εργασίες ανάδειξης. Μεγάλο Βραβείο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την Προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, του 2008. Φωτ. Φ.Μαλλούχου-Tufano, 2009.

στους υπόλοιπους τομείς της διοίκησης, ιδιαίτερα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Κατά δεύτερο λόγο, στα ιδιόμορφα αισθήματα που οι νεοέλληνες τρέφουν για την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου τους, αισθήματα συνήθως αδιαφορίας, συχνά και δυσφορίας -ιδιαίτερα όταν τα μνημεία έρχονται σε αντιπαράθεση με ιδιοκτησιακά τους δικαιώματα και με απορρέουσες δυνατότητες οικονομικής εκμετάλλευσης της περιουσίας τους- αλλά ταυτόχρονα και αποστασιοποιημένου δέους, που φθάνει στα όρια του θρησκευτικού σεβασμού και λατρείας προς λείψανα του παρελθόντος, που θεωρούνται οι γενεσιουργές αιτίες και τα διηνεκή στηρίγματα του εθνικού παρόντος. Στο πλαίσιο αυτό κάθε ανάμιξη τρίτου -και ιδιαίτερα του ιδιωτικού τομέα- δαιμονοποιείται, ενώ κάθε απόπειρα αντιμετώπισης της μνημειακής κληρονομιάς ως μιας εν δυνάμει πηγής βιώσιμης κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης εκλαμβάνεται ως ιεροσυλία και βεβήλωση των εθνικών ιερών και οσίων. Είναι ιδιαίτερα λυπηρό που η σκληρά δοκιμαζόμενη στις αρχές του νέου αιώνα Ελλάδα στερείται έτσι εν δυνάμει πλουτοπαραγωγικούς πόρους, κυρίως όμως παιδευτικούς και κοινωνικούς, που θα μπορούσαν να συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση προτύπων και στην ανάκτηση αξιών, που τόσο έχει ανάγκη η κλυδωνιζόμενη κοινωνία της.

Τα όρια αυτής της πραγματικότητας, οι ελλείψεις της, τα μειονεκτήματα αλλά και τα πλεονεκτήματά της, αναφάνηκαν, κατά τρόπο ενίοτε θορυβώδη, στη διάρκεια της πολλαπλής κρίσης, που διέρχεται η Ελλάδα τα τελευταία δέκα χρόνια. Η έλλειψη αρχαιολογικού κτηματολογίου και η καθυστέρηση της θεσμοθέτησης και εφαρμογής ρυθμιστικών και χωροταξικών σχεδίων σε ολόκληρη την επικράτεια παρεμποδίζουν την εφαρμογή προσεγγίσεων ολοκληρωμένης προστασίας και διαχείρισης (παρόλο που η Ελλάδα έχει προσυπογράψει τις σχετικές διεθνείς συμβάσεις που τις επιβάλλουν) και επιφέρουν πολλές φορές καθυστερήσεις στις αναγκαίες, ιδιαίτερα σε αυτούς τους καιρούς, αναπτυξιακές χωρικές επενδύσεις. Από την άλλη η Αρχαιολογική Υπηρεσία με τις ισχυρές θεσμικές αρμοδιότητες που διαθέτει διαφύλαξε σε πλείστες περιπτώσεις το μνημειακό και φυσικό περιβάλλον της χώρας από επενδυτικές προθέσεις και σχέδια αμφιβόλου ποιότητας και αμιγώς κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Η αποψίλωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, στη διάρκεια της κρίσης, από οικονομικούς και ανθρώπινους πόρους και η δυσκαμψία της στη συνεργασία με την Τοπική Αυτοδιοίκηση, που θα μπορούσε εν δυνάμει να αναλάβει τη λειτουργία υποδειγματικά αναδεδειγμένων αρχαιολογικών χώρων και μνημείων, οδηγούν πολλές φορές στον κοινωνικό αποκλεισμό τους και κατ' επέκταση στην υποβάθμιση και εκ νέου στη φθορά τους. Τέλος, ειδικά όσον αφορά επεμβάσεις σε νεώτερα μνημεία, η μη θεσμοθέτηση ειδικών ποιοτικών κριτηρίων κατά τις αναθέσεις μελετών και έργων σε τρίτους, ή η έλλειψη μητρώου εξειδικευμένων ιδιωτών αναστηλωτών, αποκλειστικά αρμόδιων για επεμβάσεις σε μνημεία, οδηγούν πολλές φορές σε ανεξέλεγκτη δράση και σε εργασίες αμφιλεγόμενες ποιοτικά και αναντίστροπτου χαρακτήρα. Από την άλλη βέβαια, οι «μνημειοκεντροβαρικές» αρχές, που απορρέουν από τον Χάρτη της Βενετίας και τα άλλα συναφή διεθνή κανονιστικά κείμενα, οι οποίες ακολουθούνται στις επεμβάσεις μνημειακής αποκατάστασης στην Ελλάδα, εγγυώνται για τη διαφύλαξη της υλικής ακεραιότητας και της αυθεντικότητας της μνημειακής πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας.

Ανάγκη αναστοχασμού όσον αφορά τις αρχές επεμβάσεων προστασίας στα μνημεία της Ευρώπης

Με βάση όσα αναπτύχθηκαν προηγουμένως προκύπτει ανάγκη αναστοχασμού όσον αφορά τις αρχές των επεμβάσεων στα μνημεία της Ευρώπης, αρχαιολογικών και άλλων, που αποσκοπούν στη διαφύλαξη της φυσικής ακεραιότητας και αυθεντικότητάς τους. Πρόκειται για ανάγκη που απορρέει από τον ιδιαίτερο δομικό χαρακτήρα τους. Όπως είναι γνωστό, η υλικότητα αποτελεί ένα κύριο -διακριτό και διακριτικό- χαρακτηριστικό των Ευρωπαϊκών μνημείων. Αποτελεί, από κοινού με τον αισθητικό και ιστορικό τους χαρακτήρα, εγγενές σκέλος της «εν δυνάμει ενότητας» των Ευρωπαϊκών μνημείων/έργων τέχνης, κατά τον Cesare Brandi, και είναι φορέας της μορφής και της δομής τους, τεκμήριο της μακράιωνης ιστορίας τους και των ιδεών πίσω από την κατασκευή τους. Η μεταχείριση της υλικότητας αποτελεί ένα στοιχείο αναφοράς των «μνημειοκεντροβαρικών» αρχών του Χάρτη της Βενετίας και των άλλων συναφών διεθνών κανονιστικών κειμένων, αντικείμενο διαφύλαξης και προστασίας. Είναι προφανές ότι, ειδικά στο πλαίσιο της υφιστάμενης παγκοσμιοποίησης, οι αρχές αυτές θα πρέπει να επανεκτιμηθούν και να ανακτηθούν, προς όφελος του δομημένου ιστορικού περιβάλλοντος της Ευρώπης και, κατ' επέκταση, της κοινωνίας των ευρωπαϊών πολιτών, που το βιώνει, σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο.

BIBLIOΓΡΑΦΙΑ

Boni, G., 1913. Il "metodo" nelle esplorazioni archeologiche. Bollettino d' Arte, 7, σ. 43-67.

Calza, G., 1929-1930. Restauri di antichi edifici di Ostia. Bollettino d' Arte, S.II, 9, σ. 291-310.

Camardo, D., & Notomista, M., επιμ. 2017. Ercolano: 1927-1961, L'impresa archeologica di Amedeo Maiuri e l' esperimento della città museo. Roma: "L'Erma" di Bretschneider.

Ceschi, C., 1970. Teoria e Storia del Restauro. Roma: Mario Bulzoni editore.

Jonsson, M., 1986. La cura dei monumenti alle origini. Stockholm: [χ.ε.].

Livadiotti, M., & Rocco, G., επιμ. 1996. La presenza Italiana nel Dodecaneso tra il 1912 e il 1948, la ricerca archeologica, la conservazione, le scelte progettuali. Catania: Edizioni del Prisma.

Μαλλούχου-Τυφάνο, Φ., 2008. Η αναστήλωση των αρχαίων μνημείων στη νεώτερη Ελλάδα (1834-1939), Το έργο της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας και της

Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 176, β'. εκδ. Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.

Manacorda, D., & Tamassia R., 1985. Il piccone del regime. Le grandi avventure dell'archeologia, 4, Roma 1985, σ. 1426-1469.

Marino, L., 1982. Appunti sul "Restauro Archeologico". Στο C. Pietramellar & L.Marmo, επιμ. Contributi sul restauro archeologico. Firenze: [χ.ε.] σ. 139-162.

Μπούρας, Χ., Τουρνικιώτης, Π., & Φιλιππίδης, Δ., επιμ. 2010. Συντήρηση, Αναστήλωση και Αποκατάσταση Μνημείων στην Ελλάδα, 1950-2000. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Μαλλούχου-Tufano, Φ., 2015. Προστασία και Διαχείριση Μνημείων: Ιστορικές και θεωρητικές Προσεγγίσεις. [ηλεκτρ. βιβλ.]. Αθήνα. Διαθέσιμο στη σελίδα: <https://repository.kallipos.gr>

Moshenska, G., επιμ. 2017. Key Concepts in Public Archaeology. [ηλεκτρ. βιβλ.]. UCL Press.

Osama, M., & Picone, R., επιμ. 2018. Restaurando Pompei, Riflessioni al margine del Grande Progetto. Roma: "L'Erma" di Bretschneider.

Pallottino, E., 1994. I restauri della Roma antica. Roma moderna e contemporanea, II, 3, settembre-dicembre 1994, σ. 721-745.

Stone, P., & Planel Ph., επιμ. 1999. The Constructed Past, Experimental archaeology, education and the public. London: Routledge.

Μνήμη, ταυτότητα και τοπικές κοινωνίες. Ο ρόλος της αρχαιολογικής εθνογραφίας στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Memory, identity and local communities. The role of archaeological ethnography in the management of cultural heritage

Στέλιος Λεκάκης

ΕΠΙΣΚΕΠΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ, NEWCASTLE UNIVERSITY

stelios.lekakis@ncl.ac.uk

Νότα Πάντζου

ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ

npantzou@upatras.gr

Περίληψη

Στόχος του παρόντος κειμένου είναι να καταδειχθεί ο καθοριστικός ρόλος που μπορούν να έχουν οι αρχαιολογικές και ιστορικές έρευνες, αλλά και συναφείς δράσεις προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην ενίσχυση της συλλογικής μνήμης και της τοπικής ταυτότητας.

Μέσα από τα παραδείγματα του αρχαιολογικού χώρου του Λύκαιου Ορους στην Αρκαδία και των μνημείων παραδοσιακής διαχείρισης νερού της Αμοργού θα εξεταστεί το πως τα παραπάνω αιτούμενα -σε συνδυασμό με τη μελέτη της τοπικής ιστορίας, τη διεξαγωγή εθνογραφικής έρευνας και την ευαισθητοποίηση των σχετιζόμενων κοινοτήτων μέσω ενεργειών ενημέρωσης, κινητοποίησης και εμπλοκής- δύνανται να δημιουργήσουν προϋποθέσεις για τη βιωσιμότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς και για τοπική ανάπτυξη.

Abstract

In this paper we explore the significant role that historical and archaeological research and relevant heritage protection activities could play in the invigoration of collective memory and the strengthening of local identity. Having in mind the case studies of the archaeological site on Mount Lykaion and Amorgos' water heritage, we shall investigate the impact of communication, mobilization and participatory activities on attitudes and their contribution towards heritage sustainability and local development.

Αν και πολύς λόγος γίνεται τελευταία για την αναγκαιότητα ανάγνωσης του συγχρονικού και διαχρονικού περικειμένου μιας κοινότητας και επιμελημένης εμπλοκής των ειδικών κατά τη διάρκεια έργων πολιτισμού, η βιβλιογραφία έχει να επιδείξει ελάχιστα δείγματα από σχετικές μελέτες περίπτωσης στο ελληνικό πλαίσιο (βλ. Alexopoulos & Fouseki 2013; Lekakis 2008; Sakellariadi 2013).

Σε αυτό το κείμενο¹ εξετάζουμε τον καθοριστικό ρόλο που μπορούν να έχουν αρχαιολογικές και ιστορικές έρευνες αλλά και συναφείς δράσεις προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην καταγραφή, ενεργοποίηση και ενίσχυση της συλλογικής μνήμης και την ισχυροποίηση της τοπικής ταυτότητας.

Μέσα από τα παραδείγματα του αρχαιολογικού χώρου του Λύκαιου Όρους στην Αρκαδία και των μνημείων παραδοσιακής διαχείρισης νερού της Αμοργού στις Κυκλάδες θα εξεταστεί το πώς τα παραπάνω αιτούμενα -σε συνδυασμό με τη μελέτη της τοπικής ιστορίας, τη διεξαγωγή εθνογραφικής έρευνας και την ευαισθητοποίηση των σχετιζόμενων κοινοτήτων μέσω ενεργειών ενημέρωσης, κινητοποίησης και εμπλοκής- δύναται να δημιουργήσουν προϋποθέσεις για τη βιωσιμότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς και για τοπική ανάπτυξη.

«Το ενδιαφέρον των αρχαιολόγων για τις τοπικές κοινωνίες έρχεται κατόπιν εορτής» Δ. Καμίζης (Kamizis κ.ά. 2010: 425)

Η σχέση των αρχαιολόγων με τις τοπικές κοινωνίες είναι συχνά προβληματική. Χαρακτηριστικό είναι το παραπάνω σχόλιο του δημάρχου Κρανιδίου Αργολίδας για τις δράσεις ευαισθητοποίησης του κοινού που σχεδιάστηκαν και εκπονήθηκαν από μέλη της ομάδας του αρχαιολογικού προγράμματος για το σπήλαιο Φράγγχι στην Αργολίδα. Η αρχαιολογική ομάδα διενήργησε ανασκαφές και έρευνα στη θέση για το διάστημα μεταξύ 1967-1976 (Van Andel & Sutton 1988). Ο ουσιαστικός διάλογος με την κοινότητα μέσω μίας έρευνας κοινού, πολιτιστικών εκδηλώσεων και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων ξεκίνησε μόλις στις αρχές του 2000 (Kamizis κ.ά. 2010). Το καθυστερημένο ενδιαφέρον για τους κατοίκους της Κοιλιάδας Αργολίδας δικαιολογεί την -ομολογουμένως- αφοριστική

¹ Το παρόν κείμενο βασίστηκε σε ανακοίνωση που έγινε στο συνέδριο «πολιτιστική κληρονομιά και συλλογική μνήμη» στις 09.11.2012 στο Άργος Ορεστικό. Οι συγγραφείς ευχαριστούν για τη φιλοξενία τους διοργανωτές του συνεδρίου, Δ. Δαμάσκο και Δ. Πλάντζο.

ρήση του δημάρχου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν περιπτώσεις όπου η επικοινωνία μεταξύ αρχαιολόγων και κατοίκων απουσιάζει παντελώς.

Εξάλλου, η -τεκμηριωμένη από τον νόμο- αποκλειστική εποπτεία της διαχείρισης της αρχαιολογικής κληρονομιάς από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ), η αποσπασματική ενημέρωση τόσο των τοπικών κοινωνιών όσο και του κοινού από μέρους του τελευταίου, σε συνδυασμό με το -τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα- ενδιαφέρον των πολιτών για οικοδομική δραστηριότητα και τουριστική αξιοποίηση, έχουν καταστήσει την επικοινωνία δυσχερή ανάμεσα στους υπεύθυνους της διαχείρισης και στο μη ειδικό κοινό, που αντανakλάται και στην προστασία των πολιτιστικών πόρων (Λεκάκης 2016; Sakellariadi 2008; 2010; 2015; ΣΕΑ 2002; Stroulia & Sutton 2010).

Παρόλα αυτά, στην Ευρώπη τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες καταγράφεται μια εμφανής στροφή της αρχαιολογίας και της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς προς περισσότερο κοινωνικούς στόχους. Εκκινώντας από πολιτική και κοινωνική βάση, αλλά και σε ένα πλαίσιο ευρύτερου αναστοχασμού της αρχαιολογικής επιστήμης (ποιος ασχολείται με τις αρχαιότητες, για ποιον αποδέκτη και με ποιον σκοπό), παρατηρείται μια συστηματικότερη ενασχόληση με «τα κοινά», δηλαδή τους αποδέκτες της πολιτιστικής κληρονομιάς (Carman & Sørensen 2009; Meskell 2005; Smith 2006). Άξονες αυτής της ενασχόλησης είναι η ηθικά και πολιτικά ορθή προσέγγιση -από τη μεριά των επαγγελματιών και ακαδημαϊκών της αρχαιολογίας και της διαχείρισης- των κοινοτήτων αλλά και συγκεκριμένες πρακτικές επιδιώξεις στο πεδίο, όπως η αναζήτηση συναίνεσης και συμμετοχής των πολιτών στον σχεδιασμό και την εφαρμογή έργων διαφύλαξης και ανάδειξης κινητών και ακίνητων μνημείων. Οι ενέργειες και οι δράσεις αυτές κατηγοριοποιούνται κάτω από το γενικό σχήμα με τίτλο “Public Archaeology”, δηλαδή της «Αρχαιολογίας για το κοινό», που έχει διαφορετικό περιεχόμενο και μεθοδολογία, ανάλογα με το πλαίσιο και τη χώρα εφαρμογής αλλά και ερευνητική διάσταση, ήδη από τη δεκαετία του 1970 (Matthew 2008; Merriman 2004; Moshenska 2017; Moshenska & Thornton 2008; Okamura & Matsuda 2001).

Σημαντικά στοιχεία αυτών των προγραμμάτων «Αρχαιολογίας για το κοινό» είναι η αμεσότητα και η συγχρονικότητά τους με την έρευνα στον πολιτιστικό πόρο (ανασκαφή, συντήρηση, έρευνα,

μελέτη ανάδειξης κλπ.) και η δημιουργική συνεργασία με τις ενδιαφερόμενες κοινότητες, τοπικές και απομακρυσμένες, ειδικές ή μη ειδικές (Andreasen κ.ά. 2017; Moshenska 2017; Νικονάνου κ.ά. 2008; Pantzou 2015). Για το άνοιγμα της αρχαιολογικής επιστήμης στο κοινό και τη δημιουργία συνεργειών με τις τοπικές κοινωνίες, η αρχαιολογική εθνογραφία παρέχει το απαιτούμενο μεθοδολογικό και συνάμα θεωρητικό πλαίσιο (Meskell 2005; 2007). Σε αυτά τα ζητήματα επικεντρωνόμαστε και εδώ μέσα από τη συζήτηση δύο μελετών περίπτωσης.

Η επιλογή των δύο παραδειγμάτων, που συνδέονται με διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές και ιστορικές περιόδους, δεν είναι τυχαία. Κάθε παράδειγμα έχει ιδιαίτερα περικειμενικά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά που το προσδιορίζουν. Και τα δύο, τόσο το Ιερό του Διός στην Αρκαδία όσο και τα δημόσια κτίσματα ύδρευσης της Αμοργού, αποτελούν περιπτώσεις όπου η συνέργεια της τοπικής κοινωνίας με τους ειδικούς, αρχαιολόγους και διαχειριστές πολιτιστικής κληρονομιάς, υπήρξε σε μεγάλο βαθμό γόνιμη και επιτυχημένη, δημιουργώντας νέες προοπτικές στην προστασία και την ανάδειξη των μνημείων.

Στο παρόν κείμενο θα δούμε, επιπλέον, πως οι αρχαιολόγοι και οι υπεύθυνοι διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς μπορούν να λειτουργήσουν ως διαμεσολαβητές μεταξύ των κατοίκων και του παρελθόντος, αναδεικνύοντας τις πολλαπλές αξίες του πολιτιστικού αποθέματος μιας περιοχής. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τη διατύπωση νέων ερμηνειών και θέτοντας στόχο την ενεργοποίηση των κατοίκων. Παράλληλα, θα διερευνηθεί και το πώς οι τοπικές κοινωνίες μπορούν να συμβάλλουν από τη μεριά τους με άμεσο ή έμμεσο τρόπο στην επιτυχία και βιωσιμότητα ενός ερευνητικού προγράμματος και στη διαφύλαξη των άυλων και υλικών καταλοίπων του παρελθόντος τους (Dicks 2000).

Λύκαιον Όρος: Από το απώτερο παρελθόν στο εγγύς μέλλον

Στην καρδιά της Πελοποννήσου, στη δεύτερη υψηλότερη κορυφή του Λύκαιου Όρους, βρίσκεται ένα σημαντικό ιερό της αρχαιότητας, το οποίο είναι αφιερωμένο στη λατρεία του Δία. Σε μικρή απόσταση από το τέμενος και το βωμό του Δία, σώζονται επίσης κατάλοιπα των εγκαταστάσεων που συνδέονταν με την τέλεση των αρχαίων Λυκαίων, γιορτών και αγώνων που διεξάγονταν προς τιμή του θεού. Η θέση ανασκάφηκε για πρώτη φορά από τον Κ. Κοντόπουλο στα τέλη του 19ου αιώνα. Ακολούθησε ο Κ. Κουρουνιώτης στις αρχές του 20ού, ο οποίος σε διάστημα τριών ανασκαφικών περιόδων καταπατίστηκε με τη συνέχιση της ανασκαφής του ιερού του Διός καθώς και τον εντοπισμό και την αποκάλυψη κινητών και ακίνητων μνημείων με οδηγό του τον Πausανία και τη συνεχή καθοδήγηση των ντόπιων (Pantzu & Lekakis υπό έκδ.). Από την έρευνα του Κ. Κουρουνιώτη μέχρι την εκ νέου διενέργεια συστηματικής έρευνας στον χώρο μεσολάβησε σχεδόν ένας αιώνας. Το Πανεπιστήμιο της Αριζόνα και το Πανεπιστήμιο της Πενσυλβάνια (Penn Museum) σε συνεργασία με την τότε Ε΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Αρκαδίας και Λακωνίας ξεκίνησαν το 2004 το Πρόγραμμα Ανασκαφής και Έρευνας στο Λύκαιο Όρος (Romano & Voyatzis 2010).² Βασικός σκοπός του προγράμματος είναι να απαντηθούν καίρια ερωτήματα σχετικά με τις απαρχές της ελληνικής λατρείας και των αρχαίων αθλητικών αγώνων.

Από την αρχή, η σχέση των αρχαιολόγων του προγράμματος με την κοινότητα των Άνω Καρυών, του οικισμού με τη μεγαλύτερη εγγύτητα στον αρχαιολογικό χώρο, υπήρξε ιδιαίτερα στενή. Άλλωστε, χωρίς την έμπρακτη υποστήριξη και τη συνεχή ενθάρρυνση των μόνιμων κατοίκων και των μελών του πολιτιστικού συλλόγου Άνω Καρυωτών Αρκαδίας «Ο Λύκαιος Δίας», η διεξαγωγή του ανασκαφικού προγράμματος δεν θα ήταν εφικτή, όπως αναφέρουν εμφατικά οι αρχαιολόγοι David Gilman Romano και Mary Voyatzis (Romano & Voyatzis 2010; Pantzu & Lekakis υπό έκδ.). Η συγκρότηση ομάδας εργασίας για την προώθηση σχεδίου υλοποίησης πάρκου

² Το διεπιστημονικό αυτό πρόγραμμα αποτελεί συνεργασία του Πανεπιστημίου της Αριζόνα με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας (πρώην ΛΘ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων), και βρίσκεται υπό την αιγίδα της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα. Διευθύντρια του ανασκαφικού και ερευνητικού προγράμματος είναι η Δρ. Άννα Καραπαναγιώτου και συνδιευθυντές ο καθηγητής Δρ. David Gilman Romano και η καθηγήτρια Δρ. Mary Voyatzis. Η αρχαιολογική σκαπάνη έχει φέρει στο φως πλήθος πληροφοριών και ευρημάτων.

Εικ. 1. Πραγματοποιήθηκε επιστημονική ημερίδα με θέμα «Προς μία αποτελεσματική προστασία και ανάδειξη των αξιών του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος στα όρια των νομών Αρκαδίας, Ηλείας και Μεσσηνίας» στο Cotsen Hall της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Μάιος 2019. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Ν.Π.

πολιτιστικής κληρονομιάς στην περιοχή ήταν το επιστέγασμα αυτής της γόνιμης συνεργασίας, ύστερα από πρόσκληση της αρχαιολογικής ομάδας και με τη συμμετοχή και την υποστήριξη μελών των τοπικών κοινωνιών και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Καθοριστικής σημασίας για την απόφαση δημιουργίας του πάρκου υπήρξε η αναγνώριση των πολλαπλών αξιών του αρχαιολογικού χώρου, αλλά κυρίως του φυσικού και πολιτιστικού τοπίου που τον περιβάλλει, και η επιθυμία εξασφάλισης απτών και μακροπρόθεσμων οφελών για τις τοπικές κοινότητες, και μετά την ολοκλήρωση του ανασκαφικού προγράμματος. Το «Παρράσιο Πάρκο πολιτιστικής κληρονομιάς»,³ θα εκτείνεται -μετά από τη θεσμοθέτησή του- σε τρεις νομούς (Αρκαδίας, Ηλείας και Μεσσηνίας). Υιοθετώντας το συμμετοχικό και συνεργατικό μοντέλο διαχείρισης των Αμερικανικών Περιοχών Εθνικής Κληρονομιάς (National Heritage Areas) (Barton 2016; Davison υπό έκδ.), οι συμμετέχοντες σε αυτήν την πρωτοβουλία αποσκοπούν στα εξής: το πάρκο να διαφυλάξει και να προβάλλει τόσο το φυσικό όσο και το πολιτιστικό, άυλο και υλικό, απόθεμα της περιοχής, να ενθαρρύνει τις τοπικές κοινωνίες να ζουν και να εργάζονται

3 Λεπτομέρειες στην ιστοσελίδα: <http://parrhasianheritagepark.org/en/> [Ανακτήθηκε στις 30 Οκτωβρίου 2019].

Εικ. 2. Δημόσια
συζήτηση στην
Αμπελιώνα,
Μεσσηνίας,
Ιούλιος 2016. Πηγή:
Προσωπικό Αρχείο
Ν.Π.

μέσα στο προστατευόμενο τοπίο, αλλά και να λειτουργήσει ως καταλύτης τοπικής ανάπτυξης μέσω ποικίλων οικοτουριστικών και πολιτιστικών προϊόντων και υπηρεσιών.

Για την υλοποίηση και ενίσχυση του σχεδίου πραγματοποιείται -από το 2010 σε ετήσια βάση- θερινό σχολείο στις Άνω Καρυές, Αρκαδίας. Αποστολή του θερινού σχολείου είναι να εκπαιδεύσει φοιτητές και νέους επιστήμονες από την Ελλάδα και την Αμερική στον σχεδιασμό και τη διαχείριση πάρκων Πολιτιστικής Κληρονομιάς και να συμβάλλει ενεργά στην εκπλήρωση του οράματος και των σχεδίων της ερευνητικής ομάδας. Σε αυτό το προπαρασκευαστικό στάδιο -σε αναμονή της θεσμοθέτησης- οι ενέργειες των δύο ομάδων οργανώνονται γύρω από τρεις άξονες: α) διεπιστημονικές μελέτες του τοπίου και των υλικών και άυλων στοιχείων του, β) υλοποίηση πιλοτικών προγραμμάτων, γ) επικοινωνία και ευαισθητοποίηση του κοινού και των κατοίκων της περιοχής. Μέχρι σήμερα έχουν διοργανωθεί 8 δημόσιες συζητήσεις, 1 επιστημονική ημερίδα και 6 δράσεις για το κοινό (εικ. 1, 2). Επιπλέον, εκδίδεται ενημερωτικό δελτίο σε ετήσια βάση και έχουν σχεδιαστεί τέσσερα μονοπάτια ιδιαίτερης φυσικής ομορφιάς και πολιτιστικής αξίας, τρία εκ των οποίων έχουν χαραχτεί και διανοιχτεί (εικ. 3, 4).

Εικ. 3. Εγκαίνα του δεύτερου μονοπατιού «Άνω Καρυές-Ιππόδρομος», Ιούλιος 2012. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Ν.Π.

Παράλληλα με τις αρχαιολογικές έρευνες και τις ενέργειες για το σχεδιασμό του «Παρράσιου Πάρκου πολιτιστικής κληρονομιάς», και σε αναγνώριση της πολλαπλής σημασίας αυτών για την τοπική κοινωνία, στο διάστημα μεταξύ 2011 και 2016 πραγματοποιήθηκε εθνογραφική και αρχαιακή έρευνα, της οποίας τα αποτελέσματα βρίσκονται πλέον υπό δημοσίευση (Pantzu & Lekakis υπό εκδ.). Η αποστολή της εθνογραφικής ομάδας, που αποτελούνταν από τους δύο υπογράφοντες, ήταν διττή: Σε ένα πρώτο επίπεδο, δόθηκε έμφαση στη μελέτη και τη διερεύνηση της επιρροής που ασκούν οι αρχαιολόγοι στην πρόσληψη του παρελθόντος και των υλικών καταλοίπων του από τους ντόπιους κατοίκους, αλλά και στη μελέτη και τη διερεύνηση των προσδοκιών των τελευταίων αναφορικά με το μέλλον και τον ρόλο που οι αρχαιότητες και το πάρκο μπορούν να διαδραματίσουν στα τοπικά δρώμενα. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, συγκεντρώθηκαν πληροφορίες για τη νεότερη και σύγχρονη ιστορία των οικισμών που σχετίζονται με το Λύκαιο Όρος, σε μία προσπάθεια ανασύστασης μιας βιογραφίας της περιοχής. Μεθοδολογικά εργαλεία σε αυτήν τη διαδικασία ήταν οι ημι-δομημένες και βιογραφικές συνεντεύξεις, ένα εκτενές ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο, οι ομαδικές συζητήσεις, η (συμμετοχική) παρατήρηση και η διοργάνωση

Εικ. 4. Εγκαίνια του μονοπατιού της Ρέας, Ιούλιος 2014.
Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Ν.Π.

δράσεων ευαισθητοποίησης των εμπλεκόμενων τοπικών κοινωνιών. Σκοπός της συγκέντρωσης πληροφοριών ήταν μια μορφή «πολυεστιακής εθνογραφίας» (Marcus 1998), μέσω διάφορων μέσων συλλογής δεδομένων και καναλιών πληροφορίας. Πέρα από την απομακρυσμένη έρευνα, η παρουσία της εθνογραφικής ομάδας στο πεδίο προσέφερε και έναν άμεσο διάλογο επικοινωνίας μεταξύ αρχαιολόγων και κατοίκων, σε άμεσο χρόνο (εικ. 5).

Η εθνογραφική μελέτη επικεντρώθηκε σε 10 οικισμούς (Άνω Καρυές, Λυκόσουρα, Λύκαιο, Νέδα, Κωτύλιο, Καστανοχώρι, Αμπελιώνα, Κουρουνιού, Άγιος Σώστης, Ίσωμα Καρυών). Γεωγραφικά, τα χωριά αυτά βρίσκονται περιμετρικά του Λύκαιου Όρους, με τον οικισμό των Άνω Καρυών να βρίσκεται στην άτυπη είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Η έρευνα, αρχειακά και στο πεδίο, επιβεβαίωσε τη στενή σχέση των κατοίκων με τις αρχαιότητες στην κορυφή του Λύκαιου Όρους και περίξ αυτής. Ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στη συστηματική μελέτη των πολύπλοκων δεσμών -από κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική σκοπιά- που συνδέουν τους κατοίκους με τα άυλα και υλικά στοιχεία του παρελθόντος. Ένα από τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης είναι ότι οι τοπικές κοινωνίες του Λύκαιου Όρους είναι υπερήφανες για την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής και βλέπουν τις αρχαιότητες ως μια ευκαιρία για νέες ερμηνείες, για

Παρασκευή 20 Ιουλίου 2012
Προφήτης Ηλίας – Άνω Καρυές

Μετά το πέρας της λειτουργίας (10.30)
θα ακολουθήσει ενημέρωση για το ιερό του Διός
από τον καθηγητή David Romano

Εικ. 5. Μεσολάβηση της εθνογραφικής ομάδας στην επικοινωνία του προγράμματος του Παράσιου Πάρκου πολιτιστικής κληρονομιάς και των ανασκαφών στην περιοχή, μετά από τη λήξη της λειτουργίας στον Αϊ-Λια. Η γιορτή είναι μια ημέρα-σύμβολο για την κοινότητα των Άνω Καρυών. Το εκκλησάκι βρίσκεται δίπλα στον βωμό και το τέμενος του Λύκαιου Δία, Ιούλιος 2012. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Σ.Λ.

περιστασιακή εργασία και τόνωση της κοινωνικής και της κοινοτικής ζωής που έχουν ατροφήσει από καιρό, ιδιαίτερα μετά από την έναρξη λειτουργίας του λιγνιτικού εργοστασίου και τη μετακίνηση πολλών κατοίκων προς τη Μεγαλόπολη και σε άλλα αστικά κέντρα. Παρόλα αυτά, η τουριστική «αξιοποίηση» του πολιτιστικού αποθέματος δεν φαίνεται να αποτελεί τη μοναδική λύση, ενώ η δημιουργία τουριστικών υποδομών αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό. Επιπλέον, η έρευνα κατέδειξε τη σημαντική συμβολή «αόρατων» κοινοτήτων, όπως αυτής των βοσκών της περιοχής, που, αν και η δραστηριότητά τους κοντά στις αρχαιότητες εν μέρει διχάζει, θεωρείται συστατικό στοιχείο του πολιτιστικού τοπίου της περιοχής και άτυποι φύλακες των αφύλακτων μνημείων.⁴ Συστηματική είναι η παρουσία των τοπικών πολιτιστικών συλλόγων, οι οποίοι επιδεικνύουν πολύπλευρο πολιτιστικό έργο και, μέσα από τις δράσεις τους, καλλιεργούν την τοπική μνήμη και οργανώνουν ιδιοσυγκρασιακά (σε μια ιδιότυπη νοσταλγική και επιστημονική μείξη) μια «νέα μυθολογία» ως -το τρέχον πολιτιστικό αφήγημα της περιοχής-, χωρίς ωστόσο να στηρίζονται «κυριολεκτικά στον λαογραφισμό» (Πανόπουλος 2006: 101).

⁴ Εκκρεμεί η οριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου του Λύκαιου Όρους.

Η περίπτωση της κοινότητας των Άνω Καρυών είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα καθώς η διάθεση των μελών της για συνέργεια είναι αξιοσημείωτη. Σε αντίθεση με αυτό που συμβαίνει σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, οι κάτοικοι εδώ έχουν επιδείξει κάθε άλλο παρά απροθυμία συνεργασίας και δυσπιστία απέναντι στους αρχαιολόγους, αν και η συγκεκριμένη κοινότητα επηρεάζεται άμεσα από την πορεία της αρχαιολογικής έρευνας (για παράδειγμα, τις επικείμενες απαλλοτριώσεις γης). Φυσικά, σε μεγάλο βαθμό αυτό οφείλεται στην πρόθεση της αρχαιολογικής ομάδας να εμπλέξει τα ενδιαφερόμενα μέρη ενεργά από τις απαρχές του προγράμματος, αναγνωρίζοντας τη σημασία της αρχαιολογικής γνώσης ως κοινωνικού αγαθού (Νικονάνου κ.ά. 2008: 291) και την ίδια ως φιλοξενούμενη στον τόπο αυτόν. Το ενδιαφέρον και η προθυμία των κατοίκων μετουσιώνεται σε εθελοντική προσφορά για την ομαλή διεξαγωγή των ανασκαφικών ερευνών, σε ενεργή συμμετοχή στις δράσεις ευαισθητοποίησης του Προγράμματος Έρευνας και Ανασκαφής στο Λύκαιο Όρος και του θερινού σχολείου, σε άτυπη φύλαξη και προστασία της -χωρίς περίφραξη- θέσης, αλλά και στην πρόθεση μερικών κατοίκων να παραχωρήσουν ακόμη και εκτάσεις γης για τη διευκόλυνση της έρευνας. Χάρη άλλωστε σε αυτόν τον ενθουσιασμό ξεκίνησε και η αναβίωση των Λυκαίων Αγώνων που μετρά σχεδόν πενήντα χρόνια ύπαρξης, ενώ υπάρχουν σχέδια να φιλοξενηθεί σε νεόδμητο κτίριο στο κέντρο του οικισμού, το «Μουσείο Λυκαίων Αγώνων».

Από τη μελέτη διαπιστώθηκαν επίσης το ενισχυμένο αίσθημα ταυτότητας και η έντονη συλλογική συνείδηση της αξίας του πολιτιστικού αποθέματος του Λύκαιου Όρους, στο σύνολο των ερωτηθέντων. Η διαπίστωση αυτή μας βοηθά να κατανοήσουμε την καταρχήν θετική ανταπόκριση που δείχνουν οι τοπικές κοινότητες στην εδραίωση ενός θεσμικού πλαισίου προστασίας των ποικίλων αξιών και μνημείων της περιοχής που εκτείνεται γύρω από τον αρχαιολογικό χώρο. Η τοπική υπερηφάνεια ωστόσο δεν μπορεί να αντισταθμίσει το κενό που δημιουργήθηκε από την ερήμωση της περιοχής μετά από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης που αναφέρθηκε παραπάνω. Αυτή η ερήμωση είχε ως συνέπεια έθιμα και παραδόσεις που στο παρελθόν αποτελούσαν το συνδυαστικό κρίκο των κατοίκων των γειτονικών χωριών και κοινοτήτων της θέσης να μετατραπούν σταδιακά σε άνευρες μικρές συγκεντρώσεις, διαβρωμένες εξάλλου και από την ευρύτερη οικονομική ύφεση. Ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί ο

Εικ. 6. Δημόσια συζήτηση στην Νέα Φιγαλεία, Λαογραφικό Μουσείο Νέας Φιγαλείας, Ιούλιος 2015. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Ν.Π.

άλλοτε κομβικός εορτασμός του Προφήτη Ηλία Άνω Καρυών. Οι ελπίδες αρκετών ντόπιων πολιτιστικών συλλόγων και της τοπικής αυτοδιοίκησης έχουν εναποτεθεί στη δημιουργία του «Παρράσιου Πάρκου πολιτιστικής κληρονομιάς» και σε άλλες πρωτοβουλίες ανάδειξης της περιοχής με βάση τον περιπατητικό τουρισμό και την αξιοποίηση των τοπικών πολιτιστικών πόρων (για παράδειγμα, η ίδρυση Παλαιοντολογικού Μουσείου στο Ίσωμα Καρυών; εικ. 6).

Τα εγχειρήματα αυτά έρχονται σε μια χρονική στιγμή που η ευημερία της ευρύτερης περιοχής απειλείται από το επικείμενο κλείσιμο του λιγνιτικού κέντρου Μεγαλόπολης και τη συνεχιζόμενη οικονομική κάμψη σε εθνικό επίπεδο. Βλέπουμε λοιπόν ότι, σε μια περίοδο που η έννοια της κοινότητας έχει μεταλλαχθεί, η αρχαιολογική δραστηριότητα, που αναπτύσσεται με γνώμονα τις ανάγκες των τοπικών κοινωνιών και «αξιοποιεί το πάθος, τον ενθουσιασμό και την ενεργητικότητα των ανθρώπων μέσα από την ανάπτυξη μιας διαλεκτικής προσέγγισης» (Νικονάνου κ.ά. 2008: 289), θα μπορούσε να συμβάλλει στην ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και να λειτουργήσει ως πλατφόρμα συζήτησης για την ανεύρεση βιώσιμων λύσεων «από κάτω προς τα πάνω», με σημείο αναφοράς τους τα κατάλοιπα του απώτερου αλλά και του πρόσφατου παρελθόντος.

Εικ. 7. Τα πηγάδια του Ασφοντυλίτη πριν και μετά από την αποκατάσταση, Απρίλιος-Αύγουστος 2009. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Σ.Λ.

Αμοργός: Μνημεία παραδοσιακής αρχιτεκτονικής σε μια μετανεοτερική κοινωνία

Το νησί της Αμοργού, αν και διαφορετικό από τη γη της Αρκαδίας, αποτελεί το δεύτερο τόπο διερεύνησης του σημαντικού ρόλου που δύνανται να έχουν εν γένει οι έρευνες για την πολιτιστική κληρονομιά στην τοπική κοινωνία και οικονομία, με την προϋπόθεση της συνειδητής, συγχρονικής και ενεργητικής εμπλοκής όλων των ενδιαφερομένων μερών σε αυτές.

Στην περίπτωση της Αμοργού, που κείται στις παρυφές της μαζικής θερινής τουριστικής δραστηριότητας των Κυκλάδων, διασώζονται -πέρα από υλικά κατάλοιπα διαφόρων φάσεων του παρελθόντος- αλώβητα τοπία και άυλες μαρτυρίες πολιτιστικού και γενικότερου κοινωνικού ενδιαφέροντος, που παραπέμπουν στη ζωή μιας μικρής νησιωτικής κοινότητας πριν από τον εκμοντερνισμό της. Σε αυτό το διαφορετικό περικείμενο, η ίδια ομάδα εργασίας, μαζί με τον αρχαιολόγο Δημήτρη Παπαδόπουλο, συμμετείχε στο πρόγραμμα «Διαδρομές νερού. Παραδοσιακή διαχείριση υδατικών πόρων και η βιώσιμη προοπτική της». Το συγκεκριμένο έργο προέβλεπε δράσεις αποκατάστασης παραδοσιακών κατασκευών διαχείρισης νερού σε ολόκληρη την Αμοργό (20 θέσεις) και κάποιες σχετικές δράσεις ευαισθητοποίησης (εκπαιδευτικά προγράμματα, ντοκιμαντέρ),⁵

⁵ Το έργο, σε συνέχεια καταγραφής 2.000 αγροτικών κτισμάτων και κατασκευών στο νησί, ήταν μια συνεργασία της Ελληνικής Εταιρείας Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, του Ιδρύματος Α.Γ. Λεβέντη, της Νομαρχίας Κυκλάδων και του Δήμου Αμοργού, με προϋπολογισμό €141.750 και χρονοδιάγραμμα δέκα μηνών. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://ellet.gr/node/339> [Ανακτήθηκε

Εικ. 8. Στιγμιότυπα από την επιτόπια έρευνα στην Αμοργό, Ιούλιος-Αύγουστος 2009. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Ν.Π. & Σ.Λ.

αλλά όχι τη συστηματική καταγραφή και εξέταση της οργανικής σχέσης των κατοίκων με τις παραδοσιακές κατασκευές διαχείρισης υδατικών πόρων (εικ. 7).

Έτσι, μετά από πρόταση της ομάδας εργασίας και ενώ οι δράσεις αποκατάστασης ήταν ήδη σε εξέλιξη, προστέθηκε στο έργο μια επιπλέον πτυχή, με χαρακτηριστικά εθνογραφικής έρευνας (εικ. 8). Η έρευνα ακολούθησε τρία στάδια υλοποίησης που είχαν συγκεκριμένους στόχους: α) την αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα που περιλάμβανε την τεκμηρίωση σχετικά με την οικιστική εξέλιξη, τις χρήσεις γης, τα τοπωνύμια, την «οικονομία του νερού» και τις παραδοσιακές πρακτικές στην Αμοργό κυρίως κατά τον 19ο και 20ό αιώνα, β) την επιτόπια έρευνα με πληροφορητές σε οικισμούς και θέσεις ενδιαφέροντος στην Αμοργό και γ) την οργάνωση δημόσιων συνελεύσεων-συζητήσεων σχετικά με την πρόσληψη του τοπίου, την παραδοσιακή φυσιογνωμία των κατασκευών υδροσυλλογής και υδροληψίας αλλά και την πορεία υλοποίησης του έργου αποκατάστασης σε σχέση με τις προσδοκίες των κατοίκων του νησιού (Λεκάκης κ.ά. 2010; Λεκάκης κ.ά. 2013).

Αυτή η τεκμηρίωση της σχέσης των ανθρώπων με το νερό στην Αμοργό, τους τελευταίους δύο αιώνες, με χρήση τόσο της

καταγεγραμμένης όσο και της προφορικής ιστορίας, είχε ως βασικό στόχο την πιο ουσιαστική πραγμάτευση του έργου αποκατάστασης και την αναδιοργάνωσή του. Με αυτόν τον τρόπο το αρχαιολογικό, βιβλιογραφικό και εθνογραφικό υλικό που συγκέντρωσε και επεξεργάστηκε η ομάδα μελέτης αξιοποιήθηκε σε όλα τα στάδια υλοποίησης του έργου, όπως στην αποσαφήνιση των υλικών και των τεχνικών, την ερμηνεία των κατασκευών και τον σχεδιασμό του προγράμματος δημοσιότητας και πληροφόρησης του τοπικού πληθυσμού. Χαρακτηριστική επίσης είναι η αρχική ονομασία του έργου: «Ανοικτό μουσείο νερού», καθώς αποκλειστικός στόχος ήταν η προώθηση του πολιτιστικού-περιηγητικού τουρισμού. Μετά από την εθνογραφική έρευνα, η στοχοθεσία μεταφέρθηκε πιο κοντά στις τοπικές κοινότητες, προωθώντας τη συμμετοχή τους και τον ουσιαστικό θετικό αντίκτυπο στην καθημερινή ζωή τους. Έτσι, έγινε εφικτή μια πολύπλευρη προσέγγιση του έργου, που περιλάμβανε συχνά παραγνωρισμένα στοιχεία, όπως η καταγραφή των αναγκών των τοπικών κοινωνιών, η συζήτηση με αυτές και η επίτευξη της συναίνεσης και της ενσωμάτωσής του σε αυτές. Έγιναν επίσης κάποιες πρότυπες και συνεχιζόμενες δράσεις με αποδέκτη την τοπική αυτοδιοίκηση ως προς το αντικείμενο (παραδοσιακά μνημεία και σεβασμός του τοπίου) αλλά και τη μεθοδολογία (συμμετοχικός σχεδιασμός).

Πέρα όμως από τη μελέτη των μορφών και των διαδικασιών που σχετίζονται με την ιστορική διαχείριση του νερού για την αναπραγμάτευση των όρων και των σκοπών του έργου με κοινωνικό πρόσημο, η εθνογραφική έρευνα λειτούργησε και σε ένα δεύτερο επίπεδο. Μελετώντας τις παραδοσιακές διαδικασίες, η έρευνα ασχολήθηκε με την ιστορικότητα των κοινοτήτων του νησιού, ιδιαίτερα σε επίπεδο κοινωνικών δομών και λειτουργιών (Νιτσιάκος 2004). Εξετάζοντας τα δεδομένα έγινε γρήγορα αντιληπτό ότι τη δεκαετία του 1960 συντελέστηκε μια τομή στην κοινωνική ζωή της Αμοργού. Το παραδοσιακό κοινοτικό «έθος», δηλαδή ο τρόπος και οι δομές βάσει των οποίων οι άνθρωποι ζούσαν και λειτουργούσαν στο νησί, διαρρήχθηκε εμφανώς. Η ορατή αυτή μεταβολή, που ταυτίζεται με την αναπτυξιακή πορεία της χώρας ήδη από τη δεκαετία του 1950, οφείλεται στην εισαγωγή νέων μέσων παραγωγής και μεταφορών, νέων προϊόντων, νέων διοικητικών εργαλείων και στη δημιουργία νέων αναγκών, που κατέστησαν πολλές από τις παραδοσιακές πρακτικές και κοινοτικές συνήθειες άνευ νοήματος (πρβλ. Lekakis

Εικ. 9. Πλάκα αναγραφής των «προσωπικών» στην πηγή του Αγριλιδίου, Περιοχή Χώρας, Απρίλιος 2009. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Σ.Λ.

2013; Pantzou & Papadopoulos 2017).

Ένας ενδεικτικός κατάλογος από γεγονότα-σταθμούς εκείνης της περιόδου θα περιλάμβανε την αθρόα εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση και κατά συνέπεια τη μείωση του πληθυσμού κάτω από το όριο των 2.000 κατοίκων, το σεισμό του 1956 κατά τον οποίο προκλήθηκαν υλικές ζημιές σε κατοικίες και υποδομές, την άφιξη του πρώτου ημιφορτηγού-ταξί (διαδρομή Κατάπολα-Χώρα) (1963), το υδραγωγείο της Χώρας (1964 κ.ε.), το φράγμα στις Αδριάδενες (1964), το κεντρικά σχεδιασμένο σύστημα ύδρευσης (1967), το δίκτυο αποχετεύσεων της Χώρας (1966), την ηλεκτροδότηση του νησιού (1967), την κατασκευή αμαξιών δρόμων και την άφιξη του πρώτου τρακτέρ (1970). Χαρακτηριστικό άλλωστε παράδειγμα αυτού του εκμοντερνισμού τόσο στην πράξη όσο και στην κοινωνική ακεραίωση του πληθυσμού είναι ο σταδιακός εκφυλισμός πολλών πρακτικών αλληλεγγύης, που αποτελούσαν ζωτικά στοιχεία για μια κλειστή αγροτική κοινότητα, όπως ο θεσμός της προσωπικής εργασίας («τα προσωπικά») για τη συντήρηση δημοσίων κτισμάτων (εικ. 9), ο οποίος καταργείται εκείνη την περίοδο για να αντικατασταθεί από τα δημοτικά τέλη (Αμοργός 1960-1972).

Τα αποτελέσματα αυτού του μετασχηματισμού είναι πολλαπλά και εμφανή τόσο στην κοινωνική καθημερινότητα σε τοπικό επίπεδο, όσο και στον υλικό πολιτισμό του νησιού. Έτσι, στοιχεία που μέχρι εκείνη τη στιγμή θεωρούνταν σύγχρονα, ακόμα και όταν προέρχονταν από το παρελθόν (βλ. για παράδειγμα τη χρήση της θολωτής στέρας στην Αγία Άννα Κολοφάνας στην Κάτω Μεριά που ανάγεται στη βυζαντινή περίοδο ή τον ενετικό Κάτω Λάκκο στη Χώρα), πέφτουν σταδιακά σε αχρηστία για λόγους πρακτικούς. Σε αυτήν άλλωστε την κατηγορία εντάσσονται όλα τα κτίσματα της ανώνυμης λαϊκής χρηστικής αρχιτεκτονικής (ανεμόμυλοι, νερόμυλοι, πατητήρια, ασβεστοκάμινα, αλώνια, στέρνες, κρήνες, πηγάδια, μονοπάτια, γεφύρια, κοινοτικά κτίσματα για συλλογική χρήση) και λοιπές κατασκευές υποδομών που είτε εγκαταλείπονται είτε, σε λιγότερες περιπτώσεις, επανακατασκευάζονται σύμφωνα με τις ανάγκες που γεννούν οι νέες συνθήκες ζωής (πρβλ. Lekakis & Dragouni 2020). Παράλληλα, τα κτίσματα αυτής της αγροτικής -προβιομηχανικής- κληρονομιάς αρχίζουν σταδιακά να σχετίζονται με τον τουριστικό τομέα που αναπτύσσεται στο νησί. Δεν είναι τυχαίο πως, την ίδια περίοδο που συζητάμε, δημιουργήθηκε το πρώτο ξενοδοχείο στην Αιγιάλη και τα πρώτα δωμάτια προς ενοικίαση στα Κατάπολα, ενώ πύκνωσαν τα δρομολόγια που σύνδεαν τα λιμάνια της Αιγιάλης και των Καταπόλων με τον Πειραιά, τις Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα. Λίγο αργότερα άλλωστε ο οικισμός της Χώρας κηρύχθηκε διατηρητέος (1978). Έτσι, τα κτίσματα μετέβησαν από τον πρωτογενή τομέα της παραγωγής σε μια νέα, συχνά ερειπίωδη κατάσταση και προβάλλονται συστηματικά σαν ρομαντικές καρτ ποστάλ «νησιωτικού χρώματος», αποσυνδεδεμένα σταδιακά από το πλήθος πολιτισμικών προεκτάσεων και άυλων αξιών που τα συνόδευαν.

Η νέα αυτή παράδοση, που προωθείται εθνικά και υλοποιείται ασμένως τοπικά, περιθωριοποιεί μνήμες και πρακτικές της αγροτικής κοινότητας και διατηρεί -παροξυσμικά- κάποια στοιχεία ή και κτίσματα (συνήθως ελαιοτριβεία και ανεμόμυλους) ως άδεια κελύφη, τα οποία δύνανται να χρησιμεύσουν ως τουριστικό προϊόν σε συνδυασμό με το προωθούμενο χαρούμενο μοτίβο του ήλιου, του τοπίου, της θάλασσας και της παραλίας (Λεκάκης 2013).

Το νέο στρώμα αντίληψης αυτών των κατασκευών μετασχηματίζει τόσο τη φόρμα όσο και την πρακτική χρήσης, αλλά κυρίως αποσιωπά τη σύνθετη μνήμη της αρχικής τους λειτουργίας (Pantzu 2010). Έτσι, τα εγκαταλελειμμένα «μνημεία νερού» ή τα σκηνογραφικά αποκατεστημένα για «πολιτιστική-λαογραφική» χρήση μνημεία -συνήθως με την πρωτοβουλία πολιτιστικών συλλόγων- διαμορφώνονται για την εξυπηρέτηση τουριστικών σκοπών με ελλειπτική ερμηνεία για τον κοινωνικό τους ρόλο, δηλαδή τον λόγο ύπαρξής τους μέσα στο κοινοτικό σύνολο, στην κλίμακα της οικονομίας και στη βιωματική προσέγγιση της φύσης αλλά και ευρύτερα στην τοπική ιστορία, αφήνοντας έτσι μια εικονική εντύπωση της αρχικής τους θέσης στο κοινοτικό γίγνεσθαι. Λείπουν, για παράδειγμα, συνθήκες όπως η έννοια του χρόνου στην παραγωγή, η δυσκολία των μεταφορών, ο κόπος των ανθρώπων ή η φροντίδα της γης και της θάλασσας.

Η συνειδητοποίηση αυτού του ζητήματος, έτσι όπως συντέθηκε από την επιτόπια έρευνα, ήταν κομβικής σημασίας. Επιπλέον, η ανοιχτή συζήτηση επί αυτού, ιδιαίτερα στις κατά τόπους δημόσιες συναντήσεις-συνελεύσεις, δημιούργησε ένα σύγχρονο στοχασμό σχετικά με τις προβληματικές επιλογές και τις πρακτικές του παρελθόντος σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, το ζήτημα της εγκατάλειψης, της διαχείρισης των φυσικών πόρων, την ισορροπία ανάμεσα στην(τουριστική)επίδειξηκαιτη(λειτουργική)επανάχρηση, και γενικότερα σχετικά με ζητήματα που στοιχειοθετούν την τοπική ταυτότητα των κατοίκων σε μια παγκοσμιοποιημένη κοινότητα. Ως αποτέλεσμα αυτής της συζήτησης, σε πολλές περιπτώσεις υπήρξε ιδιωτική πρωτοβουλία για τον καθαρισμό και την προστασία των «μνημείων νερού» στο νησί, ενώ οι συνεχιζόμενες δράσεις από την τοπική αυτοδιοίκηση, που προαναφέρθηκαν, εντάσσονται στο ίδιο πλαίσιο δημιουργικής ενεργοποίησης και πληροφόρησης.

Με τον παραπάνω τρόπο, η προσαρμογή των όρων του έργου αποκατάστασης, με την προσθήκη της εθνογραφικής έρευνας, λειτούργησε αποτελεσματικά έτσι ώστε να καταστεί το ίδιο το έργο αποτελεσματικό, αλλά κυρίως να γίνει αντιληπτή η ιστορικότητα των τοπικών κοινοτήτων και να ερμηνευθούν οι τάσεις αξιοποίησης της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς εντός του κοινωνικού περικειμένου. Επιπλέον, μέσα από την έρευνα, δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες συνθήκες, έτσι ώστε να ενεργοποιηθούν οι πολίτες σχετικά με την πολύμορφη σημασία (χρηστική, οικολογική,

τουριστική, πολιτιστική) των «μνημείων νερού» αλλά και να προσεγγιστούν όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη (πολίτες, τοπική αυτοδιοίκηση και ευρύτεροι κρατικοί φορείς, επισκέπτες). Αυτό επιτεύχθηκε μέσα από την ενεργό συμμετοχή των ενδιαφερόμενων μερών, και δίνοντας νέες κατευθύνσεις και προοπτικές στην έρευνα με την υποστήριξη πραγματικά βιώσιμων έργων, κοινωνικά και οικονομικά.

Προς μια οργανική «Αρχαιολογία για το Κοινό»

Ολοκληρώνοντας τον συλλογισμό μας, τα έργα έρευνας ή/και παρέμβασης στην πολιτιστική κληρονομιά αποτελούν σημαντικές τομές στον συνεκτικό ιστό μίας ή περισσοτέρων τοπικών κοινοτήτων. Ο σχεδιασμός εκτός κοινωνικού περικειμένου και συνήθως χωρίς τη συμβολή του τοπικού πληθυσμού, η εντατική εκπόνηση και η μεγάλη δυναμική τους, η έξωθεν ροή χρηματοδότησης προκαλούν ένα σύνολο από αλλαγές τόσο σε φυσικό επίπεδο (βλ. τοπίο μετά από την ανασκαφή ή την αποκατάσταση ενός μνημείου), όσο και σε άυλο επίπεδο που συναρτάται ή όχι με το φυσικό. Οι αλλαγές αυτές αφορούν σε αλλαγές στην αξία γης, τον τουρισμό, τη διαφοροποίηση των κοινωνικών σχέσεων, τη διαμόρφωση ταυτότητας και την επιρροή αξιών σε συγκινησιακό, χρηστικό, ιστορικό-επιστημονικό και αισθητικό επίπεδο.

Η παρουσία των ειδικών ερευνητών κινητοποιεί παράλληλα τη συλλογική μνήμη του τόπου προάγοντας -ηθελμένα ή αθέλητα- νέες παραγωγικές διαδικασίες, χρήσεις, ερμηνείες και τελικά νέες μορφές πολιτισμού. Η συνειδητή και οργανωμένη δράση τους, μέσα από μια εθνογραφική έρευνα ή ένα ευρύτερο συνεκτικό πρόγραμμα σε συνάρτηση με τις τοπικές κοινωνίες (βλ. για παράδειγμα: Τοπικές Κοινωνίες και Μνημεία,⁶ Ανασκαφή και Τοπική Κοινωνία: Άργος Ορεστικό,⁷ Pelion Cave Project⁸), πέρα από την αποτελεσματικότητα του ίδιου του έργου, μπορεί να ανιχνεύσει την ιστορικότητα της σχέσης των ανθρώπων με τα μνημεία, να εντοπίσει τον ρόλο της ίδιας της έρευνας σε αυτήν την πορεία, αλλά κυρίως να επανεντοπίσει το πολιτιστικό στοιχείο στην καθημερινή ζωή

6 Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://tkm.monumenta.org/> [Ανακτήθηκε στις 03 Δεκεμβρίου 2020].

7 Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.argosorestikonproject.org/el/> [Ανακτήθηκε στις 03 Δεκεμβρίου 2020].

8 Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.diathens.gr/en/aktiviteter/kephalonia>, <http://www.pelioncaveproject.dk/> [Ανακτήθηκε στις 4 Ιανουαρίου 2021].

εξασφαλίζοντας τη βιωσιμότητα του πολιτιστικού αποθέματος και ένα ενδιάμεσο βήμα προς τη συνδημιουργία και τη συμπαραγωγή πολιτιστικών έργων (Andreasen κ.ά. 2017; Lekakis & Dragouni 2020). Η συμμετοχή του κοινού και των τοπικών κοινωνιών ειδικότερα σε ερευνητικές και επικοινωνιακές δράσεις «Αρχαιολογίας για το Κοινό», είναι το κατεξοχήν ζητούμενο αφού δημιουργούν συνθήκες για ταυτόχρονη και πολυκεντρική προσέγγιση στην προστασία των μνημείων αλλά κυρίως επειδή δημιουργούν ενεργούς πολίτες και νέες μορφές κοινωνικής συλλογικότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αμοργός 1960-1972. Μηνιαία Εκδοση του εν Αθήναις Συνδέσμου των Αμοργίνων. Αθήνα.

Andreasen, N. H., Pantzou, N., & Papadopoulos, D. C., επιμ. 2017. *Unfolding a Mountain: An Ethno-archaeological Investigation of Modern Cave Use on Mount Pelion (2006-2008)*. Aarhus: Aarhus University Press.

Barton, A. W., 2016. From Parks to Partnerships: National Heritage Areas and the Path to Collaborative Participation in The National Park Service's First 100 Years. *Natural Resources Journal*, 56 (1), σ. 23-54.

Carman, J., & Sørensen, M., 2009. *Heritage studies: An outline*. Στο J. Carman & M. Sørensen, επιμ. *Heritage studies: Methods and approaches*. London: Routledge. σ. 11-28.

Γρατσία, Ε., & Λεκάκης, Σ., επιμ. 2011. *Μνημεία της Νάξου σε κίνδυνο. Οι πολίτες μιλούν*. Αθήνα: MONUMENTA.

Davison, M., Υπό προετοιμασία. *A New Era of International Heritage Parks: Building Resilient Communities, Conserving Nature and Retaining Heritage*. Στο D. G. Romano & N. Pantzou, επιμ. *Προς μία αποτελεσματική προστασία και ανάδειξη των αξιών του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος στα όρια των νομών Αρκαδίας, Ηλείας και Μεσσηνίας*. Arizona: Parrhasian Heritage Foundation.

Dicks, B., 2000. *Culture on display. The production of contemporary visitability*. Buckingham: Open University Press.

Kamizis, D., Stroulia, A., & Vitelli, K., 2010. From Franchthi Cave to Kilada: Reflections on a Long and Winding Road. Στο A. Stroulia & S.B. Sutton, επιμ. *Archaeology in Situ: Sites, Archaeology, and Communities in Greece*. Lanham: Lexington Books. σ. 397-435.

Lekakis, S., 2008. 'Going Local in a Global World'; Locating the public and evaluating the synchronic context in archaeological resources management. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 10 (4) σ. 308-319.

Lekakis, S., 2013. Distancing and rapproching: Local Communities & Monuments in the Aegean Sea and a case study from the island of Naxos. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 15(1), σ. 76-93.

Λεκάκης, Σ., 2013. «Κοινωνικές και οικονομικές οπτικές της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η περίπτωση της νήσου Νάξου». Διδακτορική Διατριβή. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/33304> [Ανακτήθηκε 30 Οκτωβρίου 2019].

Λεκάκης, Σ., 2016. Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Μια επισκόπηση. Στο Χ. Μητσοπούλου, Β. Νικολόπουλος & Φιλήμονος, Μ., επιμ. Η αρχαιολογία στην Ελλάδα του σήμερα. Πρακτικά του συνεδρίου της ΗΩΣ, 24-25.05.15. Αθήνα: ΗΩΣ. σ. 115-132.

Lekakis, S., & Dragouni, M., 2020. Heritage in the making: Rural heritage and its mnemeiosis on Naxos island, Greece. *Journal of Rural Studies*, 77, σ. 84-92.

Λεκάκης, Σ., & Δραγούνη, Μ., 2019. Από τα μνημεία στα τοπία: Η αγροτική κληρονομιά της Νάξου ως πολιτιστική κληρονομιά «υπό δημιουργία». *Ναξιακά* 8, σ. 243-254.

Λεκάκης, Σ. & Πάντζου, Ν., & Παπαδόπουλος, Δ., 2010. Μνημεία, πρακτικές και διαδρομές νερού. Εθνογραφική μελέτη της παραδοσιακής διαχείρισης των υδατικών πόρων στην Αμοργό. Αθήνα (Αδημοσίευτη Αναφορά).

Λεκάκης, Σ., Πάντζου, Ν., & Παπαδόπουλος, Δ., 2013. Μνημεία, πρακτικές και διαδρομές του νερού: Η εθνογραφική μελέτη της παραδοσιακής διαχείρισης των υδατικών πόρων στην Αμοργό. Στο Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, Αμοργός-Διαδρομές Νερού: Παραδοσιακή διαχείριση υδατικών πόρων και η βιώσιμη προοπτική της. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού. σ. 49-50.

Marcus, E., 1998. *Ethnography through thick and thin*. Princeton: Princeton University Press.

Matthews, C., 2008. Introduction: The meaning of “Stakeholders” and “Public” in Ethnographic Archaeology. Στο Q. Castañeda & C. Matthews, επιμ. *Ethnographic archaeologies: reflections on stakeholders and archaeological practices*. Plymouth: AltaMira Press. σ. 7-15.

Merriman, N., επιμ. 2004. *Public Archaeology*. London: Routledge.

Meskell, L., 2005. Archaeological ethnography: Conversations around Kruger National Park. *Archaeologies*, 1, σ.81-100.

Meskell, L., 2007. Falling Walls and Mending Fences: Archaeological Ethnography in the Limpopo. *Journal of Southern African Studies*, 33(2), σ. 383-400.

Moshenska, G., & Thornton, A., 2008. Public Archaeology interviews Neal Ascherson. *Public Archaeology* 9(3), σ. 153-165.

Moshenska G., επιμ. 2017. *Key concepts in public archaeology*. London: UCL press.

Νικονάνου, Ν., Κασβίκης, Κ., & Κωτσάκης, Κ., 2008. Τοπική κοινωνία και αρχαιολογία:

Παιδιά και έφηβοι εθελοντές σε μια πανεπιστημιακή ανασκαφή. Στο Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης, επιμ. Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος. Πατάκης: Αθήνα. σ. 286-310.

Νιτσιάκος, Β., 2004. Παραδοσιακές κοινωνικές δομές. Αθήνα: Οδυσσέας.

Πανόπουλος, Π., 2006. Επιστρέφοντας στο γενέθλιο τόπο: Οι τοπικοί σύλλογοι και η πολιτισμική κατασκευή του τόπου. Στο Ε. Παπαταξιάρχης, επιμ. Περιπέτειες της ετερότητας: η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Okamura, K., & Matsuda, A., επιμ. 2012. *New Perspectives in Global Public Archaeology*. Verlag New York: Springer.

Pantzu, P., 2009. UNESCO's WHS as Landmarks of Identity in the Balkans. *Global Perceptions-National/Local Reflections*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Department of Archaeology, University of Southampton, Ηνωμένο Βασίλειο. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://eprints.soton.ac.uk/163875/> [Ανακτήθηκε 30 Οκτωβρίου 2019].

Pantzu, N., 2015. *By the People, for the People. The Case of a Community Museum of Traumatic Greek Heritage. Conservation and Management of Archaeological Sites*, (17)1, σ. 22-37.

Pantzu, N., 2017. *A Value Assessment Model*. Στο MEDINA, *Towards an Integrated Approach for the Sustainable Management of Mediterranean Natural and Cultural Heritage*. Αθήνα: MEDINA. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: increase.med-ina.org › Step3-tools › INCREASE-VAT-manual-v-1-0 [Ανακτήθηκε 30 Οκτωβρίου 2019].

Pantzu, N., & Lekakis, S., υπό έκδοση. *Mt. Lykaion Beyond Myths*. Στο Romano, D. G. & M. Voyatzis, επιμ. *Mt. Lykaion Excavation and Survey Project Studies*. Vol 1. American School of Classical Studies at Athens.

Pantzu, N., & Papadopoulos D. C., 2017. *An ethnography of cave use on Pelion in Andreasen*. Στο Andreasen, N. H., Pantzu, N. & D. C. Papadopoulos, επιμ. *Unfolding a Mountain - An Ethno-archaeological Investigation of Modern Cave Use on Mount Pelion (2006-2008)*. Aarhus: Aarhus University Press.

Romano, D.G., & Voyatzis, M., 2010. *Excavating at the Birthplace of Zeus*. Expedition 52, σ. 9-21.

Sakellariadi, A., 2008. *Public Challenges and the Private Ways of State Archaeology: the Case of Greece*. *Conservation and Management of Archaeological Sites* 10 (4), σ. 320-329.

Sakellariadi, A., 2010. *Community Archaeology: A Threat or an Opportunity for Greek Archaeology?*. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*, 6 (3), σ. 514-527.

Sakellariadi, A., 2015. *Data from Archaeology for the People? Greek Archaeology and its Public: An Analysis of the Socio-Political and Economic Role of Archaeology in Greece*. *Journal of Open Archaeology Data*, 4:e1. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://openarchaeologydata.metajnl.com/articles/10.5334/joad.af/> [Ανακτήθηκε 30 Οκτωβρίου 2019].

ΣΕΑ, 2002. Πρακτικά 4ου Συνεδρίου Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων. Το μέλλον του παρελθόντος μας, 24-26.11.2000. Αθήνα: ΣΕΑ.

Smith, L., 2006. *Uses of heritage*. London & New York: Routledge.

Van Andel, T., & Sutton, S.B., 1988. *Landscape and People of the Franchthi Region. Fascicle 2, Excavations at Franchthi Cave, Greece*. Indiana: Indiana University Press.

Όταν η πολιτική, αντί να στηρίζει, εμπλέκεται στην πολιτιστική διαχείριση

When politics, rather than being supportive, become involved in cultural management

Ασπασία Λούβη

ΠΡΩΗΝ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΑΠ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ-ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΛΟΓΟΣ

louviaspasia@gmail.com

Περίληψη

Ο νέος Οργανισμός του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων (ΤΑΠ) στάθηκε η αιτία για να αποπεμφθεί τον Αύγουστο του 2017 το Διοικητικό του Συμβούλιο (ΔΣ) που είχε συντάξει τον προηγούμενο. Ο νέος Οργανισμός δεν προβλέπει μόνον την ανασυγκρότηση του Ταμείου σε γερές βάσεις, αλλά και την συμβολή του στην ενίσχυση της πολιτιστικής πολιτικής της χώρας. Η σχεδιασθείσα εξυγίανση του Ταμείου σημαίνει πολλαπλασιασμό των εσόδων του ΤΑΠ. Στις βασικές αρχές του περιλαμβάνεται η κατάθεση και η εγγραφή του συνόλου των εισπράξεών του στον προϋπολογισμό του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ), όχι βεβαίως μόνον για την αντιμετώπιση των λειτουργικών εξόδων των Εφορειών Αρχαιοτήτων. Οι νέες δομές λειτουργίας του Ταμείου και ο πολλαπλασιασμός των εσόδων του εξασφαλίζουν τις οικονομικές δυνατότητες, αλλά και τις θεσμικές βάσεις για την εφαρμογή μιας σύγχρονης πολιτιστικής πολιτικής του κράτους, που θα αφορά τον αρχαίο, τον μεσαιωνικό, τον νεώτερο και τον σύγχρονο πολιτισμό της χώρας.

Abstract

The setting up of the new Internal Organization for the Archaeological Resources Fund (ΤΑΠ) resulted, in August 2017, in the dismissal of the Board of Directors responsible for drafting the former one. The new Internal Organization aims not only at the reconstitution of the Fund based on more solid foundations but also at strengthening Greek cultural policies. The planned consolidation of the Fund signifies a proliferation of the Fund's revenues. Among its basic principles is that all Fund revenues be deposited and recorded as part of the operational budget of the Ministry of Culture and Sports; not just covering the operating costs of the Ephorates of Antiquities. The new operating potential of the Fund and the proliferation of its revenues ensure its financial potentiality and provide the institutional framework for the application of a modern cultural policy by the state, one which reflects the country's ancient, medieval, modern and contemporary culture.

Τα τεκμήρια των χωρίς διακοπή επάλληλων περιόδων του ελληνικού πολιτισμού, από την προϊστορική ως τη σύγχρονη εποχή, χρειάζονται πάρα πολλά χρήματα για να εντοπισθούν, για να συντηρηθούν, για να μελετηθούν και πολύ περισσότερα για να αναδειχθούν, να καταστούν προσιτά στο ευρύ κοινό και τέλος να αποδώσουν έσοδα για το κράτος. Μέσα στο πλαίσιο αυτής της λογικής δημιουργήθηκε το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων (ΤΑΠ) πριν από σαράντα περίπου χρόνια. Είναι δύσκολο να προσδιορίσει κανείς σήμερα από πότε το Υπουργείο έχει μετατρέψει το ΤΑΠ σε μέσο κάλυψης και εκτάκτων αναγκών του, που παγιώθηκαν, αλλά και συγκάλυψης ενεργειών που δεν ωφέλησαν ποτέ ούτε το ΤΑΠ ούτε το Υπουργείο. Η εξυγίανση της Δημόσιας Διοίκησης άλλωστε είναι ένα από τα πιο δυσεπίλυτα προβλήματα της χώρας μας: Οι διάφοροι άσχετοι με την πολιτιστική διαχείριση πολιτικοί, μόλις χρίζονται από την εκάστοτε κυβέρνηση υπουργοί του ΥΠΠΟΑ δεν σταματούν να αποκαλούν τον πολιτισμό «βαριά βιομηχανία της χώρας», αλλά ελάχιστα τους έχει απασχολήσει το πως αυτή η βιομηχανία θα αρχίσει να παράγει. Κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ότι όχι μόνο δεν γνωρίζουν πώς αυτό θα επιτευχθεί, αλλά δεν έχουν ούτε τη στοιχειώδη πρόνοια να ακούσουν και να στηρίξουν τους επαίοντες, αν καμιά φορά τύχει να τους βρουν μπροστά τους. Όταν μάλιστα άνθρωποι του πολιτισμού γενικώς ενδυθούν τη μηλωτή του πολιτικού, τότε το αποτέλεσμα γίνεται επικίνδυνο, γιατί το θέμα της διαχείρισης του πολιτισμού στη χώρα μας πρέπει να τεθεί υπεράνω μεγάλων και μικρών πολιτικών συμφερόντων και μικροπολιτικών ισορροπιών, τις οποίες είναι υποχρεωμένοι να υπηρετούν οι πολιτικοί και της εκάστοτε κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης, προφανώς. Στον τόπο μας, ίσως και παντού, οι πολιτικοί ισορροπούν ανάμεσα σε πλείστα συμφέροντα εθνικά, πολιτικά, οικονομικά, ιδεολογικά κ.ά. Ολα τούτα όμως δεν χωράνε στη διαχείριση του πολιτισμού, γιατί εάν αυτά παρεμβληθούν λειτουργούν εις βάρος του!

Το ΔΣ του ΤΑΠ από τον Απρίλιο του 2015 ως τον Αύγουστο του 2017, (2.4.2015-7.8.2017) προέκυψε από μια σπάνια συγκυρία: στελεχώθηκε από μια ομάδα επιστημόνων, τη σύνθεση και τον στόχο της οποίας καθόρισε μεν η πολιτική ηγεσία η οποία ποτέ, ως το τέλος του 2016, για να είμαστε ακριβείς, δεν επενέβη στο έργο της, ακόμη και εάν θίγονταν συμφέροντα κομματικών οπαδών της.

Η ανακοίνωση είναι βασισμένη στο συντελεσθέν έργο από το ΔΣ του ΤΑΠ κατ' αυτή την περίοδο γιατί είναι σκόπιμο να αναδειχθεί πόσο ο διαχωρισμός της άσκησης της πολιτιστικής διαχείρισης από την άσκηση της πολιτικής θα ήταν επωφελής για τον τόπο. Αυτό το ΔΣ αποπέμφθηκε από Υπουργό Πολιτισμού και Αθλητισμού, της ίδιας κυβέρνησης· γεγονός που αφήνει πάντα αναπάντητο το ερώτημα, πρόκειται άραγε περί επιλογών της συγκεκριμένης Υπουργού ή περί επιλογών της ίδιας της κυβέρνησης; Σε κάθε περίπτωση στις αρχές Αυγούστου 2017 μετά από 28 μήνες συστηματικής εργασίας του ΔΣ του ΤΑΠ, η Υπουργός αναζητούσε νέα μέλη για να συστήσει ένα ΔΣ εξ αρχής και η αλήθεια είναι ότι δυσκολεύτηκε αρκούντως. Το ΔΣ του ΤΑΠ, είχε δουλέψει επί 2,5 χρόνια έχοντας ως κύριο στόχο το πολύ δύσκολο έργο της εξυγίανσης του ΤΑΠ, είχε όμως στη φαρέτρα του και όπλα που δεν ευτύχησαν να έχουν πολλά προηγούμενα διοικητικά συμβούλια: α) ήταν απαλλαγμένο από συνδικαλιστικές εκπροσωπήσεις και β) όλα τα μέλη του είχαν επιτυχή εμπειρία στους απαραίτητους για το ΤΑΠ τομείς της πολιτιστικής διαχείρισης: αρχαιολόγοι και οικονομολόγοι, δικηγόροι εξειδικευμένοι σε νομικά ζητήματα του δημόσιου τομέα και στελέχη με σπουδές στο marketing και το design.

Κύριος στόχος του ΔΣ ήταν να διατηρήσει, βάσει ενός νέου οργανισμού, τον δημόσιο χαρακτήρα της λειτουργίας του ΤΑΠ μέσα από ένα πιο ευέλικτο, αλλά άκρως ελεγχόμενο σχήμα λειτουργίας. Προς τούτο επιβαλλόταν η συστηματική μελέτη των παθογενειών του παρελθόντος, των σημερινών δυνατοτήτων του κράτους και η διατύπωση πρότασης για ένα Νέο Οργανισμό, που θα απέκλειε τη δυνατότητα αναπαραγωγής των παθογενειών και την πορεία του ανεξέλεγκτου χρήματος προς πάσα κατεύθυνση. Η υιοθέτηση συγκεκριμένων στόχων με προγραμματισμό ήταν μονόδρομος γιατί:

1. Το ΤΑΠ λειτουργούσε με τον Οργανισμό του 1977, στον οποίο δεν προβλέπονταν θέσεις πτυχιούχων ούτε λογιστικής, ούτε πληροφορικής. Το Λογιστήριο δεν απασχολούσε ούτε έναν λογιστή (!) και πορευόταν με τις υπηρεσίες διοικητικών υπαλλήλων.
2. Είχε διάτρητο σύστημα έκδοσης και ελέγχου εισιτηρίων, με αποτέλεσμα την τεράστια διαφυγή εσόδων του κράτους.
3. Τα πωλητήρια είχαν όχι μόνον περιορισμένο αριθμό πωλητέων αντικειμένων, λόγω της αδυναμίας του συστήματος να

διεξαγάγει διαγωνισμούς κλίμακος, αλλά και παθητική λειτουργία, γιατί τα έσοδα υπολείπονταν των εξόδων παραγωγής.

4. Χρέη πωλητών εκτελούσαν οι αρχαιοφύλακες, οι οποίοι εκβιαστικά ζητούσαν να καρπώνονται το 12% επί των εισπράξεων των πωλητών.
5. Τα αναψυκτήρια παρείχαν κακές υπηρεσίες, με αποτέλεσμα να εκτίθεται η χώρα διεθνώς. Η τεράστια ανεπάρκεια του συστήματος λειτουργίας του ΤΑΠ ήταν περισσότερο από έκδηλη σ' αυτόν τον τομέα. Τα μεγάλα αναψυκτήρια στην Ακρόπολη, στους Δελφούς, στην Ολυμπία και άλλους σημαντικούς χώρους και μουσεία βρίσκονταν επί σειράν ετών στα χέρια τριών οικογενειών. Σε μερικά μάλιστα από αυτά είχαν λήξει οι συμβάσεις τους, αλλά παρ' όλα αυτά παρέτειναν την παραμονή τους με συνεχείς προσχηματικές προσφυγές στη δικαιοσύνη.

Οι επιλογές για την εξυγίανση δεν ήταν πολλές, όταν μάλιστα το υφιστάμενο πλαίσιο ήταν άκρως αρνητικό: το προσωπικό του ΤΑΠ δεν μπορούσε να ανταποκριθεί σε απαιτήσεις ριζικής αναδιοργάνωσης. Στάθηκε αδύνατη η κατ' εξαίρεση πρόσληψη μόνιμου προσωπικού τριών λογιστών και τριών διπλωματούχων πληροφορικής ή έστω η συνεργασία με μια εταιρία που θα παρείχε ανάλογες υπηρεσίες. Η προηγούμενη αποτυχία του ΟΠΕΠ (Οργανισμός Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού) δεν επέτρεπε ούτε τη σκέψη ιδιωτικοποίησης του φορέα· άλλωστε, όλα τα μέλη του ΔΣ επιθυμούσαν τη διατήρηση του δημόσιου χαρακτήρα του ΤΑΠ, γιατί πιστεύαν ότι μπορούσαν να πετύχουν τον στόχο υπό έναν όρο: την ύπαρξη πολιτικής βούλησης για την πραγματική εξυγίανση του δημόσιου τομέα.

Ήταν σαφές ότι οι αντικειμενικές συνθήκες, κάτω από τις οποίες έπρεπε να γίνουν ριζικές αλλαγές στο ΤΑΠ, έδειχναν ένα αδιέξοδο. Τότε το ΔΣ πήρε μια γενναία απόφαση: να αναλάβουν τα μέλη του, ανάλογα με την ειδικότητά του το καθένα, τον ρόλο που έπρεπε να παίζει το ανθρώπινο δυναμικό του ΤΑΠ αν είχε την κατάλληλη στελέχωση. Η προσπάθεια των επτά μελών του ΔΣ στηρίχθηκε και από ένα λογιστή, που κατέστη δυνατόν να αποσπαστεί από το ΥΠΠΟΑ. Όπως ήταν αναμενόμενο το ΔΣ προσέκρουσε αμέσως στη δύναμη της αδράνειας σχεδόν του συνόλου των υπαλλήλων του

ΤΑΠ. Λιγότερο αναμενόμενο ήταν το ανελέητο χτύπημα των ΜΜΕ, που συνδύαζαν την όποια επιτυχία ή αποτυχία του εγχειρήματος με τη συμπολιτευτική ή αντιπολιτευτική διάθεση του καθενός, και τον περίφημο «πολιτικό χρόνο»!

Οι αλλαγές, όμως, απαίτησαν πραγματικό χρόνο για να πραγματοποιηθούν. Κάτω από αυτές τις συνθήκες δημιουργήθηκαν άτυπες ομάδες εργασίας μεταξύ των μελών του ΔΣ και αποφασίστηκε οι εργασίες των ομάδων να γίνονται ταυτοχρόνως, γιατί όλοι οι στόχοι ήταν αλληλένδετοι μεταξύ τους. Απαιτήθηκε μια διερευνητική περίοδος έξι μηνών περίπου για να καταγραφούν οι παθογένειες σε βάθος χρόνου και να τεθούν οι νέοι στόχοι, που ήταν πλέον σαφείς:

1. Σύνταξη σχεδίου Νέου Οργανισμού.
2. Έλεγχοι στα εισιτήρια Αρχαιολογικών Χώρων και Μουσείων.
3. Αύξηση Εσόδων και Χρηματοδότησης προς το ΥΠΠΟΑ.
4. Μελέτη για την εγκατάσταση ολοκληρωμένου Συστήματος Διαχείρισης Επιχειρησιακών Πόρων (ERP) και εγκατάσταση ηλεκτρονικού εισιτηρίου (e-ticketing).
5. Αύξηση της Παραγωγής Πωλητέων.
6. Αναδιοργάνωση Λειτουργίας Πωλητηρίων.
7. Εξυγίανση Λειτουργίας Αναψυκτηρίων.
8. Εξυγίανση της απαράδεκτης μεθόδου καταβολής αποζημιώσεων για τις Απαλλοτριώσεις.
9. Εξυγίανση καταβολής αποζημιώσεων για τις Στερήσεις Χρήσεων Γης σε δικαιούχους και κυρίως μη δικαιούχους.
10. Εκκαθάριση του ΟΠΕΠ, την οποία κανείς δεν αναλάμβανε να διεκπεραιώσει παρ' όλο που ο ΟΠΕΠ είχε κλείσει από πολλών ετών.

Το επίμαχο θέμα του Οργανισμού

Γρήγορα κατέστη απολύτως σαφές ότι το μοναδικό εργαλείο για να πετύχουν όλες οι άλλες ριζικές αλλαγές, αλλά και να κατοχυρωθούν όλα τα μέτρα εξυγίανσης και ανάπτυξης των δραστηριοτήτων του ΤΑΠ ήταν ένας νέος Οργανισμός. Απαραίτητη ήταν η επίστευση όλων των διαδικασιών για την ψήφισή του από τη Βουλή των Ελλήνων. Ο νέος Οργανισμός έπρεπε να προβλέπει τη θεσμοθέτηση των ριζικών αλλαγών στο ΤΑΠ, και δια της δημιουργίας νέων Διευθύνσεων και

Τμημάτων, και δια της πρόβλεψης νέων οργανικών θέσεων εργασίας, όπως πτυχιούχων οικονομικών, λογιστικής, πληροφορικής, marketing, design, διαχειριστών εισπράξεων, πωλητών κλπ.

Ο Οργανισμός βάσει του οποίου λειτουργούσε και συνεχίζει να λειτουργεί το ΤΑΠ (2.12.2017) βρίσκεται πίσω από τις περισσότερες παθογένειες που ταλανίζουν το Ταμείο. Χρονολογείται από το 1977· τότε όμως εξυπηρετούσε τις ανάγκες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας εκείνης της εποχής, με τον τότε τουρισμό, τους τότε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, που σήμερα έχουν πολλαπλασιαστεί, ενώ οι απαιτούμενες παροχές και υπηρεσίες στους επισκέπτες έχουν πλήρως αλλάξει. Η αύξηση των επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων και μουσείων, που οφείλεται κυρίως στους κοινοτικούς πόρους, ώστε σήμερα να ανέρχονται σε 300 περίπου, συνοδεύθηκε από την κατασκευή νέων πωλητηρίων και αναψυκτηρίων, που σήμερα ξεπερνούν τα 80, τα οποία έχουν κατασκευαστεί άκριτα και χωρίς μελέτες βιωσιμότητας.

Και ενώ συνέβαιναν όλ' αυτά τα ανορθόδοξα, ανορθόδοξος ήταν και δυστυχώς παραμένει, και ο τρόπος με τον οποίο χρηματοδοτούνται οι δαπάνες του ΥΠΠΟΑ από το ΤΑΠ. Ήταν νομικά κατοχυρωμένο ότι το 40% από τα ετήσια διαθέσιμα που καταγράφει το ΤΑΠ την 31η Δεκεμβρίου κάθε έτους αποδίδεται το επόμενο έτος στη Γενική Διεύθυνση Οικονομικών του ΥΠΠΟΑ για να χρηματοδοτηθούν οι λειτουργικές ανάγκες του Υπουργείου και των Εφορειών Αρχαιοτήτων. Αυτή η αναδιανεμητική λειτουργία του ΤΑΠ είναι απολύτως θεμιτή και διαφανής, διασφαλίζοντας τον πλήρη έλεγχο των δαπανών από τη ΓΔΟΥ του Υπουργείου (Γενική Διεύθυνση Οικονομικών Υπηρεσιών).

Παράλληλα, όμως, κατά περίεργο τρόπο μεγάλα ποσά που επίσης αφορούν δαπάνες του ΥΠΠΟΑ, διατίθενται κατ' ευθείαν από το ΤΑΠ σε διάφορες κατηγορίες εργαζομένων του Υπουργείου, όπως οι αρχαιοφύλακες και όχι μόνον. Αυτές οι κατηγορίες ενώ είναι υπάλληλοι του ΥΠΠΟΑ, και προφανώς εισπράττουν τον μισθό τους από το Υπουργείο, εισπράττουν κατά ανορθόδοξο τρόπο τις αποζημιώσεις για τις υπερωρίες τους κατ'ευθείαν από το ΤΑΠ. Δηλαδή από ένα ανεξάρτητο Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου (ΝΠΔΔ). Οι οικονομικές υπηρεσίες του ΤΑΠ που τις πληρώνουν, εκτός των αντικειμενικά περιορισμένων δυνατοτήτων της στελέχωσής τους, δεν έχουν καν το δικαίωμα να ασκήσουν οποιονδήποτε

έλεγχο για να πιστοποιήσουν εάν οι αναγραφόμενες υπερωρίες έχουν όντως συντελεσθεί (!). Μάλιστα η ανορθόδοξη πληρωμή των κατά τεκμήριο διογκωμένων υπερωριών στηρίζεται στην παράλογη ακολουθία του συνεχώς προβαλλόμενου επιχειρήματος των αρχαιοφυλάκων: «αφού δεν είμαστε υπάλληλοι του, το ΤΑΠ δεν δύναται να μας ασκήσει κανέναν έλεγχο». (Όπερ έδει δείξα). Έτσι το ΤΑΠ προωθεί το διεκδικούμενο κάθε μήνα ποσό των υπερωριών στο Ελεγκτικό Συνέδριο, το οποίο, επίσης κατά τεκμήριο, δεν ασκεί ουσιαστικό έλεγχο αλλά αρκείται στην ακολουθία της της μη νόμιμης πορείας που φτάνει εξαγνισμένη στα γραφεία του κάτω από την υπογραφή του εκάστοτε προέδρου του ΔΣ του ΤΑΠ! Η σκοπιμότητα αυτής της ακολουθίας είναι σαφής, γιατί ουδέποτε αυτά τα μεγάλα ποσά των υπερωριών δεν εμφανίστηκαν στον προϋπολογισμό του ΥΠΠΟΑ. Το λογικό, το σωστό, το έντιμο θα ήταν εξ αρχής το ποσοστό του 40% να έχει αυξηθεί τόσο, ώστε κάθε χρόνο να περιλαμβάνει και τις προϋπολογισθείσες υπερωρίες των αρχαιοφυλάκων ή ακόμη και το σύνολο των εισπράξεων του ΤΑΠ να πηγαίνει στο ΥΠΠΟΑ πλην των λειτουργικών εξόδων του ΤΑΠ. Με αυτό τον τρόπο η διαχείρισή τους θα γινόταν από τον μοναδικό φορέα που είναι αρμόδιος για το πράξει, δηλαδή το ΥΠΠΟΑ, το οποίο μόνον έτσι, θα αναγκαζόταν να αναλάβει την ευθύνη των επιβαλλομένων διαυγών ελέγχων με σαφείς διαδικασίες ώστε να είναι σε θέση να τους τοποθετήσει κάτω από τον μεγεθυντικό φακό του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους. Φέτος μάλιστα, το συνδικαλιστικό όργανο των αρχαιοφυλάκων, σύμφωνα με δήλωση του προέδρου του στον Τύπο, διεκδικεί 17 εκ. ευρώ από τα έσοδα του ΤΑΠ για τις υπερωρίες των μελών του (Εφημερίδα «Τα Νέα» Τρίτη 18/6/2017, σελ. 32-33). Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ανακοινώθηκε βάσει του προταθέντος Οργανισμού η προαναφερθείσα καθαρή για όλους λύση, το συνδικαλιστικό όργανο των αρχαιοφυλάκων απείλησε την πολιτική ηγεσία με απεργία, εάν αυτή αποφάσιζε να απαλλάξει το ΤΑΠ από την κατευθείαν και ανεξέλεγκτη πληρωμή των υπερωριών τους! (βλ. σελ. 63)

Αντίστοιχη περίπτωση είναι αυτή της επιχορήγησης του ΤΑΠ προς το Ταμείο Αλληλοβοήθειας, ένα νομικό μόρφωμα του ΥΠΠΟΑ που λαμβάνει ποσοστό 2,5% από τα έσοδα του ΤΑΠ. Μάλιστα λόγω της αύξησης των εσόδων του ΤΑΠ, οι φετινές απαιτήσεις του Ταμείου εκτινάσσονται στο ποσό των 2,3 εκ. ευρώ. Οι δαπάνες ουσιαστικά γίνονται χωρίς έλεγχο, οι εκθέσεις Ορκωτών Λογιστών περιορίζονται στη σύγκριση εσόδων και εξόδων, που τεκμηριώνονται από

τιμολόγια αμφιβόλου εγκυρότητας. Φαίνεται μάλιστα ότι μετά την κατάργηση του Ειδικού Λογαριασμού και στο ΥΠΠΟΑ, από τον οποίο το Ταμείο Αλληλοβοήθειας λάμβανε σημαντική επιχορήγηση στο παρελθόν, αυξήθηκε θεαματικά το ποσοστό από τις εισπράξεις του ΤΑΠ, που με υπουργική απόφαση πηγαίνει αυτομάτως στο Ταμείο Αλληλοβοήθειας. Πρόκειται για ένα εφεύρημα, που επιτρέπει τη διακίνηση δημόσιου χρήματος προς πάσα κατεύθυνση χωρίς έλεγχο.

Για να δοθεί τέλος στην κατάσταση αυτή και να καλυφθούν οι ανάγκες του ΥΠΠΟΑ, αλλά και να εξορθολογιστούν οι δαπάνες του Ταμείου βάσει ενός συγκεκριμένου ποσοστού, η λύση είναι τόσο απλή όσο και το αυγό του Κολόμβου: εάν πράγματι θέλουμε να εξασφαλίσουμε διαφάνεια στην πορεία του δημοσίου χρήματος θα πρέπει το σύνολο των εισπράξεων του ΤΑΠ να περιέρχονται στη Γενική Διεύθυνση Οικονομικών του Υπουργείου, αφού αφαιρεθούν τα λειτουργικά έξοδα του ΤΑΠ και όσα απαιτούνται για την εξυπηρέτηση των πραγματικών σκοπών του. Εάν μάλιστα συμφωνηθεί ότι και οι απαλλοτριώσεις θα πληρώνονται κατ' ευθείαν από το ΥΠΠΟΑ τότε το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους θα έχει τον πλήρη έλεγχο των εσόδων και εξόδων του ΥΠΠΟΑ, όπως τον έχει για τα άλλα Υπουργεία.

Απαιτήθηκε αρκετός χρόνος για να γίνουν όλες αυτές οι διαπιστώσεις και πάνω σ' αυτές στηρίχθηκε η προσπάθεια για την εξυγίανση του Ταμείου, η οποία συμπυκνώθηκε εν πολλοίς στην πρόταση νέου Οργανισμού, προκειμένου να απαλειφθούν μεθοδεύσεις που δημιούργησαν μακροχρόνιες παθογένειες στο ΤΑΠ.

1. Ο νέος Οργανισμός του ΤΑΠ, που πρότεine το αποπεμφθέν ΔΣ προέβλεπε:

α) Τη δημιουργία ανεπτυγμένου σύγχρονου λογιστηρίου που θα υποστηρίζεται από νέο Σύστημα Διαχείρισης Επιχειρησιακών Πόρων (ERP), το οποίο θα καλύπτει με αυτοματοποιημένο τρόπο τη συνολική λειτουργία του Ταμείου (εκδοτήρια εισιτηρίων, αποθήκη, πωλητήρια κλπ). Παράλληλα, ίδρυση νέων διευθύνσεων Πολιτιστικών Παραγωγών, Εκδόσεων και Εμπορίας (Marketing). Η πρώτη Διεύθυνση των Εκδόσεων αποκτά χωριστό τμήμα επιστημονικών (αρχαιολογικών) εκδόσεων και τμήμα των υπολοίπων απαραίτητων εντύπων για τη διευκόλυνση του επισκέπτη (οδηγοί, φυλλάδια, χάρτες κλπ.) σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή.

β) Την αποδυνάμωση του ΔΣ και του Προέδρου του, που εδώ και πολύ καιρό υποκαθιστά τον μη υπάρχοντα Γενικό Διευθυντή. Η έλλειψη εξ άλλου ενός Γενικού Διευθυντή με αναμφισβήτητα ειδικά προσόντα βρίσκεται πίσω από τις περισσότερες -αν όχι όλες- τις παθογένειες του Ταμείου.

γ) Τη δημιουργία νέων οργανικών θέσεων και περιγραφή των απαιτούμενων προσόντων των ατόμων που θα τις στελεχώσουν.

δ) Τη δημιουργία θέσεων εργασίας 200 πωλητών και 60 λογιστών-διαχειριστών εγκατεστημένων σε όλες τις Εφορείες Αρχαιοτήτων της χώρας και θέσεων εργασίας οικονομολόγων, διπλωματούχων marketing και πληροφορικής. Αυτές οι θέσεις είναι η προϋπόθεση για την ορθή λειτουργία και την εκτίναξη του ΤΑΠ ως εισπρακτικού μηχανισμού του Δημοσίου.

ε) Τη δημιουργία αποθεματικού για τις απαλλοτριώσεις, έτσι ώστε όταν, βάσει του νόμου περί απαλλοτριώσεων, απαιτούνται από το ΤΑΠ βεβαιώσεις πιστώσεων, αυτές να έχουν ένα πραγματικό οικονομικό αντίκρισμα και να είναι διασφαλισμένη η πληρωμή των απαλλοτριώσεων.

στ) Περιλάμβανε επίσης πρόταση για τη δημιουργία δεύτερου αποθεματικού χρηματοδότησης για την έναρξη ή και τη συνέχιση σημαντικών έργων του ΥΠΠΟΑ, ώστε το ΤΑΠ να μετασχηματιστεί σε αναπτυξιακό φορέα για τον Πολιτισμό.

Ο Οργανισμός αυτός ενόχλησε όλους αυτούς που επί σειράν ετών επωφελούνταν από τη λειτουργία του ΤΑΠ με τις προδιαγραφές του 1977. Παρόλο που θα ήταν το απαραίτητο εργαλείο για τον εκσυγχρονισμό και την εξυγίανση του, η Υπουργός Πολιτισμού το καλοκαίρι του 2017 τον σταμάτησε δηλώνοντας ότι «έχει δεσμευθεί απέναντι στους αρχαιοφύλακες». Οι αρχαιοφύλακες βάσει έγγραφων εξαγγελιών απειλούσαν το Υπουργείο με απεργίες (Ανακοίνωση Πανελληνίας Ένωσης Υπαλλήλων Φυλάξεως Αρχαιοτήτων (ΠΕΥΦΑ). Τίτλος: Ανακοίνωση για την 24ωρη πανελλαδική απεργία στις 20/2/2017. Ημερομηνία έκδοσης 17/02/2017), εάν οι υπερωρίες τους δεν συνέχιζαν να πληρώνονται από το ΤΑΠ. Δηλαδή απειλούσαν με απεργία την πολιτική ηγεσία εάν αυτή δεν συνέχιζε να τους εξασφαλίζει την ανεξέλεγκτη αμοιβή των υπερωριών τους. (Και ... εξομολογουμένη αμαρτία ουκ έστιν αμαρτία).

Το συντελεσθέν έργο

Όπως συνεπάγεται από τα προαναφερθέντα κατά τους τελευταίους 10 μήνες της άσκησης των καθηκόντων του ΔΣ δημιουργήθηκε ένα άκρως αρνητικό κλίμα από την πολιτική ηγεσία, γιατί δυστυχώς τότε άρχισε το παιχνίδι της παρέμβασης της πολιτικής ηγεσίας στο έργο της πολιτιστικής διαχείρισης, προκειμένου να εξυπηρετηθούν συμφέροντα συνδικαλιστικών παρατάξεων. Ωστόσο μέχρι τότε το ΔΣ είχε κατορθώσει να επιβάλει, αλλά δυστυχώς όχι και να θεσμοθετήσει, όλες τις αλλαγές που είχε πετύχει έως τότε:

α) Χάραξη νέας τιμολογιακής πολιτικής.

Οι νέες τιμές των εισιτηρίων προέκυψαν μετά από προσεκτική μελέτη, λαμβάνοντας υπόψη στατιστικά στοιχεία α) από τις προσελεύσεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία της Ελλάδας, β) από τους αριθμούς των Ελλήνων επισκεπτών και γ) από τις συγκρίσεις με τις τιμές στους αρχαιολογικούς χώρους και τα μουσεία των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών. Παράλληλα, για πρώτη φορά θεσπίστηκε, μετά από ειδική μελέτη, καθολική έκπτωση 50% κατά τους πέντε χειμερινούς μήνες Νοέμβριο - Μάρτιο, με κύριο στόχο οι Έλληνες, όταν δεν υπάρχει η συμφόρηση της τουριστικής περιόδου, να μπορούν να επισκέπτονται αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία με χαμηλές τιμές. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα καθορίστηκαν τιμές χαμηλότερες και από αυτές που ίσχυαν πριν την εφαρμογή της νέας τιμολογιακής πολιτικής (π.χ. Ακρόπολη). Δεύτερος στόχος αυτής της μελέτης ήταν να ενισχυθεί ο πολιτιστικός τουρισμός κατά τους χειμερινούς μήνες, συμβάλλοντας στον ευρύτερο πρόγραμμα για επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου.

β) Ενοποίηση συστήματος έκδοσης εισιτηρίων σε Ακρόπολη και Θέατρο Διονύσου - Εκδοτήριο εισιτηρίων ομάδων επισκεπτών (group).

Κατά τη διάρκεια της καταγραφής των αναγκών του ΤΑΠ σε πανελλήνιο επίπεδο και την εκπόνηση της μελέτης για την εγκατάσταση του ηλεκτρονικού εισιτηρίου, ενοποιήθηκαν τα συστήματα έκδοσης και ακύρωσης εισιτηρίων στην Ακρόπολη και το Θέατρο του Διονύσου, τον Σεπτέμβριο του 2016, επιτρέποντας τον καλύτερο έλεγχο των εισερχόμενων επισκεπτών. Παράλληλα, τέθηκε σε λειτουργία ένα νέο «Εκδοτήριο Εισιτηρίων Ομάδων Επισκεπτών Ακρόπολης και Θεάτρου Διονύσου», με προπαραγγελίες και ψηφιακές πληρωμές, για την εξυπηρέτηση των γκρουπ και

των ομάδων που συνοδεύονται από ξεναγό· κάτι που αυτομάτως επέτρεψε τον απόλυτο έλεγχο των εισιτηρίων κατ' ευθείαν από το ΤΑΠ, εν αναμονή της εγκατάστασης του ηλεκτρονικού εισιτηρίου. Το αποτέλεσμα ήταν εντυπωσιακό: τον ίδιο μήνα καταγράφηκε αύξηση των εισιτηρίων με αξία (δηλαδή χωρίς τα εισιτήρια ελευθέρως εισόδου) κατά 18,5% στην Ακρόπολη και κατά 58,5% στο Θέατρο Διονύσου (σε σχέση με τον Σεπτέμβριο του 2015). Στο σύνολο του έτους η Ακρόπολη παρουσίασε, λόγω της νέας τιμολογιακής πολιτικής που προαναφέρθηκε, αύξηση 9,1% και το Θέατρο Διονύσου αύξηση 36,9% των εισιτηρίων με αξία. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι στην Ακρόπολη, το 2015 με προσελεύσεις 2,1 εκ. στο σύνολο του έτους τα εισιτήρια ελευθέρως εισόδου ήταν 1 εκ., δηλαδή σχεδόν τα μισά.

Το 2016, παρόλο που η τιμή των εισιτηρίων με αξία αυξήθηκε κατά 9,1%, ο αριθμός τους άγγιξε το 1,2 εκ., ενώ τα εισιτήρια ελευθέρως εισόδου περιορίστηκαν σε περίπου 625 χιλ. καταγράφοντας μείωση 37,5%. Έτσι, τα συνολικά έσοδα του ΤΑΠ από 56,5 εκ. το 2015 εκτοξεύτηκαν σε 88,1 εκ. το 2016.

Όσον αφορά το 2017, με βάση την πορεία των εσόδων σε επίπεδο επταμήνου, η εκτίμηση είναι ότι τα συνολικά έσοδα θα προσεγγίσουν ή και θα υπερβούν τα 100 εκ. Η συνολική χρηματοδότηση του ΥΠΠΟΑ από το ΤΑΠ το 2017, βάσει του 40% που ισχύει ακόμα, θα προσεγγίσει ή και θα υπερβεί τα 60 εκ. Για να γίνει αντιληπτό το μέγεθος αυτό, αξίζει να αναφερθούν τα παρακάτω:

- Το 2014 το αντίστοιχο ποσό ήταν μόλις 22 εκ., δηλαδή από τότε έχει σχεδόν τριπλασιαστεί μέσα σε τρία χρόνια.
- Το ποσό του τακτικού προϋπολογισμού που προορίζεται για τη λειτουργία του ΥΠΠΟΑ είναι περίπου 45 εκ. (συνολικός τακτικός προϋπολογισμός 250 εκ., μείον δαπάνες μισθοδοσίας 150 εκ., μείον επιχορηγήσεις εποπτευόμενων φορέων περίπου 55 εκ. = 45 εκ.), δηλαδή η συνολική χρηματοδότηση δαπανών του ΥΠΠΟΑ από το ΤΑΠ είναι 1,3 φορές μεγαλύτερη από τους πόρους που λαμβάνει το ΥΠΠΟΑ από τον τακτικό προϋπολογισμό για τη λειτουργία του (χωρίς τη μισθοδοσία).

γ) Εγκατάσταση ERP και ηλεκτρονικού εισιτηρίου.

Και ενώ το ΔΣ πήρε αυτά τα μέτρα για την άμεση αύξηση των εσόδων του ΤΑΠ εκ παραλλήλου συνεργαζόμασταν πυρετωδώς για να επιτύχουμε χορηγία από τη Εθνική Τράπεζα και το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος για την εγκατάσταση ολοκληρωμένου συστήματος διαχείρισης επιχειρησιακών πόρων (ERP) και εγκατάσταση ηλεκτρονικού εισιτηρίου (e-ticketing), όχι επειδή το ΤΑΠ δεν είχε τα χρήματα για να τα αγοράσει και να τα εγκαταστήσει, αλλά γιατί το προσωπικό του δεν είχε ούτε την επιθυμητή ειδικότητα, αλλά ούτε τις τρέχουσες γνώσεις για την εφαρμογή του δημόσιου λογιστικού, που σε κάθε περίπτωση καθιστούν τη διαδικασία των διαγωνισμών εξαιρετικά χρονοβόρο. Εξ αυτού του ανυπέμβλητου εμπόδιου ζητήσαμε και από τους δύο χορηγούς να κάνουν στο ΤΑΠ «δωρεά εις είδος». Το έργο ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 2016 και η ολοκλήρωση του προβλεπόταν τον Απρίλιο του 2018 (βλ. πίνακα 1), υπό την προϋπόθεση ότι μέχρι τότε θα έχει ολοκληρωθεί η έγκριση του Οργανισμού που η Υπουργός κράτησε στο συρτάρι της επί δέκα μήνες. Γιατί μόνο βάσει του νέου οργανισμού είναι δυνατόν να προβλεφθούν θέσεις εξειδικευμένου προσωπικού που θα είναι σε θέση να διαχειριστεί το σύνολο του συστήματος που προέβλεπε η συνδυασμένη εγκατάσταση ERP (βλ. πίνακα 2) και ηλεκτρονικού εισιτηρίου με πλήρως ελεγχόμενο access control χωρίς να ανοιγοκλείνουν παραπόρτια στους χώρους Προέβλεπε επίσης εγκατάσταση barcode απαραίτητη για τα πωλητήρια των Αρχαιολογικών Χώρων και των Μουσείων. Το σύνολο εξασφάλιζε τον πλήρη έλεγχο των εισπράξεων από το λογιστήριο του ΤΑΠ, μέσω της αυτοματοποιημένης σύνδεσής του με τα εκδοτήρια των εισιτηρίων και τα πωλητήρια. Η εφαρμογή προβλεπόταν αρχικά για την Ακρόπολη και τους γύρω αρχαιολογικούς χώρους, για το ενιαίο εισιτήριο της Αθήνας, την Κνωσό, το Μουσείο Ηρακλείου και την Αρχαία Μεσσήνη. Παραδώσαμε χρονοδιάγραμμα εγκατάστασης του συστήματος που προέβλεπε την ολοκλήρωσή του την 1/1/18, έτσι ώστε να τρέξει μια περίοδος προσαρμογής έως την 1/4/18 που αρχίζει η τουριστική περίοδος (βλ. πίνακα 1). ωστόσο η εγκατάσταση ακόμη κι αν κάποτε ολοκληρωθεί, δεν θα λειτουργήσει ποτέ σωστά εάν δεν εγκριθεί ο νέος Οργανισμός που προέβλεπε για το ΤΑΠ το κατάλληλο προσωπικό για τη διαχείριση του. Σήμερα όμως (2.12.17) είναι απολύτως προφανές, ότι το χρονοδιάγραμμα έχει τιναχτεί στον αέρα, γιατί καμιά διαδικασία δεν προχώρησε έως τώρα. Ας ελπίσουμε

ότι θα βρεθεί τρόπος συνέχισης και ολοκλήρωσης του έργου.

δ) Αύξηση της παραγωγής πωλητέων.

Στο ίδιο διάστημα το ΔΣ μελέτησε τις παθογένειες και πήρε μέτρα για την αντιμετώπισή τους αφού αποφάσισε ότι τα αντικείμενα που πρέπει να πωλούνται στα πωλητήρια του ΤΑΠ δεν πρέπει να κυκλοφορούν στην ευρεία τουριστική αγορά και χώρισε τα αντικείμενα του ΤΑΠ σε τρεις κατηγορίες: α) πιστά αντίγραφα, που φέρουν τη σφραγίδα του ΤΑΠ ενσωματωμένη στο αντικείμενο, β) απλά αντίγραφα και έργα τέχνης, και γ) ευπώλητα αντικείμενα. Προς τούτο:

1. Κατοχυρώθηκε η αποκλειστική αρμοδιότητα του ΤΑΠ, για την παραγωγή πιστών αντιγράφων (Νόμος. 4447/2016, άρθρο 26, παρ. η, θ, ι, ια, ιβ, ιγ. ΦΕΚ Α241/23.12.2016), μέτρο που θα αποδώσει μόνο με την ψήφιση του Νέου Οργανισμού, που προβλέπει είκοσι ακόμη οργανικές θέσεις ειδικών τεχνιτών. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο έγιναν εκμαγεύσεις χρυσών κοσμημάτων από την έκθεση Vanity της Εφορείας Κυκλάδων, από εκθέματα του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης και του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, προκειμένου να αναπαραχθούν τα πρώτα πιστά αντίγραφα χρυσών κοσμημάτων, που θα πωλούνται μόνο από τα πωλητήρια του ΤΑΠ.

2. Τα απλά αντίγραφα, απαγορεύεται να έχουν τη σφραγίδα του ΤΑΠ. Μπορεί να τα παραγάγει ο οποιοσδήποτε καλλιτέχνης με οποιοσδήποτε παρεμβάσεις ενδεχομένως επιθυμεί, αφού καταβάλει συγκεκριμένο ποσό και πάρει άδεια από το ΤΑΠ. Υπεγράφη Μνημόνιο Συνεργασίας με το Εικαστικό Επιμελητήριο Ελλάδος, βάσει του οποίου θα παράγονται προς πώληση σύγχρονα έργα τέχνης, εμπνευσμένα από αρχαιολογικούς χώρους και εκθέματα μουσείων.

3. Τα ευπώλητα αντικείμενα του ΤΑΠ για να γίνουν ανταγωνιστικά στην αγορά πρέπει να αποκτώνται μέσω μεγάλων διαγωνισμών κλίμακος. Μέσω αυτών εξασφαλίζεται η απαιτούμενη ποσότητα για μεγάλο αριθμό πωλητηρίων ταυτοχρόνως, αλλά και η σημαντική μείωση στο κόστος παραγωγής. Παρόλες τις πολλαπλές αντιδράσεις στο εσωτερικό του ΤΑΠ για την παραγωγή ευπώλητων αντικειμένων κατέστη δυνατή η ολοκλήρωση διεθνούς διαγωνισμού μεγάλης κλίμακος για υφασμάτινα είδη, που βρίσκονται ήδη στα πωλητήρια. Θα ακολουθούσαν και διαγωνισμοί μεγάλης κλίμακος και για άλλα υλικά, όπως πορσελάνη, μέταλλο, συνθετικά υλικά κλπ. Ο

διαγωνισμός αυτός βασίστηκε στα αποτελέσματα του καλλιτεχνικού διαγωνισμού design, που είχε αποδώσει το 2016 εξαιρετικά σχέδια για επιλεγμένους αρχαιολογικούς χώρους και Μουσεία.

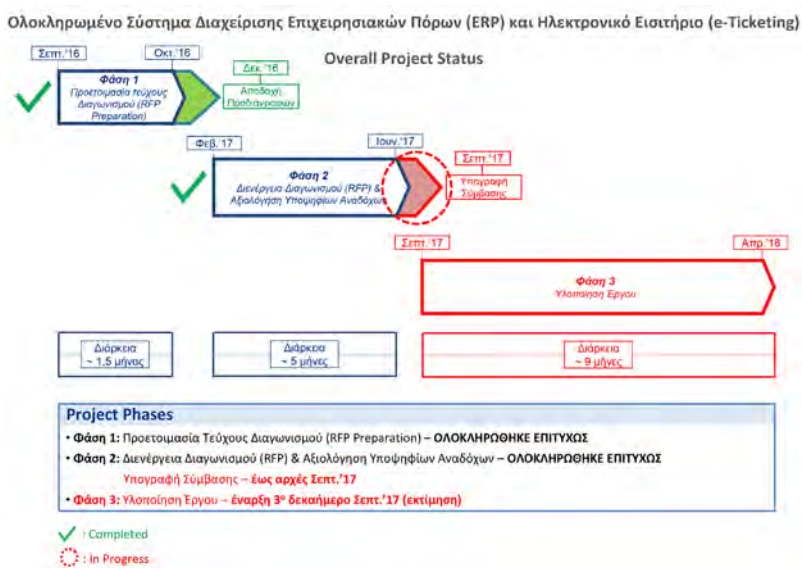
ε) Για την αναδιοργάνωση της λειτουργίας των πωλητηρίων.

Απαιτείται να ισχύσουν όλα όσα προβλέπονται στον Οργανισμό. Τα πωλητήρια του ΤΑΠ σε Μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους ανέρχονται σήμερα σε πάνω από 80. Ωστόσο λιγότερα από 30 βρίσκονται σε χώρους με υψηλό αριθμό προσελεύσεων και μπορούν ουσιαστικά να ανταποκριθούν όχι μόνο στο κόστος λειτουργίας τους, αλλά και να αποφέρουν έσοδα στο ΤΑΠ. Μετά την εκβιαστική στάση των αρχαιοφυλάκων, που διεκδικούσαν το 12% επί των πωλήσεων (Ανακοίνωση ΠΕΥΦΑ 1/3/2016) και εν αναμονή του νέου οργανισμού, το αποπεμφθέν ΔΣ επέλεξε τα πωλητήρια να λειτουργούν μόνο κατά τη τουριστική περίοδο με πολύ αυξημένο αριθμό εκτάκτων πωλητών, για να αποφευχθεί το φαινόμενο των κλειστών πωλητηρίων, που δημιούργησαν οι αρχαιοφύλακες το καλοκαίρι του 2016.

στ) Εξυγίανση της λειτουργίας των αναψυκτηρίων.

Τα αναψυκτήρια που λειτουργούν στους αρχαιολογικούς χώρους και στα μουσεία είναι περίπου 80 σε όλη την επικράτεια. Εξ αυτών περίπου μόνον 15 είναι αυτά που ελκύουν το ενδιαφέρον των υποψηφίων αναδόχων λόγω των μεγάλων προσελεύσεων επισκεπτών στους χώρους όπου βρίσκονται. Δυστυχώς ο τρόπος της λειτουργίας τους, με ελάχιστες εξαιρέσεις, αποτελεί δυσφήμιση για τη χώρα. Βιώσαμε τη θλιβερή συμπεριφορά αναδόχων που κρατούν στα χέρια τους αναψυκτήρια που παρέχουν κάκιστες υπηρεσίες και μάλιστα ενώ η σύμβασή τους έχει λήξει, κατορθώνουν να παραμένουν στο χώρο, παρόλες τις εκκλήσεις μας στους αρμόδιους φορείς της πολιτείας. Για την επίτευξη αυστηρών προδιαγραφών κατά τη διενέργεια νέων διαγωνισμών που δεν θα μας οδηγούσαν στα ίδια αποτελέσματα, το αποπεμφθέν ΔΣ του ΤΑΠ για πρώτη φορά απευθύνθηκε σε ειδικό εκτιμητή για τη διαμόρφωση της τιμής εκκίνησης του πλειοδοτικού διαγωνισμού για τα μισθώματα των αναψυκτηρίων. Για πρώτη φορά προέβλεψε τη συμμετοχή του ΤΑΠ στα κέρδη του αναδόχου, ως ποσοστό επί του τζίρου που θα εισπράττεται επιπλέον του πάγιου εγγυημένου μισθώματος. Εως σήμερα, οι εν ενεργεία και παρανόμως εκμεταλλευόμενοι τα αναψυκτήρια ανάδοχοι έκαναν προσφυγές περί της εγκυρότητας δύο διαγωνισμών για να πετύχουν, και πέτυχαν, να ροκανίσουν τον

Πίνακας 1.
Ολοκληρωμένο
Σύστημα
Διαχείρισης
Επιχειρησιακών
Πόρων (ERP) και
Ηλεκτρονικό
Εισητήριο (e-
Ticketing).

χρόνο μέχρι την έναρξη της τουριστικής περιόδου. Τα δικαστήρια δικάωσαν το ΤΑΠ για τις ενέργειές του, αλλά ήταν πλέον αργά. Ο τρίτος διαγωνισμός ξεκίνησε ευθύς αμέσως, μετά την έκδοση των αποφάσεων του δικαστηρίου, δυστυχώς όμως, από τότε που αποπέμφθηκε το ΔΣ οι διαγωνισμοί είναι ακόμα σε εξέλιξη ...

Αξίζει επίσης να προστεθεί ότι επί σειράν ετών το ελληνικό δημόσιο πλήρωνε σκανδαλωδώς τους λογαριασμούς ΔΕΔΗΕ και ΕΥΔΑΠ πολλών αναψυκτηρίων, γιατί οι χώροι τους δεν διέθεταν χωριστούς μετρητές από τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους. Όταν οι ανάδοχοι των αναψυκτηρίων συνεργάστηκαν με τις διευθύνσεις των Μουσείων και των Εφορειών το ΔΣ του ΤΑΠ πέτυχε την εγκατάσταση χωριστών μετρητών, ωστόσο ανάμεσα στις εκκρεμότητες που παρέδωσε υπάρχουν περιοχές ολόκληρες, όπως η Ρόδος, της οποίας η Εφορεία Αρχαιοτήτων παρά τις συνεχείς οχλήσεις δεν ξεκίνησε καμία ενέργεια για το θέμα.

ζ) Απαλλοτριώσεις.

Το απελθόν ΔΣ για πρώτη φορά εφάρμοσε κανόνες προτεραιότητας για την αποζημίωση των δικαιούχων, βασισμένους στη ισονομία και ισοπολιτεία. Κατόρθωσε να εξασφαλίσει τη

Ολοκληρωμένο Σύστημα Διαχείρισης Επιχειρησιακών Πόρων (ERP) και Ηλεκτρονικό Εισιτήριο (e-Ticketing)

Πίνακας 2.
Ολοκληρωμένο Σύστημα Διαχείρισης Επιχειρησιακών Πόρων (ERP) και Ηλεκτρονικό Εισιτήριο (e-Ticketing)- Χρονοδιάγραμμα Υλοποίησης.

συναίνεση των αρμοδίων υπηρεσιών του ΥΠΠΟΑ του τότε Γραφείου Υπουργού και, όχι χωρίς δυσκολία, και της Γενικής Γραμματέως. Ατυχώς και οι κανόνες αυτοί έχουν περιληφθεί στην πρόταση του νέου Οργανισμού του ΤΑΠ και θα είχαν θεσμοθετηθεί εάν ο Οργανισμός είχε εγκριθεί εγκαίρως ως έχει. Φαίνεται όμως ότι ούτε τώρα έχει γίνει αντιληπτή η κομβική σημασία του, γιατί δεν έχει προταθεί καμία διόρθωση ούτε κάποια άλλη πρόταση οργανισμού, έστω όπως την αντιλαμβάνεται η Υπουργός.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι εκκρεμότητες για την καταβολή αποζημιώσεων στους δικαιούχους είναι τόσο πολλές που μέχρι πρότινος, που είχαν εκταμιευθεί πάνω από 20 εκ ευρώ, εξοφλήθηκαν πολίτες των οποίων οι δεσμεύσεις των περιουσιών ανάγονται, βάσει γνωμοδοτήσεων του ΚΑΣ, ακόμη και στη δεκαετία του 1980. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι ανάλογη εξυγίανση των διαδικασιών επιβάλλεται και στις αρμόδιες υπηρεσίες του ΥΠΠΟΑ, ώστε να σταματήσουν οι μεγάλες καθυστερήσεις εις βάρος των πολιτών.

η) Στερήσεις γης.

Εκτός των απαλλοτριώσεων το ΤΑΠ πληρώνει σε ιδιώτες αποζημιώσεις για τη στέρηση χρήσης γης από την Αρχαιολογική

Υπηρεσία μέχρι να βρεθούν χρήματα και προσωπικό για να κάνουν τομές και να αποφασίσουν εάν θα απαλλοτριώσουν ή θα απελευθερώσουν το ακίνητο. Σε πολλές περιπτώσεις όμως δεν εφαρμοζόταν στο σύνολό του το άρθρο 19 του Ν.3028, που προβλέπει ότι δεν καταβάλλεται πλέον αποζημίωση σε ιδιώτες, όταν το ποσό της αποζημίωσης που τους έχει καταβληθεί, πλησιάζει την αξία του ακινήτου, γιατί τότε αναγκαστικά πρέπει να ακολουθήσει απαλλοτρίωση. Δυστυχώς, καταγράφηκαν περιπτώσεις που η αξία του ακινήτου είχε πληρωθεί μέχρι και 22 φορές. Το ΔΣ επέβαλε την εφαρμογή του νόμου δικαιώνοντας κάποιους ιδιοκτήτες, που ζητούσαν πίσω την περιουσία τους, αλλά και απήλλαξε το δημόσιο από την καταβολή μισθωμάτων εις το διηνεκές. Ο αρχαιολογικός νόμος δεν είναι δυνατόν να εφαρμόζεται επιλεκτικά και μάλιστα από τους ταγούς και τους υπευθύνους για την εφαρμογή του.

θ) Εκκαθάριση του Οργανισμού Προβολής του Ελληνικού Πολιτισμού (ΟΠΕΠ).

Ο Οργανισμός Προβολής του Ελληνικού Πολιτισμού Α.Ε. που καταργήθηκε με νόμο το έτος 2011 και τέθηκε υπό εκκαθάριση, έχει μοναδικό μέτοχο το ΤΑΠ. Η εκκαθάρισή του βρισκόταν επί σειράν ετών σε στασιμότητα γιατί-μεταξύ άλλων- από το 2009 εκκρεμούσαν οι εγκρίσεις των οικονομικών καταστάσεων της εταιρείας από τη Γενική Συνέλευση του μετόχου ΤΑΠ. Το ΔΣ, και πάλι με την προσωπική εργασία των μελών του, συνεργάστηκε με τον εκκαθαριστή, διερεύνησε το εξαιρετικά πολύπλοκο νομικό πλαίσιο, με σκοπό τη πρόοδο της εκκαθάρισης, πράγμα που έγινε επιτυχώς. Η εκκαθάριση δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί, διότι το επόμενο στάδιο απαιτεί κατά τον νόμο την έκδοση Υπουργικής απόφασης.

Μια χαμένη ευκαιρία

Αυτή η πορεία εξυγίανσης του ΤΑΠ σταμάτησε μετά από οκτώ περίπου μήνες προσπαθειών προκειμένου να πεισθεί η Υπουργός να συνδέσει το όνομα της με μια γενναία πράξη εξυγίανσης του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων αλλά και του Υπουργείου Πολιτισμού. Σε μία θυελλώδη συνάντηση παρουσία μελών του ΔΣ του ΤΑΠ και υψηλόβαθμων υπαλλήλων του ΥΠΠΟ δήλωσε επί τέλους ευθαρσώς ότι ο νέος Οργανισμός του ΤΑΠ δεν εγκρίνεται, γιατί έχει δεσμευθεί απέναντι στους αρχαιοφύλακες (!) και ζήτησε την παραίτηση του Συμβουλίου. Τότε το ΔΣ, πεπεισμένο ότι πράττει το καθήκον του, αρνήθηκε να παραιτηθεί και της ζήτησε να το αποπέμψει η ίδια, ζητώντας της να δηλώσει τους λόγους για τους οποίους προβαίνει σε αυτή την πράξη. Μια βδομάδα μετά απέπεμψε το ΔΣ, χωρίς ποτέ βεβαίως να εξηγήσει τους λόγους της αποπομπής του...

Δεν μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι αυτή η προσπάθειά δεν θα περιείχε ελαττώματα. Αυτά θα αναδεικνύονταν αμέσως στην πράξη. Αλλά για να γίνουν οι προτάσεις πράξη απαιτείται η βούληση της εκάστοτε πολιτικής ηγεσίας. Αυτό όμως το οποίο κανείς μπορεί όχι μόνο να ισχυρισθεί, αλλά και να αποδείξει, είναι ότι δημιουργήθηκε μια εξαιρετική συγκυρία με στόχο την εξυγίανση του ΤΑΠ, η οποία χάθηκε εξαιτίας των ισορροπιών της πολιτικής και εις βάρος του τόπου. Είναι ίσως η πρώτη φορά κατά την τελευταία δεκαετία που το ΔΣ, με μικρές αντικαταστάσεις κάποιων μελών του, παρέμεινε στο ΤΑΠ υπό την ίδια πρόεδρο επί 28 μήνες. Είναι ίσως η πρώτη φορά στην ιστορία του ΤΑΠ που όλα του τα μέλη χωρίς καμία εξαίρεση αποδέχθηκαν να εργαστούν για τον κοινό σκοπό. Είναι ίσως η πρώτη φορά στην ιστορία του ΤΑΠ που τα μέλη του επελέγησαν με κριτήριο τις επιστημονικές τους ειδικότητες και δεξιότητες· γιατί τα μέλη του ανήκαν σε διαφορετικούς πολιτικούς χώρους και μερικοί από αυτούς δήλωναν ότι επί πολλά χρόνια ψηφίζουν με το ίδιο κριτήριο: «το μη χείρον ... βέλτιστον!» Τέλος γιατί όλοι μαζί δεν είχαν την αίσθηση ότι υπηρετούν μια κυβέρνηση, αλλά τον τόπο τους (!) που διανύει μια βαθιά οικονομική κρίση και ακόμη χειρότερα μια βαθιά κρίση αξιών.

Όταν απεπέμφθη το ΔΣ έμεναν ακόμα λίγοι μήνες για να λήξει η θητεία του, που δεν ήταν αρκετοί για να ολοκληρώσει το έργο του, απλώς και μόνον γιατί δεν είχε προχωρήσει η έγκριση του Οργανισμού από το υπουργικό γραφείο. Όλα τα μέλη του ΔΣ ήθελαν να αποχωρήσουν την ώρα της λήξης της τριετούς τους θητείας

τους αφήνοντας πίσω τους πρώτα έναν ισχυρό Οργανισμό, που θα υπερασπιζόταν τα πραγματικά συμφέροντα του ΤΑΠ και του ΥΠΠΟΑ, και ύστερα ένα εγκατεστημένο ηλεκτρονικό εισιτήριο με ένα ERP έτοιμο να το διαχειριστούν νέοπροσλαμβανόμενοι ειδικοί υπάλληλοι, όταν αναπόδραστα κάποια στιγμή θα ολοκληρωνόταν η διαδικασία της πρόσληψης τους βάσει του νέου οργανισμού. Αν το πρόγραμμα είχε ολοκληρωθεί το Ταμείο θα άλλαζε επί της ουσίας επωνυμία μετονομαζόμενο σε Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Πολιτιστικής Ανάπτυξης. Η λειτουργία του θα ήταν επικεντρωμένη στον απολύτως ρεαλιστικό πολλαπλασιασμό των εσόδων του, με άμεση συνέπεια την αναδιάρθρωση της λειτουργίας του ΥΠΠΟΑ, αρκεί κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του να ήταν σύμφωνη η όποια πολιτική ηγεσία του Υπουργείου, της όποιας Κυβέρνησης, για την εφαρμογή προδιαγραφών που μόνον οι ειδικοί χωρίς πολιτικές μισαλλοδοξίες και κομματικά κριτήρια, μπορούν να συντάξουν.

Χρήσιμα συμπεράσματα για την εκάστοτε πολιτική ηγεσία

Τέλος, θεωρώ χρήσιμο να καταγραφούν λίγα χρήσιμα συμπεράσματα για το μέλλον του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων, που σήμερα μοιάζει ζοφερό:

1. Χωρίς νέο Οργανισμό με διαφανείς στόχους και χωρίς υποκρυπτόμενες οικονομικές σκοπιμότητες εις βάρος του κράτους, η εξυγίανση του ΤΑΠ είναι αδύνατη.

2. Η κύρια πηγή των εσόδων του ΤΑΠ ήταν, είναι και θα παραμείνουν τα έσοδα από τα εισιτήρια. Ωστόσο η απολύτως εφικτή υγιής οργάνωση της παραγωγής τόσο των ευπώλητων αντικειμένων, όσο και η αποκλειστικότητα της διάθεσης πιστών αντιγράφων υψηλής ποιότητας μπορεί να οδηγήσουν τα έσοδα των πωλητηρίων σε αποτελέσματα ανάλογα των εσόδων από τα εισιτήρια. Σύμφωνα με όσα προέβλεπε ο προταθείς νέος Οργανισμός, ο στόχος της είσπραξης των 300 εκ. ευρώ το χρόνο, που προβλέπει η μελέτη Mckinsey, είναι εφικτός. Πρόκειται για τη μελέτη με τον τίτλο «Σχεδιασμός στρατηγικής του Τ.Α.Π.Α. με στόχο την προβολή και αξιοποίηση της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς», που εξεπύκνωσε η εταιρεία Mckinsey and Company το 2012 ως συνέχεια του στόχου «Ελλάδα 10 χρόνια μπροστά». Αυτό καταδεικνύει ότι και τα προηγούμενα ΔΣ του ΤΑΠ είχαν οδηγηθεί στις ίδιες διαπιστώσεις και είχαν προσπαθήσει για τη θεραπεία των παθογενειών του. Δεν άφησαν καμμένη γη, αντιθέτως έκαναν ότι η εκάστοτε συγκυρία

τους επέτρεπε. Η γη κήκε από την πολιτική που από πολύ νωρίς μετέτρεψε το ΥΠΠΟΑ σε Υπουργείο β' κατηγορίας, χρήσιμο για την τήρηση κομματικών ισορροπιών, δια της πολλά υποσχόμενης υπουργοποιήσεως, που δεν χωράνε όλες στα μεγάλα Υπουργεία.

3. Πρέπει πρωτίστως να γίνει κατανοητό από την εκάστοτε πολιτική ηγεσία ότι η αύξηση των εσόδων του ΥΠΠΟΑ, που θα προέρχονται από το ΤΑΠ δεν είναι δυνατόν να σημάνει τη μείωση των χρημάτων που αναλογούν κάθε χρόνο στο ΥΠΠΟΑ από τον κρατικό προϋπολογισμό. Δεν χρειάζεται το ΥΠΠΟΑ της Ελλάδας να εφευρίσκει by passes για να ανταποκριθεί στις ανάγκες του. Είναι σαφές ότι οι εκάστοτε κυβερνώντες στηρίζουν ένα μεγάλο μέρος των εσόδων του κράτους στον ποιοτικό τουρισμό και αυτός δεν μπορεί να υπάρξει εάν οι χώροι υποδοχής των επισκεπτών σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία που ανήκουν στο δημόσιο, είναι υποβαθμισμένοι. Σήμερα δυστυχώς τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι της Ελλάδας δεν είναι σε θέση να δημιουργούν τη συνεχή εντύπωση μιας ποιοτικής υποδοχής.

4. Πρέπει κυρίως το Υπουργείο Οικονομικών να κατανοήσει ότι η αύξηση των λειτουργικών εξόδων του ΤΑΠ θα σημάνει πολλαπλασιασμό των εσόδων του Ταμείου, του Υπουργείου και του Κράτους. Η εκμετάλλευση του πολιτιστικού αποθέματος της χώρας μπορεί να γίνει η μεγαλύτερη πηγή εσόδων για την Ελλάδα και να αποδώσει πολλαπλάσια.

5. Τέλος, ας γινόταν κάποτε το εκάστοτε κυβερνών κόμμα να εξαιρέσει το ΥΠΠΟΑ από τις γνωστές πολιτικές σκοπιμότητες και παρεμβάσεις, γιατί αυτό αποβαίνει, κατά τεκμήριο πλέον, εις βάρος του κράτους που έχει κληθεί να το υπηρετήσει ως κυβέρνηση.

Ίσως τότε να συνειδητοποιήσουμε τι εννοούμε όταν λέμε ότι ο πολιτισμός είναι η «βαριά βιομηχανία» της Ελλάδας. Το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Πολιτιστικής Ανάπτυξης δεν θα γίνει ποτέ. Ας ελπίσουμε ότι θα βρεθεί ο τρόπος κάτι καλύτερο να δημιουργηθεί στο μέλλον ώστε το ελληνικό δημόσιο να πάψει να μετράει κάποια στιγμή τις απώλειες των εσόδων του.

Διαχείριση προϊστορικών θέσεων και τοπική κοινωνία

Management of prehistoric sites and local community

Κώστας Κωτσάκης

ΟΜ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

kotsakis@hist.auth.gr

Περίληψη

Η διαχείριση των αρχαιολογικών θέσεων είναι πάντοτε μια σοβαρή πρόκληση για την αρχαιολογική έρευνα: όχι μόνο οφείλει να προστατεύσει και να αναδείξει τις αξίες της θέσης, αλλά πρέπει και να αποκαταστήσει έναν δρόμο επικοινωνίας με τους επισκέπτες και την τοπική κοινωνία. Σε αντίθεση με τον νεκρό διδακτισμό του ιστορισμού που επικρατούσε στο παρελθόν, η σύγχρονη διαχείριση τονίζει την ενεργή σχέση των μνημείων με την κοινωνία. Για το σκοπό αυτό δανείζεται θεωρητικές έννοιες της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας, όπως τη βιογραφία των μνημείων, που περιλαμβάνει όχι μόνο την τεκμηρίωση της ιστορίας τους, αλλά και την άυλη στρωματογραφία των ερμηνειών και των προσλήψεών τους μέχρι και το παρόν. Όταν αναφερόμαστε σε προϊστορικές αρχαιότητες, ιδιαίτερα σε εκείνες όπου η εύκολη καταφυγή σε στοιχεία μνημειακότητας δεν είναι δυνατή, η διαχείριση γίνεται δυσχερέστερη. Στις περιπτώσεις αυτές η βιωματική σχέση κάθε μορφής με τα κατάλοιπα του παρελθόντος είναι μια παράμετρος που μπορεί να έχει ιδιαίτερη σημασία. Απαιτεί ωστόσο συστηματική προσπάθεια, προσεκτικό σχεδιασμό και διεπιστημονική προσέγγιση. Τα Παλιάμπελα Κολινδρού, είναι μια από τις πρώτες αγροτικές κοινότητες της Ελλάδας της πρώιμης 7ης χιλιετίας π.Χ., που εντοπίστηκε και ερευνήθηκε από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Η θέση αποτέλεσε ένα ιδανικό εργαστήριο για την ανάπτυξη και εφαρμογή σύγχρονων πρακτικών διαχείρισης. Το πρόγραμμα της ανάδειξης των Παλιαμπέλων Κολινδρού, μέρος του μεγάλου Ευρωπαϊκού προγράμματος TEMPER, παρουσιάζεται εδώ με τις επιτυχίες και τις αποτυχίες του.

Abstract

The management of archaeological sites always presents a challenge to archaeological research. A management plan is not only expected to protect and highlight the values inherent in a site but also to build communication with visitors and the local community. Contrary to the lifeless didacticism prevalent in the past, contemporary management stresses the active relationship of monuments with society. To this end, it borrows theoretical ideas from current archaeology, such as the biography concept, the documentation of the stratification of interpretations and perceptions reaching to the present. When dealing with prehistoric antiqui-

ties, especially those where the element of monumentality is not prevalent, communication with the public becomes even more difficult. In those cases, the living experience of the community is a significant parameter for a successful association with the past remains. Paliambela by Kolindros, investigated by the Aristotle Uni-versity of Thessaloniki, was among the first farming communities in Greece dated to the first half of the 7th millennium BCE. The site served as an ideal laboratory for the development and application of current archaeological management prac-tices. The management plan for Paliambela Kolindros, part of the larger European project TEMPER, is presented with its successes and failures.

Η διαχείριση των προϊστορικών μνημείων αποτελεί ένα γνωστό πρόβλημα στη διεθνή βιβλιογραφία (βλ. Hodder & Dougherty 2007). Αν και στη χώρα μας η προστασία των μνημείων είναι ιδιαίτερα προβεβλημένη και προκαλεί την ευαισθησία του κοινού, ο χαρακτήρας και ο στόχος της ουσιαστικά ταυτίζονται με έννοιες όπως η αναστήλωση (restoration) ή η ανάδειξη, ειδικές πρακτικές που ακολουθεί το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ) της χώρας με τη Διεύθυνση Αναστήλωσης και τις κατά τόπους Εφορείες Αρχαιοτήτων. Με τον γενικότερο όρο διαχείριση όμως δεν εννοούμε σήμερα μόνο την προστασία, αναστήλωση ή ανάδειξη των προϊστορικών μνημείων, που αντιπροσωπεύουν ενέργειες του κεντρικού κρατικού μηχανισμού που συμβαίνουν χωρίς τη συμμετοχή του ενδιαφερόμενου κοινού. Εννοούμε περισσότερο την ολιστική αντιμετώπιση των μνημείων και την ένταξή τους μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο που εξασφαλίζει τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητά τους. Αυτονόητο είναι ότι η διαχείριση δεν είναι μια στιγμιαία παρέμβαση χωρίς συνέχεια, αλλά μια διαδικασία που αναπτύσσεται συνεχώς στο χρόνο, όπως οι σχετικές δημοσιεύσεις δέχονται (π.χ. Cleere 1984; Cleere 1989; de la Torre 1997; Teutonico 2002).

Πώς όμως η διεθνής πρακτική έχει φτάσει στο σημείο να εγκαταλείψει ως ανεπαρκείς, ορισμένες φορές ακόμη και ως λανθασμένες, πρακτικές που κατάγονται από μια μακριά κρατική παράδοση νομοθετικού συγκεντρωτισμού; Αναμφίβολα σε αυτό συνετέλεσε σημαντικά η ενοποίηση του κόσμου που ακολούθησε τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η ίδρυση της United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation (UNESCO) το 1945, που οδήγησε εντέλει στην αναγκαστική παραδοχή ότι η πολιτισμική κληρονομιά δεν είναι μόνο ευρωπαϊκή, αλλά παγκόσμια. Για την προστασία αυτών των μη ευρωπαϊκών πολιτισμικών παραδόσεων δεν θα ήταν δυνατό να εφαρμοστεί ένα ενιαίο κανονιστικό πλαίσιο στο οποίο ενσωματώνονται οι ευρωπαϊκές αξίες και αρχές, πολλές από τις οποίες, ας σημειωθεί, προέρχονται από το αποικιακό παρελθόν της Ευρώπης και είναι επομένως εξ'ορισμού ακατάλληλες και μη αποδεκτές. Η παραδοχή της ισότιμης παρουσίας των τοπικών παραδόσεων οδηγεί στο αναπόφευκτο συμπέρασμα ότι οι τοπικοί πληθυσμοί έχουν στο θέμα αυτό αποφασιστικό ρόλο.

Όχι λιγότερη επίδραση στην αντιστροφή της σχέσης κανονιστικού συγκεντρωτισμού (top down) και τοπικής συμμετοχής (bottom up)

στη διαμόρφωση των όρων της προστασίας είχαν και οι εξελίξεις στην αρχαιολογική θεωρία. Μεταφέροντας μια ανάλογη λογική σε ειδικότερο επίπεδο, η σύγχρονη θεωρητική συζήτηση στρέφεται από την παθητική στάση απέναντι σε μια πολιτισμική κληρονομιά που μεταφέρει δεδομένες αξίες μέσα από γενικά κανονιστικά πρότυπα (όπως π.χ. η καλλιτεχνική αξία, η ιστορική σημασία, κλπ.) στην προσωπική, βιωματική εμπλοκή του επισκέπτη. Η αρχαιολογία γίνεται έτσι αντιληπτή όχι ως κανονιστική δομή αλλά ως κοινωνική πρακτική. Ως τέτοια, έχει την υποχρέωση να πάρει υπόψη της και να ενσωματώσει κατά το δυνατό τις εμπειρίες και τις προσδοκίες των ενδιαφερομένων ομάδων και να διαχειριστεί κριτικά την πολυφωνία που προκύπτει, αντί να αποφασίσει μόνη της το αφήγημα που θα παρουσιάσει σε ένα γενικό, αδιαφοροποίητο και υποθετικό κοινό. Αυτή είναι η κεντρική θεωρητική θέση που προτάθηκε από την «αναστοχαστική αρχαιολογία» (reflexive archaeology, βλ. Hodder 1986; Hassan 1997; Hodder 2003; Lawson 1985; Strasser 2002; Κωτσάκης 2008) ήδη από τη δεκαετία του 1980. Καθώς στρέφεται προς το κοινό και τις ενδιαφερόμενες ομάδες (stakeholders) η αναστοχαστική αρχαιολογία συναντά τη διαχείριση. Είναι ενδεικτικό για την εποχή μας ότι ορισμένοι ερευνητές, πάνω στην ίδια κεντρική θεωρητική βάση, ονομάζουν τη σύνθετη-αυτονόητα πολιτική-σχέση με όλους του εμπλεκόμενους αρχαιολογική εθνογραφία (π.χ. Hamilakis & Anagnostopoulos 2009), όχι, ωστόσο, χωρίς μια πρόδηλη διάθεση πολιτικής ορθότητας. Θα παρουσιάσω εδώ ένα πρόγραμμα διαχείρισης που στηρίχθηκε ουσιαστικά στους άμεσα εμπλεκόμενους κατοίκους της περιοχής, μέσα, δηλαδή, σε ένα πλαίσιο αρχαιολογικής εθνογραφίας, αποφεύγοντας, κατά το δυνατό, τον πατερναλισμό της ειδικής αρχαιολογικής γνώσης, και στηριγμένος στην εμπειρία της πολύχρονης έρευνας σε μια περιφερειακή αρχαιολογική θέση. Ο τελικός στόχος αυτού του αναστοχαστικού πειράματος ήταν η δημιουργία μιας προγραμματικής βιώσιμης εμπλοκής με την τοπική κοινωνία και τους δυνητικούς επισκέπτες. Από την άποψη αυτή αντιπροσωπεύει έναν συνδυασμό εθνογραφίας και διαχείρισης (Chowne κ.ά. 2007; Kotsakis κ.ά. 2007)

Η αρχαιολογική θέση Παλιάμπελα Κολινδρού

Σε αντίθεση με τις διάσημες θέσεις και μνημεία, που κινδυνεύουν από την υπερέκθεση στο κοινό, τα μικρά, προϊστορικά μνημεία παραμένουν σχεδόν άορα και αποσπούν ελάχιστα το ενδιαφέρον του κοινού. Εν τούτοις, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τα περιφερειακά μνημεία μπορεί να εκπέμπουν μηνύματα περισσότερο απτά και ξεκάθαρα από τα μυθοποιημένα, μεγάλα και διάσημα μνημεία, που κατά κανόνα βρίσκονται έξω από τις καθημερινές εμπειρίες της πλειονότητας των επισκεπτών. Τα Παλιάμπελα Κολινδρού Πιερίας, είναι πράγματι μια μικρή περιφερειακή θέση, που βρίσκεται σε απόσταση 50 χλμ. από τη Θεσσαλονίκη (εικ.1, 2). Πρόκειται για έναν νεολιθικό οικισμό, που μέχρι πριν 20 χρόνια ήταν άγνωστος. Σε σύγκριση με τις μεγάλες κλασικές θέσεις της Βεργίνας, του Δίου και της Πέλλας, όλες σε μικρή απόσταση, τα Παλιάμπελα Κολινδρού δε φαίνεται να έχουν καμιά τύχη. Τι μπορούν να δείξουν στους επισκέπτες, και τι μπορούν να προσφέρουν στους κατοίκους της τοπικής κοινότητας που περνούν καθημερινά από τον χώρο για να πεισθούν ότι η προσπάθεια που γίνεται είναι κόπος που έχει πιάσει τόπο; Τι είδους φαντασία μπορεί να εμπνεύσει στους μαθητές

Εικ. 1. Το χωριό Παλιάμπελα Κολινδρού και η περιοχή του, όπως φαίνεται από τον Κολινδρό. Ο νεολιθικός οικισμός βρίσκεται στα ανατολικά του (το χαμηλό ύψωμα, αμέσως δεξιά του χωριού στη φωτογραφία). Στο βάθος ο Αλιάκμονας και η πεδιάδα των Γιαννισίων. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

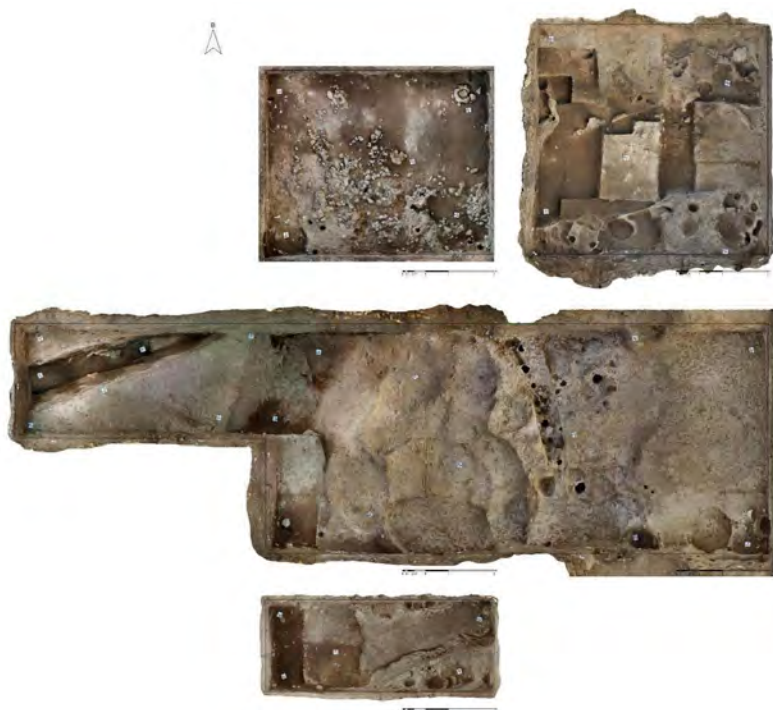

Εικ. 2. Χάρτης της περιοχής. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

των σχολείων και στους δασκάλους τους για να παρακινηθούν να επισκεφθούν τη θέση; Δεν υπάρχει μεγάλη και μνημειακή αρχιτεκτονική, πλούσια και εντυπωσιακά ευρήματα, και βέβαια έργα τέχνης. Από την άποψη αυτή, τα Παλιάμπελα Κολινδρού έχουν το γενικότερο πρόβλημα που έχει η προϊστορική και ιδιαίτερα η νεολιθική και η προνεολιθική πολιτιστική κληρονομιά, καθώς τα κατάλοιπα αυτών των θέσεων είναι δυσανάγνωστα και σπάνια έχουν μνημειακό χαρακτήρα. Η στρωματογραφία ή τα βαθιά ορύγματα στον φυσικό βράχο της πρώιμης 7ης χιλιετίας, δεν είναι ικανά να συγκινήσουν τους αμήτους, αλλά ούτε και αρκετούς από τους περισσότερο προσανατολισμένους προς την ιστορία της αρχαίας τέχνης αρχαιολόγους. Είναι προφανές ότι αυτό το πολιτιστικό απόθεμα χρειάζεται μια διαφορετική προσέγγιση για να αναδείξει τη σημασία του.

Η πρώτη εγκατάσταση στα Παλιάμπελα Κολινδρού χρονολογείται με ασφάλεια στο 6.600 π.Χ. (Κωτσάκης 2014; Κωτσάκης & Halstead 2018; Κωτσάκης et al. 2015; Μανιάτης 2014). Ανήκει στη μικρή ομάδα των καλά χρονολογημένων πρώτων γεωργικών οικισμών της Ελλάδας, σύγχρονες με τις θεσσαλικές θέσεις (Άργισσα, Σέσκλο), το Φράγγχι της Αργολίδας και την Κνωσό, και κατ' επέκταση της

Εικ. 3. Η πρώτη
Νεολιθική φάση
(Αρχαιότερη
Νεολιθική,
6600 π.Χ.) στα
Παλιάμπελα
Κολινδρού.
Λακκοειδή
οικήματα
λαξευμένα στον
φυσικό βράχο και
εγκαταστάσεις
προετοιμασίας
τροφής. Πηγή:
Αρχείο Ανασκαφής
Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

Ευρώπης. Η ιδιαιτερότητα των Παλιαμπέλων είναι ότι προσφέρει μια σαφή εικόνα για τις πρώτες εγκαταστάσεις των γεωργών στην Ελλάδα, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες σύγχρονες θέσεις που σώζουν αποσπασματικές πληροφορίες. Η αρχαιότερη φάση του οικισμού αντιπροσωπεύεται από συστάδες λάκκων, λαξευμένων στον φυσικό βράχο (εικ. 3). Οι λάκκοι αυτοί που έχουν ερμηνευθεί ως κατοικίες, περιστοιχίζονται από μικρότερες λαξεύσεις, επίσης στον βράχο, για την προετοιμασία της τροφής (Kotsakis 2019; εικ. 2-4). Μετά το 6.000 π.Χ. ο οικισμός μετασχηματίζεται. Τη θέση των λακκοειδών οικημάτων καταλαμβάνουν τώρα υπέργεια τετράπλευρα οικήματα, σε κανονική διάταξη, που αφήνουν στενούς δρόμους μεταξύ τους και περιβάλλουν ανοιχτές πλατείες (εικ. 4). Πρόκειται για μια σημαντική μεταβολή: η εμφάνιση των τετράπλευρων υπέργειων οικημάτων που παρατηρείται στη Νεολιθική της Ελλάδας από τα τέλη της 7ης χιλιετίας σηματοδοτεί μεταβολές στην οργάνωση των νεολιθικών κοινοτήτων. Το φαινόμενο παρατηρείται στη Μέση Ανατολή πολύ πρωιμότερα, και συνδέεται με την άνοδο του αυτόνομου νοικοκυριού (household, βλ. Flannery 2002; Flannery 1972;

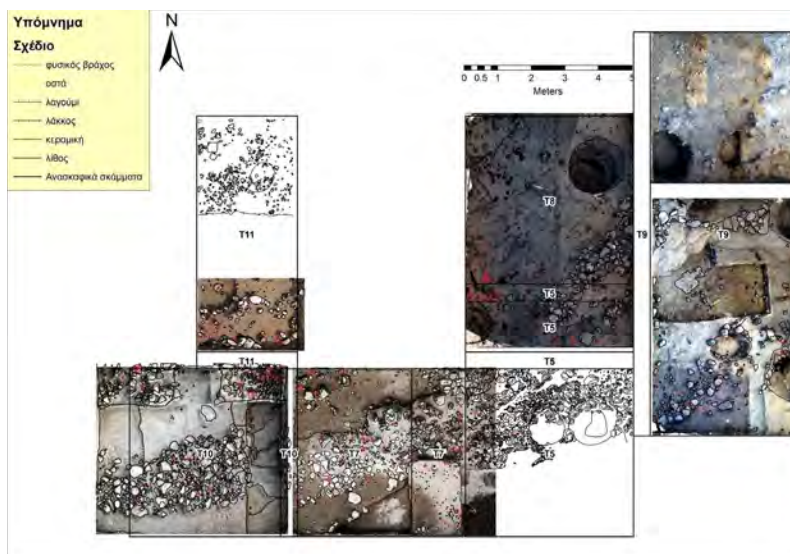

Εικ. 4. Παλιάμπελα Κολινδρού. Τα οικήματα της Μέσης Νεολιθικής (6000 π.Χ.). Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

Kotsakis 2018). Τα συγκροτήματα των οικημάτων στα Παλιάμπελα Κολινδρού περιβάλλονται από κυκλικές τάφρους σκαμμένες μέσα στις αρχαιότερες επιχώσεις του οικισμού και στο φυσικό βραχώδες υπόβαθρο πάνω στο οποίο είχε ιδρυθεί ο αρχαιότερος οικισμός της 7ης χιλιετίας. Τέλος, στη Νεότερη Νεολιθική, οι τάφροι αντικαθίστανται από κυκλικούς λίθινους περιβόλους, που περιβάλλουν λίθινα οικήματα και αυλές με λιθόστρωτα (εικ. 5). Με τη μορφή αυτή, ο οικισμός αποκτά την κυκλική μορφή που γνωρίζουμε καλά από οικισμούς της Νέοτερης και της Τελικής Νεολιθικής, όπως το Διμήνι και το Σέσκλο (Θεοχάρης 1973), τη Μάνδρα και την Παλιόσκαλα της Θεσσαλίας (Τουφεξής 2017).

Ο ιδιαίτερος αυτός οικισμός, με αρχιτεκτονικές μεταβολές που φαίνονται συναρπαστικές και αποκαλυπτικές για τις κοινωνικές μεταβολές που συνέβησαν στις νεολιθικές κοινότητες αποτελεί ένα εξαιρετικά διδακτικό παράδειγμα της απόστασης που χωρίζει το αρχαιολογικό ενδιαφέρον από εκείνο που μπορεί να συγκινήσει ένα κοινό που δεν είναι εξοικειωμένο με την ελλειπτικότητα των προϊστορικών καταλοίπων, ενώ συνεχώς βομβαρδίζεται από τις

Εικ. 5. Τα λείψανα του περιβάλλοντος της τελικής 5ης χιλιετίας π.Χ. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

αναφορές των μέσων στα αριστουργήματα του Μουσείου της Ακρόπολης και την υψηλή επισκεψιμότητά του. Η υπερέκθεση αρχαιοτήτων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στη δημόσια σφαίρα διαμορφώνουν ένα κοινό πρότυπο, όχι μόνο πολιτισμικό, αλλά και διατήρησης, προστασίας και ανάδειξης, που αναπόφευκτα βλάπτει θέσεις όπως τα Νεολιθικά Παλιάμπελα Κολινδρού. Θα μπορούσε το πρόγραμμα διαχείρισης αποκαθιστώντας τις σχέσεις με τους κατοίκους της περιοχής να υπερβεί αυτές τις δυσκολίες; Για να συμβεί κάτι τέτοιο θα χρειαστεί ένα κεντρικό θέμα που θα είναι οικείο και κατανοητό στους κατοίκους. Το θέμα αυτό θα αναζητήσουμε στη συνέχεια.

Αρχαιολογική έρευνα και κοινότητα

Οι κάτοικοι των σύγχρονων Παλιαμπέλων, οι περισσότεροι πρόσφυγες από την ανατολική Θράκη, είναι ακόμη αγρότες και ζουν μέσα σε μια αγροτική κατά κύριο λόγο περιοχή. Το ενδιαφέρον τους όμως για τον αγροτικό οικισμό που σκάβεται στα όρια του χωριού τους είναι σχετικά μικρό και κυμαίνεται από τη συγκρατημένη δυσπιστία μέχρι την ευγενική αδιαφορία. Όπως σημειώθηκε πιο πάνω για το Μουσείο της Ακρόπολης, τα στερεότυπα αφήνουν ελάχιστο χώρο για ο,τιδήποτε δεν συνεισφέρει άμεσα στην ενίσχυσή τους. Με

άλλα λόγια όταν το παρελθόν χρησιμοποιείται ως εθνικό τεκμήριο στην παιδεία και τον δημόσιο λόγο, ο,τιδήποτε δεν είναι σε θέση να μεταφραστεί εύκολα σε πειστικό επιχείρημα εθνικής συνέχειας δεν έχει θέση στο, όπως λένε, συλλογικό φαντασιακό. Αυτό είναι εξίσου αληθινό για την προϊστορική, όπως και για την οθωμανική περίοδο. Ωστόσο, πέρα από τη βαθιά ουσιοκρατική αντίληψη του αποκλεισμού του ανεπιθύμητου ή απλά άχρηστου παρελθόντος, κεντρικό ρόλο παίζει και η μεταφορική απόσταση, το φράγμα που τίθεται από την ίδια τη διαδικασία της ανασκαφής. Όχι μόνο οι αξίες της θέσης είναι ασαφείς και απρόσιτες για τους κατοίκους, αλλά και η αυστηρή επιστημονική προσέγγιση που ακολουθείται από τους αρχαιολόγους δημιουργεί μια εικόνα που στηρίζεται στην επιστημονική αυθεντία, που αποξενώνει πλήρως την τοπική κοινωνία. Αυτός ίσως είναι ο λόγος που ένας από τους γηραιότερους φίλους μας, μακαρίτης σήμερα, στο τέλος μιας λεπτομερούς ξενάγησής μου στα ευρήματα και στη μεγάλη σημασία τους με ρώτησε εμπιστευτικά, μετά από τέσσερα χρόνια ανασκαφής «Πότε θα φέρετε τις μπουλντόζες;»

Είναι προφανές ότι η αρχαιολογική δραστηριότητα έχει ένα σοβαρό ζήτημα επικοινωνίας με την τοπική κοινότητα. Το πρόγραμμα των Παλιαμπέλων Κολινδρού έθεσε από την αρχή ως στόχο να βελτιώσει αυτήν την προβληματική σχέση μεταξύ του νεολιθικού παρελθόντος και των τοπικών κοινοτήτων. Οι τοπικές κοινότητες, σύμφωνα με τη διεθνή πρακτική, πρέπει να θεωρηθούν ο τελικός αποδέκτης και ο τελικός ενεργός διαχειριστής της τοπικής πολιτισμικής κληρονομιάς. Αλλά, όπως ήδη είδαμε, η τοπική κοινωνία παραμένει αδιάφορη προς την προϊστορική κληρονομιά. Σε αντίθεση με τη διαδεδομένη αντίληψη, η σύνδεση με την πολιτιστική κληρονομιά δεν είναι καθόλου αυτονόητη, δεδομένη και αυτόματη. Μια πρόσφατη επιτόπια μελέτη σε χωριά της περιοχής Κοζάνης, διαπίστωσε την πλήρη αδιαφορία των κατοίκων για το πολιτισμικό τοπίο, το οποίο δεν παίζει κανέναν απολύτως ρόλο στην καθημερινή τους ζωή, ούτε ως στοιχείο τοπικής ταυτότητας ή περηφάνειας ούτε καν ως τοπόσημο, σε αντίθεση με όσα συνήθως πιστεύονται. Το μόνο σημείο αναφοράς είναι το γειτονικό αστικό τοπίο της Κοζάνης με το οποίο οι κάτοικοι αισθάνονται ότι έχουν μεγαλύτερη σχέση. Μοναδική εξαίρεση αυτής της αποξένωσης από το πολιτισμικό τοπίο είναι τα σημεία που σχετίζονται με συγκεκριμένα έθιμα, ιδιαίτερα όταν οι επιτελέσεις τους διαφοροποιούν τις ταυτότητες εντοπιότητας έναντι των προσφύγων (Τρυφινόπουλου 2010: 58). Η αδιαφορία για

το πολιτισμικό τοπίο επισημαίνεται και από άλλους ερευνητές και σε άλλες περιοχές της νότιας Ελλάδας (Bintliff 2004).

Με βάση αυτές τις διαπιστώσεις, δεν θα είχε πολύ νόημα να σχεδιάσει κανείς και να δημιουργήσει έναν ακόμη αρχαιολογικό χώρο ερήμην της τοπικής κοινότητας, σαν αυτούς που συνήθως παράγονται στην Ελλάδα. Ένας τέτοιος χώρος θα απευθυνόταν μόνο σε εξωτερικούς επισκέπτες και το όποιο ενδιαφέρον των κατοίκων θα ήταν αποκλειστικά οικονομικό, πράγμα που συνήθως απομαγεύει τους αρχαιολόγους, που ξεχνούν ότι σ' αυτήν την πραγματιστική στάση της τοπικής κοινωνίας έχουν και οι ίδιοι άθελά τους συνεισφέρει, καθώς η διδακτική αφυψηλού εμφάνιση της αρχαιολογίας αποξενώνει την τοπική κοινότητα. Πράγματι, η μόνη εναλλακτική επιλογή είναι ο μετασχηματισμός του χώρου σε ένα δίκτυο επικοινωνίας, ένα πεδίο πολλών δραστηριοτήτων, στο οποίο διαφορετικοί άνθρωποι θα συμμετέχουν με διαφορετικό τρόπο, είτε με τις γνώσεις τους, είτε με τις επιτηδειότητές τους. Αντί να επιβάλλουμε κάποιο νόημα ή αξία της θέσης, μέσω ενός επιστημονικού ή θεσμικού λόγου, ο δρόμος της αλληλεπίδρασης μπορεί ενδεχομένως να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον των κατοίκων και να τους φέρει στο προσκήνιο της ερμηνευτικής διαδικασίας. Έτσι, θα μπορέσουν να επαναοικειωθούν τον αποσπασμένο από την αρχαιολογική δραστηριότητα χώρο, μια δραστηριότητα που, σε μεγάλο βαθμό, ίσως δεν κατανοούν ή δεν θέλουν να κατανοήσουν. Αν δεν είναι αποτελεσματικό να διδάξουμε την κοινότητα είναι ίσως προτιμότερο να διδαχθούμε από αυτήν και να επιστρέψουμε στην κοινότητα πλαισιωμένες γνώσεις που έχουν γι αυτούς σημασία.

Υπάρχουν πολλοί καλοί λόγοι πίσω από την επιλογή της εμπλοκής των τοπικών κοινοτήτων στην ερμηνευτική διαδικασία της νεολιθικής κληρονομιάς. Η αποδεκτή διεθνής πρακτική απαιτεί την συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων στις αποφάσεις που αφορούν τοπικούς πόρους, φυσικούς και πολιτισμικούς, και υπογραμμίζουν τον δημόσιο χαρακτήρα κάθε σχετικής ενέργειας. Η Χάρτα του ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) για την Προστασία και τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (1990) αποτελεί ένα καταστατικό κείμενο για το θέμα, ενώ η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (Η Συνθήκη της Βαλέττας), που από το 2005 έχει ενσωματωθεί στην ελληνική νομοθεσία, δίνει έμφαση στη σημασία της ενημέρωσης του κοινού και της διάχυσης της αρχαιολογικής πληροφορίας στο ευρύ

κοινό -αν και η διάχυση αυτής της πληροφορίας γίνεται αντιληπτή ως μονόδρομη, δηλαδή από τους επαίοντες ειδικούς στην κοινή γνώμη. Η Χάρτα της Μπάρα (Burra Charter), ωστόσο, προτείνει την άμεση εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων και των υπόλοιπων ενδιαφερομένων ομάδων (stakeholders) στη διαδικασία της ερμηνείας των αρχαιολογικών θέσεων, στην οποία ενθαρρύνονται να επενδύσουν τις δικές τους αξίες (ICOMOS 1999), ενώ η Σύμβαση της Νάρα (Nara Document on Authenticity), αναγνωρίζει τις διαφορετικές προσεγγίσεις στην αυθεντικότητα, παίρνοντας υπόψη τις σχετικές αντιλήψεις κάθε κοινότητας (Larsen 1995). Στον αποκεντρωμένο σύγχρονο κόσμο συνολικά, η ερμηνευτική διαδικασία θεωρείται απαραίτητο να αποδεσμευτεί από το αρχαιολογικό μονοπώλιο, και να παραμείνει ανοιχτή σε διαφορετικές αναγνώσεις. Και αυτό προκύπτει τόσο από την απαίτηση των κοινωνιών για διαχείριση τη δικής τους κληρονομιάς, όσο και από την ανάλογη, ως ένα σημείο υποχρεωτική, μεταβολή στη θεωρητική αρχαιολογική σκέψη, που αποδεσμεύει την ερμηνεία από τον ευρωκεντρικό κανόνα.

Οι Διεθνείς Χάρτες, ωστόσο, είναι καταστατικά κείμενα που θέτουν τις πολύ γενικές δεσμεύσεις. Πολύ περισσότερο σημαντικό είναι το ερώτημα πώς μπορούμε να κρατήσουμε τις δυνατότητες ερμηνείας ανοιχτές χωρίς όμως να υπονομεύουμε την αξιοπιστία του αρχαιολογικού επιχειρήματος. Μια τέτοια συζήτηση, όπως είδαμε στην εισαγωγή αυτής της εισήγησης, εντάσσεται στην ευρύτερη θεωρητική στροφή της αρχαιολογίας τις τελευταίες δεκαετίες που αναγνώρισε τον πολιτικό της ρόλο, κατεδαφίζοντας τον νεοθετικισμό και τον επιστημονισμό της αρχαιολογίας του 1960 και του 1970. Στο πλαίσιο αυτό η αυθεντία του αρχαιολόγου τέθηκε σε διαπραγμάτευση, αναγνωρίζοντας το γεγονός ότι και άλλες ενδιαφερόμενες ομάδες μπορούν να παράγουν έγκυρες ανασυνθέσεις ή να συνεισφέρουν στοιχεία από τη ζωή τους, πολύτιμα για την κατανόηση των διαφορετικών όψεων του πολιτισμικού φαινομένου του παρελθόντος. Ας μην ξεχνούμε ότι για τους αστούς κατοίκους των πόλεων δεύτερης ή τρίτης γενιάς πολλές από τις όψεις της αγροτικής ζωής είναι άγνωστες ή εξιδανικευμένες. Ακόμη και οι κάτοικοι των σημερινών χωριών της μηχανοποιημένης και χημικής γεωργίας, δεν γνωρίζουν τις τεχνικές της παραδοσιακής, μη-μηχανικής γεωργικής παραγωγής. Παρόλα αυτά, η αρχαιολογία καλείται να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τα κατάλοιπα μιας προϊστορικής αγροτικής ζωής για την οποία έχει ελάχιστα βιώματα. Από αυτή τη θεωρητική άποψη,

η αναστοχαστικότητα της σύγχρονης αρχαιολογίας συμβαδίζει με την πολυφωνία των διαφορετικών ερμηνειών του παρελθόντος. Αμφισβητώντας τις αρχαιολογικές βεβαιότητές μας και εξετάζοντας κριτικά το βαθμό στον οποίο οι βεβαιότητες αυτές συνδέονται με τις δικές μας προκείμενες ιδεολογικές ή άλλες, γίνεται η επικοινωνία με ανθρώπους ή ομάδες που μπορούν να προσφέρουν συμπληρωματικές ή διαφορετικές ερμηνείες ευκολότερη, και εισάγεται ένα είδος consensus στις αναγνώσεις του παρελθόντος.

Αυτές λοιπόν είναι οι θεωρητικές αφετηρίες του προγράμματος διαχείρισης των Παλιαμπέλων Κολινδρού, που σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Temper, μέρος του European Heritage II, σε συνεργασία με την τοπική κοινότητα, τον Δήμο τότε Κολινδρού, το ΑΠΘ (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), την τοπική Εφορεία Αρχαιοτήτων, και πλήθος φοιτητών του ΑΠΘ, του Πανεπιστημίου του Sheffield, και άλλων ελληνικών και ξένων πανεπιστημίων που εργάστηκαν εθελοντικά για την πραγματοποίηση του προγράμματος (Hodder & Doughty 2007).

Το σχέδιο διαχείρισης

Αν και ο αρχικός στόχος του Προγράμματος Temper ήταν να παραχθούν οδηγίες καλών πρακτικών για την αρχαιολογική διαχείριση, ακολουθώντας το σκεπτικό που αναπτύχθηκε πιο πάνω, προχωρήσαμε ένα βήμα παραπέρα, σχεδιάζοντας συνολικά επεμβάσεις στον αρχαιολογικό χώρο. Για να το κάνουμε αυτό, απαραίτητο ήταν να εξεταστούν ορισμένα βασικά σημεία, και συγκεκριμένα, η σημασία της θέσης, οι συνέπειες μιας μελλοντικής ανάπτυξης για την τοπική κοινότητα και την ευρύτερη περιοχή, καθώς και τα επιθυμητά στοιχεία μιας τέτοιας ανάδειξης, αποτέλεσμα του διαλόγου με την τοπική κοινότητα. Ο τελικός στόχος διαμορφώθηκε σε μια πρόταση βιώσιμης ανάπτυξης του αρχαιολογικού χώρου και του γειτονικού χωριού που ελπίζεται ότι στηρίζεται στις πολιτισμικές αξίες και των δύο (Kotsakis κ.ά. 2007).

Οι αξίες της αρχαιολογικής θέσης μπορούν να περιγραφούν καλύτερα σε δύο άξονες. Οι αρχαιολογικές και ερευνητικές αξίες στηρίζονται στη χρονολογία της θέσης, καθώς αντιπροσωπεύει την πρωιμότερη στην ηπειρωτική Ελλάδα αγροτική εγκατάσταση. Σημαντικό στοιχείο επίσης είναι η μεγάλη διάρκεια κατοίκησης που αποτυπώνει ανάγλυφα τους μετασχηματισμούς της αγροτικής

νεολιθικής κοινωνίας στο πέρασμα του χρόνου. Αλλά, το βασικό στοιχείο που δεν τεκμηριώνεται σε άλλες θέσεις της περιοχής τόσο καθαρά είναι οι έντονες αρχιτεκτονικές μεταβολές, από τα λακκοειδή οικήματα και τους ανοιχτούς χώρους προετοιμασίας και εστίασης, στα οργανωμένα τετράπλευρα, εσωστρεφή οικήματα που περιβάλλονται από τάφρους, και τέλος σε κυκλικούς διπλούς λίθινους περιβόλους. Οι μεταβολές αυτές συνδέονται με κοινωνικούς μετασχηματισμούς, όπως παρουσιάστηκαν σύντομα παραπάνω. Από την άποψη του υλικού πολιτισμού, η περιοχή κατέχει μια ενδιάμεση θέση μεταξύ της Θεσσαλίας και της Βαλκανικής ενδοχώρας. Με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, τα Παλιάμπελα Κολινδρού είναι μια δίοδος για τον εκνεολιθισμό της Βαλκανικής, πιθανότατα μέσω του Αξιού και της Πελαγονίας, ενώ η πρωιμότητα της θέσης, που είναι σύγχρονη με τις ανάλογες των αιγαιακών παραλίων της Τουρκίας, μας επιτρέπει να αντιληφθούμε καλύτερα τη διαδικασία της εγκατάστασης της νεολιθικής στην ηπειρωτική Ελλάδα από τις ανατολικές της πρώιμες εμφανίσεις. Γι' αυτούς τους λόγους οι αρχαιολόγοι θεωρούμε τα Παλιάμπελα Κολινδρού μια εξαιρετικά ενδιαφέρονσα και σημαντική θέση.

Οι κοινωνικές αξίες της θέσης, που αποτελούν τον δεύτερο κύριο άξονα, σχετίζονται με τη γειτονία του αρχαιολογικού χώρου με το σύγχρονο χωριό. Στην πραγματικότητα ο αρχαιολογικός χώρος αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικής ζωής του χωριού. Το σχολείο δεν χρησιμοποιείται πια, αλλά οι κάτοικοι του χωριού θυμούνται ακόμη με λεπτομέρειες τη λειτουργία του και οι παλαιότεροι την οικοδόμησή του (εικ. 6, 7). Η εκκλησία, το σχολείο, το νεκροταφείο και το ηρώο συγκεντρώνονται όλα στην περιοχή αυτή, όπως και το αγροτικό ιατρείο όπου οι γηραιοί κάτοικοι συγκεντρώνονται για να πάρουν την πίεσή τους ή να μετρήσουν το ζάχαρο. Ο χώρος χρησιμοποιείται επίσης ως παιδική χαρά για τα παιδιά, και το ξύλινο κιάσκι, χαρισμένο από έναν τοπικό ευεργέτη, συγκεντρώνει τους συνταξιούχους το πρωί και τους οικονομικούς μετανάστες το απόγευμα. Τέλος, τα καλοκαιρινά απογεύματα, οι νέοι του χωριού καταλαμβάνουν την περιοχή, και πιστοί στις ελληνικές αστικές συνήθειες μένουν εκεί μέχρι τις μικρές ώρες. Είναι φανερό επομένως, πως μια δική μας επέμβαση, που θα αποξένωνε τους κατοίκους από το χώρο, όχι μόνο θα ήταν άπιθανο να επιτύχει, αλλά θα ήταν και ηθικά απαράδεκτη. Σε αυτό το πνεύμα δεχθήκαμε την ανακατάληψη μέρους του σχολείου, που το χρησιμοποιούμε

Εικ. 6. Το σχολείο των Παλιαμπέλων, η βάση της ανασκαφής. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

ως εργαστήρια και αποθήκες της ανασκαφής, από τον Σύλλογο Γυναικών, για την τέλεση μνημοσύνων. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι ο τόπος αυτός είναι φορτισμένος με ισχυρές και βαθιές μνήμες που πηγαίνουν πίσω στους πρώτους οικιστές πρόσφυγες, και τις οποίες οι κάτοικοι δεν κουράζονται να τις αφηγούνται με ιδιαίτερη αγάπη.

Οι οικονομικές αξίες που προσδιορίζονται στα Παλιάμπελα Κολινδρού σχετίζονται στενά με τις δυνατότητές τους να γίνουν μέρος της τουριστικής διαδρομής που ήδη λειτουργεί στην Πιερία, με αφετηρία την παραλία του νομού. Η εγγύτητα των διάσημων θέσεων του Δίου, της Βεργίνας και της Πέλλας μπορούν από την άποψη αυτή να αξιοποιηθεί καθώς τα Παλιάμπελα μεταφέρουν την ιστορία της περιοχής πολλές χιλιετίες πίσω. Η θέση βρίσκεται στο δρόμο που οδηγεί από το Δίο στη Βεργίνα και θα μπορούσε να περιληφθεί ως σταθμός. Ωστόσο, αν και κάπως τολμηρό για ένα αρχαιολογικό πρόγραμμα, πολύ πιο απτά οικονομικά οφέλη θα προσέφερε μια προσέγγιση πλησιέστερη στην αποκλειστικά αγροτική απασχόληση των κατοίκων και συγκεκριμένα την παραγωγή επώνυμων προϊόντων υψηλής ποιότητας, που θα ενσωματώνουν την πολιτισμική διάσταση, σύμφωνη με τη σύγχρονη αντίληψη

Εικ. 7. Το σχολείο των Παλιαμπέλων σε λειτουργία. Δεκαετία του 1960. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

της σχέσης πολιτισμού και οικολογίας. Ο γειτονικός Κολινδρός ήδη χρησιμοποιεί την ετικέτα «Κεράσια Κολινδρού», γνωστά πρώιμα κεράσια που κυκλοφορούν κυρίως στη Θεσσαλονίκη. Παλιές ποικιλίες σταφυλιών, που έχουν σχεδόν χαθεί, θα μπορούσαν να στηρίξουν μια οινοποιητική δραστηριότητα, και το ίδιο θα μπορούσε να γίνει και με άλλα γεωργικά προϊόντα.

Οι εκπαιδευτικές αξίες των Παλιαμπέλων τοποθετούνται σε αντιπαράθεση με τα κυρίαρχα εθνικά στερεότυπα. Πρόκειται για μια διάσταση που επιβλήθηκε από την παρουσία μας στο χωριό. Καθώς η μακριά και επίπονη διεπιστημονική ερευνητική εργασία αναπτύσσεται στο χωριό χωρίς να προκύπτουν τα εντυπωσιακά ευρήματα που προβάλλουν τα στερεότυπα, οι κάτοικοι σταδιακά αρχίζουν να πείθονται ότι το κύριο ζήτημα της έρευνας δεν είναι τα εντυπωσιακά ευρήματα, αλλά κάτι άλλο που δικαιολογεί αυτήν τη δική μας επιμονή. Είναι λοιπόν φυσικό να θέλουν να μάθουν τι είναι αυτό και στη διάθεση αυτή στηρίζεται ο σχεδιασμός των εκπαιδευτικών προγραμμάτων (Kasvikis κ.ά. 2007). Στα Παλιάμπελα δίνεται ειδική έμφαση στην εκπαίδευση των παιδιών της κοινότητας, όχι μόνο επειδή το προτείνει η Συνθήκη της Βαλέττας, αλλά γιατί μέσα από την πρακτική δουλειά και το παιχνίδι με στόχο τη διασκέδαση,

τα παιδιά αντιλαμβάνονται τον πραγματικό στόχο της ανασκαφής, την κατανόηση δηλαδή των πρακτικών συνθηκών της ζωής και όχι το κυνήγι του θησαυρού, όπως πολλά εκπαιδευτικά προγράμματα λανθασμένα τονίζουν. Ακόμη και ο αρχαιολόγος της νύχτας ένας δις καταδικασμένος και νυν μετανοημένος αρχαιοκάπηλος του χωριού εξομολογήθηκε συζητώντας μαζί μου πόσο λάθος είχε να νομίζει ότι οι αρχαιολόγοι ενδιαφέρονταν αποκλειστικά για σπάνια αντικείμενα. Σχεδιάζοντας τα εκπαιδευτικά προγράμματα δώσαμε ιδιαίτερη έμφαση στο βιωματικό μέρος και σχεδιάσαμε προγράμματα για εθελοντές που εργάστηκαν σε όλα τα συνεργεία της ανασκαφής (εικ. 8), φυσικά με την επίβλεψη ειδικών μουσειοπαιδαγωγών. Εκτός όμως από το κέρδος των παιδιών, κέρδος από τα εκπαιδευτικά προγράμματα έχουμε και εμείς, οι αρχαιολόγοι. Η επικοινωνία με τα παιδιά απαιτεί από εμάς να είμαστε πολύ σαφείς και συγκεκριμένοι για ό,τι κάνουμε. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα γίνονται έτσι αφορμή για πρόσθετο αναστοχασμό.

Στη συζήτηση για την έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ αρχαιολογικού προγράμματος και τοπικής κοινότητας που προηγήθηκε, υπογραμμίσαμε την ανάγκη ορισμού ενός κεντρικού θέματος, που θα επιτρέψει στους μη αρχαιολόγους να συνδεθούν με τη θέση. Το θέμα αυτό πρέπει να είναι αρκετά γενικό όσο και πολυδιάστατο ώστε να αποτελεί τον κεντρικό άξονα πάνω στον οποίο όλες οι σχεδιαζόμενες δραστηριότητες θα συγκροτηθούν. Πρέπει επίσης να αφορά τόσο την αρχαιολογική έρευνα όσο και τη σύγχρονη κοινότητα, και να έχει τόσο θεωρητικό όσο και πρακτικό χαρακτήρα. Δεν είναι δύσκολο να καταλήξει κανείς, γνωρίζοντας τα δεδομένα της τοπικής κοινότητας, ότι η συνισταμένη όλων αυτών των παραμέτρων είναι η αγροτική οικονομία και ο αγροτικός βίος. Ο προϊστορικός αγροτικός βίος και οι απόηχοί του στη σημερινή αγροτική ζωή αποτελεί τον ιδανικό καμβά, πάνω στον οποίο εμπλέκονται όλες οι παρεμβάσεις στην αρχαιολογική θέση. Από την εμπειρία μας με τους κατοίκους των Παλιαμπέλων, που, όπως επισημάνθηκε, είναι ακόμη αγρότες, αυτό το θέμα είναι ανοιχτό σε διάφορες ερμηνείες και προτρέπει τους κατοίκους να συνεισφέρουν με τις δικές τους εμπειρίες, όπως έκανε ο Νίκος Μ., που προχώρησε σε μια πλήρη επίδειξη του παραδοσιακού θερισμού, για να μας δείξει πόσο σημαντικός ήταν ο σταθερός σε ύψος θερισμός για να φτιάξει κανείς δεμάτια με όμοιο μέγεθος (Halstead 2014: 100). Λειτουργεί επομένως ως ένας ανοιχτός δρόμος επικοινωνίας μεταξύ των αρχαιολόγων ερευνητών και της τοπικής

Εικ. 8. Μικροί αρχαιολόγοι σε δράση. Συμμετοχή των παιδιών των Παλιαμπέλων στην ανασκαφική διαδικασία. Πάνω αριστερά: Νεροκόσκινο για τη συγκέντρωση ανθράκων και σπόρων, δεξιά: ανασκαφή και συλλογή ευρημάτων, Κάτω αριστερά: συμπλήρωση ημερολογίου ανασκαφής, δεξιά: κοσκίνισμα των χωμάτων. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΟ.

κοινωνίας, μέσω του οποίου μπορούν να προσθέσουν τη δική τους εμπειρία σε ισότιμη βάση, συχνά με πολύ περισσότερη πρακτική γνώση από εμάς τους ερευνητές. Η εμπειρία δείχνει ότι οι κάτοικοι είναι πρόθυμοι να μιλήσουν για το θέμα αυτό, που αποτελεί τη βάση της δικής τους ζωής, και συνήθως χαίρονται που εκδηλώνεται ένα τέτοιο ενδιαφέρον. Με τον τρόπο αυτό, το κεντρικό θέμα αποκαθιστά ένα είδος συνέχειας με το προϊστορικό παρελθόν και κάνει την κληρονομιά της νεολιθικής θέσης κτήμα της τοπικής κοινότητας.

Από τα πολλά παραδείγματα της βαθύτερης ερμηνευτικής σημασίας αυτών των πληροφοριών για τις αρχαιολογικές μας ανασυνθέσεις και ερμηνείες, θα αναφέρω μόνο ένα που το κατέγραψε ο Καθηγητής Paul Halstead, συνδιευθυντής της ανασκαφής, στο

Εικ. 9α. Αριστερά:
Δοκάνι με
δοκανόπετρες.
Πηγή: Αρχείο
Ανασκαφής
Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

σπουδαίο του βιβλίο “Two oxen ahead”, στο οποίο συγκεντρώνει όλη την εθνοαρχαιολογική εργασία του πολλών χρόνων στην παραδοσιακή αγροτική παραγωγή στη Μεσόγειο (Halstead 2014). Ο Μήτσος Μπ. ήρθε στα Παλιάμπελα μικρό παιδί από την ανατολική Θράκη. Η πρώτη γενιά των προσφύγων θρακιωτών χρησιμοποιούσε για το θερισμό το μακρύ δρεπάνι, το λελέκι, ενώ οι ντόπιοι χρησιμοποιούσαν το γνωστό σε όλους δρεπάνι. Το θρακιώτικο λελέκι έχει μακρύτερη λαβή και η κίνησή του μπορούσε να τραυματίσει έναν ντόπιο που θα θέριζε περισσότερο σκυφτός -λόγω μικρού μήκους του δρεπανιού- πλάι του. Επομένως οι θρακιώτες και οι ντόπιοι θέριζαν σε χωριστές ομάδες. Επιπλέον, το λελέκι έκοβε την καλαμιά χαμηλότερα, και τα δεμάτια ήταν μακρύτερα και δεν μπορούσαν να στοιβαχτούν στα αλώνια μαζί με τα κοντύτερα, των ντόπιων (Halstead 2014: 82-83). Σύμφωνα με τους πληροφοριοδότες, στον θερισμό ένας ντόπιος, όπως και ένας θρακιώτης, αναγνωριζόταν από μακριά από την κίνηση του σώματος.

Υπάρχει μεγάλη συζήτηση στην αρχαιολογία για τη σύνδεση της ταυτότητας με την πρακτική και τον υλικό πολιτισμό. Αναφέρεται σε έννοιες που μας είναι γνωστές θεωρητικά, αλλά είναι εξαιρετικά δύσκολο να τις εξηγήσουμε με απλό τρόπο και μάλιστα στον μέσο

επισκέπτη μια προϊστορικής θέσης. Η πληροφορία για τη χρήση των διαφορετικών εργαλείων θερισμού προσφέρει ένα εξαιρετικό παράδειγμα τι ακριβώς σημαίνει ταυτότητα που παράγεται στην πράξη, και πώς συνδέεται με τον υλικό πολιτισμό, τη μνήμη και το σώμα. Μπορεί εύκολα να απεικονιστεί σε μια μελλοντική μουσειολογική παρέμβαση, δίνοντας στον μέσο επισκέπτη να καταλάβει την ουσία του ζητήματος. Περιττό να προσθέσω ότι το παράδειγμα αυτό διαφωτίζει εξίσου και εμάς τους αρχαιολόγους που δεν έχουμε λιγότερα προβλήματα κατανόησης από τον μέσο επισκέπτη. Η επικοινωνία αυτή αποκαθιστά ένα είδος ισορροπίας μεταξύ των αρχαιολόγων και των κατοίκων, δίνοντας έναν ενεργό ρόλο στην προσπάθεια ανάδειξης στην κοινότητα που διαφορετικά παραμένει αποξενωμένη και παθητική.

Αυτή η μορφή σχέσης μεταξύ παρόντος και παρελθόντος λειτουργεί ως ένας πολλαπλασιαστής της σπουδαιότητας της θέσης, που την καθιστά κέντρο μιας σειράς πρακτικών δραστηριοτήτων. Για παράδειγμα, μια πειραματική, μη μηχανική καλλιέργεια παραδοσιακών καλλιεργειών θα χρειαστεί τη γνώση των παραδοσιακών αγροτικών πρακτικών που διατηρούν οι γεροντότεροι κάτοικοι, αλλά και την εργασία των νεαρότερων. Από την άλλη πλευρά, τα αποτελέσματα του πειράματος θα παράγουν πολύτιμη γνώση για την αρχαιολογική έρευνα και ερμηνεία. Σε ένα στενά οικονομικό πλαίσιο, η επέκταση των τοπικών καλλιεργητών

Εικ. 9β. Δεξιά:
Σφαγεία Αιγινίου,
δεκαετία του
1960. Πηγή: Αρχείο
Ανασκαφής
Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

Εικ. 10. Διάλεξη
στο καφενείο του
χωριού. Πηγή:
Αρχείο Ανασκαφής
Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

προς τη βιολογική γεωργία και η έκδοση πιστοποιημένης ετικέτας θα χρειαστεί τις γνώσεις των μη χημικών αγροτικών πρακτικών όπως της λίπανσης ή του ξεβοτανίσματος που εφαρμόστηκαν στο πείραμα. Θα χρειαστεί όμως εξίσου και την προστιθέμενη αξία ενός προϊόντος πολιτιστικά προσδιορισμένου, την τεκμηρίωση της ιστορίας του στην περιοχή, την έρευνα που συνδέεται με αυτό, κλπ. Οι προσεγγίσεις αυτές είναι προφανώς μακριά από τη συμβατική λογική της ανάδειξης ενός αρχαιολογικού χώρου, αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αφηγούνται μια ιστορία για την αγροτική ζωή τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος με πολύ εναργέστερο και εύκολα κατανοητό τρόπο, ειδικά σε άτομα με αγροτικό υπόβαθρο. Το ίδιο ισχύει για περισσότερα συμβατικά προϊόντα, όπως η κεραμική ή προϊόντα διαφόρων χειροτεχνιών και δεξιοτήτων που υπάρχουν στην τοπική κοινότητα. Σε όλα τα παραδείγματα, η θέση των Παλιαμπέλων Κολινδρού είναι ο άξονας για την ιστορία της αγροτικής ζωής στην περιοχή, μιας ιστορίας που ξεκίνησε πριν από τα μέσα της 7ης χιλιετίας και συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

Ένα σύνολο συμπληρωματικών ενεργειών συνεισφέρουν προς την κατεύθυνση αυτή, μερικές από τις οποίες έχουν ήδη αρχίσει να εφαρμόζονται, όπως για παράδειγμα η συγκέντρωση υλικού, πολιτιστικού και βιολογικού που βρίσκεται στα χέρια των μεγαλύτερων σε ηλικία κατοίκων (εικ. 9α, 9β), ενώ οι νεότεροι

Εικ. 11. Κοινωνικές εκδηλώσεις στο πλατεία μεταξύ χωριού και αρχαιολογικού χώρου. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

ενθαρρύνονται να στραφούν προς τις βιολογικές καλλιέργειες. Οι βιογραφίες των κατοίκων καταγράφηκαν στο πλαίσιο εθνογραφικής μελέτης που ολοκληρώθηκε το 2013 (Παρλάνη 2013). Τα παιδιά, όπως περιγράφηκε παραπάνω, συμμετέχουν ενεργά με διάφορους τρόπους, ενώ διαλέξεις, προβολές ταινιών και διαφανειών σχετικών με την ανασκαφή (εικ. 10) και κοινωνικές εκδηλώσεις αναφέρονται σε ενήλικες (εικ. 11). Σε γενικές γραμμές, οι ενέργειες αυτές, μαζί με τις συνήθειες για τις ανασκαφές δοσοσληψίες, βοηθητική εργασία στην ανασκαφή, φαγητό και ψώνια, ενοικίαση σπιτιών κλπ., διατηρεί με κάποιον τρόπο όλες τις ομάδες του τοπικού πληθυσμού σε σύνδεση με την ανασκαφή και τις εκθέτει στα πολλαπλά μηνύματά της.

Η τελική ενέργεια για την εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας περιλαμβάνει το σχεδιασμό ενός αρχαιολογικού πάρκου. Σε συμφωνία με το γενικό θέμα, το αρχαιολογικό πάρκο θα περιστρέφεται γύρω από το θέμα της αγροτικής οικονομίας και του αγροτικού βίου. Αυτή η μεγάλης κλίμακας αρχιτεκτονική παρέμβαση έχει σχεδιαστεί από την αρχιτέκτονα Πελαγία Αστρεϊνίδου και τους συνεργάτες της, και εγκρίθηκε το 2010 από το ΚΑΣ (Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο). Το πάρκο περιλαμβάνει τις εξής ενότητες (εικ. 12):

1. Την αρχαιολογική θέση, στην οποία η αρχιτεκτονική της θέσης θα παρουσιαστεί διακριτικά, χωρίς εκτεταμένες ανακατασκευές ή μεγάλης κλίμακας αναπαραστάσεις.

Εικ. 13. Πάνω, ο αγγειοπλάστης Γ. Σταγκίδης στο εργαστήριό του, στα Παλιάμπελα. Κάτω, αριστερά: πειραματική όπτηση κεραμικών χωρίς κλίβανο, δεξιά: πειραματική κατασκευή κεραμικών χωρίς τροχό. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιάμπελων ΑΠΘ.

Επίλογος

Είναι προφανές ότι η προσέγγιση που υιοθετήθηκε στα Παλιάμπελα Κολινδρού στοχεύει στη σύνδεση της τοπικής κοινωνίας και των επισκεπτών με την αρχαιολογική θέση και τους αρχαιολόγους μέσα από έναν διάλογο που έχει δύο πομπούς και δύο δέκτες με βάση ισχυρά βιωματικά και συγκινησιακά στοιχεία. Απευθύνεται στα προσωπικά πρακτικά βιώματα, μέσω των οποίων η επικοινωνία με το παρελθόν γίνεται πιο αποτελεσματική και βαθύτερη. Η ανάδειξη των ειδικών χαρακτηριστικών της θέσης δεν αποβλέπει στη δημιουργία μιας ακόμη ιστορικής αφήγησης, που θα προσκολληθεί, έστω ασυνείδητα, στα γενικά στερεότυπα με τα οποία αντιλαμβανόμαστε το παρελθόν. Η επιλογή αυτή είναι σε μεγάλο βαθμό πολιτική, γιατί μετατρέπει τους επισκέπτες από θεατές σε συμμετέχοντες και τους επιτρέπει να βγάλουν τα δικά τους συμπεράσματα για τις συνέχειες και τις ασυνέχειες, πέρα από

τη μυθική αχλή που συνήθως τις περιβάλλει. Είναι αλήθεια ότι οι ανθρώπινες δράσεις συμβαίνουν μέσα στην ιστορία και για το λόγο αυτό έχουν μεγάλο βαθμό απροσδιοριστίας. Υπάρχουν πράγματα όμως που γίνονται συνεχώς με τον ίδιο τρόπο, αποφάσεις που παίρνονται προς την ίδια κατεύθυνση, στο παρελθόν και στο παρόν, ανεξάρτητα από πολιτισμικές, οικονομικές και ιστορικές τυχαιότητες, όπως η παραγωγική σχέση με τη γη. Πρέπει να σκεφτούμε αυτές τις μακριές διάρκειες, και ο δρόμος που περιέγραψα σύντομα εδώ έχει τη δυνατότητα να μας δώσει απαντήσεις και να μας κάνει να σκεφτούμε βαθύτερα για το αντικείμενό μας.

Με τον τρόπο αυτό, πιστεύω, ότι θα μπορούσε να ανοίξει ένας ουσιαστικότερος διάλογος ανάμεσα στο παρελθόν, το αρχαιολογικό έργο και τις τοπικές κοινότητες. Δεν θα πρέπει όμως να τελειώσει αυτή η παρουσίαση, χωρίς κάποιο σύντομο σχόλιο για την τύχη όλης της προσπάθειας. Μετά από σχεδόν δέκα χρόνια από την έγκρισή του από το ΚΑΣ, και πολλές επισκέψεις και παρουσιάσεις, που προηγήθηκαν και ακολούθησαν, σε κάθε εμπλεκόμενο δήμαρχο, περιφερειάρχη, βουλευτή, πολιτευτή, το σχέδιο παραμένει σχέδιο. Όσο υπήρχε δήμαρχος Κολινδρού, η στήριξη ήταν θερμή, αλλά η υλοποίηση ήταν έξω από τις δυνατότητες των υπηρεσιών του. Με την ενοποίηση των δήμων το νήμα χάθηκε. Ο ενοποιημένος Δήμος Βόρειας Πιερίας και η Περιφέρεια Κεντρική Μακεδονίας δεν έδειξαν ενδιαφέρον, ή δεν είχαν χρήματα εκείνη τη στιγμή, ή, όταν είχαν χρήματα, προηγούνταν οι ανάγκες της αρχαιολογικής υπηρεσίας. Φαίνεται πως, παρόλη την προσπάθεια, δεν μπορέσαμε να υπερνικήσουμε την προσδοκία της αυτοδιοικητικής γραφειοκρατίας για εντυπωσιακά, με όρους δημοσιογραφικούς, ευρήματα ή ενδεχομένως τον φόβο για το πολιτικό μήνυμα έξω από την πεπατημένη, που περιέχει το σχέδιο που προτείνουμε. Ωστόσο, για την έρευνα και την κατανόηση της σημαντικής θέσης των Παλιαμπέλων Κολινδρού, η εμπειρία της συνεργασίας με τους κατοίκους στη διαδικασία του σχεδιασμού ήταν περισσότερο από πολύτιμη. Θα ήμασταν άραγε στο ίδιο σημείο χωρίς καμιά επικοινωνία με την τοπική κοινότητα; Οπωσδήποτε όχι, από πολλές απόψεις. Αλλά ένα είναι βέβαιο: αυτά που μάθαμε από τους τοπικούς συνεργάτες μας δεν θα χαθούν, όσο κι αν η πολιτεία αδιαφορεί απολύτως για κάτι που θα έπρεπε να είναι ένας βασικός πολιτιστικός στόχος της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bintliff, J. L., 2004. Local history and heritage management in Greece. The potential at the village level. Στο P.N. Doukellis & L.G. Mendoni, επιμ. Perception and evaluation of cultural landscapes. Αθήνα: Κέντρον Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας, Εθνικόν Ιδρυμα Ερευνών. Paris: Diffusion de Boccard. σ. 137-152.

Chowne, P., Kotsakis, K., & Orbasli, A., 2007. Management plan for prehistoric sites. Στο I. Hodder & L. Doughty, επιμ. Mediterranean prehistoric heritage. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research. σ. 9-19.

Cleere, H. F., 1984. Approaches to archaeological heritage. A comparative study of world cultural resource management systems. Cambridge: Cambridge University Press.

Cleere, H. F., 1989. Archaeological heritage management in the modern world, (9). London: Unwin Hyman.

de la Torre, M., επιμ. 1997. The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region. An international conference by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum. Los Angeles: The Getty conservation institute.

Flannery, K., 1972. The origins of the village as a settlement type in Mesoamerica and the Near East: a comparative study. Στο P.J. Ucko, R. Tringham & G.W. Dimbleby, επιμ. Man, settlement and urbanism. London: Duckworth. σ. 23-53.

Flannery, K., 2002. The origins of the village revisited: from nuclear to extended households. *American Antiquity*, 67(3), σ. 417-433.

Halstead, P., 2014. Two oxen ahead. Pre-mechanized farming in the Mediterranean. Oxford: Wiley, Blackwell.

Hamilakis, Y., & Anagnostopoulos, A., 2009. What is archaeological ethnography? *Public Archaeology*, 8(2-3), σ. 65-87.

Hassan, F. A., 1997. Beyond the surface: comments on Hodder's reflexive excavation methodology. *Antiquity*, 71(274), σ. 1020-1024.

Hodder, I., 1986. *Reading the Past*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hodder, I., 2003. Archaeological reflexivity and the "local" voice. *Anthropological Quarterly*, 76(1), σ. 55-69.

Hodder, I., & Doughty, L., επιμ. 2007. *Mediterranean prehistoric heritage: training, education and management*. Cambridge: McDonald Institute.

Θεοχάρης, Δ.Ρ., 1973. *Νεολιθική Ελλάδα*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

ICOMOS, 1999. *The Burra Charter: the Australia ICOMOS charter for places of cultural significance*. Australia: ICOMOS.

Kasvikis, K., Nikonanou, N., & Kotsakis, K., 2007. Developing educational programmes for prehistoric sites. Στο I. Hodder & L. Doughty, επιμ. *Mediterranean prehistoric herita-*

ge. Training, education and management. Cambridge: McDonald Institute of Archaeological Research. σ. 105-116.

Kotsakis, K., 2018. Eating out: food and social context in the early Neolithic of Greece. Στο M. Ivanova, B. Atanassov, T. Petrova V., Desislava & P.W. Stockhammer, επιμ. Social dimensions of food in the Prehistoric Balkans. Oxford: Oxbow. σ. 30-45.

Kotsakis, K., 2019. Neolithic goes west: concepts and models on the neolithisation of the Aegean. Στο B. Maxime & B. Horejs, επιμ. The Central/Western Anatolian farming frontier: Proceedings of the Neolithic workshop. Vienna: Austrian Academy of Sciences Press. σ. 221-238.

Κωτσάκης, Κ., 2008. Υλικός πολιτισμός και ερμηνεία στη σύγχρονη αρχαιολογική θεωρία. Στο Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης, επιμ. Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Αθήνα: Πατάκης.

Κωτσάκης, Κ., 2014. Εκατό χρόνια νεολιθικής έρευνας στη Μακεδονία: τάσεις και κατευθύνσεις. Στο Ε. Στεφανή, Ν. Μερούσης & Α. Δημουλά, επιμ. Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία, 1912-2012. Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, (22). σ. 133-140.

Kotsakis, K., Kaukula, K., Astreinidou, P., & Nanoglou, St., 2007. Paliambela Kolindros management plan. Στο I. Hodder & L. Doughty, επιμ. Mediterranean prehistoric heritage. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.

Μανιάτης, Γ., Κωτσάκης Κ., Halstead, P. 2015 Παλιάμπελα Κολινδρού. Νέες χρονολογίες της Αρχαιότερης Νεολιθικής στη Μακεδονία. Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη, 25 (2011) σ. 149-156.

Κωτσάκης, Κ., & Halstead, P., 2018. Παλιάμπελα Κολινδρού. Έρευνα στον οικισμό της αρχαιότερης Νεολιθικής. Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη (υπό εκτύπωση).

Larsen, K. E., επιμ. 1995. Nara Conference on Authenticity. Paris: UNESCO World Heritage Centre, ICCROM, ICOMOS.

Lawson, H., 1985. Reflexibility: the post-modern predicament. London: Hutchinson.

Μανιάτης, Γ., 2014. Χρονολόγηση με άνθρακα-14 των μεγάλων πολιτισμικών αλλαγών στην προϊστορική Μακεδονία: πρόσφατες εξελίξεις. Στο Ε. Στεφανή, Ν. Μερούσης & Α. Δημουλά, επιμ. Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία, 1912-2012. Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. σ. 205-222.

Παρλάνη, Ξ., 2013. Εθνογραφική έρευνα πεδίου. Παλιάμπελα Κολινδρού, στα πλαίσια αρχαιολογικής ανασκαφής. Θεσσαλονίκη (αδημοσίετο χειρόγραφο).

Strasser, Th. F., 2002. Review of towards a reflexive method in archaeology. American Journal of Archaeology, 106(2), σ. 320-321.

Teutonico, J. M., επιμ. 2002. Management planning for archaeological sites. Los Angeles: Paul Getty Conservation Institute.

Τουφεξής, Γ., 2017. Οικιστική δραστηριότητα και οργάνωση του χώρου στους οικισμούς της Νεότερης Νεολιθικής στη Θεσσαλία. Παραδείγματα από τους οικισμούς στον Προφήτη Ηλία Μάνδρας, Μακρυχώρι, Γαλήνη και Ραχμάνι. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/41426> [Ανακτήθηκε 4 Φεβρουαρίου 2021].

Τρυφινούλου, Μ., 2010. Η σχέση του ανθρώπου με το πολιτισμικό τοπίο διαχρονικά. Το παράδειγμα μιας περιοχής του Δήμου Κοζάνης. Διπλωματική εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Μουσεία, φορείς και τοπική κοινωνία: Παρεμβάσεις «μουσειολογίας»

Museums, institutions and local community: “museology” interventions

Σταύρος Βλίζος

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ, ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

vlizosst@ionio.gr

Περίληψη

Στον τομέα της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα διεξάγεται τα τελευταία χρόνια ένας όλο και περισσότερο διευρυνόμενος διάλογος για μια νέα μορφή παρέμβασης στη λειτουργία και τον χαρακτήρα της πολιτιστικής κληρονομιάς με σημείο αναφοράς το μουσείο. Το θεωρητικό υπόβαθρο για το άνοιγμα των μουσείων στις τοπικές κοινωνίες και την ενεργό συμμετοχή τους στην παραγωγή πολιτιστικής γνώσης και στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ζητήματα που προσπαθεί να αντιμετωπίσει η επιστήμη της Μουσειολογίας. Στο ίδιο πλαίσιο αναπτύσσεται και η συζήτηση με θέμα τη σύνδεση των μουσείων με τη ζωή του κάθε τόπου. Στα πανεπιστήμια αφενός και στην κοινωνία αφετέρου, διαμορφώνεται ήδη ένας διάλογος για τον χαρακτήρα των παρεμβάσεων που πρέπει να υλοποιηθούν με στόχο την ανάδειξη εννοιών όπως ο δημόσιος χώρος, ο επικοινωνιακός ρόλος του μουσείου, οι κοινωνικές επιπτώσεις των ανοιχτών μουσείων. Η παρούσα μελέτη εστιάζει στα πρόσφατα δεδομένα των παραπάνω, παρουσιάζοντας και αναλύοντας ειδικότερα μουσειολογικές παρεμβάσεις από την Ομάδα Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου με στόχο τη διαμόρφωση ενός νέου μουσειακού τοπίου στην Κέρκυρα.

Abstract

In recent years, an increasingly expanding dialogue is developing in the field of cultural heritage management in Greece, regarding a new form of intervention in the operation and character of cultural heritage, having the museum as a point of reference. The theoretical background for the opening of museums to local communities and their active participation in the production of cultural knowledge and the protection of cultural heritage are issues that the discipline of Museology is trying to address. In the same context, the discussion on the connection of museums with the everyday life of each place develops. In universities on the one hand and society on the other, a dialogue has started on the nature of the interventions that must be implemented to highlight concepts such as public space, the communication role of the museum as well as the social impact of open museums. The present study focuses on the recent data of the above, presenting and analyzing in particular museological interventions by the Museology Team of the Ionian University for shaping a new museum landscape in Corfu.

Εισαγωγή

Τον 21ο αιώνα τα μουσεία, οι συλλογές και οι πινακοθήκες έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση μιας νέας κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας παγκοσμίως, μέσω της νέας πολιτιστικής τους πολιτικής και του εκσυγχρονισμού τους σε όλα τα επίπεδα (Bast 2018; Lanz & Montanari 2014; Peressut 2014). Πλέον ως έννοια, θεσμός, είδος και υλικό έχει περιοριστεί αισθητά το πρότυπο του «κλασικού μουσείου», ενός χώρου, δηλαδή, με επιβλητική κλασικιστική αρχιτεκτονική μορφή, με συλλογές άτονες και δεδομένες, και αντικείμενα τοποθετημένα σε προθήκες με αποτέλεσμα να μην μπορεί κανείς άλλος να διαδρά μαζί τους, παρά μόνο το ειδικό κοινό (Μουλιού 2018).

Η «μεταμόρφωση» του μουσείου σύμφωνα και με τον ορισμό του από το ICOM (International Council of Museums) το 2007, δρα προς όφελος όχι μόνο του ίδιου του θεσμού αλλά και του πολίτη, αφού στους στόχους του κυριαρχεί πλέον ο προσανατολισμός προς το ευρύ κοινό και τον κοινωνικό ρόλο του (Brown 2018).

Είναι πια κοινός τόπος πως για να καταστεί ένα μουσείο βιώσιμο πρέπει να είναι ανοιχτό στο κοινό, να διαμορφώνει εμπειρίες με γνώμονα τη διάδραση με το κοινό, και να εντάσσεται στην καθημερινότητα της τοπικής κοινωνίας. Το ICOM υιοθέτησε ένα σύνολο 10 αρχών ως «Καταστατικό Πολιτιστικής Διαφορετικότητας» κατά τη διάρκεια της 25ης Γενικής Συνέλευσης στη Σαγκάη της Κίνας το 2010 (ICOM 2010), προβάλλοντας τις συμμετοχικές διαδικασίες λειτουργίας ενός μουσείου ως το στοιχείο που διαμορφώνει μια αντίληψη ότι αυτό είναι κυρίως ένας χώρος συνάντησης, έκφρασης, προβληματισμών και ψυχαγωγίας (Brown 2018). Μέσα από αυτές τις πεποιθήσεις plάθεται ένα κοινό περισσότερο δημιουργικό και απαιτητικό, και κατ' επέκταση, ένα νέο πολιτιστικό γίγνεσθαι που συμπαρασύρει και τους υπόλοιπους οργανισμούς, καθώς και τους μηχανισμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης και της οικονομίας (Simon 2010).

Νέες εξελίξεις στην Κέρκυρα

Οι παθογένειες της μουσειακής δυσλειτουργίας εντοπίζονται κυρίως στην περιφέρεια της Ελλάδας. Όπως και στην υπόλοιπη χώρα έτσι και στην Κέρκυρα, την περίπτωση μελέτης της παρούσας έρευνας, πρόκειται για μια περιοχή με έναν σχετικά μεγάλο αριθμό μουσείων, κυρίως τέχνης και λαογραφίας, που λειτουργούν είτε ως κρατικοί οργανισμοί είτε ως ιδιωτικοί φορείς. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν αυτά τα ιδρύματα στην καθημερινότητά τους ποικίλουν, καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα από το θέμα της υποστελέχωσης έως αυτό της οικονομικής τους επιβίωσης. Μέσα σε αυτή την συγκυρία, τα μουσεία της Κέρκυρας δεν κατάφεραν, είτε μεμονωμένα είτε μέσα από συνεργασίες, να διαμορφώσουν μια πολιτιστική πολιτική ανάλογη των απαιτήσεων της νέας πραγματικότητας και με γνώμονα τη μακρόχρονη βιώσιμη ανάπτυξη του θεσμού σε τοπικό και εθνικό επίπεδο.

Στη διαδικασία αλλαγής του τοπίου είναι βέβαιο ότι μπορούν να εμπλακούν διάφοροι παράγοντες, μεταξύ των οποίων και η ακαδημαϊκή κοινότητα. Κατά την τελευταία δεκαετία το Ιόνιο Πανεπιστήμιο με έδρα την Κέρκυρα, δεν στάθηκε αδιάφορο απέναντι σε αυτή την κατάσταση αφού προχώρησε σε ουσιαστικές παρεμβάσεις στο μουσειακό τοπίο της πόλης, μέσα από έναν μεθοδικό σχεδιασμό δράσεων με στόχο τη διαμόρφωση του νέου κοινού των μουσείων (Brown, 2018). Στο πλαίσιο αυτών των παρεμβάσεων αναδεικνύεται μια νέα έννοια «βιωσιμότητας» μέσω της οποίας το μουσείο προεκτείνει την κοινωνική του ευθύνη πέρα από την τοπική κοινωνία και στους υπόλοιπους πολιτιστικούς φορείς και, κατ' επέκταση, στη δημιουργική οικονομία της περιοχής γενικότερα (Lanz & Montanari 2014; Φωτοπούλου 2017).

Μετά από πρωτοβουλία του υπογράφοντος συγκροτήθηκε η Ομάδα Μουσειολογίας¹ προκειμένου να συνδεθεί το γνωστικό αντικείμενο της Μουσειολογίας που διδάσκεται στο Τμήμα Αρχαιολογίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου με την τοπική μουσειακή πραγματικότητα και να διαμορφωθεί μια πολιτιστική πολιτική η οποία θα επικεντρώνεται σε μια στενή σχέση συνεργασίας μεταξύ της ακαδημαϊκής κοινότητας,

¹ Τον πυρήνα της Ομάδας Μουσειολογίας στο ξεκίνημά της το 2015 αποτέλεσαν οι εξής φοιτήτριες στις οποίες οφείλονται θερμές ευχαριστίες για τις προσπάθειες που κατέβαλαν: Νάσια Κατσαίουνη, Αγγελική Κοσμά, Ξένια Σάατ, Αναστασία Σπύρογλου, Julia Anna Sharamyeva, Τάνια Χιωτάκη.

Εικ. 1. Στιγμιότυπο από την δράση στο πλαίσιο της Παγκόσμιας Ημέρας Ραδιοφώνου στους χώρους της Πινακοθήκης του Δήμου Κεντρικής Κέρκυρας. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Στ.Β.

κυρίως των φοιτητών, με τους φορείς της τοπικής πολιτιστικής παραγωγής και κατ' επέκταση την κοινωνία (Anila 2017; Κουρή 2016). Η Ομάδα, με εφόδιο την θεωρητική κατάρτιση από τα μαθήματα μουσειολογίας, δραστηριοποιήθηκε με αφορμή τον εορτασμό της Διεθνούς Ημέρας Μουσείων το 2015, οργανώνοντας και συντονίζοντας για πρώτη φορά στην Κέρκυρα ποικίλες εκδηλώσεις στις οποίες συμμετείχαν τέσσερα τοπικά μουσεία. Η ανταπόκριση του κοινού ήταν ενθαρρυντική, γεγονός που έδωσε την ώθηση στην Ομάδα να συνεχίσει το έργο της για τα επόμενα χρόνια. Πάντα σε συνεργασία με μουσειακούς φορείς του νησιού, συλλογικότητες και τα υπόλοιπα τμήματα του Ιονίου Πανεπιστημίου διαμορφωνόταν ένα ετήσιο πρόγραμμα παρεμβάσεων στην πολιτιστική πραγματικότητα της Κέρκυρας, με την προσοχή πάντα στραμμένη στον επισκέπτη και τις ανάγκες του. Σχεδιάστηκαν πολλές δράσεις με διαφορετικά περιεχόμενα προκειμένου να επιτευχθεί, αφενός η προσέλκυση νέου κοινού στα μουσεία και να «τολμήσουν», αφετέρου, τα μουσεία της Κέρκυρας να θίξουν ειδικά ζητήματα. Ενδεικτικά το 2016 υλοποιήθηκαν δράσεις με αφορμή τον εορτασμό της Παγκόσμιας Ημέρας Θεάτρου (συνεργασία με την Πινακοθήκη του Δήμου), την Παγκόσμια Ημέρα Ποίησης (συνεργασία με το Μουσείο Σολωμού; εικ. 1), τη Δημόσια

Εικ. 2. Στιγμιότυπο από την δράση στο πλαίσιο της Παγκόσμιας Ημέρας Ποίησης στους χώρους του Μουσείου Σολωμού, Κέρκυρας. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Στ.Β.

Βιβλιοθήκη και την Αναγνωστική Εταιρεία), και την Παγκόσμια Ημέρα Ραδιοφώνου (συνεργασία με το παράρτημα της Εθνικής Πινακοθήκης στην Κέρκυρα και την Πινακοθήκη του Δήμου; εικ. 2). Μεταξύ 2017 και 2019, πραγματοποιήθηκαν εκδηλώσεις σχετικές με την Λαογραφία («Ιστορίες στο Λαογραφικό Μουσείο Σιναράδων»), την Μουσική («Μνημεία και Μουσική: Μια διαδρομή πρόκληση» στο Μουσείο Φιλαρμονικής Εταιρίας Κέρκυρας), την εξοικείωση με τον χώρο και την φιλοσοφία του μουσείου («Ταξιδεύοντας με ένα μπαλόνι» στο Σχολικό Μουσείο Κέρκυρας), την Τέχνη («Ανακάλυψε το δημιουργήμα και τον δημιουργό» στην Πινακοθήκη του Δήμου Κέρκυρας), την ανθρώπινη επικοινωνία με ενδιάμεσο χώρο το μουσείο («Human Touch» στην Πινακοθήκη του Δήμου Κέρκυρας) και την ανατολική, βουδιστική παράδοση και μουσική («Επ7α» στο Μουσείο Ασιατικής Τέχνης).

Το 2019 και στο πλαίσιο των πρόσφατων ερευνών, σύμφωνα με τις οποίες τα μουσεία μπορούν να αποτελέσουν και χώρους ψυχοθεραπείας ενάντια στην κατάθλιψη και την μελαγχολία, πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με την Πινακοθήκη του Δήμου Κέρκυρας η δράση «Οι πολλαπλοί μας εαυτοί μέσα στο μουσείο». Επίσης, οργανώθηκαν ανοιχτές συναντήσεις - ημερίδες στις οποίες

τέθηκαν προβληματισμοί για τη λειτουργία των τοπικών μουσείων και κατεγράφησαν προτάσεις για την βελτίωσή τους. Στην ημερίδα «Τα μουσεία της Κέρκυρας συνομιλούν: προκλήσεις και προοπτικές», που διοργανώθηκε από κοινού με το Μουσείο Χαρτονομισμάτων Ιονικής Τραπεζής τον Μάρτιο του 2017, συμμετείχαν εκπρόσωποι από 9 μουσεία της Κέρκυρας. Στόχος ήταν να αναδειχθούν τα προβλήματα που επηρεάζουν την εξέλιξη του συγκεκριμένου τοπίου σήμερα και να παρουσιαστούν σύγχρονες μουσειολογικές πρακτικές και δυνατότητες εφαρμογής μίας νέας πολιτικής στο μουσειακό τοπίο της Κέρκυρας. Στο πλαίσιο του «διαλόγου» με τον απλό επισκέπτη διενεργήθηκαν, τέλος, έρευνες κοινού το 2014, 2016 και 2019 για την αξιολόγηση από την τοπική κοινωνία της μουσειακής πραγματικότητας που την περιβάλλει (Οικονόμου 2003). Αν και οι αξιολογήσεις των επισκεπτών συνδέονται, αναπόφευκτα, με την υποκειμενικότητά τους, όσο και με τα στερεότυπα που ενστερνίζονται, κρίθηκε χρήσιμο να αποτυπωθούν αυτές ακριβώς οι υποκειμενικές θέσεις και στάσεις απέναντι στο τοπικό μουσείο. Κοινά, λοιπόν, σημεία που αναδεικνύονται από τις αντίστοιχες έρευνες στην πόλη της Κέρκυρας τα τελευταία πέντε χρόνια είναι ιεραρχικά τα εξής: έλλειψη ξεναγήσεων και ενημέρωσης σχετικά με το χώρο του μουσείου, δυσκολία κατανόησης διαδρομής και εκθεμάτων, μη ύπαρξη κυλικείου ή αναψυκτήριου, δυσχερής πρόσβαση και ελλιπείς παροχές για τα ΑμεΑ, ανάγκη για πληρέστερη παρουσίαση των εκθεμάτων, δυσάρεστο και ανειδίκευτο προσωπικό, απουσία οπτικοακουστικών μέσων και αντίξοο ωράριο. Παρατηρήθηκε, επίσης, μια αίσθηση εγκατάλειψης σε κάποια μουσεία, η έλλειψη ζωντάνιας, λιγοστή διαφήμιση και ελάχιστες εκδηλώσεις, ενώ αναδείχθηκε μια στασιμότητα και έλλειψη προόδου από πλευράς των μουσείων.

Η δράση «Επτὰ»

Τομή στις δραστηριότητες που αναφέρθηκαν παραπάνω, αποτέλεσε η δράση με τίτλο «Επτὰ» που πραγματοποιήθηκε στο Μουσείο Ασιατικής Τέχνης Κέρκυρας, το διάστημα 19-20 Μαΐου 2018 (εικ. 3). Η πρωτοβουλία οργάνωσης και υλοποίησης αυτής της παρέμβασης ανήκει στην Ευγενία Πετροπούλου, φοιτήτρια του τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας, η οποία ακολουθώντας τις αρχές και τη μεθοδολογία της τρέχουσας μουσειολογικής πραγματικότητας (Μπούνια 2014; Οικονόμου 2003; Peressut 2014), συνεργάστηκε με φοιτητές του τμήματος Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου, άτομα άλλων ειδικοτήτων, καθώς και με τους υπεύθυνους του μουσείου. Τα μέλη της ομάδας εργασίας (μουσειολόγοι, μουσικοί, τεχνικοί ήχου, εικονολήπτες, επικοινωνιολόγοι) κατέγραψαν προσεκτικά τις απαιτήσεις της δράσης, ήρθαν σε επικοινωνία με το αρμόδιο προσωπικό του μουσείου, σχεδίασαν τα ενημερωτικά δελτία και την διάδοση στα τοπικά μέσα ενημέρωσης, διαμόρφωσαν τακτικές για την καθοδήγηση του κοινού, την κατανόηση του αντικειμένου της δράσης με μουσειοπαιδαγωγικές μεθόδους και τέλος διαμόρφωσαν

Εικ. 4. Στιγμιότυπο της δράσης «Επτ7α». Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Στ.Β.

το ερωτηματολόγιο για την στατιστική έρευνα.

Βασική ιδέα του δρώμενου «Επτ7α» ήταν η ανάδειξη της μουσικής που πηγάζει μέσα από τις συλλογές και όχι το απλό άκουσμα ενός ήχου στους χώρους του «Μουσείου Ασιατικής Τέχνης». Μια μουσική που συντέθηκε, εμπνεύστηκε και ερμηνεύτηκε κατάλληλα μέσα από τα εκθέματα και του χώρους του μουσείου, με στόχο όχι μόνο να αναδειχθούν τα μουσειακά αντικείμενα, αλλά και να δημιουργηθεί μια ξεχωριστή εμπειρία για τον επισκέπτη μέσω αυτής της συνύπαρξης των τεχνών.

Για να επιτευχθεί η δράση, η υπεύθυνη του εγχειρήματος οργάνωσε τους φοιτητές σε επτά (Επτ7α) ομάδες λίγων ατόμων, στις οποίες ένας συνθέτης είχε το ρόλο του καθοδηγητή. Οι ομάδες παρουσίαζαν αυτοσχέδια μουσικά έργα που αντιστοιχούσαν σε κάθε ένα από τους επτά (Επτ7α) θεματικούς χώρους του μουσείου που συνδέονταν μεταξύ τους με ηχοτοπία των στοιχείων της φύσης και του πνεύματος (εικ. 4), όπως προκύπτουν μέσα από την ανατολική βουδιστική παράδοση των επτά (Επτ7α) τσάκρα: Τις περιοχές, δηλαδή, σε ένα σώμα που μέσω της διεπαφής τους συνδέονται με την ενέργεια της ζωής και σχετίζονται με αλληλεπιδράσεις σωματικής και

ψυχικής φύσεως. Με τις δονήσεις της μουσικής και των ηχοτοπίων ο επισκέπτης κλήθηκε να βιώσει μια διαδικασία διαλογισμού και χαλάρωσης, ακόμα και θεραπείας. Η συνύπαρξη των τεχνών και των αισθήσεων-συναισθημάτων συνέβαλε στην προβολή μιας άλλης διάστασης λειτουργίας και εικόνας του μουσείου, κάτι που ο επισκέπτης δεν μπορούσε να το βιώσει με αυτό τον τρόπο έως τότε. Επιπλέον, ο συγκεκριμένος τρόπος επαφής του επισκέπτη με τους ασιατικούς πολιτισμούς όχι μόνο κατόρθωσε να του παρουσιάσει μια διαφορετική εικόνα για αυτούς, αλλά τον μετέφερε νοητικά μέσω του ηχητικού και οπτικού τοπίου στην «Ανατολή». Στο τέλος αυτής της διαδρομής οι επισκέπτες ένιωσαν ελεύθεροι, χωρίς τις παρενέργειες της μουσειακής κόπωσης και αναχώρησαν από το μουσείο ευδιάθετοι. Αρκετοί, μάλιστα, μετέφεραν το βίωμά τους και σε επιπλέον κοινό αφού επισκέφθηκαν εκ νέου το μουσείο την επόμενη μέρα μαζί με συγγενικά τους πρόσωπα ή με φίλους.

Μπορεί να υποστηριχθεί ότι το εγχείρημα εντάσσεται στις νέες απαιτήσεις που διέπουν τη λειτουργία ενός μουσείου τον 21ο αιώνα και συνοψίζονται στα λόγια του Juan Ignacio Vidarte, διευθυντή του Guggenheim Museum Bilbao: «Την εποχή της παγκοσμιοποίησης και του έντονου ανταγωνισμού για τις συλλογές, τις οικονομικές συνεισφορές και για την δημιουργία νέου κοινού, τα μουσεία πρέπει προσαρμοστούν στις νέες τάσεις μέσω της προώθησης και της καινοτομίας και της ανάπτυξης στρατηγικών συμμαχιών παγκοσμίως, με σκοπό τη δημιουργία εμπειριών που επικαλούνται το συναίσθημα».²

Η εγκατάσταση ήχου μέσα σε ένα οικοδόμημα του 1824, το Παλάτι των αρχαγγέλων Μιχαήλ και Αγίου Γεωργίου στο οποίο στεγάζεται το Μουσείο Ασιατικής Τέχνης και το οποίο δεν έχει δεχτεί εκτεταμένες σύγχρονες τεχνολογικές και αρχιτεκτονικές επεμβάσεις, δημιούργησε προβληματισμούς κατά την διαμόρφωση του δρώμενου. Έπρεπε, αρχικά, να εξασφαλιστεί η ακεραιότητα των ίδιων των εκθεμάτων, καθώς σε πολλά σημεία του κτιρίου το ξύλινο δάπεδο ήταν ασταθές με αποτέλεσμα οι προθήκες και αντίστοιχα τα αντικείμενα που παρουσιάζονται μέσα τους να είναι επιρρεπή σε ήχο και κίνηση. Η εγκατάσταση, λοιπόν, κάποιου ηχείου ή καλωδίου κοντά στις προθήκες δεν ήταν εφικτή. Για την αποφυγή βλαβών, ο τεχνικός ήχου τοποθέτησε τα καλώδια κατά μήκος των τοίχων

² Σχόλιο στη σελίδα <https://www.digma.gr/vivlia/oikonomia-kai-dioikisi/organosi-kai-dioikisi/egxeiridio-dioikisis-mouseion.html> [προσπελάστηκε στις 09.02.2022].

και εγκατέστησε μεγάλου μεγέθους ηχεία σε γωνίες ή πίσω από τις κουρτίνες των παραθύρων. Επιπλέον, η παρέμβαση λειτούργησε θετικά και για την αισθητική του ίδιου του χώρου, καθώς δεν έπρεπε αυτές οι εγκαταστάσεις να διαταράσσουν το οπτικό πεδίο και την προσοχή του επισκέπτη. Ένα επιπλέον ζήτημα ήταν οι ίδιοι οι επισκέπτες. Με βάση τα παραπάνω και τον αριθμό των επισκεπτών που θα μπορούσε να περιηγείται σε μία αίθουσα, αναδεικνυόταν και πάλι το θέμα της ασφάλειας τόσο για τα εκθέματα όσο και για τους ίδιους. Οι δυνατότητες χωρητικότητας ατόμων ανά αίθουσα ήταν άλλο ένα εμπόδιο για την ομαλή ροή τους. Τέλος, έπρεπε να αλλάξει η υποχρεωτική διαδρομή του μουσείου, καθώς η βασική ιδέα, τα επτά τσάκρα, δεν μπορούσε να ταυτιστεί με αυτή την διαδρομή. Τα δύο τελευταία θέματα διευθετήθηκαν με τον σχεδιασμό ενός χάρτη πάνω στην κάτοψη του μουσείου, ο οποίος διανεμόταν δωρεάν στους επισκέπτες κατά την είσοδό τους στο μουσείο μαζί με σύντομα επεξηγηματικά κείμενα και μια σύντομη προφορική εισαγωγή στη δράση. Επισημαίνοντας με τα χρώματα και τα σύμβολα των τσάκρα την διαδρομή, ο επισκέπτης κατάφερε να περιηγείται μόνος του με ασφάλεια και με μία ομαλή ροή μέσα στους χώρους του μουσείου. Επιπλέον, ο χάρτης, με τις απαραίτητες πληροφορίες, ωθούσε σε όποιον το επιζητούσε να αφιερώσει περισσότερο χρόνο στην ανάλυση των δρώμενων και συγχρόνως του μετέδιδε την αίσθηση του παιχνιδιού και του μυστηρίου.

Όπως απαιτείται, στο πλαίσιο της δράσης σχεδιάστηκε εξαρχής και πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκειά της μια έρευνα κοινού (Οικονόμου 2003). Οι φοιτητές συνομιλούσαν με τους επισκέπτες μετά την ολοκλήρωση της περιήγησής τους, με σκοπό να συγκεντρώσουν πληροφορίες αξιολόγησης της δράσης. Σε σύνολο 98 ερωτηματολογίων καταγράφηκαν τα εξής δεδομένα:

- Δημογραφικά στοιχεία.

Τη δράση επισκέφθηκαν κυρίως άνθρωποι ηλικίας 18-34 ετών (75,3%) και σε ποσοστό 16,5% ενήλικες μεταξύ 35-54 ετών. Η υπεροχή της ηλικίας των νεότερων οφείλεται κυρίως στη συμμετοχή αρκετών φοιτητών (63,9%) από όλα τα τμήματα του Ιονίου Πανεπιστημίου, αναδεικνύοντας παράλληλα το γεγονός ότι αυτοί κατανόησαν τις πολύπλευρες διαστάσεις της μουσειολογίας, ανακαλύπτοντας με διαφορετικό τρόπο το μουσείο. Το 26,9% προερχόταν από τον ευρύτερο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, καθώς και τους συνταξιούχους.

Σχετικά με τους ενήλικες έως 54 ετών φάνηκε ότι η συγκεκριμένη δράση δημιούργησε ένα πλαίσιο διαφυγής από την τετριμμένη καθημερινότητα τους, αφού κατανόησαν ότι ένα μουσείο της πόλης τους μπορεί να τους προσφέρει μια διαφορετική εμπειρία και βιώματα. Τέλος, στη διαδικασία αξιολόγησης συμμετείχαν κυρίως γυναίκες σε ποσοστό 62,9%, ενώ ένα μικρό ποσοστό, 6,2% αντιστοιχούσε σε επισκέπτες από το εξωτερικό.

- Ψυχολογικός αντίκτυπος.

Σχετικά με την ψυχολογική διάθεση του επισκέπτη μετά την ολοκλήρωση της περιήγησης του μέσα στο μουσείο, υπερτερούν τα θετικά συναισθήματα ηρεμίας (37,1%), χαλάρωσης (25,8%) και ευτυχίας (4,1%). Αντίθετα, μικρό είναι το ποσοστό των ατόμων που ένιωσαν λύπη (2,1%), εκνευρισμό (2,1%) ή απολύτως τίποτα (6,2%). Αναδεικνύεται, λοιπόν, το γεγονός ότι αυτή η παρέμβαση επέδρασε θετικά στην πλειοψηφία των επισκεπτών αφού αυτοί έφυγαν από το μουσείο ήρεμοι. Το μουσείο μπορεί, δηλαδή, μέσα από στοχευμένες δράσεις και με μέσα όπως η μουσική, να γίνει ένας τόπος ποικίλων βιωμάτων για τον επισκέπτη.

- Μουσική και μουσείο.

Καταφατική ήταν η απάντηση του συνόλου, σχεδόν, των συμμετεχόντων στα ερωτήματα αν απόλαυσαν την μουσική κατά την διάρκεια της περιήγησής τους στο μουσείο, αν εκλαμβάνουν ως αρμονική τη σχέση μεταξύ της μουσικής, του εκθέματος και του μουσειακού περιβάλλοντος ευρύτερα, καθώς και αν η στοχευμένη μουσική μπορεί να διαδραματίσει έναν θετικό ρόλο μέσα στο μουσείο.

- Πρωτοτυπία.

Στο ερώτημα αν η δράση θεωρήθηκε ενδιαφέρουσα ή πρωτότυπη ξεχωρίζει το ποσοστό υπέρ της πρωτοτυπίας με 56,7%, υποδηλώνοντας με σαφήνεια τη διάθεση των συμμετεχόντων να βιώσουν εκ νέου αυτή την εμπειρία ή παρόμοιες πρωτοβουλίες. Σε ποσοστό 43,3% ο επισκέπτης αν και προσέλαβε την δράση ως ενδιαφέρουσα, αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο να λάβει μέρος σε μια νέα, αντίστοιχη προσπάθεια. Στο ερώτημα, τέλος, αν η δράση αναδείχθηκε μέσα από τη μουσειακή συλλογή του Μουσείου Ασιατικής Τέχνης, μόνο το 9,3% απάντησε αρνητικά. Είναι γεγονός, λοιπόν, ότι το θέμα, αν και περίπλοκο λόγω της πολιτισμικής του ιδιαιτερότητας, έγινε κατανοητό και αποδεκτό από την πλειοψηφία των επισκεπτών.

Οι «Μουσειακές Συλλογές Ιονίου Πανεπιστημίου»

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητή η σημασία στοχευμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων που έχουν ως σκοπό, τη διαμόρφωση ειδικής γνώσης για την τοπική κοινωνία μέσα από την συνεργασία μεταξύ ανθρώπων και φορέων, που στην περίπτωση της Κέρκυρας αφορά το πανεπιστήμιο, τους φοιτητές και τους τοπικούς πολιτιστικούς οργανισμούς (Anila 2017; Κουρή 2016). Αυτό συμπίπτει εξάλλου και με τη σχετική διατύπωση στον κώδικα μουσειακής ηθικής του ICOM (παράγραφος 3: Συνεργασία και Συγχρονισμός): «Το μουσείο να συνεργαστεί και να συντονίσει ανταλλαγές προγραμμάτων και να ενθαρρύνει επίσης ανταλλαγές επαγγελματιών, με στόχο να μεγιστοποιήσει τους διαθέσιμους πόρους και την τεχνογνωσία σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο» (Garlandini 2018).

Ιδιαίτερη σημασία έχει ότι ο κινητήριος μοχλός αυτής της δημιουργικής πορείας, οι φοιτητές μουσειολογίας αλλά και των άλλων τμημάτων και ειδικοτήτων, ήρθαν σε επαφή με την διεπιστημονική διάσταση του γνωστικού πεδίου των μουσειακών σπουδών, κατανοώντας με αυτό τον τρόπο την ευρύτερη διάσταση της έννοιας «μουσείο» που απαιτεί διαβούλευση, υιοθέτηση και προσαρμογή ερευνητικών ερωτημάτων, τεχνικών και προσεγγίσεων από διαφορετικά επιστημονικά πεδία. Επακόλουθο αυτού και του συμμετοχικού χαρακτήρα λειτουργίας της Ομάδας Μουσειολογίας, ήταν η διαμόρφωση ενός κοινού των μουσείων που κατανόησε και ενδυνάμωσε στη συνέχεια την παραπάνω διαδικασία. Καθιερώνοντας αυτή την πρακτική της συμπερίληψης δημιουργήθηκε μια κοινότητα από πρωταγωνιστές οι οποίοι, με αφορμή το μουσείο, ανέπτυξαν έναν ισότιμο και ελεύθερο διάλογο με στόχο την παραγωγή δράσεων με κοινωνικό χαρακτήρα. Το ειδικό και ευρύ κοινό κατανόησε με αυτό τον τρόπο ότι το μουσείο δεν είναι μόνο η συλλογή του, αλλά χώρος συνάντησης, ψυχαγωγίας, αποδοχής της διαφορετικότητας, ανάπτυξης δεξιοτήτων και δημιουργικότητας. Σταδιακά, λοιπόν, και μέσα από τις παραπάνω διαδικασίες δημιουργείται ένα κοινό με απαιτήσεις από το μουσείο. Ακόμα περισσότερο, εμπλέκοντας τον επισκέπτη στη δημιουργία και στις διάφορες διαδικασίες εξέλιξης και ανάπτυξης του μουσείου, χτίζεται μια σχέση προσωπική ανάμεσα στο μουσείο και το κοινό του. Με αυτό τον τρόπο, η Ομάδα Μουσειολογίας μπόρεσε αφενός, να «προετοιμάσει» την τοπική κοινωνία για μια νέα μουσειακή πραγματικότητα και αφετέρου, να γίνει ο πρόδρομος του Μουσείου του Ιονίου Πανεπιστημίου.

Το πιο πρόσφατο από τα πανεπιστημιακά μουσεία στην Ελλάδα (Μουλίου 2018α), με την επωνυμία «Μουσειακές Συλλογές Ιονίου Πανεπιστημίου», ιδρύθηκε τον Ιανουάριο του 2019 με τη δημοσίευση της απόφασης 5175 σχετικά με τον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας του στην εφημερίδα της κυβερνήσεως (ΦΕΚ 144/29.01.2019/τ.Β'). Το μουσείο σήμερα αποτελείται, από τρεις συλλογές:

1. Τη «Συλλογή της Τυπογραφίας», η οποία αποτελείται από τυπογραφικές μηχανές, μηχανήματα κοπής χαρτιού, ένα τραπέζι βιβλιοδεσίας, μηχανές γραφείου, τυπογραφικά εργαλεία και ένα σύνολο τεσσάρων εκτυπωτικών πλακών τετραχρωμίας.
2. Τη «Συλλογή Ιστορίας του σχολείου και της Εκπαίδευση», με αυθεντικά αντικείμενα και αρχειακό υλικό που σχετίζεται με το σχολικό εξοπλισμό και τη λειτουργία των σχολείων της Κέρκυρας και είχε χρησιμοποιηθεί για την εκπαίδευση προηγούμενων μαθητικών γενεών.
3. Τη «Συλλογή ψηφιακού Πολιτισμού». Πρόκειται για δημιουργίες εικονικής πραγματικότητας με τρισδιάστατη μοντελοποίηση με στόχο την αναπαράσταση τόσο του ανθρωπογενούς όσο και του φυσικού περιβάλλοντος. Τη συλλογή συνοδεύουν επιλεγμένα αντικείμενα και σκηνές ενδιαφέροντος με σύγχρονες τεχνολογίες Εικονικής και Επαυξημένης πραγματικότητας καθώς και αντικείμενα-τεκμήρια τρισδιάστατης σχεδίασης και εκτύπωσης. Επιπλέον, σε αυτή τη συλλογή συγκαταλέγονται νέες καλλιτεχνικές μορφές οπτικοακουστικής έκφρασης και επεξεργασίας του ήχου και της εικόνας.

Αφορμή για τη δημιουργία αυτών των συλλογών υπήρξε η συλλεκτική δραστηριότητα, η πολιτιστική διπλωματία και η δημιουργικότητα μεμονωμένων μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας του Ιονίου Πανεπιστημίου, καθώς και η διάθεση ατόμων και συλλογικοτήτων της τοπικής κοινωνίας να προσφέρουν ως δωρεά στο Πανεπιστήμιο προσωπικές συλλογές. Ο παράγοντας που έδωσε την δυνατότητα στους υπεύθυνους του πανεπιστημιακού μουσείου να εστιάσουν σε μια μουσειακή πολιτική της εξωστρέφειας και συμπερίληψης, είναι αφενός η παραπάνω κληρονομιά της Ομάδας Μουσειολογίας και αφετέρου ο τρόπος αξιοποίησης του περιεχομένου και του υλικού του μέσω της ανοιχτής πρόσκλησης

συμμετοχής σε αυτή τη διαδικασία προς διδάσκοντες και φοιτητές του πανεπιστημίου, καθώς και σε όλους τους παράγοντες της κοινωνίας που το περιβάλλει (Μπούνια 2014). Επιπλέον, εκτός του ακαδημαϊκού – μαθησιακού ρόλου τους, οι συλλογές προορίζονταν εξ αρχής να είναι ανοιχτές στο κοινό, να αφουγκράζονται τις ανησυχίες και προοπτικές του, και να προσφέρουν βήμα έκφρασης και διαλόγου στην τοπική κοινωνία (Griesser-Stermscheg 2018). Στο ίδιο πλαίσιο, ο νέος οργανισμός στηρίζεται στην αξία της δικτύωσης επιδιώκοντας τη σύνδεση με τους σχετικούς φορείς UMAC και UNIVERSITY (Ntίνου & Vafeiadou 2018), όπως και στην υιοθέτηση των προτύπων ηθικής δεοντολογίας του ICOM με απώτερο στόχο την ευαισθητοποίηση του κοινού ως προς τον ρόλο των μουσείων στην ανάπτυξη και εξέλιξη της κοινωνίας (Eiland 2019 & Garlandini 2018).

Με βάση τα παραπάνω, η ανάγκη για έρευνα και επιστημονική εργασία, που πρέπει να ικανοποιεί το πανεπιστημιακό μουσείο, δεν το φέρνει σε σύγκρουση με το άνοιγμά του προς το κοινό και με θέματα συμπερίληψης περισσότερων ανθρώπων, μη ειδικών, στους κόλπους του (Kozak 2016). Η μουσειακή πολιτική που ακολουθεί ο νέος οργανισμός ήδη από την περίοδο σχεδιασμού του, εστιάζει στη συνεργασία της ακαδημαϊκής κοινότητας με την τοπική κοινωνία, μέσω παρεμβάσεων όπως (Simon 2010):

- Ανοιχτές συζητήσεις πάνω σε θέματα λειτουργίας του μουσείου.
- Ένταξη φυσικών προσώπων, συλλογικοτήτων και φορέων, στο σχεδιασμό και την υλοποίηση δράσεων και εκδηλώσεων.
- Ένταξη των διδασκόντων και φοιτητών του Ιονίου Πανεπιστημίου, ανεξαρτήτως τμήματος, στο σχεδιασμό και την υλοποίηση δράσεων και εκδηλώσεων.
- Εκπαιδευτικές δράσεις από τους διδάσκοντες και φοιτητές με στόχο την γνωριμία των πολιτών με τις συλλογές του πανεπιστημιακού μουσείου.
- Προσέλκυση της φοιτητικής συμμετοχής μέσω πρακτικής άσκησης και εργαστηριακής μάθησης.
- Επιστημονικές έρευνες.
- Συστηματική συνεργασία και ανατροφοδότηση των τοπικών μέσων μαζικής επικοινωνίας.

- Εξασφάλιση χορηγιών από τοπικές επιχειρήσεις για την υλοποίηση δράσεων και εκδηλώσεων.
- Ενημέρωση τοπικών επιχειρήσεων για τα επιχειρησιακά και οικονομικά οφέλη που προκύπτουν από μια συνεργασία με το πανεπιστημιακό μουσείο.
- Συνεργασία με τα τοπικά και περιφερειακά μουσεία.
- Παρουσίαση όλων των παραπάνω έναν δυναμικό ιστότοπο του οργανισμού <https://museum.ionio.gr/> (εικ. 5).

Με αυτό το τρόπο δημιουργήθηκε και συνεχίζει να καλλιεργείται μία σχέση εμπιστοσύνης και αλληλοϋποστήριξης εσωτερικά του πανεπιστημίου και ανάμεσα στο πανεπιστημιακό μουσείο, τα άλλα τοπικά μουσεία και την τοπική κοινωνία προς όφελος του ευρύτερου κοινού (Eiland 2019; Κουρή 2016). Αυτό, ως κληρονόμος της πολιτιστικής του κληρονομιάς, αναλαμβάνει πια ενεργό δράση για την αξιοποίησή της (Μπούνια 2014).

Επίλογος

Ο στόχος της βιωσιμότητας ενός μουσειακού οργανισμού εξαρτάται από πολλούς παράγοντες καθώς έχει εξελιχθεί σε μια πολύπλευρη έννοια. Στην παρούσα έρευνα ο όρος βιωσιμότητα αναδεικνύεται ως συνώνυμος της κοινωνικής ευθύνης του μουσείου και των δυνατοτήτων που έχει να επηρεάζει και να συμπαρασύρει τους φορείς που εμπλέκονται στη δημιουργική οικονομία μιας περιοχής

Εικ. 5. Ο ιστότοπος του πανεπιστημιακού μουσείου.

(Weibel 2018; Φωτοπούλου 2017). Ειδικότερα, στην περίπτωση του Μουσείου του Ιονίου Πανεπιστημίου η διαδικασία εστιάζει στη μακροπρόθεσμη παρουσία στις κοινωνίες των Ιονίων Νήσων μέσα από την πολιτική και τις πρακτικές, τη λειτουργία και το έργο του. Για να καταστεί το μουσείο αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας της τοπικής κοινωνίας, οι άνθρωποι που συμμετέχουν στη λειτουργία του βρίσκονται σε μια συνεχή διαδικασία δημιουργικότητας και διαλόγου ώστε να διαμορφωθεί και να διατηρηθεί μια ιδιαίτερη σχέση με το κοινό του, το οποίο και ενθαρρύνει να αντιμετωπίσει το μουσείο ως χώρο ποικίλων δραστηριοτήτων για διαφορετικούς ανθρώπους, σε διαφορετικές περιόδους, με διαφορετικούς τρόπους (Simon 2010).

Το Μουσείου του Ιονίου Πανεπιστημίου αν και δεν είναι ένας μεγάλος οργανισμός με ξεχωριστές συλλογές αποτελεί, εντούτοις, έναν πολιτιστικό χώρο και μια έννοια που δημιουργήθηκε από ανθρώπους οι οποίοι στοχεύουν σε μια διαδικασία ουσιαστικής παρέμβασης στην καθημερινότητα των επτανησιακών κοινωνιών (Kozak 2016; Μουλιού 2018). Η ακαδημαϊκή κοινότητα, οι υπόλοιποι μουσειακοί φορείς, οι συλλογικότητες, οι πρωτοβουλίες πολιτών και μεμονωμένα άτομα δημιούργησαν ένα νέο πλαίσιο λειτουργίας του μουσείου που ξεφεύγει από τα παραδοσιακά πρότυπα, αφού συνεργάζονται για να φέρουν στη καρδιά του μουσείου την τοπική κοινωνία, συν-διαμορφώνοντας μαζί της την γνώση για την ιδιαίτερη πολιτιστική της κληρονομιά και υλοποιώντας μαζί της και για αυτήν πρωτότυπες δράσεις και έρευνες (Eiland 2019; Weibel 2018).

Η Ομάδα Μουσειολογίας και το πανεπιστημιακό μουσείο γεννήθηκαν μέσα από συζητήσεις και προβληματισμούς μεταξύ των παραπάνω πρωταγωνιστών, σχετικά με τη σύγχρονη μορφή του μουσείου και την αστική ζωή, καθώς και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ αυτών των παραγόντων στη σημερινή πόλη (Griesser-Stermscheg 2018). Συνεχίζει να υπάρχει ένα ανοιχτό κάλεσμα, προς οποιονδήποτε θέλει να συμβάλει, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο δράσεων στα Ιόνια Νησιά με πολιτιστικό και κοινωνιολογικό προσανατολισμό και αντίκτυπο (Bast 2018). Η επιδίωξη παραμένει από την αρχή η ίδια: Να διαμορφωθεί ένα ετερόκλητο και πολυσυλλεκτικό πλαίσιο παρέμβασης στα μουσειακά δεδομένα των κοινοτήτων μέσα από μία ρευστή, ανοιχτή διαδικασία, η οποία εξελίσσεται και διαμορφώνεται διαρκώς ανάλογα με τις προκλήσεις που προκύπτουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Anila, S., 2017. Inclusion Requires Fracturing, *Journal of Museum Education*, 42.2, 108-119. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://doi.org/10.1080/10598650.2017.1306996> [Ανακτήθηκε στις 3/1/2021].

Bast, G., 2018. *Changing Societies, Changing Art, Changing Museums?* Στο G. Bast, κ.α. επιμ. *The Future of Museums*. Cham: Springer International Publishing. σ. 5-13.

Brown, J. A., 2018. The case for an inclusive museum: a perspective from excluded groups and communities. Στο B. B. Soares κ. ά. επιμ. *Defining museums of the 21st century: plural experiences. Papers from the ICOFOM symposia in Buenos Aires, Rio de Janeiro and St Andrews*, in November 2017. Paris: ICOM/ICOFOM. σ. 119-126.

Eiland, W. U., 2019. A manifesto for academic museums, *University Museums and Collections Journal* 11.2, 185-189. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://umac.icom.museum/wp-content/uploads/2019/12/UMACJ_11-2.pdf [Ανακτήθηκε στις 3/1/2021].

Garlandini, A., 2018. ICOM's museum definition, Code of Ethics and policy in favour of museums and heritage. Στο B. B. Soares κ. ά. επιμ. *Defining museums of the 21st century: plural experiences. Papers from the ICOFOM symposia in Buenos Aires, Rio de Janeiro and St Andrews*, in November 2017. Paris: ICOM/ICOFOM. σ. 169-176.

Griesser-Stermscheg, M., κ. α. 2018. *The Museum of the Future*. Στο G. Bast, κ.α. επιμ. *The Future of Museums*. Cham: Springer International Publishing. σ. 117-128.

Κουρή, Μ. Α., 2016. Εφαρμόζοντας τη θεωρία στην πράξη: Μία νέου τύπου ακαδημαϊκή συνεργασία με την τοπική κοινωνία (ημετέρα εμπειρία), *Επιστημονική Επετηρίς 1*, σ. 287-313.

Kozak, Z. R., 2016. The Role of University Museums and Heritage in the 21st Century, *The museum Review* 1.1, Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://articles.themuseumreview.org/vol1no1kozak> [Ανακτήθηκε στις 3/1/2021].

Lanz, F. & Montanari, E. 2014. *A Reflection on Innovative Experiences in 21st Century European Museums*. Στο F. Lanz & E. Montanari, επιμ, *Advancing Museum Practices*. Turin: Allemandi. σ. 10-22.

Mouliou, M. κ.ά. επιμ. 2018a. *Turning Inside Out. European University Heritage: Collections, Audiences, Stakeholders. Proceedings of the 16th Annual Meeting of the UNIVERSEUM, EUROPEAN ACADEMIC HERITAGE NETWORK, (National and Kapodistrian University of Athens, 11 – 13 JUNE 2015)*. Athens: National and Kapodistrian University.

Mouliou, M., 2018. *Engaging with University Museum Collections: Paradigms of Participatory Museum Practice. Practice*. Στο M. Mouliou κ.ά. επιμ. *Turning Inside Out. European University Heritage: Collections, Audiences, Stakeholders. Proceedings of the 16th Annual Meeting of the UNIVERSEUM, EUROPEAN ACADEMIC HERITAGE NETWORK, (National and Kapodistrian University of Athens, 11 – 13 JUNE 2015)*. Athens: National and Kapodistrian University. σ. 127-135.

Μπούνια, Α., 2014. *Στα παρασκήνια του μουσείου. Η διαχείριση των μουσειακών συλλογών*. Αθήνα: ΠΑΤΑΚΗΣ.

Ntinou, M., Vafeiadou, E. 2018. Museum of education: challenges and successes in a Greek university museum, *University Museums and Collections Journal* 10, σ. 77-83. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://umac.icom.museum/wp-content/uploads/2018/12/UMACJ10-Final.pdf> [Ανακτήθηκε στις 3/1/2021].

Οικονόμου, Μ., 2003. Μουσείο: Αποθήκη ή Ζωντανός Οργανισμός. Μουσειολογικοί Προβληματισμοί και Ζητήματα. Αθήνα: Κριτική.

Peressut, L. B., 2014. Contemporary Museums between Theory and Practice. Στο F. Lanz & E. Montanari, επιμ. *Advancing Museum Practices*. Turin: Allemandi. σ. 148-162.

Simon, N., 2010. The participatory museum. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.participatorymuseum.org/read/> [Ανακτήθηκε στις 3/1/2021].

Φωτοπούλου, Β., 2017. Μουσεία και Δημιουργική Οικονομία. Στο Μουσεία, Δημιουργικότητα και Τοπικές Κοινωνίες. 19η Ενημερωτική Συνάντηση, Εκπαίδευση και νεοελληνική πολιτιστική κληρονομιά, Αθήνα, σ. 21-25 Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://ayla.culture.gr/wp-content/uploads/2019/01/e-book_2017.pdf [Ανακτήθηκε στις 3/1/2021].

Weibel, P., 2018. Manifesto for a New Museum. Στο G. Bast, κ.α. επιμ. *The Future of Museums*. Cham: Springer International Publishing. σ. 49-52.

II. Ειδικά Ζητήματα

Έργα του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων (ΕΦΑΙ)

Projects of the National Strategic Reference Framework (NSRF) of the Ephorate of Antiquities of Ioannina (EFAI)

Κωνσταντίνος Ι. Σουέρεφ

ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ, ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
souerefk1@gmail.com

Περίληψη

Οι πολιτιστικές υποδομές στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων, οι εργασίες για την προστασία και την ανάδειξη των οχυρωμένων λόφων του Μεγάλου Γαρδικίου και της Καστρίτσας, καθώς και του θεάτρου και των μνημείων της Δωδώνης, οι αποκαταστάσεις και η συντήρηση του Κάστρου Ιωαννίνων, των μονών της Νήσου της λίμνης Ιωαννίνων, των μεταβυζαντινών ναών της Κληματιάς στη Ζίτσα και της Ουζντίνας στη Θεσπρωτία, συνιστούν τα έργα ΕΣΠΑ της Εφορείας, που έλκισαν 31 Δεκεμβρίου 2015.

Οι σχετικές μελέτες με τις τροποποιήσεις τους και η υλοποίησή τους εμπλούτισαν τις γνώσεις, με αναθεώρηση παλιών, αλλά και εντοπισμό νέων στοιχείων, και διεύρυναν το πεδίο των αναφορών ως προς τις εφαρμογές τεχνικών επιλογών. Επίσης, διαμορφώθηκαν, μέσα από το σύνολο των διαδικασιών για την ολοκλήρωση των προγραμμάτων, οι προϋποθέσεις για τη μελλοντική δυναμική διαχείριση του πολιτιστικού αποθέματος της Π.Ε Ιωαννίνων και της Ηπείρου ευρύτερα. Εξειδικευμένες και αποτελεσματικές μέθοδοι και πρακτικές εξοικείωσης του κοινού με συγκεκριμένα μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους δοκιμάζονται ως εφελκυστήρια επικοινωνίας μεταξύ στελεχών της Εφορείας και διαφορετικών κοινωνικών ομάδων.

Abstract

The cultural infrastructure in the Archaeological Museum of Ioannina, the works for protection and restoration in the fortified hills of Megalo Gardiki and Kastritsa, as well as in the theater and the monuments of Dodoni, in the Castle of Ioannina, in the monasteries on the Island of Lake Ioannina, in the post-Byzantine churches of Klimatia (Zitsa) and Ouzdina (Thesprotia), constitute the projects of EFAI, fulfilled within the framework of NSRF on December 31, 2015.

The relevant studies and their modifications as well as their implementation enriched our knowledge by reviewing older views but also by revealing new data, and by broadening the application of technical choices. Moreover, through the procedures for the completion of the projects, the conditions for the future dynamic management of the cultural stock of Ioannina and Epirus in general, were formed. Specialized and effective methods as well as practices of familiarizing the public with specific monuments and archeological sites have been tested as springboards for communication between the members of the Ephorate and different social groups.

Θεωρώ ότι η πολιτιστική πολιτική της ΕΦΑΙ ενισχύθηκε ουσιαστικά από τα έργα στο ΕΣΠΑ, με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα οποία ολοκληρώθηκαν τον Δεκέμβριο του 2015 στην Περιφερειακή Ενότητα Ιωαννίνων, της Περιφέρειας Ηπείρου. Η διετία που μεσολάβησε έως σήμερα επιβεβαιώνει τα περισσότερα θετικά στοιχεία που προέκυψαν ως προς την προστασία, τη συντήρηση, την ανάδειξη των χώρων, οι οποίοι υπήρξαν αντικείμενο των έργων του ΕΣΠΑ. Η συνέπεια, βραχυπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη, της εργώδους και πειστικής αυτής περιόδου προετοιμασίας και υλοποίησης των έργων, συνίσταται στην ευρύτερη προβολή, συχνά με δράσεις και μέσω Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, και την ανάδειξη με πολλαπλά νοήματα των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων. Ως εκ τούτου, η Εφορεία απέκτησε χρήσιμα μέσα, για να παρεμβαίνει και να λειτουργεί αποτελεσματικότερα, ως συμμετοχος και διαμορφωτής της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας.

Η ανάλυση των σχεδιασμών και των μελετών που πραγματοποιήθηκαν, αλλά και των πρακτικών και τεχνικών εφαρμογών, αξιολογώντας με τους συνεργάτες εξονυχιστικά τα θετικά και οπωσδήποτε τα αρνητικά στοιχεία, συμβάλλουν στην προώθηση των σημείων αναφοράς, για τη συνέχιση της ζωής των μνημείων και του ζωτικού τους χώρου. Επίσης, συντείνουν στον εντοπισμό χειρισμών προς αποφυγή, κενών που δεν είχαν ληφθεί υπόψη, αλλά απαραίτητων για πλέον ολοκληρωμένη έκβαση των στόχων, προστασίας, συντήρησης και ανάδειξης. Επομένως, η διαχείριση και η αξιοποίηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς από την Εφορεία μας λαμβάνει υπόψη τις αστοχίες και τις επιτυχίες στις διαδικασίες για τη διεκπεραίωση των έργων του ΕΣΠΑ.

Βέβαια, η ανταλλαγή απόψεων, εμπειριών και γνώσεων με συναδέλφους, που πραγματοποίησαν άλλα συγχρηματοδοτούμενα έργα και η συζήτηση, με δεδομένα την ολοκλήρωση των έργων, σχετικά με την πολιτιστική πολιτική και τη βελτίωση των μορφών διαχείρισης, έχω την πεποίθηση ότι, συνεισφέρουν στους μελλοντικούς σχεδιασμούς, προκειμένου να επωφεληθούν περισσότερα κοινωνικά σύνολα.

Αρχαιολόγοι με επιμέρους ειδικότητες, εξειδικευμένοι αρχιτέκτονες, μηχανικοί, τοπογράφοι, συντηρητές διαφόρων υλικών, έμπειροι εργατοτεχνίτες φροντίζουν για τη λειτουργία των χώρων και την

ομαλή πρόσβαση των επισκεπτών στα μνημεία, μετά την παράδοση των έργων στη δημόσια χρήση. Αποδεικνύεται, εκ των πραγμάτων, όπως η αύξηση της επισκεψιμότητας, ότι η ένταξη των μνημείων και των χώρων της Περιφερειακής Ενότητας Ιωαννίνων στην τοπική κοινωνία και ως τουριστικός προορισμός επισκεπτών από το εσωτερικό και το εξωτερικό της χώρας, αναβάθμισαν την ετοιμότητα της Υπηρεσίας μας ως προς την αντικεραυνική προστασία, την πυρασφάλεια, τους καθαρισμούς, τις αποψιλώσεις, τη φύλαξη σε συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση, την πυροσβεστική υπηρεσία, την αστυνομία και τους εθελοντές πολίτες.

Δύο διακριτά νέα δεδομένα, που προέκυψαν, ανάμεσα σε άλλα, από την πραγμάτωση των έργων του ΕΣΠΑ, συνδέονται αφενός με την ποιοτική αναβάθμιση της επάρκειας των στελεχών της Εφορείας και αφετέρου με τη διάχυση της τεχνογνωσίας, αναφορικά με τα συγκεκριμένα έργα:

α) Δοκιμάστηκαν επιτυχώς οι δυνάμεις των ομάδων επίβλεψης και εκτέλεσης του συλλογικού εγχειρήματος κάθε έργου και των σχετικών υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ). Η δοκιμασία των αντοχών του προσωπικού και κάθε μέλους των ομάδων αφορούσε σε ειδικές συνθήκες πίεσης: να ακολουθούνται με ακρίβεια οι εγκεκριμένες μελέτες, οι όροι των λεπτομερών διαδικασιών, η διαφάνεια της απορρόφησης κονδυλίων, η τήρηση των χρονικών περιορισμών, να ανταποκρίνονται στους ενδελεχείς ελέγχους, να αντιμετωπίζουν απρόβλεπτες δυσχέρειες, να συντάσσουν τροποποιήσεις, να διεκπεραιώνουν πολύπλοκους διαγωνισμούς και παράλληλα να λειτουργεί εύρυθμα η Υπηρεσία και οι τρέχουσες απαιτήσεις.

β) Συγκεντρώθηκαν σε ειδικό server τα αρχεία όλων των έργων ΕΣΠΑ, με σκοπό την εύκολη πρόσβαση σε αυτά των ενδιαφερομένων, σε οποιαδήποτε λεπτομέρεια κατά την εκτέλεση του έργου. Και το κυριότερο, να παρέχεται η ευχέρεια της παρακολούθησης της κατάστασης του έργου, ώστε να προγραμματίζονται εγκαίρως εργασίες επούλωσης «τραυμάτων» και διατήρησης του τελικού αποτελέσματος σε βάθος χρόνου.

Έργα ΕΣΠΑ ΕΦΑΙ

1. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων. Πολιτιστικές υποδομές στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων (AMI).

Το AMI, μετά την επανέκθεση του 2008, αύξησε κατακόρυφα την επισκεψιμότητά του. Συντελούν σε αυτό εκπαιδευτικές δραστηριότητες, περιοδικές εκθέσεις εντός των αιθουσών των μόνιμων θεματικών συλλογών, άλλες περιοδικές εκθέσεις με επίκαιρα ζητήματα, που άπτονται του παρόντος και του παρελθόντος, επετειακές δράσεις, υποστηρικτικές εκδόσεις. Το πρόγραμμα αυτό εμπλούτισε τις οπτικοακουστικές ξεναγήσεις στα εκθέματα με χρήση tablets (Κατσαδής, Κωνσταντίνου & Μπίτου 2018). Επίσης, μαζί με τις ψηφιακές εφαρμογές, αποκτήθηκαν μουσειοσκευές και εκδόθηκαν συνοδευτικά έντυπα αφηγήσεων για παιδιά και εκπαιδευτικούς. Εξάλλου, δημιουργήθηκε βιβλίο με το σύστημα Braille, για άτομα με προβλήματα όρασης.

2. Προστασία, αποκατάσταση, ανάδειξη του Αρχαίου Θεάτρου και των Μνημείων του Ιερού της Δωδώνης (εικ. 1; Σουέρεφ 2015α).

Το πρόγραμμα περατώθηκε ικανοποιώντας σε μεγάλο βαθμό δύο αιτήματα. Το πρώτο συνδέεται με την κοινωνική απαίτηση, να αξιοποιείται το θέατρο και ο αρχαιολογικός χώρος του πανελληνίου ιερού και μαντείου του Δία και της Διώνης, για παραστάσεις, συναυλίες, περιηγήσεις, εθελοντικές δράσεις. Το δεύτερο αίτημα σχετίζεται με την ευθραστότητα του τοπικού ασβεστολίθου, ο οποίος

Εικ. 1. Ο αρχαιολογικός χώρος της Δωδώνης από νοτιοανατολικά μετά τις εργασίες αποκατάστασης στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Ιωαννίνων.

θρυμματίζεται με τις ακραίες συνθήκες πάγου τον χειμώνα, πρόβλημα που απέτρεψε τη χρήση του θεάτρου για 17 χρόνια και προκάλεσε επιστημονικές έρευνες, πειραματισμούς και αλυσίδα μελετών για την αποκατάσταση των εδράνων και των άλλων τμημάτων του κοίλου του θεάτρου. Ανάλογα προβλήματα αντιμετωπίστηκαν, με σημειακές σωστικές παρεμβάσεις συντήρησης και σε άλλα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και στα βάθρα των ανδριάντων, στη δυτική στοά του ιερού. Στο πλαίσιο των προετοιμασιών των μελετών προς έγκριση, υπήρξαν ζυμώσεις και επινοήσεις, όπως η ψηφιακή επαλληλία φωτογραφιών του θεάτρου, πριν και μετά τις αναστηλώσεις του '60 και πρόσφατων, προκειμένου να εντοπισθούν λίθοι που είχαν παρασυρθεί από τη θέση τους, λίθοι που τοποθετήθηκαν εσφαλμένα και λίθοι που σώζονται στη θέση τους.

3. Προστασία, ανάδειξη Αρχαιολογικού Χώρου Καστρίτσας Ιωαννίνων (εικ. 2).

Η οχύρωση του λόφου της Καστρίτσας περικλείει 345 στρέμματα με τον μεγαλύτερο γνωστό αρχαίο οικισμό στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων. Βρίσκεται νοτιοανατολικά της λίμνης Παμβώτιδας, σε κόμβο αρχαίων και σύγχρονων χερσαίων δρόμων της ενδοχώρας της Ηπείρου. Η περιοχή, με το υπέροχο φυσικό περιβάλλον, περιλαμβάνει σπήλαιο της ανώτερης παλαιολιθικής εποχής (22000-9000 π.Χ.), σπήλαιο νεολιθικής εποχής (5500-3200 π.Χ.), ευρήματα της Εποχής του Χαλκού (1600-1100 π.Χ.) και κτερίσματα μυκηναϊκά και μυκηναϊζόντα σε κιβωτιόσχημους τάφους, ευρήματα της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου (1100-700 π.Χ.) και των αρχαϊκών, κλασικών, ελληνοιστικών και ρωμαϊκών χρόνων (Γιούνη, Καππά & Φάκλαρη 2015).

Η πολύπλευρη σημασία του λόφου της Καστρίτσας αναδείχθηκε με το συγχρηματοδοτούμενο έργο τόσο ως σημαντική αρχαιολογική θέση, όσο και ως νέος επισκέψιμος χώρος, με μονοπάτια περιπάτου και στάσεις ενημέρωσης. Η οχύρωση του 3ου αι. π.Χ., με τις πύλες και τους πύργους, αποσαφηνίστηκε στη μεγαλύτερη περίμετρό της, με περιορισμούς της άγριας βλάστησης και σημειακές ανασκαφικές διερευνήσεις. Εξάλλου, νέα αρχαιολογικά δεδομένα αποκαλύφθηκαν, όπως πολεοδομική συγκρότηση ελληνοιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, αλλά γενικά και στρατιωτικές εγκαταστάσεις των Οθωμανών της εποχής των βαλκανικών πολέμων.

Εικ. 2. Ο αρχαιολογικός χώρος Καστρίτσας μετά τις εργασίες προστασίας-ανάδειξης (γενική λήψη από νότια). Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Ιωαννίνων.

4. Προστασία, ανάδειξη Αρχαιολογικού Χώρου ακρόπολης Μεγάλου Γαρδικίου (εικ. 3).

Ο οχυρωμένος οικισμός στον λόφο Καστρί του Μεγάλου Γαρδικίου, στα βορειοδυτικά του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, σε συνάρτηση με αρχαίους και νέους δρόμους φανέρωσε οχυρωματικά έργα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων και αρχών του 20ού αιώνα, επιβεβαιώνοντας τη στρατηγική σημασία της θέσης (Πλιάκου 2015). Επίσης, τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που εντοπίστηκαν μαρτυρούν τις οικιστικές και οχυρωματικές επιλογές διαχρονικά στην κορυφή του λόφου. Μαζί με τα τείχη και τα οικοδομικά κατάλοιπα, τα οποία έγιναν προσιτά και απτά, χάρη στα μονοπάτια που διαμορφώθηκαν μέσω του προγράμματος, αναδείχθηκαν και νέα στοιχεία, αναφορικά με τη χρήση του βράχου της κορυφής. Συγκεντρώθηκαν, επιπλέον, με τη μέθοδο της επίπλευσης, απανθρακωμένα σιτηρά και όσπρια, σιτάρι γυμνό και δίκοκο, κριθάρι ντυμένο, ρόβη, ρεβίθι, λαθούρι και φακή. Οι αρχαιοβοτανολογικές παρατηρήσεις κέντρισαν το ενδιαφέρον και τα δεδομένα αυτά αποτυπώνονται στο ενημερωτικό έντυπο, ανοίγοντας διαλόγους για τη διατροφή.

Εικ. 3. Ο αρχαιολογικός χώρος Μεγάλου Γαρδικίου μετά τις εργασίες προστασίας ανάδειξης (τμήμα κορυφής). Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Ιωαννίνων.

Η «ακρόπολη του Γαρδικίου», όπως και η «ακρόπολη της Καστρίτσας» ήταν δυσπρόσιτοι προορισμοί και σχετικά άγνωστοι. Με το πέρας της υλοποίησης των προγραμμάτων, οι επισκέπτες βιώνουν την ομορφιά του πανοράματος και το τοπίο με τις ιστορικές και οικολογικές συνιστώσες. Ας σημειωθεί ότι σε αυτές τις θέσεις, του Γαρδικίου και της Καστρίτσας, φυτρώνουν σπάνια δείγματα του φυτικού βασιλείου, που γνώριζαν παλαιότερα μοναχικοί περιπατητές.

5. Αποκατάσταση εξωτερικών τειχών Κάστρου Ιωαννίνων (Β' φάση; εικ. 4).

Το Κάστρο των Ιωαννίνων συνιστά την ογκωδέστερη παρουσία στον ιστό του ιστορικού κέντρου (Σουρέφ 2015β). Τα εξωτερικά τείχη χρήζουν διαρκής περιποίησης, συντήρησης, αποψίλωσης, αφού συνοψίζουν την ορατή στρωματογραφία της ιστορίας της πόλης: θεμέλια του τέλους 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ., τμήματα ανωδομής βυζαντινών χρόνων και τελική ανέγερση και διευθέτηση των οθωμανικών χρόνων.

Η υλοποίηση του προγράμματος προσφέρει την ευκαιρία να περιδιαβούν, όσοι το επιθυμούν, τμήμα από τα εξωτερικά τείχη και από τον περίδρομο των τειχών να φτάσουν, ξεκινώντας

Εικ. 4. Ο Πύργος του Θωμά στο δυτικό σκέλος του Κάστρου των Ιωαννίνων μετά τις εργασίες αποκατάστασής του. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Ιωαννίνων.

από την κεντρική εξωτερική πύλη (του Αγίου Γεωργίου) μέχρι τη νοτιοανατολική εσωτερική ακρόπολη Ιτς Καλέ. Εκεί βρίσκεται το Φετιχιέ Τζαμί, το Βυζαντινό Μουσείο, το «Θησαυροφυλάκιο» και το Μουσείο Αργυροτεχνίας.

6. Αποκατάσταση Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου της Νήσου της λίμνης των Ιωαννίνων (Σουέρεφ 2015γ).

Στον Πρόδρομο αντιμετωπίστηκαν χρόνια προβλήματα στον οργανισμό του ναού, στη στέγη, τα δάπεδα, τις τοιχογραφίες και στατικής ισορροπίας, λόγω της εγγύτητας στη λίμνη. Ωστόσο, οι κίνδυνοι κατολισθήσεων παραμένουν, αφού ο ναός οικοδομήθηκε στο άνοιγμα βραχοσκεπής.

Η αποκατάσταση του ναού του ομώνυμου μοναστηριού, στο τέμπλο του οποίου σώζεται η εικόνα του Προδρόμου, έργο του Μάρκου Στρελίτσα Μπαθά (1498-1578), υπενθυμίζει τη μακραίωνη μοναστηριακή ιστορία του Νησιού, το οποίο είναι πολυσύχναστο, γιατί συνδέθηκε με τον θάνατο του Αλή Πασά.

Εικ. 5. Η Μόνη
Ντίλιου στο Νησί
των Ιωαννίνων
μετά τις εργασίες
αποκατάστασης
και συντήρησης.
(λεπτομέρεια)
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Ιωαννίνων.

7. Εργασίες αποκατάστασης και συντήρησης στις Μονές της Νήσου της λίμνης των Ιωαννίνων (εικ. 5; Σουρέφ 2015δ).

Οι αποκαταστάσεις της στέγης και του πλακόστρωτου και η συντήρηση των τοιχογραφιών στα καθολικά των μοναστηριών Φιλανθρωπηνών, Ντίλιου και Ελεούσας, σε συνδυασμό με την κατασκευή δικτύου ηλεκτροφωτισμού, προσφέρουν πλέον έναν «πολιτιστικό πνεύμονα», όπως χαρακτηρίστηκε, δίπλα στην πολυπολιτισμική πόλη των Ιωαννίνων, όπου διαβιούσαν μέχρι την απελευθέρωση του 1913, κοινότητες χριστιανών, εβραίων και μουσουλμάνων.

8. Αρχαιολογικό Πάρκο Μεταβυζαντινών Μνημείων Κληματιάς (εικ. 6; Παπαδοπούλου 2014α).

Το εκκλησιαστικό σύνολο της Κληματιάς περιλαμβάνει τους ναούς του Αγίου Δημητρίου, Κοίμησης Θεοτόκου, Ταξιαρχών, Αγίου Νικολάου και Μεταμόρφωσης Σωτήρος.

Η κώμη της Κληματιάς αναπτύχθηκε στα περίχωρα των Ιωαννίνων και φιλοξένησε τους Θηβαίους αγιογράφους Κατελάνο(;) και Κονταρή και μαστόρους της «Σχολής της Βορειοδυτικής Ελλάδας». Το «πάρκο» της Κληματιάς σηματοδοτεί την ανάγκη να γνωρίσουμε

Εικ. 6. Ο Άγιος Δημήτριος Κληματιάς μετά τις εργασίες συντήρησης και αποκατάστασής του. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Ιωαννίνων.

τα συμφραζόμενα των μεταβυζαντινών μνημείων της, που συνδέονταν με τους καλλιεργητές της αμπέλου και την παραγωγή και εμπορία του οίνου και του αποστάγματος, παράλληλα με τους πόρους από την κτηνοτροφία.

9. Αρχαιολογικό Πάρκο Βυζαντινού-Μεταβυζαντινού οικισμού Ουζντίνας (εικ. 7; Παπαδοπούλου 2014β).

Το έργο, στην απόμακρη θέση της Θεσπρωτίας, στα βραχώδη υψώματα πάνω από τον ρου του Καλαμά, είχε ως αντικείμενο τα πέτρινα σπίτια και τους ναούς που αφιέρωσαν οικογένειες στους Ταξιάρχες και την Κοίμηση της Θεοτόκου. Προέκυψαν προσωρινά σοβαρές δυσκολίες στην υλοποίηση, εξαιτίας των άγνων προκηρύξεων πρόσληψης επιπλέον συντηρητών. Γι' αυτό, υπήρξαν ορισμένοι αυτοσχεδιασμοί για να επιλυθούν τα προβλήματα. Το προσωπικό επέδειξε ευελιξία, ανοίγοντας συνεργασίες με τον Δήμο Παραμυθιάς, στον οποίο υπάγεται η Ουζντίνα. Με τον τρόπο αυτό βελτιώθηκε η πρόσβαση και η σπάνια αυτή θέση, που κράτησε τα ανθρωπολογικά και αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των μεσαιωνικών και μεταμεσαιωνικών χρόνων, γνωστοποιήθηκε και συνεχίζει να προκαλεί ευρύτερο ενδιαφέρον ως ιδιαίζουσα ιστορική και κοινωνική περιπτωσή της.

Εικ. 7. Άποψη από το αρχαιολογικό πάρκο βυζαντινού-μεταβυζαντινού οικισμού Ουζντίνας (Θεσπρωτία).
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Ιωαννίνων.

Κατακλείδα

1. Κάθε έργο ΕΣΠΑ που εκτελέστηκε από την ΕΦΑΙ αναδεικνύει στοιχεία, τα οποία ωριμάζουν την κρίση μας για περαιτέρω επιλογές σε επίπεδο συντήρησης, αποκατάστασης, ανάδειξης και διαχείρισης μνημείων και χώρων με κύριο στόχο την κοινωνικοποίησή τους. Το παράδειγμα της Δωδώνης είναι χαρακτηριστικό, όπως φαίνεται από την ένταξη νέας φάσης εργασιών στο νέο ΕΣΠΑ.

2. Καινοτόμες μέθοδοι παρέμβασης, με διεπιστημονική συνεργασία και ορθολογική υποστήριξη των ηλεκτρονικών μέσων, συνέβαλαν στην προστασία και κυρίως στην προβολή και τη λειτουργία λίγο ως πολύ άγνωστων χώρων, ορισμένες φορές σε υποβαθμισμένες περιοχές, αλλά εξαιρετικά σημαντικές ως προς το ανθρωπογενές και φυσικό περιβάλλον, όπως στις περιπτώσεις της Καστρίτσας, του Γαρδικίου, της Κληματιάς και της Ουζντίνας.

3. Η ευρεία χρήση και εξοικείωση των στελεχών της Εφορείας, με την πλέον σύγχρονη ψηφιακή τεχνολογία, τόσο στις διαδικασίες προετοιμασίας των μελετών όσο και των διοικητικών και λογιστικών υποχρεώσεων, συντέλεσαν, εντέλει, να εμπλουτίσουμε την εργαλειοθήκη της τεχνογνωσίας, με αποτέλεσμα να προωθείται στην πράξη και η ανάδειξη νέων αρχαιολογικών δεδομένων κατ' επέκταση η επιστημονική έρευνα. Για παράδειγμα, το έργο στη Δωδώνη

έφερε στην επιφάνεια την αρχαία τεχνολογία εξόρυξης λίθων και την προετοιμασία του βράχου για την κατασκευή του κοίλου του θεάτρου. Ακόμη το έργο αυτό βοήθησε στην ανάκτηση της εικόνας της δυτικής στοάς του ιερού, με τις μνημειακές κλίμακες της νότιας κύριας πύλης, στο όριο με τα κοσμικά κτήρια του πρυτανείου και του βουλευτηρίου.

Σήμερα, εκτός από τη συνέχιση των εργασιών σε άλλο τομέα του χώρου, η Εφορεία συνεργάζεται με το Τμήμα Αρχείων του ΥΠΠΟΑ, στο πρόγραμμα της «Ψηφιακής Σύγκλισης», διαθέτοντας και αξιοποιώντας πρακτικά τη γνώση που αποκτήθηκε στα ηλεκτρονικά μέσα, ώστε να πραγματοποιηθεί η ψηφιακή καταγραφή των μολύβδινων ενεπίγραφων ελασμάτων από τη Δωδώνη και οι φορητές εικόνες από την ευρύτερη περιοχή.

4. Τα έργα που ολοκληρώθηκαν είναι επισκέψιμα. Πέρα από τις μεμονωμένες ή ομαδικές επισκέψεις τουριστικού ενδιαφέροντος, η Εφορεία σχεδιάζει και διαχειρίζεται με σειρά εκδηλώσεων την προβολή των έργων συνδέοντάς τα με τη σημερινή πραγματικότητα. Για παράδειγμα, με αφορμή τις ετήσιες Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς (π.χ. με θέμα τα δύο επόμενα χρόνια «Βία και ανεκτικότητα» ή το τωρινό θέμα «Πόλ(ε)ις») πραγματοποιούνται στοχευμένες περιηγήσεις για όλες τις ηλικίες, στη Δωδώνη, την Καστρίτσα, το Γαρδίκι, τα τείχη του Κάστρου, τα μοναστήρια του Νησιού της λίμνης Παμβώτιδας, την Κληματιά. Σε όλες τις εκδηλώσεις συμμετέχουν ενεργά, με πρωτοβουλία της Εφορείας, τοπικοί φορείς. Οι περιηγήσεις αυτές συνοδεύονται από σχετικά ενημερωτικά έντυπα.

5. Οι «Νάιοι Δρόμοι», ετήσιο αθλητικό γεγονός πραγματοποιείται, με εκκίνηση στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου και τερματισμό εντός του αρχαίου σταδίου. Εξάλλου, η διάθεση λεωφορείων από την Περιφέρεια και τους Δήμους για τη μεταφορά επισκεπτών στην Καστρίτσα, το Γαρδίκι, την Κληματιά, επιβεβαιώνουν την ενεργοποίηση των τοπικών και πολιτιστικών οργανισμών, την κοινωνικοποίησή τους και την εξοικείωση των κατοίκων με αυτούς.

6. Τα αποτελέσματα έργων που συγχρηματοδοτήθηκαν αποτελούν ασφαλώς σημεία αναφοράς στη μελέτη της διαχείρισης της αρχαιολογικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, γιατί πρωτίστως έφεραν σε ανοικτές συνομιλίες άτομα και ομάδες της κοινωνίας με τους ειδικούς διαμεσολαβητές, το επιστημονικό προσωπικό και τους

άλλους συναδέλφους της Εφορείας, καθιστώντας τα έργα αυτά κοινό κτήμα, με προεκτάσεις σε συλλογισμούς, με αφορμή τα ιστορικά τοπία. Εξάλλου, πολλαπλασιάζονται οι προορισμοί πολιτιστικού ενδιαφέροντος και ωφελείται η αειφόρος ανάπτυξη της οικονομίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γιούνη, Π., Καππά, Χ., & Φάκλαρη, Υ., 2015. Καστρίτσα Ιωαννίνων. Συνοπτικός οδηγός του αρχαιολογικού χώρου. Ιωάννινα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων.

Κατσαδήμα, Ι., Κωνσταντίνου, Κ., & Μπίτου, Ι., 2018. Πολυμεσική ξενάγηση στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων. Στο Κ. Ι. Σουέρεφ, επιμ. Μουσειακοί χώροι στον εικοστό πρώτο αιώνα. Πρακτικές διάδρασης. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο. σ. 135-153.

Παπαδοπούλου, Β. Ν., επιμ. 2014α. Μεταβυζαντινά Μνημεία Κληματίας. Ιωάννινα: ΥΠΠΟΑ, 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Παπαδοπούλου, Β. Ν., επιμ. 2014β. Ουζντίνα. Ένας Μεσαιωνικός οικισμός της Θεσπρωτίας. Ιωάννινα: ΥΠΠΟΑ, 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Πλιάκου, Γ., επιμ. 2015. Ο οχυρωμένος οικισμός στον λόφο Καστρί του Μεγάλου Γαρδικίου. Ιωάννινα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων.

Σουέρεφ, Κ. Ι., επιμ. 2015α. Η αποκατάσταση του θεάτρου και της δυτικής στοάς του ιερού της Δωδώνης. Ιωάννινα: [χ.ε.].

Σουέρεφ, Κ. Ι., επιμ. 2015β. Το Κάστρο των Ιωαννίνων. Αποκατάσταση Εξωτερικών Τειχών Κάστρου Ιωαννίνων (β' φάση). Ιωάννινα: [χ.ε.].

Σουέρεφ, Κ. Ι., επιμ. 2015γ. Η Μονή του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου στο Νησί των Ιωαννίνων. Ιωάννινα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων.

Σουέρεφ, Κ. Ι., επιμ. 2015δ. Μονές Νήσου Ιωαννίνων. Σύντομη περιδιάβαση στον χώρο και στον χρόνο. Ιωάννινα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων.

Έργα προστασίας και ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων της Θεσπρωτίας στην κοιλάδα του Καλαμά. Μια αναξιοποίητη πολιτιστική διαδρομή

Projects for the protection and promotion of archeological sites of Thesprotia in the valley of Kalamas. An untapped cultural route

Ιωάννης Χουλιάρης

ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ, ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

ichouliaras@culture.gr

Περίληψη

Από την περασμένη δεκαετία έχει μπει σε τροχιά προβολής και ανάπτυξης η πολιτιστική κληρονομιά της Θεσπρωτίας μέσα από έργα τόσο του Κοινοτικού Πλαισίου όσο και του Εταιρικού Συμφώνου για το Πλαίσιο Ανάπτυξης (ΕΣΠΑ). Εξαιρετικής σπουδαιότητας κρίθηκαν τα έργα ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων και μνημείων που εντοπίζονται κυρίως στον κάτω ρου του Καλαμά, από το σημείο που εισέρχεται στη Θεσπρωτία μέχρι τις εκβολές του. Η διαχρονική κατοίκηση στην περιοχή είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ισχυρών κέντρων κατοίκησης τόσο στα προχριστιανικά όσο και στα μεταχριστιανικά χρόνια. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις περιπτώσεις των Γιτάνων, του Ραγίου, της Ντόλιανης και της Οσδίνας. Σε όλους αυτούς τους χώρους υπήρξαν τα τελευταία χρόνια σημαντικές παρεμβάσεις για την διάσωσή τους, την προστασία τους, την ανάδειξή τους και την προβολή τους.

Abstract

Since the last decade, the cultural heritage of Thesprotia has entered a trajectory of promotion and development through projects of both the Community Framework and the Corporate Development Framework Agreement (NSRF). The works of highlighting archeological sites and monuments that are located mainly in the lower reaches of Kalamas river, from the point where it enters Thesprotia to its estuary, were considered to be of exceptional importance. The diachronic habitation in the area resulted in the creation of strong habitation centers in both the pre-Christian and post-Christian years. Indicatively, we mention the cases of Gitana, Rayo, Doliani and Osdina. In recent years, there have been significant interventions in all these areas for their rescue, protection, highlighting and promotion.

Η Θεσπρωτία για πολλά χρόνια αποτελούσε απομακρυσμένη και σχεδόν ξεχασμένη περιοχή του ελληνικού χώρου, όσον αφορά στην προστασία και ανάδειξη του πολιτιστικού της αποθέματος. Αυτό άρχισε να αλλάζει από την τελευταία δεκαετία του περασμένου αιώνα, με τις πρώτες σοβαρές παρεμβάσεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μεμονωμένα μνημεία, οι οποίες εντάθηκαν κατά την τελευταία δεκαετία. Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση θα ήταν χρήσιμο να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στο νομοθετικό πλαίσιο που έχουν στα χέρια τους οι υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ) για να επιτελέσουν το έργο τους, του οποίου βασικός στόχος είναι η προστασία και διαχείριση του πολιτιστικού μας πλούτου. Γνωρίζουμε το περίφημο άρθρο 24 του Συντάγματος, που κατοχυρώνει μια από τις βασικές αρχές του κοινωνικού κράτους δικαίου, την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, αφήνοντας τον νομοθέτη να εξειδικεύσει τις επιμέρους παραμέτρους. Η εξειδίκευση αυτή περιλαμβάνει πρώτα τις κυρώσεις των διεθνών συνθηκών και συμβάσεων, μεταξύ των οποίων αξίζει να αναφέρουμε τα Αποτελέσματα της Διεθνούς Σύσκεψης της UNESCO στο Νέο Δελχί το 1955, τον Χάρτη της Βενετίας το 1964, την Διακήρυξη του Άμστερνταμ το 1975, την Σύμβαση της Γρανάδας του 1985 (Νόμος 2039/92 του ελληνικού κράτους), την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς του 1992 και πολλά άλλα. Φυσικά τα περισσότερα συνοψίζονται στον τελευταίο Αρχαιολογικό Νόμο, τον 3028 του 2002, που αντικατέστησε τον «αρχαίο» Νόμο 5351 του 1932.

Έχοντας λοιπόν στη φαρέτρα της η αρχαιολογική υπηρεσία μια αυστηρή, κατά πολλούς, νομοθεσία καλείται να διαχειριστεί τον τεράστιο πλούτο αυτής της χώρας, που δεν είναι άλλος από τα θαυμαστά κατάλοιπα της ιστορίας της ανά τους αιώνες, που, ειρήσθω εν παρόδω, αποτελεί θεμελιώδη λίθο της παγκόσμιας ιστορίας και του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Αν το κατανοήσουμε αυτό θα καταλάβουμε την ύψιστη σημασία αυτού του πλούτου και ότι χρειάζονται πολλά ακόμη για να δεχθεί τις ευεργεσίες της συνταγματικής αρχής.

Επιστρέφοντας, μετά από την παραπάνω γενική εισαγωγή, σε αυτή, την απομακρυσμένη μέχρι πρόσφατα, γωνιά του ελληνισμού, τη Θεσπρωτία, θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε τις προσπάθειες που έχουν γίνει την τελευταία δεκαετία για την υλοποίηση

του δεύτερου σκέλους του άρθρου 24 του Συντάγματός μας, που είναι η προστασία του πολιτιστικού μας περιβάλλοντος και κατ' επέκταση η ανάδειξη, προβολή, αξιοποίηση και εν γένει διαχείριση αυτού του περιβάλλοντος.

Στη διαχείριση αυτού του περιβάλλοντος πρέπει να έχουμε κατά νου πολλές φορές ποικίλους παράγοντες, τους οποίους θα αναφέρουμε πιο κάτω αναλύοντας τα προβλήματα αλλά και τις προοπτικές περαιτέρω ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων και των μεμονωμένων μνημείων της Θεσπρωτίας.

Πιστεύω ότι βασική αρχή για μια ολοκληρωμένη διαχείριση ενός συνόλου μνημείων είναι να ενταχθούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αναφοράς, είτε αυτό λέγεται γεωγραφική ενότητα είτε ιστορική (χάρτης). Ο συνδυασμός και των δύο είναι ιδανικός. Γεωγραφική ενότητα συνιστούν τόποι, που συνδέονται με ένα φυσικό ή ανθρωπογενές δίκτυο επικοινωνίας είτε αυτό είναι μια οριοθετημένη φυσικά περιοχή είτε μια κοινή θαλάσσια ή ποτάμια οδός είτε ένας κοινός εμπορικός δρόμος κλπ. Πολλές φορές αυτοί οι χώροι μοιράζονται και κοινή ιστορική μοίρα, κοινό ιστορικό παρελθόν συνιστώντας ταυτόχρονα γεωγραφικές και ιστορικές ενότητες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην περιοχή της Θεσπρωτίας είναι τα χωριά του Σουλίου (Καλογιάννη 2019). Στην παρούσα ανακοίνωση όμως επιλέξαμε να σταθούμε σε μια σημαντική ποτάμια οδό, η οποία ζωογονεί την θεσπρωτική γη, καθώς αποτελεί διαχρονικό τροφοδότη και συνδετήριο κρίκο ανθρώπων και οικισμών. Πρόκειται για τον ποταμό Καλαμά. Μόλις τα τελευταία χρόνια καθίσταται γνωστή η ιστορική σημασία αυτού του ποταμού -γιατί η περιβαλλοντική του αξία είναι αδιαμφισβήτητη- και η συμβολή του στην δημιουργία ενός δικτύου πόλεων και οικισμών στις όχθες του από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Κάντα-Κίτσου 2008: 15). Η εικόνα του ποταμού σήμερα βέβαια μας θλίβει, αλλά στην αρχαιότητα και μέχρι τα νεώτερα χρόνια αποτελούσε πηγή ζωής και ίσως τη μόνη οδό επικοινωνίας μεταξύ οικισμών, καθώς ήταν πλωτός σε μεγάλο μήκος από τις εκβολές του. Θα αρκестούμε στην συνοπτική παρουσίαση των έργων ανάδειξης που έγιναν ενδεικτικά σε τέσσερις αρχαιολογικούς χώρους της ποτάμιας οδού, χωρίς να συμπεριλάβουμε όλες τις γνωστές θέσεις της κοιλάδας του Καλαμά εντός της Θεσπρωτίας (Πρέκα 1992; Ρήγιнос 2000).

Εικ. 1. Ουζντίνα
Αεροφωτογραφία
του οικισμού και
των ναών μετά τις
εργασίες ανάδειξης.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Θεσπρωτίας.

Εισερχόμενος ο Καλαμάς στην Θεσπρωτία, μετά τη Βροσύνα, μπαίνει σε ένα απότομο και άγριο φαράγγι, που οι πλαγιές του και οι κορυφές των λόφων που το περιβάλλουν, προσέφεραν και την απαραίτητη προστασία στους κατοίκους. Στην κορυφή μιας τέτοιας πλαγιάς, στην αριστερή του όχθη, αναπτύχθηκε ο οικισμός της Ουζντίνας (Παπαδοπούλου 2014) (εικ. 1), με διαχρονική κατοίκηση από τα ελληνιστικά μέχρι τα νεώτερα χρόνια. Μέχρι πρόσφατα ο αρχαιολογικός χώρος ήταν καλυμμένος με πυκνή βλάστηση. Η ένταξη του έργου «Αρχαιολογικό Πάρκο Βυζαντινού-Μεταβυζαντινού οικισμού Ουζντίνας» στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Θεσσαλίας - Στερεάς Ελλάδας - Ηπείρου 2007-2013» του ΕΣΠΑ, με προϋπολογισμό 684.000 ευρώ, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη συστηματική έρευνα, ανάδειξη και προβολή του αρχαιολογικού χώρου (Παπαδοπούλου 2014: 114-123).

Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από την πρώην 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και στη συνέχεια από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων κατά τη διάρκεια των ετών 2010-2015. Έγιναν εκτεταμένοι καθαρισμοί, ώστε να διαφανεί το σύνολο του οικισμού, που καλυπτόταν από εξαιρετικά πυκνή βλάστηση και μεγάλο όγκο πεσμένων λίθων, προερχόμενο από τα χαλάσματα οικιών.

Εικ. 2. Φανοτή-
Ντόλιανη.
Αεροφωτογραφία
του αρχαιολογικού
χώρου πριν τις
εργασίες ανάδειξης.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Θεσπρωτίας.

Πραγματοποιήθηκαν αποχρωματώσεις για τη διάνοιξη μονοπατιού προς τον κεντρικό πυρήνα του οικισμού, εντοπίστηκαν τα αρχαία τείχη του και οι διάφορες επισκευαστικές φάσεις. Διενεργήθηκαν ανασκαφικές έρευνες, που αποκάλυψαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτηρίων, καθώς και λείψανα τριών ναών, εκτός από αυτούς που ήταν ήδη ορατοί. Αντικαταστάθηκε η στέγη, αρμολογήθηκαν οι τοιχοποιίες εξωτερικά, δημιουργήθηκε αποστραγγιστικό σύστημα απορροής των υδάτων και αποκαταστάθηκαν τα δάπεδα στους δυο σημαντικούς ναούς στο κέντρο του οικισμού, στον ναό των Ταξιαρχών και της Κοίμησης της Θεοτόκου. Στους ίδιους ναούς αντικαταστάθηκαν τα κουφώματα και τοποθετήθηκαν ελκυστήρες από ανοξείδωτο χάλυβα επάνω από τους υπάρχοντες ξύλινους. Η συντήρηση των τοιχογραφιών των δυο αυτών ναών συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στο να αναδειχθεί ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της τοπικής ζωγραφικής κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο. Όμοιες εργασίες έγιναν και στον ναό του Αγίου Αθανασίου, χαμηλά στον οικισμό. Η αποκατάσταση ενός χαρακτηριστικού τμήματος του οικισμού, που βρίσκεται νότια του ναού των Ταξιαρχών, συνέβαλε αισθητά στην ανάδειξη του χώρου, όπου φαίνεται ο πυκνός τρόπος δόμησης και ξεχωρίζουν οι διώροφες κατοικίες και τα στενά

Εικ. 3. Φανοτή-Ντόλιανη. Αεροφωτογραφία της ακρόπολης μετά τις εργασίες ανάδειξης. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Θεσπρωτίας.

λιθόστρωτα μονοπάτια επικοινωνίας (Παπαδοπούλου 2014: 32-37). Ο αρχαιολογικός χώρος παραδόθηκε στο κοινό τον Νοέμβριο του 2015.

Συνεχίζοντας τη διαδρομή μας προς τις εκβολές του ποταμού αντικρίζουμε ένα ακόμη σημαντικό πόλισμα των θεσπρωτικών φύλων, με συνεχή σχεδόν κατοίκηση μέχρι τα μεταβυζαντινά χρόνια. Την αρχαία Φανοτή, σήμερα γνωστή ως Ντόλιανη (Κάντα-Κίτσου & Λάμπρου 2008; Βασιλειάδης κ.ά. 2018) (εικ. 2, 3). Οι εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Ντόλιανης, πραγματοποιήθηκαν από τον Σεπτέμβριο του 2002 έως τον Δεκέμβριο του 2008 και υλοποιήθηκαν σε δύο φάσεις. Η α΄ φάση των εργασιών (2002–2007) αποτέλεσε ξεχωριστό υποέργο στα πλαίσια του ευρύτερου έργου «Ανάδειξη - Ανάπλαση αρχαιολογικών χώρων Ελέας και Ντόλιανης Θεσπρωτίας», ενώ οι εργασίες της β΄ φάσης (2006–2008) πραγματοποιήθηκαν ως αυτόνομο έργο με τον τίτλο «Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ντόλιανης Θεσπρωτίας –β΄ Φάση: Αποκατάσταση - ανάδειξη βόρειας κύριας πύλης και κτηρίου 11, στερεωτικές εργασίες σε τείχη και πύργο ακρόπολης, τοποθέτηση λυόμενης θεατρικής κατασκευής». Σκοπός των εργασιών ήταν ο αρχαιολογικός χώρος να αποκτήσει τις απαραίτητες υποδομές, προκειμένου να καταστεί προσβάσιμος στο κοινό, εξασφαλίζοντας, παράλληλα, την προστασία των αρχαιοτήτων

και του περιβάλλοντός τους. Για τις ανάγκες εκτέλεσης του έργου εκπονήθηκε αρχικά η προμελέτη με τίτλο «Προμελέτη διαμόρφωσης και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Φανοτής Θεσπρωτίας» και εν συνεχεία η μελέτη «Διαμόρφωση - Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Φανοτής (Ντόλιανης) Θεσπρωτίας» και οι δυο με τις απαραίτητες εγκρίσεις. Στο πλαίσιο του έργου πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες αποψιλώσεις και αποχωματώσεις, για τη διευκόλυνση της κατασκευής της διαδρομής περιήγησης, καθώς και την ανάδειξη των μνημείων κατά μήκος της πορείας της. Η διαδρομή περιήγησης πραγματοποιείται μέσα από μονοπάτια που κατασκευάστηκαν με χρήση του διάσπαρτου στον χώρο νεότερου οικοδομικού υλικού, ώστε να είναι όσο το δυνατόν εναρμονισμένα με το φυσικό και αρχαιολογικό περιβάλλον. Ο επισκέπτης καθοδηγείται μέσα από σωζόμενες αρχαίες πύλες, αρχαίους δρόμους και νεότερα μονοπάτια και, βοηθούμενος από ενημερωτικές πινακίδες καθώς και πινακίδες με τους τίτλους-ονομασίες των μνημείων, αποκτά σφαιρική εικόνα των διαδοχικών φάσεων του οικισμού απολαμβάνοντας, παράλληλα, από τις στάσεις θέασης πανοραμική θέα της ευρύτερης περιοχής, την οποία είχε υπό τον έλεγχό του ο αρχαίος οικισμός. Η απομάκρυνση του τεράστιου όγκου του νεότερου οικοδομικού υλικού από την κατάρρευση των κτηρίων της τελευταίας φάσης κατοίκησης της ακρόπολης ανέδειξε τα κτήρια, τους περιβόλους και τα μονοπάτια του μεταβυζαντινού πολιτισμού. Παράλληλα, έγινε μερική αποκατάσταση των τοίχων και άλλων αρχιτεκτονικών στοιχείων των κτηρίων με την επαναχρησιμοποίηση μέρους του καταπεσμένου υλικού, που οδήγησε στην αποσαφήνιση της μορφής τους. Εργασίες στερέωσης ή συμπλήρωσης πραγματοποιήθηκαν και σε ευπαθή τμήματα των μεταγενέστερων οχυρώσεων (Κάντα-Κίτσου & Λάμπρου 2008: 52-54).

Αμέσως μετά τη θύρα εισόδου του αρχαιολογικού χώρου κατασκευάστηκε κτήριο εξυπηρέτησης κοινού, όπου στεγάζεται έκθεση πληροφοριακού υλικού σχετικά με τον αρχαίο οικισμό και τις αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής. Είναι επίσης διαθέσιμο έντυπο ενημερωτικό υλικό, που υποβοηθά και κατευθύνει τον επισκέπτη κατά την περιήγησή του στον χώρο. Στο ίδιο κτήριο έχουν διαμορφωθεί χώροι υγιεινής για το προσωπικό της Υπηρεσίας και τους επισκέπτες συμπεριλαμβανομένων και των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Παράλληλα με τις αποψιλώσεις, πραγματοποιήθηκαν νέες φυτεύσεις σε επιλεγμένες περιοχές για τον καλλωπισμό του χώρου, σύμφωνα με την ειδική φυτοτεχνική μελέτη που εκπονήθηκε.

Στο πλαίσιο της β' φάσης των εργασιών ανάδειξης, έγιναν στον αρχαιολογικό χώρο συμπληρωματικές επεμβάσεις, η αναγκαιότητα των οποίων προέκυψε κατά την υλοποίηση των εργασιών που προηγήθηκαν. Αναστηλωτικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν στην κύρια πύλη της αρχαίας οχύρωσης. Οι εργασίες περιλάμβαναν τη μερική αποκατάσταση της ετοιμόρροπης βόρειας και δυτικής πλευράς του ανατολικού πύργου και την επανατοποθέτηση του τοξωτού υπέρθυρου του ανοίγματος της πύλης.

Εργασίες αποχωμάτωσης πραγματοποιήθηκαν για τον εντοπισμό και την αποκάλυψη της συνέχειας προς νότο του ανατολικού τμήματος του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου. Η κακή κατάσταση διατήρησης των τμημάτων της οχύρωσης που αποκαλύφθηκαν κατέστησε αναγκαία την πραγματοποίηση μικροστερεωτικών εργασιών σε μεγάλη έκταση.

Αρμολογήματα και μικροστερώσεις πραγματοποιήθηκαν, επίσης, στην τοιχοποιία του υστεροβυζαντινού πύργου της ακρόπολης του οικισμού, για την ενίσχυση των αποσαθρωμένων κονιαμάτων και τη σταθεροποίηση των λιθοδομών. Μερική αποκατάσταση έγινε και στις τοιχοποιίες ενός από τα μεγαλύτερα και πλέον κεντρικά κτήρια του μεταβυζαντινού οικισμού της ακρόπολης.

Οι επεμβάσεις ολοκληρώθηκαν με την εγκατάσταση δίπλα από το νεότερο αλώνι της ακρόπολης μίας μικρής θεατρικής κατασκευής, για την πραγματοποίηση πολιτιστικών και εκπαιδευτικών εκδηλώσεων.

Μετά από ροή λίγων χιλιομέτρων ο Καλαμάς συναντά, στην αριστερή του όχθη, μια σημαντική αρχαία πόλη, που είχε και προστατευμένο λιμάνι στις όχθες του, η πόλη αυτή δεν είναι άλλη από τα Γίτανα (Κάντα-Κίτσου & Λάμπρου 2008) (εικ. 4), την αρχαία πρωτεύουσα του Κοινού των Θεσπρωτών. Κατά τα έτη 1986-1997 έγιναν οι πρώτες συστηματικές αποψιλωτικές και ανασκαφικές εργασίες στον αρχαιολογικό χώρο από την Η' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Έπειτα από τον Οκτώβριο του 2003 έως τον Ιούνιο του 2009 πραγματοποιήθηκε η υλοποίηση με αυτεπιστασία, από την Η' Εφορεία Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων (ΕΠΚΑ) αρχικά και στη συνέχεια από τη ΛΒ' ΕΠΚΑ, του έργου «Ανάδειξη - Ανάπλαση αρχαιολογικού χώρου Γιτάνης

Εικ. 4. Γίτανα.
Αεροφωτογραφία
του αρχαιολογικού
χώρου το 2008.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Θεσπρωτίας.

Θεσπρωτίας» από το Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (ΠΕΠ) Ηπείρου του Γ΄ ΚΠΣ, συνολικής δαπάνης 1.346.547,41 ευρώ. Το έργο αφορούσε στην ανάδειξη της αγοράς και του δυτικού τμήματος του αρχαιολογικού χώρου, όπου βρίσκεται το σύνολο των μνημείων που ερευνήθηκαν την περίοδο 1986-1997. Μετά την ολοκλήρωση του έργου, τον Ιούνιο του 2009, το εν λόγω τμήμα του χώρου κατέστη επισκέψιμο (Κάντα-Κίτσου & Λάμπρου 2008).

Κατά την περίοδο του πρώτου ΕΣΠΑ πραγματοποιήθηκε, μεταξύ 30 Ιουλίου του 2010 και 31 Δεκεμβρίου του 2013, η υλοποίηση με αυτεπιστασία από τη ΛΒ΄ ΕΠΚΑ της πράξης «Ανάδειξη Κάτω Πόλης Γιτάνων Θεσπρωτίας», στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Θεσσαλίας - Στερεάς Ελλάδας - Ηπείρου 2007-2013» του ΕΣΠΑ με προϋπολογισμό 1.000.000 ευρώ. Η πράξη αποτελούσε συνέχεια του έργου που υλοποιήθηκε στον αρχαιολογικό χώρο από το Γ΄ ΚΠΣ, καθώς είχε σκοπό να αναδειχτεί και να καταστεί προσβάσιμο στο κοινό ακόμη μεγαλύτερο τμήμα του αρχαιολογικού χώρου, στο οποίο θα περιλαμβάνονταν το ανατολικό τμήμα του χώρου που καταλήγει στις όχθες του ποταμού Καλαμά.

Σήμερα και στο πλαίσιο του δεύτερου ΕΣΠΑ εκτελούνται εργασίες αποκατάστασης και ανάδειξης του αρχαίου θεάτρου των Γιτάνων. Το έργο «Βασικές υποδομές και εργασίες αποκατάστασης και ανάδειξης αρχαίου θεάτρου Γιτάνων Θεσπρωτίας (α΄ φάση)» είναι ενταγμένο στο ΕΠ Ήπειρος 2014-2020 με συνολικό προϋπολογισμό 1.200.000 ευρώ και αρχικό χρονοδιάγραμμα από 30.03.2015 ως 31.12.2018. Το φυσικό αντικείμενο της πράξης άρχισε να υλοποιείται τον Νοέμβριο του 2015 και περιλαμβάνει βελτίωση - επέκταση των βασικών υποδομών του αρχαιολογικού χώρου Γιτάνων (επέκταση δικτύων ηλεκτροδότησης, υδροδότησης, πυρασφάλειας, διαμόρφωση διαδρομής πρόσβασης από την κεντρική είσοδο έως το θέατρο και έως την κύρια πύλη της οχύρωσης), καθώς και εργασίες αποκατάστασης των τριών κεντρικών κερκίδων του θεάτρου (Χουλιάρας 2015). Ειδικότερα, για τις κεντρικές κερκίδες προβλέπεται η καθαίρεση των θραυσμένων εδράνων και η μετακίνησή τους σε εργοταξιακό οικίσκο, συγκόλληση των θραυσμένων τμημάτων, εργασίες συντήρησης με απομάκρυνση βιολογικών επικαθήσεων, σφραγίσεις και ενέματα και επανατοποθέτηση στην αρχική τους θέση, ύστερα από ενίσχυση και διαμόρφωση του υποβάθρου. Το φυσικό αντικείμενο του έργου προβλέπει ακόμη τη διερεύνηση του γεωλογικού υποβάθρου με γεωτρήσεις και ενίσχυση του εδάφους με τη μέθοδο των εδαφοηλώσεων. Το έργο αντιμετωπίζει ορισμένα προβλήματα, λόγω της ιδιαίτερα απομακρυσμένης θέσης του, κοντά στα ελληνοαλβανικά σύνορα.

Λίγο πριν τις εκβολές του ποταμού και στη νότια άκρη του μεγάλου δέλτα που σχηματίζει συναντούμε τον αρχαιολογικό χώρο του Πύργου Ραγίου (εικ. 5, 6), που περιλαμβάνει έναν πύργο της οθωμανικής περιόδου εντός εκτεταμένου αρχαίου οικισμού ελληνιστικής ως επί τον πλείστον εποχής (Δάκαρης 1972: 34-35, 104-108, 146-147; Κάντα-Κίτσου 2009: 17-22).

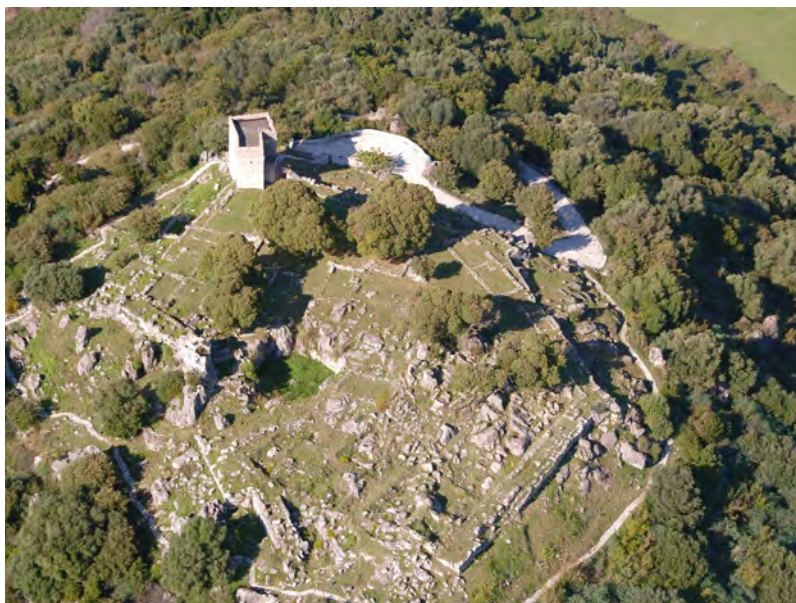
Το έργο της αποκατάστασης του πύργου της Οθωμανικής περιόδου εντάχθηκε στο πρόγραμμα INTERREG II του Β΄ ΚΠΣ και ολοκληρώθηκε εντός του 1999, ενώ εξασφαλίστηκε και η λειτουργικότητά του στο εσωτερικό για την υποδοχή επισκεπτών και τη φιλοξενία έκθεσης πληροφοριακού υλικού. Επιπλέον, το 2000 πραγματοποιήθηκαν εργασίες διαμόρφωσης στον περιβάλλοντα χώρο του Πύργου, προκειμένου ο αρχαιολογικός χώρος να αποκτήσει απαραίτητες υποδομές έτσι ώστε να καταστεί επισκέψιμος (Καραμάνου κ.ά. 2000).

Εικ. 5. Πύργος
Ραγίου.
Αεροφωτογραφία
του αρχαιολογικού
χώρου πριν τις
εργασίες ανάδειξης.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Θεσπρωτίας.

Η αποκατάσταση του πύργου της οθωμανικής περιόδου περιλάμβανε εργασίες στερέωσης των λιθοδομών των τοίχων και της οροφής του θολωτού δωματίου του προθαλάμου του κτηρίου με την διενέργεια αρμολογημάτων, συρραφών και σφραγισμάτων των ρωγμών με ενέσιμο κονίαμα καθώς και την ανακατασκευή των ξύλινων πατωμάτων και της στέγης. Στο υπόγειο του κτηρίου κατασκευάστηκαν χώροι υγιεινής. Μετά την ολοκλήρωση της αποκατάστασης το κτήριο διαμορφώθηκε εσωτερικά σε εκθεσιακό χώρο, όπου εκτίθεται πληροφοριακό και φωτογραφικό υλικό σχετικό με τον αρχαιολογικό χώρο, αλλά και γενικότερα με την ιστορία και τις αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής.

Στον περιβάλλοντα χώρο του πύργου πραγματοποιήθηκαν εργασίες διαμόρφωσης, όπως βελτίωση και ομαλοποίηση του δρόμου ανόδου προς τον τειχισμένο χώρο και επίστρωση με λίθινες πλάκες, τοποθέτηση φωτιστικών κατά μήκος του δρόμου, εγκατάσταση δικτύων ηλεκτροδότησης και ύδρευσης, κατασκευή περιμετρικά των τειχών μονοπατιού περιήγησης των επισκεπτών για τη θέαση του τείχους και φωτισμός των τειχών με προβολείς. Εντός του τείχους έγινε τακτοποίηση των καταπεσμένων υλικών από τα κτήρια από ξερολιθιά της οθωμανικής περιόδου, ορισμένα από τα

Εικ. 6. Πύργος Ραγίου.
Αεροφωτογραφία του αρχαιολογικού χώρου μετά τις εργασίες ανάδειξης.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Θεσπρωτίας.

οποία αποκαταστάθηκαν μερικώς, και παράλληλα δημιουργήθηκαν διαδρομές ώστε ο επισκέπτης να αντιλαμβάνεται όλο τον χώρο εσωτερικά των τειχών. Τοποθετήθηκαν επίσης δύο ενημερωτικές πινακίδες, ενώ ο χώρος στον οποίο επιτρέπεται η διέλευση των επισκεπτών οριοθετήθηκε.

Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών, τον Δεκέμβριο του 2000, ο Πύργος Ραγίου κατέστη ο πρώτος επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος της Θεσπρωτίας και ήδη από το 2001 φιλοξενεί και πολιτιστικές εκδηλώσεις (Ρήγιнос 2001-2004).

Ερχόμαστε τώρα να δούμε τα αποτελέσματα αυτών των έργων και την πραγματική λειτουργία των σημαντικών αυτών αρχαιολογικών χώρων σήμερα. Η περίφημη ποτάμια οδός του Καλαμά, που θα μπορούσε να αποτελέσει μια μοναδική πολιτιστική διαδρομή της Θεσπρωτίας, συνδέοντας αρχαιολογικούς χώρους, που αναδείχθηκαν με εκατομμύρια ευρώ, παραμένει κλειστή στους επισκέπτες, κάτι που οφείλεται σε πολλούς παράγοντες, τους οποίους θα εξηγήσουμε στη συνέχεια. Κάθε ένας από αυτούς τους χώρους θα μπορούσε να λειτουργήσει ξεχωριστά αλλά και όλοι μαζί σαν σύνολο. Κάθε ένας χώρος ξεχωριστά έχει τα δικά του προβλήματα

και όλοι μαζί πολλά κοινά. Η διαχείρισή τους λοιπόν δεν είναι τόσο απλή και το μόνο ουσιαστικό που κρατάμε είναι ότι αυτοί οι χώροι αναδείχθηκαν, προστατεύονται, συνεχίζουν να αναδεικνύονται, αλλά παραμένουν κλειστοί λόγω έλλειψης φυλακτικού προσωπικού, με εξαίρεση την τελευταία διετία τον αρχαιολογικό χώρο Γιτάνων.

Βασικά προβλήματα στην ουσιαστική ένταξη αυτών των χώρων στην καθημερινή ζωή των Θεσπρωτών αποτελούν φυσικοί και ανθρωπογενείς παράγοντες, χωρίς βέβαια να γνωρίζουμε αν η επίλυσή τους θα οδηγήσει και στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Στους φυσικούς παράγοντες θα συμπεριλάβουμε την δύσκολη πρόσβαση, τα καιρικά φαινόμενα (έντονες καταιγίδες, που δημιουργούν πλημμύρες, βάλτους και λιμνάζοντα ύδατα, ιδιαίτερα όσον αφορά την κοίτη του Καλαμά), την έντονη βλάστηση, που δεν είναι ποτέ εύκολο να ελεγχθεί, και, υπό προϋποθέσεις, την άγρια πανίδα, π.χ. τα κοπάδια των αγριόχοιρων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τα Γίτανα, που πλημμυρίζουν συχνά από τον Καλαμά ή η Ουζντίνα, που έχει πολύ δύσκολη πρόσβαση.

Σοβαρά είναι και τα ανθρωπογενή προβλήματα, όπως δραστηριότητες καλλιεργειών και ανεξέλεγκτης βόσκησης πέριξ και εντός των αρχαιολογικών χώρων, κλοπές, οικιστική επέκταση, δημιουργία φραγμάτων και άλλων παρεμβάσεων στο φυσικό περιβάλλον πέριξ των αρχαιολογικών χώρων, που τις περισσότερες φορές δεν λαμβάνουν υπόψη καθόλου αυτούς τους χώρους. Τέτοια προβλήματα αντιμετωπίζουν όλοι οι χώροι που αναφέραμε.

Αν λυθούν τα παραπάνω προβλήματα τίθεται το ερώτημα, θα υπάρξει η δέουσα επισκεψιμότητα που αξίζουν αυτά τα μνημεία; Η απάντηση είναι όχι, γιατί τότε υπεισέρχονται αστάθμητοι παράγοντες, κυρίως κοινωνικοί και οικονομικοί. Η κοινωνία είναι αυτή που θα αγκαλιάσει ή θα απαξιώσει ένα μνημείο ή έναν χώρο και δυστυχώς στην Ελλάδα, και ίσως περισσότερο στην Θεσπρωτία, η κοινωνία δεν διδάχθηκε να αγαπά και να σέβεται τον πολιτισμό μας, όχι θεωρητικά αλλά πρακτικά. Σε αυτό πρέπει και οφείλει το ΥΠΠΟΑ, δια των περιφερειακών του υπηρεσιών και σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, να αναλάβει ενεργό ρόλο. Πρέπει να διδαχθούν τα παιδιά όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων να αγαπούν τα μνημεία και τον πολιτισμό μας όχι μόνο σαν μαθήματα στην τάξη, αλλά και σαν βίωμα στην καθημερινή τους ζωή και ίσως πρέπει να ενταθούν οι εκπαιδευτικές δράσεις σε ποιότητα

και ποσότητα. Ξεκινώντας από τα παιδιά ίσως οι επόμενες γενιές καλύψουν το πολιτιστικό έλλειμμα στην κοινωνία.

Δεν είναι μόνο θέμα παιδείας όμως, γιατί συχνά στην ανάδειξη ενός μνημείου υπεισέρχονται και οικονομικοί παράγοντες, κυρίως ως αντισταθμιστικά οφέλη. Δυστυχώς ακόμη και το Υπουργείο μας κινείται στη λογική του αριθμού των επισκεπτών ενός μνημείου. Γνωρίζουμε ότι άλλη αντιμετώπιση έχουν κορυφαίοι πολιτιστικοί προορισμοί και άλλη περιφερειακά και απομακρυσμένα μνημεία, ακριβώς λόγω της μηδενικής πολλές φορές επισκεψιμότητάς τους. Έτσι όμως υποκύπτουμε σε μια λογική απαξίωσης και κατηγοριοποίησης των μνημείων μας σε σημαντικά και λιγότερο σημαντικά, πράγμα το οποίο είναι τραγικό λάθος. Παρόλα αυτά όμως πρέπει να εντάσσουμε όλους τους χώρους που αναδεικνύουμε στο οικονομικό γίγνεσθαι μιας περιοχής. Πρέπει να σκεφτούμε τρόπους να συνδέσουμε τα μνημεία με την καθημερινή ζωή, χωρίς εκπτώσεις στην προστασία τους. Οι εκδηλώσεις του καλοκαιριού σε πολλούς αρχαιολογικούς χώρους έχουν τεράστια τουριστικά αξία, αλλά πρέπει να δούμε και με ποιο τρόπο θα αφήσουν κάποια οφέλη και στην τοπική κοινωνία και όχι να αρκεστούμε στην τουριστική προβολή του χώρου και στην υστεροφημία των φορέων που τις διοργανώνουν. Πρέπει να βρούμε τρόπους σύνδεσης εκδηλώσεων και χώρων με τις επαγγελματικές δραστηριότητες που ασκούνται σε κάθε μια περιοχή ξεχωριστά και με το τουριστικό προϊόν κάθε τόπου, όποιο και αν είναι αυτό, γιατί βασική παράμετρος που καθορίζει την επισκεψιμότητα ή μη ενός μνημείου ή αρχαιολογικού χώρου είναι τις περισσότερες φορές οι τοπικές κοινωνίες, στον ίδιο, αν όχι και σε μεγαλύτερο βαθμό από την ίδια την προβολή του.

Κλείνοντας και για να μην είμαστε απαισιόδοχοι πρέπει να τονίσουμε ότι οι αρχαιολογικές υπηρεσίες καταβάλλουν κάθε προσπάθεια για το αυτονόητο, την προστασία αρχικά των μνημείων μας, και τις περισσότερες φορές το καταφέρνουν αποτελεσματικά και χωρίς τυμπανοκρουσίες. Η προστασία είναι το πρώτο βήμα διαχείρισης και πιστεύουμε ότι με την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας, αργά ή γρήγορα, θα έχουμε και τα υπόλοιπα αποτελέσματα που ποθούμε. Απλώς είναι αναγκαία προϋπόθεση οι κεντρικές υπηρεσίες του ΥΠΠΟΑ να καταστούν αρωγοί των περιφερειακών υπηρεσιών και όχι γραφειοκρατικό εμπόδιο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βασιλειάδης, Σ., Δρόσου, Δ., & Λάμπρου, Β., 2018. Η κοιλάδα του μέσου Καλαμά και ο οικισμός της Φανοτής-Ντόλιανης. Στο Το αρχαιολογικό έργο στη βορειοδυτική Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου, Πρακτικά (Ιωάννινα, 10-13 Δεκεμβρίου 2014), τ.1, Αθήνα, σ. 271-284.

Δάκαρης, Σ., 1972. Θεσπρωτία. Αρχαίες ελληνικές πόλεις 15. Αθήνα.

Καλογιάννη, Ε., 2019. Ο αρχαιολογικός χώρος του Σουλίου: μνημεία και οικίες. Στο Ι. Π. Χουλιάρης & Γ. Θ. Πλιάκου, επιμ. Θεσπρωτία Ι, Α΄ Διεθνές Αρχαιολογικό και Ιστορικό Συνέδριο για τη Θεσπρωτία, Πρακτικά (Ηγουμενίτσα, 8-11 Δεκεμβρίου 2016), τ. 2, Ιωάννινα, σ. 681-686.

Κάντα-Κίτσου, Α., 2008. Γίτανα Θεσπρωτίας, αρχαιολογικός οδηγός. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, ΛΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Κάντα-Κίτσου, Α., 2009. Δίκτυο αρχαιολογικών χώρων Θεσπρωτίας. Ηγουμενίτσα: Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, ΛΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Κάντα-Κίτσου, Α., & Λάμπρου, Β., 2008. Ντόλιανη Θεσπρωτίας, αρχαιολογικός οδηγός. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, ΛΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Καραμάνου, Α., Ρήγιнос, Γ. & Τσερεμεγκλή, Α., 2000. Διαμόρφωση αρχαιολογικών χώρων, Νομός Θεσπρωτίας, Δήμος Ηγουμενίτσας, Πύργος Ραγίου. Αρχαιολογικόν Δελτίον, (55), Χρονικά Β΄1, σ. 667-668.

Παπαδοπούλου, Β. Ν., επιμ. 2014. Ουζντίνα. Ένας Μεσαιωνικός οικισμός της Θεσπρωτίας. Ιωάννινα: ΥΠΠΟΑ, 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Πρέκα, Κ., 1992. Ο τύμβος του Παραποτάμου. Αρχαιολογικόν Δελτίον, (47-48), Μελέτες, σ. 165-212.

Ρήγιнос, Γ., 2000. Λόφος Μαστιλίτσας. Αρχαιολογικόν Δελτίον, (55), Χρονικά Β΄1, σ. 662.

Ρήγιнос, Γ., 2001-2004. Νομός Θεσπρωτίας, Δήμος Ηγουμενίτσας, Πύργος Ραγίου. Αρχαιολογικόν Δελτίον, (56-59), Χρονικά Β΄5, σ. 201-202.

Χουλιάρης, Ι., 2015. Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας. Αρχαιολογικόν Δελτίον, (70), Χρονικά Β΄1, σ. 826.

Έργα προστασίας και ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων: Το παράδειγμα της Περιφερειακής Ενότητας Πρέβεζας

Projects for the protection and enhancement of archeological sites: the example of the Regional Unit of Preveza

Ανθή Αγγέλη

ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΗ, ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

aaggeli@culture.gr

Περίληψη

Στην περιοχή της Περιφερειακής Ενότητας Πρέβεζας βρίσκονται σημαντικοί αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία, που προσελκύουν κάθε χρόνο χιλιάδες επισκέπτες. Την τελευταία δεκαετία, με χρηματοδότηση κατά κύριο λόγο από κοινοτικούς πόρους και συγκεκριμένα το ΕΣΠΑ (Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς) 2007-2013, υλοποιήθηκαν έργα ανάδειξης των χώρων, συνολικού προϋπολογισμού αρκετών εκατομμυρίων ευρώ. Έτσι, πραγματοποιήθηκαν εργασίες από την πρώην ΛΓ΄ ΕΠΚΑ και νυν Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας στον αρχαιολογικό χώρο του Νεκρομαντείου και της Εφύρας, στην Κασώπη και στο Ρωμαϊκό Υδραγωγείο της Νικόπολης, και από την Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης σε πολλά μνημεία του αρχαιολογικού χώρου της Νικόπολης. Στο κείμενο θα παρουσιαστούν οι μέθοδοι και τα εργαλεία που επιλέχθηκαν κάθε φορά για τη συντήρηση και αναστήλωση των μνημείων και οι επιλογές που έγιναν για την ολοκληρωμένη προστασία και την καλύτερη διαχείριση και λειτουργία των αρχαιολογικών χώρων. Ακόμη, θα συζητηθεί το θέμα της αύξησης της επισκεψιμότητας των χώρων μετά το πέρας των εργασιών ανάδειξης και της σύνδεσής τους με την τοπική κοινωνία, αλλά θα τεθούν και προβληματισμοί σχετικά με το θέμα της συντήρησης των έργων που έχουν γίνει, ειδικότερα υπό το πρίσμα των περιορισμένων πόρων που διατίθενται από τον κρατικό προϋπολογισμό στους χρόνους της οικονομικής κρίσης.

Abstract

In the area of the Preveza Regional Unit, there are important archeological sites and monuments, which attract thousands of visitors every year. In the last decade, with funding mainly from Community funds and specifically the NSRF 2007-2013, several projects were implemented to protect and enhance the sites, with a total budget of several million euros. Works were actualized by the former 33rd Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities, presently the Preveza Ephorate of Antiquities, in the archeological site of the Nekromanteio and Efyra, Kassopi and the Roman Aqueduct of Nicopolis and by the Nicopolis Scientific Committee in several monuments of the Nicopolis archaeological site. The text will present the methods and tools selected each time accordingly for the maintenance and restoration of a monument and also the choices that were made for the complete

protection and better management and operation of the archaeological sites. Furthermore, a discussion will be started on the issue of increasing the number of visitors to the site after completion of the enhancement works and their connection with the local community, as well as on the concerns about the maintenance of these works, especially in light of the limited resources from the state budget in times of the economic crisis.

Κατά την προηγούμενη προγραμματική περίοδο, το ΕΣΠΑ 2007-2013, στην Περιφερειακή Ενότητα Πρέβεζας υλοποιήθηκαν έργα προστασίας και ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων, τόσο από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας (ΛΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων έως τον Οκτώβριο του 2014), όσο και από την Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης, του Ταμείου Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων. Από την Εφορεία Αρχαιοτήτων υλοποιήθηκαν τέσσερα έργα στους αρχαιολογικούς χώρους του Νεκρομαντείου και της Εφύρας, της Κασσώπης και στο Ρωμαϊκό Υδραγωγείο της Νικόπολης.

Η Πράξη «Ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων Νεκρομαντείου και Εφύρας» με προϋπολογισμό 2.400.000,00 ευρώ εντάχθηκε τον Δεκέμβριο του 2010 στο Ε.Π. «Ανταγωνιστικότητα-Επιχειρηματικότητα 2007-2013» με βάση τη σχετική μελέτη ωρίμανσης που συντάχθηκε το 2009 από τη ΛΓ΄ ΕΠΚΑ. Οι εργασίες ανάδειξης στους αρχαιολογικούς χώρους Νεκρομαντείου και Εφύρας ξεκίνησαν τον Απρίλιο του 2001 και ολοκληρώθηκαν στα τέλη του 2015 (εικ. 1). Ο αρχαιολογικός χώρος του Νεκρομαντείου βρίσκεται στην πεδιάδα του κάτω ρου του Αχέροντα, σε χαμηλό βραχώδη λόφο πάνω από το σημερινό χωριό Μεσσοπόταμος του Νομού Πρέβεζας. Ο χώρος περιλαμβάνει ένα εντυπωσιακό κτηριακό συγκρότημα των ελληνοιστικών χρόνων, που περικλείεται από ορθογώνιο περίβολο και έχει ως πυρήνα μία τετράγωνη πυργόσχημη κατασκευή, η οποία περιβάλλεται από διαδρόμους και τετράγωνους χώρους (Αγγέλη 2015). Πάνω στο κεντρικό τμήμα του ερειπωμένου ελληνοιστικού συγκροτήματος ιδρύθηκε κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους η Μονή Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου Λυκούρεσης, από τον οποίο διατηρείται σήμερα το καθολικό, ενώ τον 19ο αι. κατασκευάστηκε σε μικρή απόσταση από τον ναό μεμονωμένη οχυρή κατοικία (κούλια). Η θέση ερευνήθηκε από τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, ο οποίος με βάση τις αρχαίες πηγές και τα ανασκαφικά ευρήματα ταύτισε το ελληνοιστικό συγκρότημα με το Νεκρομαντείο ή Νεκρομαντείο του Αχέροντα (Δάκαρης 2000). Παρά τις αντίθετες απόψεις που έχουν διατυπωθεί για τη χρήση του συγκροτήματος (Baatz 1982) και τη σχετική συζήτηση που έχει προκληθεί (Γραβάνη & Κατσικούδης 2019), είναι γεγονός η σύνδεση, στη συνείδηση του κοινού, του αρχαιολογικού χώρου με το αρχαίο Νεκρομαντείο. Κατά τα έτη 1978-1979 πραγματοποιήθηκαν εργασίες διαμόρφωσης του χώρου, ο οποίος έκτοτε λειτουργεί ως οργανωμένος και είναι επισκέψιμος. Μάλιστα, λόγω της σύνδεσής του με τους

Εικ. 1. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου (μπροστά) και Εφύρας (στο βάθος). Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Πρέβεζας.

αρχαίους μύθους, έχει αποκτήσει μεγάλη φήμη και είναι ιδιαίτερα προσφιλής στο κοινό. Σε μικρή απόσταση από τον αρχαιολογικό χώρο του Νεκρομαντείου, πάνω στον λόφο Ξυλόκαστρο, βρίσκεται η μυκηναϊκή ακρόπολη της Εφύρας (Μερκούρη 2015). Στον λόφο σώζονται τα κατάλοιπα δύο ομόκεντρων οχυρωματικών περιβόλων και τρεις ταφικοί τύμβοι, που χρονολογούνται στην Υστεροελλαδική Εποχή, και ενός τρίτου εσωτερικού περιβόλου, των ελληνοιστικών χρόνων. Ο χώρος έχει ταυτιστεί από τον πρώτο ανασκαφέα του, τον Σ. Δάκαρη, με την ομηρική «Εφύρη».

Ο επισκέψιμος χώρος του Νεκρομαντείου διέθετε τις υποτυπώδεις υποδομές, οι οποίες όμως δεν διασφάλιζαν την ασφάλη και άνετη περιήγηση των επισκεπτών με ιδιαιτερότητες (ηλικιωμένοι, παιδιά, άτομα με κινητικές δυσκολίες κλπ.). Επιπλέον, τμήματά του παρέμεναν στην αφάνεια, καθώς δεν είχαν πραγματοποιηθεί σε αυτά εργασίες προστασίας και ανάδειξης. Από την άλλη πλευρά, η Εφύρα ήταν ένας άγνωστος στο ευρύ κοινό και δύσβατος χώρος, καλυμμένος στο μεγαλύτερο μέρος του από πυκνή βλάστηση, με αποτέλεσμα να καταστρέφεται από ανθρωπογενείς δραστηριότητες και φυσικά αίτια. Ο εκσυγχρονισμός του Νεκρομαντείου, ώστε να παρέχει στους επισκέπτες του τη δυνατότητα να περιηγηθούν με

άνεση και ασφάλεια, αλλά και η προστασία και προβολή της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας της Εφύρας, αποτέλεσαν τους βασικούς στόχους του έργου ανάδειξης των δύο χώρων (Δρόσου 2015).

Ο περιορισμός της βλάστησης που κάλυπτε το λόφο της Εφύρας αποτέλεσε εξ αρχής βασικό άξονα των εργασιών πεδίου. Με τη συστηματική αποψίλωση του προς ανάδειξη τμήματος του λόφου και την μικρής έκτασης αποχωμάτωση - αρχαιολογικό καθαρισμό σε επιλεγμένες περιοχές, εμφανίστηκε η πληρέστερη εικόνα των οχυρώσεων και των άλλων ορατών αρχιτεκτονικών καταλοίπων και παράλληλα διευκολύνθηκε η τελική χάραξη και κατασκευή των μονοπατιών περιήγησης των επισκεπτών. Ο αρχαιολογικός χώρος οριοθετήθηκε με περίφραξη και τοποθετήθηκε μεταλλική θύρα εισόδου. Στην είσοδο της Εφύρας τοποθετήθηκε μικρό ξύλινο φυλάκιο, που λειτουργεί ως χώρος ελέγχου εισιτηρίων και διάθεσης ενημερωτικών εντύπων. Πλαισιώνεται από την πρώτη στάση επισκεπτών με καθιστικά και ενημερωτικές πινακίδες, ενώ παράλληλα αποτελεί το σημείο εκκίνησης της διαδρομής περιήγησης των επισκεπτών στον χώρο, μια σαφώς οριοθετημένη βατή πορεία, με ήπιες διαμορφώσεις αναβαθμών και επιλεγμένα σημεία στάσης και θέασης, που παρέχουν τη δυνατότητα στον επισκέπτη για επιπλέον πληροφόρηση αλλά και ανάπαυλα.

Κοντά στην είσοδο του Νεκρομαντείου διαμορφώθηκε κοινός χώρος στάθμευσης, με διαπλάτυνση και επίστρωσή του με θραυστό υλικό λατομείου, οριοθέτηση με φυτεύσεις και διαγράμμιση των θέσεων με κυβόλιθους, από τον οποίο ξεκινά η πλακόστρωτη διαδρομή σύνδεσης των δύο χώρων. Η παλαιά φθαρμένη περίφραξη του Νεκρομαντείου αντικαταστάθηκε, ενώ βελτιώθηκαν και επεκτάθηκαν τα δίκτυα ύδρευσης – άρδευσης και ηλεκτροδότησης και τοποθετήθηκε σύστημα αντιπυρικής προστασίας στον πολυσύχναστο χώρο.

Ο περιβάλλον χώρος του υφιστάμενου φυλακίου διαμορφώθηκε, έτσι ώστε να καλύπτει τις ανάγκες των μεγάλων οργανωμένων ομάδων τουριστών και μαθητών (εικ. 2). Κατασκευάστηκαν τρία διαφορετικά επίπεδα με καθιστικά, ενημερωτικές πινακίδες και κατάλληλες φυτεύσεις. Ιδιαίτερη μέριμνα λήφθηκε κατά τις εργασίες ανάδειξης για την προσβασιμότητα του χώρου από άτομα με ειδικές ανάγκες. Έτσι, ο περιβάλλον χώρος του φυλακίου προσαρμόστηκε κατάλληλα για την κίνηση αμαξιδίων ΑμεΑ, ενώ τοποθετήθηκε

Εικ. 2.
Αρχαιολογικός
χώρος
Νεκρομαντείου.
Διαμόρφωση
περιβάλλοντος
χώρου φυλακίου.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

πινακίδα σε γραφή Braille για τα άτομα με προβλήματα όρασης. Παράλληλα τροποποιήθηκαν οι χώροι υγιεινής του υφισταμένου φυλακίου, ώστε να είναι κατάλληλοι και για ΑμεΑ. Προκειμένου να γίνει εφικτή η είσοδος των αμαξιδίων στον κυρίως αρχαιολογικό χώρο τοποθετήθηκε κατάλληλη ράμπα, ώστε τα αμαξίδια να περνούν από την πύλη του περιβόλου και να εισέρχονται στην αυλή του συγκροτήματος.

Η τελική επιφάνεια της κύριας διαδρομής των επισκεπτών επιστρώθηκε με θραυστό υλικό που ταιριάζει χρωματικά με το οικοδομικό υλικό του χώρου και δημιουργεί μια ενιαία επιφάνεια, ομαλοποιώντας αισθητικά τη διαδρομή αλλά και παρέχοντας καλύτερη αποστράγγιση του χώρου. Σε επιλεγμένα σημεία τοποθετήθηκε χαμηλή περισχοίνιση, ώστε να προστατεύσει την κίνηση ή να αποκλείσει την είσοδο των επισκεπτών. Αντίστοιχα, ο επιμελημένος καθαρισμός του άλσους της χαλέπιας πεύκης που περιβάλλει τον αρχαιολογικό χώρο βοήθησε στη χάραξη μιας φυσιολατρικής δευτερεύουσας περιμετρικής διαδρομής επισκεπτών, που ταυτόχρονα προσέφερε πυροπροστασία στο ίδιο το άλσος, αλλά και τον αρχαιολογικό χώρο εν γένει.

Εικ. 3.
Αρχαιολογικός
χώρος
Νεκρομαντείου.
Τα στέγαστρα των
πίθων. Πηγή: Αρχείο
ΕΦΑ Πρέβεζας.

Η προστασία και η αποκατάσταση των μνημείων του χώρου υπήρξε βασική προτεραιότητα του έργου. Αρμολογήματα και μικροστερεώσεις των λιθοδομών πραγματοποιήθηκαν σε επιλεγμένα τμήματα, ώστε να αποκατασταθούν φθορές. Στις αίθουσες του κεντρικού κτιρίου, όπου βρίσκονταν *in situ* κεραμικοί πίθοι, μυλόλιθοι και μαρμάρινη λεκάνη εκτεθειμένα στις καιρικές συνθήκες, τοποθετήθηκαν μεταλλικά στέγαστρα προστασίας (εικ. 3). Κατά τον σχεδιασμό και τη μελέτη κατασκευής των δύο στεγάστρων λήφθηκε υπόψη η εναρμόνισή τους με τον αρχαιολογικό χώρο και η αναστρεψιμότητα της κατασκευής τους, ώστε η παρέμβαση στον χώρο να είναι όσο το δυνατόν πιο διακριτική, τόσο κατασκευαστικά όσο και αισθητικά. Ο σκελετός των στεγάστρων κατασκευάστηκε από γαλβανισμένο σίδηρο και επικαλύφθηκαν με πολυκαρβονικά φύλλα που διαμορφώνουν μονόρριχτη στέγη.

Ξεχωριστό τμήμα του έργου αποτέλεσε η αποκατάσταση και νέα χρήση της μεταβυζαντινής οχυρής κατοικίας (κούλιας) (Ιωακειμίδου & Κουτσοτόλη 2015). Η πρόταση αποκατάστασης βασίστηκε στον εντοπισμό και τη μελέτη αντίστοιχων κτηρίων στην ευρύτερη περιοχή καθώς και στη βιβλιογραφική έρευνα (εικ. 4). Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν σύμφωνα με τη βασική

Εικ. 4.
Αρχαιολογικός
χώρος
Νεχρομαντείου. Η
κούλια μετά την
αποκατάσταση.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

αρχή της αποκατάστασης που ακολουθήθηκε για το σύνολο του κτηρίου, η οποία περιελάμβανε τη διατήρηση, όσο το δυνατόν περισσότερων υγιών στοιχείων της αρχικής κατασκευής του, ώστε να γίνει αντιληπτή η αρχική του μορφή. Στο εσωτερικό της κούλιας διαμορφώθηκε, σύμφωνα με τη μουσειολογική – μουσειογραφική μελέτη που εκπονήθηκε από το επί συμβάσει προσωπικό του έργου, εκθεσιακός χώρος διαρθρωμένος σε δύο διακριτές ενότητες, στον όροφο και το ισόγειο (Κωνσταντάκη & Μπουζάκη 2015). Στον όροφο παρουσιάζεται η οχυρή κατοικία ενταγμένη στο ευρύτερο χωρικό και ιστορικό πλαίσιο (εικ. 5). Για τη μετάδοση των επιμέρους πληροφοριών επιλέχθηκαν απλά ερμηνευτικά μέσα, κυρίως εποπτικό υλικό, όπως χάρτες, γκραβούρες, παλιές φωτογραφίες και σχέδια, πλαισιωμένα από σύντομα και περιεκτικά επεξηγηματικά κείμενα. Το ισόγειο διαμορφώθηκε κατάλληλα, ώστε να λειτουργήσει ως κέντρο πληροφόρησης των επισκεπτών και εναλλακτικά ως χώρος διεξαγωγής εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Για τη μετάδοση των επιμέρους πληροφοριών χρησιμοποιήθηκε εποπτικό υλικό, όπως παλιές φωτογραφίες, χάρτες, αποκόμματα εφημερίδων και σχέδια. Σε οθόνη τηλεόρασης υψηλής ευκρίνειας προβάλλονται βίντεο μικρής διάρκειας, ώστε να δοθούν στον επισκέπτη επιπλέον

Εικ. 5.
Αρχαιολογικός
χώρος
Νεκρομαντείου.
Εκθεσιακός χώρος
στον όροφο της
κούλιας. Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

πληροφορίες για τον αρχαιολογικό χώρο του Νεκρομαντείου, ενώ με κατάλληλη εφαρμογή σε ψηφιακή οθόνη αφής (touch screen) δίνονται πληροφορίες για τις αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής.

Βασική αρχή της μουσειογραφικής πρότασης ήταν η ανάδειξη ως εκθέματος του ίδιου του κτιρίου της κούλιας. Στο σύνολό της η έκθεση δεν περιλαμβάνει εκθέματα και τα ερμηνευτικά μέσα της τοποθετήθηκαν σε κατασκευές από υλικά διαφανή και ανάλαφρα, ώστε να μένει ανεμπόδιστη η συνολική εποπτεία κάθε ορόφου. Τα υλικά των κατασκευών επιλέχτηκαν έτσι, ώστε να ταιριάζουν μορφολογικά με τα υλικά της κούλιας, και ταυτόχρονα να καθιστούν ξεκάθαρο ότι αποτελούν μια σύγχρονη κατασκευή για να μην προκαλούν σύγχυση στον επισκέπτη. Όλες οι κατασκευές έγιναν με απευθείας εκτύπωση του εποπτικού υλικού σε πλεξιγκλάς και οξειδωμένες λαμαρίνες, οι οποίες προσομοιάζουν χρωματικά στον χαλκό-υλικό κυρίαρχο στα αντικείμενα της καθημερινής ζωής της εποχής της κούλιας- ενώ η στερέωσή τους έγινε σε αποκατεστημένα στοιχεία του κτιρίου και όχι σε μορφολογικά στοιχεία της περιόδου χρήσης του.

Τέλος, στις εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου του Νεκρομαντείου περιλαμβάνεται η κατασκευή νέου δικτύου φωτισμού στον υπαίθριο χώρο ενημέρωσης των επισκεπτών μπροστά από το φυλάκιο-εκδοτήριο εισιτηρίων, στην υπόγεια κρύπτη και στην οθωμανική οχυρή κατοικία.

Από τον Σεπτέμβριο του 2010 έως τον Δεκέμβριο του 2015 υλοποιήθηκε το έργο «Βελτίωση δρόμου πρόσβασης και επέκταση δικτύου διαδρομών επισκεπτών του αρχαιολογικού χώρου Κασσώπης», ενταγμένο στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Θεσσαλία - Στερεά Ελλάδα - Ήπειρος 2007-2013» με προϋπολογισμό 600.000,00 ευρώ. Η αρχαία Κασσώπη είναι κτισμένη σε μικρό οροπέδιο στις πλαγιές του Ζαλόγγου, σε θέση φυσικά οχυρή και στρατηγική, και αποτέλεσε το διοικητικό, πολιτικό, θρησκευτικό και οικονομικό κέντρο του φύλου των Κασσωπαίων (εικ. 6). Η συστηματική ανασκαφική έρευνα τις δεκαετίες του 1950 και του 1970 αποκάλυψε την Αγορά, το Καταγώγιο και αρκετές ιδιωτικές κατοικίες, δίνοντας σαφή εικόνα για την οργάνωση της αρχαίας πόλης (Hoerfner & Schwandner 1994: 114-179). Η Κασσώπη αποτέλεσε εδώ και δεκαετίες επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο, και μάλιστα έναν από τους πιο γνωστούς στην Ήπειρο, όμως αρχικά διέθετε στοιχειώδεις υποδομές. Οι πρώτες εργασίες ανάδειξης του χώρου με τη διαμόρφωση διαδρομών επισκεπτών, υδροδότηση και ηλεκτροδότηση του χώρου, καθώς και κατασκευή φυλακίου έγιναν κατά τα έτη 2000-2006 από την τότε αρμόδια για την περιοχή ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο πλαίσιο του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Στο πλαίσιο του πρόσφατου έργου, κατ' αρχήν πραγματοποιήθηκαν εργασίες βελτίωσης του χαλικόστρωτου δρόμου, που οδηγεί από την ασφαλτοστρωμένη επαρχιακή οδό στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Ακολούθησε ανασκαφική έρευνα για την αποκάλυψη επιλεγμένων αρχαίων οδών, ανατάξεις λιθοδομών και τακτοποίηση καταπεσμένου δομικού υλικού. Τέλος, δημιουργήθηκε νέα διαδρομή περιήγησης, η οποία ακολουθεί τη βόρεια κύρια οδό της αρχαίας πόλης, με σημεία ανάπαυσης και τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων, που προσφέρει στον επισκέπτη πληρέστερη εικόνα του αρχαιολογικού χώρου και τον βοηθά να κατανοήσει πλήρως την πολεοδομική οργάνωση της αρχαίας πόλης (Αγγέλη 2015β).

Εικ. 6. Ο
αρχαιολογικός
χώρος της
Κασσώπης μετά τις
εργασίες ανάδειξης.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

Η νέα διαδρομή απολήγει στους αρχαίους δρόμους που οδηγούν στο θέατρο της Κασσώπης, όπου υλοποιήθηκε από τον Αύγουστο του 2011 έως τον Μάιο του 2015 το έργο «Ανάδειξη συνοικίας Θεάτρου αρχαίας Κασσώπης», προϋπολογισμού 300.000,00 ευρώ (εικ. 7). Πραγματοποιήθηκε συστηματικός καθαρισμός του θεάτρου και της ευρύτερης περιοχής του, αποκάλυψη και ανάδειξη των αρχαίων δρόμων που οδηγούν στο μνημείο, απομάκρυνση μεγάλου καταπεσμένου βράχου από το άνω μέρος του κοίλου και δημιουργήθηκαν σημεία στάσης και θέασης με την τοποθέτηση καθιστικών και ενημερωτικών πινακίδων. Οι εργασίες αυτές αποτέλεσαν τον προπομπό του έργου «Αποκατάσταση - Ανάδειξη αρχαίου Θεάτρου Κασσώπης (Α΄ Φάση)», που υλοποιείται από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας από το 2017, ενταγμένο στο ΕΣΠΑ 2014-2020.

Σε αντίθεση με τους προαναφερόμενους αρχαιολογικούς χώρους του Νεκρομαντείου και της Κασσώπης, το ρωμαϊκό υδραγωγείο της Νικόπολης, παρά τη σημασία του, δεν αποτέλεσε ποτέ οργανωμένο επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο. Πρόκειται για ένα από τα μεγαλύτερα έργα κοινής ωφελείας των Ρωμαίων στη βορειοδυτική Ελλάδα, το οποίο κατασκευάστηκε για τη μεταφορά νερού από τις πηγές

Εικ. 7.
Αρχαιολογικός
χώρος Κασσώπης.
Το Θέατρο. Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

του Αγίου Γεωργίου σε απόσταση πενήντα περίπου χιλιομέτρων, για την υδροδότηση της Νικόπολης, που ίδρυσε ο Οκταβιανός Αύγουστος σε ανάμνηση της νίκης του στη ναυμαχία του Ακτίου (Αγγέλη 2015γ). Το 2009 εκπονήθηκε από τη ΛΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων προκαταρκτική μελέτη, η οποία καθόρισε το σκοπό και τους στόχους του έργου της ανάδειξης του μνημείου. Με βάση συγκεκριμένα κριτήρια που τέθηκαν, επιλέχθηκε να αναδειχθούν έξι θέσεις κατά μήκος της πορείας του Υδραγωγείου, όπου παρουσιαζόταν το εύρος των κατασκευαστικών λύσεων -συντά εντυπωσιακής τεχνικής φύσεως- που επιλέχθηκαν κατά την κατασκευή του μνημείου, ώστε να προσπελαστούν οι ιδιαιτερότητες του φυσικού ανάγλυφου. Συγκεκριμένα, επιλέχθηκαν: η περιοχή του Αγίου Γεωργίου, όπου σώζεται διπλή τοξοστοιχία (εικ. 8), η περιοχή του Κοκκινόπηλου, όπου το Υδραγωγείο έχει τη μορφή λαξευτής σήραγγας, η περιοχή της Στεφάνης, όπου ογκώδης αναλημματικός τοίχος στηρίζει τον αγωγό και η γειτονική περιοχή της Σκάλας Λούρου, όπου αντιπροσωπεύεται η πιο τυπική μορφή του Υδραγωγείου με τη μορφή αύλακας στο πρηνές λόφου, η περιοχή του Ηρώου Αρχαγγέλου, όπου το υδραγωγείο προσεγγίζει τα πεδινά τμήματα του νομού Πρέβεζας με τη μορφή τοξοστοιχίας και

Εικ. 8. Ρωμαϊκό
γδραγωγείο
Νικόπολης.
Πεσσσοστοιχία
στη θέση Αγίος
Γεώργιος. Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

τέλος η περιοχή του Νυμφαίου στη Νικόπολη, που θεωρείται και το συμβατικό πέρας του Υδραγωγείου. Από εκεί δευτερεύοντα δίκτυα, συχνά με τη μορφή τοξοστοιχίας, διένεμαν το νερό στην αρχαία πόλη.

Στο πλαίσιο του έργου «Ανάδειξη Ρωμαϊκού Υδραγωγείου Νικόπολης», η υλοποίηση του οποίου ξεκίνησε το 2011 και ολοκληρώθηκε το 2015, πραγματοποιήθηκαν αρχαιολογικές έρευνες, οι οποίες βοήθησαν στην καλύτερη αποσαφήνιση της πορείας του Υδραγωγείου, σε περιοχές όπου αυτή δεν ήταν πλήρως γνωστή. Επίσης, πραγματοποιήθηκαν εργασίες για την άμεση διάσωση τμημάτων του μνημείου που σώζονταν σε κακή κατάσταση διατήρησης. Αυτές περιελάμβαναν άμεσες στερεωτικές εργασίες, αλλά και εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης, με στόχο τη μελλοντική προστασία του μνημείου από τη φθορά του χρόνου. Για τις εργασίες συντήρησης εκπονήθηκαν εξειδικευμένες μελέτες και τηρήθηκαν συγκεκριμένες προδιαγραφές, με βάση τα υλικά και το σύστημα δόμησης που χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τους Ρωμαίους. Χρησιμοποιήθηκαν οπτόπλινθοι και λίθοι, ενώ η σύνθεση του σύγχρονου ασβεστοκονιάματος βασίστηκε σε σημαντικό βαθμό στη ρωμαϊκή συνταγή, μετά από αναλύσεις των ρωμαϊκών κονιαμάτων, που έγιναν σε εξειδικευμένα εργαστήρια.

Εικ. 9. Ρωμαϊκό
Υδραγωγείο
Νικόπολης.
Διαδρομή
επισκεπτών στη
θέση Αρχάγγελος.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Πρέβεζας.

Τα έργα υποδομής και εξυπηρέτησης κοινού που πραγματοποιήθηκαν στις θέσεις ανάδειξης αφορούσαν στην προστασία του ίδιου του μνημείου, την εξασφάλιση της επισκεψιμότητας, αλλά και την ασφάλεια και διευκόλυνση των επισκεπτών. Κατ' αρχήν, σε συγκεκριμένα τμήματα του Υδραγωγείου έγινε περίφραξη των θέσεων ανάδειξης, με σκοπό την οριοθέτηση και προστασία του μνημείου. Σε όλες τις θέσεις ανάδειξης, πλην του Κοκκινόπηλου, διαμορφώθηκε διαδρομή περιήγησης των επισκεπτών στον χώρο (εικ. 9). Πρόκειται για σαφώς οριοθετημένη διαδρομή, κατασκευασμένη με φυσικά υλικά, ενώ σε σημεία που απαιτούνταν, τοποθετήθηκαν ελαφρά κιγκλιδώματα και μικρή μεταλλική ράμπα. Σε επιλεγμένα σημεία των διαδρομών δημιουργήθηκαν σημεία στάσης με ενημερωτικές πινακίδες και καθίσματα, που παρέχουν τη δυνατότητα στον επισκέπτη για πληροφόρηση αλλά και ανάπαυλα, ενώ με βάση φυτοτεχνική μελέτη που εκπονήθηκε με σκοπό την αισθητική αναβάθμιση των χώρων, πραγματοποιήθηκαν στοχευμένες φυτεύσεις στις στάσεις θέασης. Ιδιαίτερη μέριμνα ελήφθη για τα άτομα με προβλήματα όρασης και σε συγκεκριμένες θέσεις τοποθετήθηκαν πινακίδες σε γραφή Braille, ενώ στην ίδια γραφή τυπώθηκε και ενημερωτικό φυλλάδιο.

Ακόμη, δημιουργήθηκε ψηφιακό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το οποίο είναι εύκολα προσβάσιμο για όλους μέσω διαδικτύου, ενώ διατίθεται και ως εφαρμογή για κινητά τηλέφωνα και ταμπλέτες (www.nicopolis-aqueduct.gr). Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο των προαναφερόμενων έργων τυπώθηκαν αρχαιολογικοί οδηγοί και ενημερωτικά φυλλάδια για τον κάθε χώρο.

Στον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης υλοποιήθηκαν έργα ανάδειξης ενταγμένα στο ΕΣΠΑ 2007-2013 από την Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης. Το έργο «Αποκατάσταση και Ανάδειξη Ρωμαϊκών και Παλαιοχριστιανικών μνημείων Νικόπολης» περιελάμβανε επεμβάσεις σε επτά μνημεία της ρωμαϊκής και παλαιοχριστιανικής περιόδου, τον Οίκο του Γεωργίου Εκδίκου, το Τρόπαιο της Ναυμαχίας του Ακτίου, τη Βόρεια Νεκρόπολη, το Ρωμαϊκό Ωδείο, τη Βασιλική Α (Δομετίου), τη Βασιλική Β (Αλκίσωνος) και την κύρια πύλη των παλαιοχριστιανικών τειχών (Αραπόπορτα). Τα μνημεία διατηρούσαν αρκετά στοιχεία από την αρχική τους μορφή, έχρηζαν ωστόσο άμεσων επεμβάσεων τόσο σε επίπεδο καθαρισμών, αποφιλώσεων και αποχρωματώσεων, όσο και σε επίπεδο στερεωτικών επεμβάσεων και συντηρήσεων (τοιχοποιιών, ψηφιδωτών δαπέδων κλπ.), με σκοπό αφενός τη διάσωσή τους από τη φθορά που καθημερινά υφίστανται, και αφετέρου την απόδοση στους επισκέπτες του αρχαιολογικού χώρου. Πέρα από τις κύριες επεμβάσεις έγιναν ακόμη περιφράξεις, κατασκευές διαδρομών πρόσβασης επισκεπτών, τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων, τεκμηριώσεις φωτογραφικές και σχεδιαστικές, καταγραφή όλων των κινητών ευρημάτων και έκδοση πέντε αρχαιολογικών οδηγών και ενός αρχαιολογικού οδηγού τσέπης. Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στα μνημεία της Νικόπολης όχι μόνο άλλαξαν ριζικά την εικόνα του αρχαιολογικού χώρου, αλλά έφεραν και στο φως νέα στοιχεία σχετικά με την πολεοδομική και την κοινωνική οργάνωση της πόλης, από τη ρωμαϊκή έως και την παλαιοχριστιανική περίοδο (Ζάχος 2015).

Η Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης υλοποίησε ακόμη το έργο «Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μεγάλου Θεάτρου Νικόπολης (Α΄ Φάση)», με το οποίο παραχωρήθηκε δημοτική έκταση προς όφελος του μνημείου, πραγματοποιήθηκαν οι απαραίτητες ανασκαφικές τομές που προσδιόρισαν την κατάσταση διατήρησής του, απομακρύνθηκαν επικίνδυνοι καταπεσμένοι όγκοι και αποκαταστάθηκαν αρκετές τοιχοποιίες του, ενώ περιμετρικά

Εικ. 10. Το Μεγάλο Θέατρο της Νικόπολης μετά την Α΄ φάση των εργασιών ανάδειξης. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Πρέβεζας.

κατασκευάστηκε διαδρομή περιήγησης και περίφραξη (εικ. 10) (Ζάχος κ.ά. 2015). Οι σημαντικές αυτές επεμβάσεις αποτέλεσαν τον προπομπό του έργου «Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μεγάλου Θεάτρου Νικόπολης (Β΄ Φάση)», ενταγμένου στο ΕΣΠΑ 2014-2020, που ξεκίνησε να υλοποιείται το 2017 από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας.

Για την εκτέλεση όλων των παραπάνω έργων απαιτήθηκε σωστός προγραμματισμός σε όλα τα στάδια, ξεκινώντας από την αρχική σύλληψη με τις μελέτες ωρίμανσης που προηγήθηκαν της ένταξής τους σε προγράμματα, τον σχεδιασμό με την ορθή σύνταξη των Τεχνικών Δελτίων των Πράξεων και των Υποέργων, την εκτέλεση και τέλος την έναρξη λειτουργίας μετά την παράδοσή τους (Μαστραντώνης 2007).

Όλα τα έργα υλοποιήθηκαν με τη μέθοδο της αυτεπιστασίας, της εκτέλεσης δηλαδή με ίδια μέσα από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, η οποία έχει καθιερωθεί ως ο πλέον δόκιμος τρόπος για την εκτέλεση αρχαιολογικών έργων. Για την υλοποίηση των έργων εργάσθηκαν μεγάλες ομάδες ανθρώπων διαφόρων ειδικοτήτων με τη συμμετοχή επιστημόνων, αλλά και εργατοτεχνικού προσωπικού υψηλής

ειδίκευσης. Σε αυτό τον κύκλο ανθρώπων τα έργα εξασφάλισαν εργασία και εισόδημα για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα, γεγονός που δεν πρέπει να παραβλέπεται στην τελική αποτίμηση των έργων, όπως και το γεγονός ότι η διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού αποτελεί ίσως τον πλέον κρίσιμο παράγοντα επιτυχίας στην υλοποίηση των αρχαιολογικών έργων δι' αυτεπιστασίας. Στην τελική θετική αποτίμηση εγγράφονται επίσης ο υψηλός ρυθμός απορρόφησης, η άρτια ολοκλήρωση του φυσικού αντικειμένου, η τήρηση της νομιμότητας στις διαδικασίες, και ακόμη η επίτευξη θετικών αποτελεσμάτων στο ευρύτερο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Ωστόσο, με την ολοκλήρωση των έργων κλείνει ο μικρός μόνο κύκλος της ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων και ξεκινά ο κύκλος της λειτουργίας τους για το κοινό. Δεδομένης της οικονομικής στενότητας που χαρακτήριζε πάντα την Αρχαιολογική Υπηρεσία, πολύ περισσότερο μάλιστα κατά τα τελευταία χρόνια της οικονομικής κρίσης που διέρχεται η χώρα, ιδιαίτερα σημαντική παράμετρος είναι το κόστος συντήρησης ενός έργου ή, ακόμη, το κόστος που απαιτείται για την επέκταση ή τον εκσυγχρονισμό του (Plantzos 2017-2018). Οι υποδομές που δημιουργούνται θα πρέπει να είναι δυνατόν να λειτουργήσουν και να συντηρηθούν, επομένως κατά τον σχεδιασμό του αρχαιολογικού έργου θα πρέπει να προκρίνονται τεχνικές λύσεις και υλικά χαμηλού λειτουργικού κόστους και χαμηλού κόστους συντήρησης. Επίσης, για τη λειτουργία των αναδεδειγμένων αρχαιολογικών χώρων απαιτείται ένας ελάχιστος αριθμός εργατοτεχνικού προσωπικού για τον καθαρισμό της βλάστησης και τη συντήρησή τους, αλλά και φυλακτικό προσωπικό, ώστε οι χώροι να παραμένουν ανοιχτοί για το κοινό. Αυτό που κάποιος θα θεωρούσε αυτονόητο, δεν είναι πάντοτε ο κανόνας. Για παράδειγμα οι χώροι της Π.Ε. Πρέβεζας στους οποίους κατά την προηγούμενη προγραμματική περίοδο υλοποιήθηκαν εργασίες ανάδειξης, στο τέλος του 2015 παραδόθηκαν σε άριστη κατάσταση. Από αυτούς, ο αρχαιολογικός χώρος του Νεκρομαντείου έχει την τύχη να διαθέτει μόνιμο φυλακτικό προσωπικό, ενώ κάθε θερινή περίοδο προσλαμβάνεται και επί συμβάσει προσωπικό, οπότε ο χώρος λειτουργεί με διευρυμένο ωράριο. Ο καθαρισμός από τη βλάστηση και η συντήρηση του χώρου, ο οποίος σημειωτέον δέχεται τον μεγαλύτερο αριθμό επισκεπτών στην Πρέβεζα και αποτελεί τον δεύτερο μετά τη Δωδώνη σε επισκεψιμότητα χώρο στην Ήπειρο,

γίνεται κάθε χρόνο με ελάχιστο επί συμβάσει προσωπικό που προσλαμβάνεται από την Εφορεία ή διαθέτει για μικρά χρονικά διαστήματα ο Δήμος Πάργας, στα χωρικά όρια του οποίου υπάγεται ο χώρος.

Στον αρχαιολογικό χώρο της Κασσώπης, του οποίου ο μοναδικός μόνιμος φύλακας συνταξιοδοτήθηκε το 2014, δεν διατέθηκε καθόλου φυλακτικό προσωπικό κατά τα έτη 2015 και 2016, κατά τα οποία ο χώρος, στον οποίο υλοποιήθηκαν δύο έργα ανάδειξης κατά το προηγούμενο ΕΣΠΑ, παρέμεινε κλειστός για το κοινό. Από το 2017 προσλαμβάνεται κάθε έτος επί συμβάσει φυλακτικό προσωπικό, οπότε ο χώρος άνοιξε ξανά για το κοινό, ενώ με το εργατοτεχνικό προσωπικό που προσλήφθηκε το καλοκαίρι του 2017 στο πλαίσιο του ενταγμένου στο ΕΣΠΑ 2014-2020 έργου ανάδειξης του θεάτρου της Κασσώπης, εξασφαλίζεται ο καθαρισμός και η ετήσια συντήρησή του.

Το Ρωμαϊκό Υδραγωγείο της Νικόπολης δεν αποτέλεσε ποτέ οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο, ούτε και μετά τις εργασίες ανάδειξής του. Για τον καθαρισμό των αναδεδειγμένων θέσεων από τη βλάστηση η Υπηρεσία μας είχε τη συνδρομή των Δήμων, στα χωρικά όρια των οποίων υπάγεται η κάθε θέση. Στα τμήματα αυτά γίνονται κατά καιρούς προγραμματισμένες επισκέψεις από σχολεία ή ειδικές ομάδες κοινού, μετά από συνεννόηση με την Εφορεία. Εκτός όμως των οργανωμένων επισκέψεων, τα αναδεδειγμένα τμήματα του μνημείου παραμένουν μόνιμα ανοιχτά στους μεμονωμένους επισκέπτες, ως ελεύθεροι χώροι περιπάτου και αναψυχής και όχι ως συγκροτημένοι, περικλειστοί και διαρκώς επιτηρούμενοι αρχαιολογικοί χώροι (Πλάντζος 2018: 100).

Το πρόβλημα της βλάστησης είναι ιδιαίτερα έντονο στον αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης, όπου έπρεπε σύντομα να το αντιμετωπίσουμε στα αναδεδειγμένα κατά την προηγούμενη προγραμματική περίοδο μνημεία, καθώς μάλιστα ο χώρος λειτουργεί από το 2016 με διευρυμένο ωράριο λειτουργίας κατά τη θερινή περίοδο. Το 2016 το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε οριακά με εργατοτεχνικό προσωπικό που προσλήφθηκε με πεντάμηνο πρόγραμμα κοινωφελούς εργασίας του ΟΑΕΔ, ενώ ουσιαστική λύση δόθηκε από το καλοκαίρι του 2017 με το προσωπικό που προσλήφθηκε στο πλαίσιο του ενταγμένου στο ΕΣΠΑ 2014-2020 έργου ανάδειξης του Μεγάλου Θεάτρου της Νικόπολης. Μέσα

από το παράδειγμα των αρχαιολογικών χώρων της Π.Ε. Πρέβεζας βλέπουμε λοιπόν ότι το θέμα της συντήρησης των αναδεδειγμένων αρχαιολογικών χώρων αντιμετωπίζεται από τις Υπηρεσίες κατά περίπτωση και με όποιο τρόπο διαθέτουν και συχνά σε συνεργασία με άλλους φορείς και ιδιαίτερα την Τοπική Αυτοδιοίκηση.

Συνοψίζοντας, οι εργασίες ανάδειξης στους αρχαιολογικούς χώρους της Π.Ε. Πρέβεζας υλοποιήθηκαν λαμβάνοντας υπόψη τη συνολική πορεία των χώρων στον χρόνο και όχι δίνοντας έμφαση μόνο στην κλασική τους φάση και υποτιμώντας κατάλοιπα άλλων περιόδων (Plantzos 2008). Την ταυτότητα των χώρων, όπως διαμορφώθηκε, καθόρισαν, εκτός από τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά τους και οι ιδιαιτερότητες του τοπίου που τους περιβάλλει, καθώς κανένας δεν βρίσκεται μέσα σε αστικό τοπίο, αλλά σε περιοχές που συνδυάζουν φυσικό και μνημειακό πλούτο ιδιαίτερης αξίας (Vlivos 2012: 179). Όλες οι επεμβάσεις συντήρησης και αποκατάστασης που έγιναν στα μνημεία των χώρων ακολούθησαν τις βασικές αρχές και κανόνες που ορίζονται στις διεθνείς συμβάσεις και χάρτες, ώστε να αποφευχθούν λάθη του παρελθόντος (Μπούρας & Τουρνικιώτης 2010), και μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: σεβασμός και ανάδειξη της ιστορικής, αρχαιολογικής, αισθητικής και διδακτικής αξίας των μνημείων, διατήρηση της αυθεντικότητάς τους μέσω της συντήρησης και επανένταξης του υφιστάμενου αυθεντικού υλικού, διατήρηση της αυθεντικότητας των αρχαίων τρόπων δόμησης και της αρχαίας κατασκευαστικής τεχνολογίας, διακριτική ένταξη των νέων επεμβάσεων, αντιστρεψιμότητα των νέων συμπληρώσεων, χρήση νέων συμβατών υλικών στα σημεία όπου απαιτείται συμπλήρωση με σύγχρονα υλικά και μέσα, διατήρηση της μαρτυρίας που άφησε το πέρασμα του χρόνου στα μνημεία και τέλος, επανένταξη των μνημείων στη συλλογική πολιτιστική ζωή μέσα από την βελτίωση της αναγνωσιμότητάς τους και του διδακτικού τους ρόλου.

Τις τελευταίες δεκαετίες το ζήτημα των αρχών που πρέπει να διέπουν τη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων στην Ελλάδα απασχολεί έντονα όλους τους εμπλεκόμενους, καθώς οι αρχαιότητες θεωρούνται ως εξαιρετικά σημαντικό μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας (Palumbo & Teutonico 2002; Korika 2014). Είναι κοινή παραδοχή ότι οι αρχαιολογικοί χώροι μπορούν να λειτουργούν ως ερμηνευτικά εργαλεία του παρελθόντος μιας περιοχής και να μετατρέπουν τα μνημειακά κατάλοιπα σε αναγνώσιμο και διδακτικό

υλικό (Vlizos 2012: 179). Προκειμένου τα έργα ανάδειξης στα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους να εκπληρώνουν τον σκοπό τους, θα πρέπει αφενός να γίνονται με σεβασμό στον χαρακτήρα και στη φυσιογνωμία του αρχαιολογικού χώρου και της ευρύτερης περιοχής και αφετέρου να εξασφαλίζεται η απρόσκοπτη απόδοσή τους στο κοινό. Μέσα από τη διαδικασία της ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων η αρχαιολογική κοινότητα συναντά το ευρύ κοινό για να το οδηγήσει μέσα στο αρχαιολογικό σύμπαν και να το «μυήσει» στις επιστημονικές γνώσεις που έχει κατακτήσει. Η διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων θα πρέπει να επιτελείται προς όφελος όχι μόνο των μνημείων, αλλά και της κοινωνίας, τα οφέλη της οποίας μπορεί να είναι πολλαπλά: οικονομικά, εκπαιδευτικά, ψυχαγωγικά, κοινωνικά. Έτσι, η «κοινωνική προοπτική» των μνημείων, η πολύπλευρη σημασία που έχουν για την ταυτότητα και τη ζωή των σχετιζόμενων κοινοτήτων, αλλά και ο ρόλος που η τελευταία μπορεί να διαδραματίσει στην προστασία και τη διαχείρισή τους αποτελούν στοιχεία κεντρικού ενδιαφέροντος (Λεκάκης 2016: 121). Πάντως, όπως παρατηρεί η Μαλλούχου-Tufano (2016: 343), το κύριο ζητούμενο παραμένει η σταθερή, ατομική αλλά και συλλογική, στράτευση και προσήλωση στο ζήτημα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και της διαφύλαξής της για τις επερχόμενες γενεές. Πρόκειται για ένα έργο ζωτικής σημασίας, αφού χωρίς μνήμη, ρίζες και παρελθόν δεν μπορεί να ζήσει, με ψυχική ισορροπία και δημιουργικότητα, ο άνθρωπος. Κινούμενοι με βάση τις παραπάνω αρχές και κρίνοντας από την ανταπόκριση της τοπικής κοινωνίας και των επισκεπτών, θέλουμε να ελπίζουμε ότι τα έργα ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων της Πρέβεζας τα τελευταία χρόνια δεν απέτυχαν στην επίτευξη των στρατηγικών στόχων που τέθηκαν κατά την υλοποίησή τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγέλη, Α., επιμ. 2015α. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου και Εφύρας. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας.

Αγγέλη, Α., επιμ. 2015β. Ο αρχαιολογικός χώρος της Κασσώπης. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας.

Αγγέλη, Α., επιμ. 2015γ. Το Ρωμαϊκό Υδραγωγείο της Κασσώπης. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας.

Αγγέλη, Α., 2015. Ο αρχαιολογικός χώρος του Νεκρομαντείου. Στο Α. Αγγέλη, επιμ. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου και Εφύρας. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία

Αρχαιοτήτων Πρέβεζας. σ. 20-32.

Baatz, D., 1982. Hellenistische Katapulte aus Ephyra (Epirus). AM 97. σ. 211-233.

Δάκαρης, Σ., 2000. Το Νεκρομαντείο του Αχέροντα. 4η έκδοση. Αθήνα: ΥΠΠΟΑ, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων & Απαλλοτριώσεων.

Δρόσου, Δ., 2015. Το έργο ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων Νεκρομαντείου και Εφύρας. Στο Α. Αγγέλη, επιμ. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου και Εφύρας. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας. σ. 57-65.

Γιαννακάκης, Ι., 2015. Εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του έργου «Ανάδειξη Ρωμαϊκού Υδραγωγείου Νικόπολης». Στο Α. Αγγέλη, επιμ. Το Ρωμαϊκό Υδραγωγείο της Κασσώπης. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας. σ. 72-77.

Γραβάνη, Κ. & Κατσικούδης, Ν., 2019. Το Νεκρομαντείο στον Αχέροντα. Προτάσεις ερμηνείας. Στο Ι. Π. Χουλιάρης & Γ. Θ. Πλιάκου, επιμ. Θεσπρωτία Ι, Α΄ Διεθνές Αρχαιολογικό και Ιστορικό Συνέδριο για τη Θεσπρωτία, Πρακτικά (Ηγουμενίτσα, 8-11 Δεκεμβρίου 2016), τ. 2, Ιωάννινα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, σ. 135-160.

Hoepfner, W. & Schwandner, E.-L., 1994. Haus und Stadt im klassischen Griechenland. Neubearbeitung, Wohnen in der klassischen Polis I. München: Deutscher Kunstverlag.

Ιωακειμίδου, Χ. & Κουτσοτόλη, Κ., 2015. Αποκατάσταση της οθωμανικής κατοικίας (κούλια). Στο Α. Αγγέλη, επιμ. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου και Εφύρας. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας. σ. 69-73.

Korka, E., επιμ. 2014. The Protection of Archeological Heritage in Times of Economic Crisis. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.

Κωνσταντάκη, Α. & Μπουζάκη, Α., 2015. Ο εκθεσιακός χώρος της οθωμανικής κατοικίας (κούλια). Στο Α. Αγγέλη, επιμ. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου και Εφύρας. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας. σ.74-77.

Μπούρας, Χ. & Τουρνηκιώτης, Π., 2010. Συντήρηση, Αναστήλωση και Αποκατάσταση Μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Λεκάκης, Σ., 2016. Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Μια επισκόπηση. Στο Μητσοπούλου, Χ, Νικολόπουλος, Β. & Φιλήμονος, Μ., επιμ. Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα του σήμερα. Μνημεία και άνθρωποι σε κρίση. Αθήνα: Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδας «Ηώς». σ. 115-132.

Μαλλούχου-Τυφάνο, Φ., 2016. Προστασία και Διαχείριση Μνημείων. [ηλεκτρ. βιβλ]. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στη: <http://hdl.handle.net/11419/6466> [Ανακτήθηκε 05 Μαΐου 2019].

Μαστραντώνης, Π., 2007. Διαχείριση Αρχαιολογικών Εργων: Θεωρητικό πλαίσιο και ανάπτυξη εξειδικευμένων εργαλείων. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Μερκούρη, Χ., 2015. Ο αρχαιολογικός χώρος της Εφύρας. Στο Α. Αγγέλη, επιμ. Οι αρχαιολογικοί χώροι Νεκρομαντείου και Εφύρας. Πρέβεζα: ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας. σ. 41-57.

Palumbo, G. & Teutonico, J. M., επιμ. 2000. Management Planning for Archaeological Sites, Proceedings of an International Workshop Organized by the Getty Conservation Institute and Loyola Marymount University, May 2000, Corinth, Greece. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Plantzos, D., 2008. Archaeology and Hellenic Identity, 1896-2004: the frustrated vision. Στο D. Damaskos & D. Plantzos, επιμ. A Singular Antiquity: Archaeology and Hellenic Identity in Twentieth-Century Greece. Αθήνα: Μουσείο Βενάκι 3rd Supplement. σ. 11-30.

Plantzos, D., 2018. Crisis, austerity measures and beyond: archeology in Greece since the global financial crisis. *Archeological Reports*, 64, σ. 171-180.

Πλάντζος, Δ., 2018. Διεκδικώντας το τοπίο: αντικρουόμενες προσεγγίσεις στη χρήση του Φιλοπάππου. Στο Α. Λουκάκη & Δ. Πλάντζος, επιμ. Χώρος – Τέχνη – Όψεις Ανάπτυξης στην Ελλάδα της Κρίσης. Αθήνα: Εκδόσεις Λεμμών. σ. 95-115.

Vlivos, S., 2012. A Theoretical Approach to the Conservation and Management of Archeological Sites: The Case of the Spartan Sanctuary of Apollo Amyklaios. Μουσείο Μπενάκη 1(11-12), σ. 179-192.

Ζάχος, Κ., 2015. Αρχαιολογικός οδηγός Νικόπολης. Περιδιάβαση στο ιστορικό, ιερό και αστικό τοπίο, Μνημεία της Νικόπολης 10. Αθήνα: ΥΠΠΟΑ, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης.

Ζάχος, Κ. κ.ά., 2015. Το θέατρο της Νικόπολης, Μνημεία της Νικόπολης 11. Αθήνα: ΥΠΠΟΑ, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης.

Προστασία και ανάδειξη μνημείων στο πλαίσιο του προγράμματος ΕΣΠΑ στη Λευκάδα και την Κεφαλονιά

Protection and enhancement of monuments within the framework of the NSRF (National Strategic Reference Framework) program in Lefkada and Kefalonia

Ολυμπία Βικάτου

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΗ ΤΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ ΚΑΙ ΙΘΑΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 2014-2018

ovikatu@culture.gr

Περίληψη

Το παρόν άρθρο αφορά στην παρουσίαση τριών έργων ενταγμένων στο ΕΣΠΑ (Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης) 2007-2013 και στο Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (ΠΕΠ) - «Δυτική Ελλάδα - Πελοπόννησος - Ιόνιοι Νήσοι», τα οποία υλοποιήθηκαν απολογιστικά και δι' αυτεπιστασίας στη Λευκάδα και την Κεφαλονιά από τις αρμόδιες Περιφερειακές Υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ). Συγκεκριμένα, η Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος πραγματοποίησε τα έργα: α) «Ανάδειξη τμημάτων του οικιστικού πλέγματος Λευκάδας», β) «Ανάδειξη προϊστορικών τύμβων στο Στενό Δ.Δ. Νυδριού, Δ. Ελλομένου, Ν. Λευκάδας». Σύμφωνα με τις εγκεκριμένες μελέτες πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες εργασίες αποψίλωσης και καθαρισμών, αποχλωμάτωσης, επιδιόρθωση και τοποθέτηση νέων περιφράξεων, διαμόρφωση προσβάσεων για τους επισκέπτες και τα ΑμεΑ, λήψη αποστραγγιστικών μέτρων, τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων και πινακίδων σε γραφή Braille, έκδοση δίγλωσσων ενημερωτικών φυλλαδίων και αρχαιολογικών οδηγιών. Επίσης, ένα από τα τρία έργα που υλοποίησε η Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας ήταν η «Ανάδειξη-ανάπλαση αρχαίου ναού Σκάλας Κεφαλονιάς». Σκοπός ήταν η διάσωση, προστασία και οργάνωση σε επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο του αρχαίου τεμένους, το οποίο συγκροτείται από τον αρχαίο δωρικό περίπτερο ναό, ένα στωικό οικοδόμημα και τμήμα περιβόλου. Πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποψίλωσης, καθαρισμού και αποχλωμάτωσης του χώρου, κατασκευή αποστραγγιστικού δικτύου ομβρίων, περίφραξη, φύτευση, διαμόρφωση πλατώματος συγκέντρωσης, εναπόθεσης και θέασης διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών, κατασκευή διαδρομών επισκεπτών προσβάσιμων και από ΑμεΑ, ενημερωτικών πινακίδων και πινακίδων οδοσήμανσης, καθώς και έκδοση ενημερωτικών φυλλαδίων, αρχαιολογικού οδηγού και εντύπων για άτομα με προβλήματα όρασης.

Abstract

The current paper is about the presentation of three projects included in the NSRF (National Strategic Reference Framework) 2007-2013 and in the Regional Operational Program "Western Greece - Peloponnese - Ionian Islands", which were implemented on the account of and under self-supervision in Lefkada and Kefalonia

by the competent Regional Services of the Ministry of Culture and Sports. Specifically, the Aetoloakarnania and Lefkada Ephorate of Antiquities carried out the following projects: a) Enhancement of parts of the residential network of Lefkada", b) Enhancement of the prehistoric tumuli at Steno and Nydri on the island of Lefkas". The enhancement project included the following works according to the approved studies: extensive deforestation and cleaning works, excavations, repair and installation of new fences, a configuration of accesses for visitors and disabled persons, drainage measures, information panels and outpost placement, creation of walkways and plateau views, publishing of bilingual archaeological guides and brochures. One of the three projects implemented by the Kefalonia Ephorate Antiquities was the "Enhancement/Renovation of the archaic temple of Skala, Kefalonia". The purpose of the project was the rescue, protection and organization into a visitable archeological site of the ancient sanctuary, which consists of the archaic Doric temple, a stoa and part of an enclosure. Here, the enhancement project included: deforestation, cleaning and excavation works, construction of a rainwater drainage network, fencing, planting, configuration of a platform for the scattered architectural members, construction routes accessible for visitors as well as for disabled persons, information signs, road signs, publishing informative brochures and an archeological guide in three languages as well as brochures for persons with vision problems.

Τα Ιόνια νησιά, χάρη στην κομβική τους θέση πάνω στους θαλάσσιους εμπορικούς δρόμους και λόγω της εγγύτητάς τους με την ηπειρωτική ακτή και τη γεωμορφολογία τους, προσέλκυσαν το ανθρώπινο ενδιαφέρον ήδη από την Παλαιολιθική εποχή. Ως εκ τούτου διαθέτουν πληθώρα σημαντικών μνημείων όλων των περιόδων. Στο παρόν άρθρο παρουσιάζονται τα έργα που υλοποίησε το ΥΠΠΟΑ, δια των αρμοδίων Περιφερειακών Υπηρεσιών του, την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας και Ιθάκης, στα νησιά της Λευκάδος και της Κεφαλληνίας αντίστοιχα την τελευταία τετραετία.

Λευκάδα

Η Λευκάδα είναι το τέταρτο σε μέγεθος νησί του Ιονίου, με πλούσια πολιτιστική κληρονομιά από τους προϊστορικούς έως τους νεώτερους χρόνους (Ζάχος & Ντούζουγλη 2003: 43-45; Βικάτου & Χαβέλα 2013: 2; Vikatou & Chavela 2013: 2). Κατά την ιστορική περίοδο γνώρισε ιδιαίτερη ακμή, ως αποικία των ισχυρών Κορινθίων, που ιδρύθηκε τον 7ο αι. π.Χ. Η αρχαία πόλη καταλαμβάνει έκταση 980 στρεμμάτων περίπου μεταξύ των σημερινών οικισμών Καλλιγονίου και Καρυωτών. Διέθετε ισχυρή οχύρωση, λιμενικές εγκαταστάσεις, μεγάλη λίθινη γέφυρα η οποία την ένωνε με τις ακτές της Αιτωλοακαρνανίας, κεντρική αγορά, θέατρο,¹ δημόσια ιερά, νομισματοκοπείο, νεκροταφεία βόρεια και νότια των τειχών της, καθώς και αγροτικές εγκαταστάσεις. Στην πεδινή περιοχή έχουν ερευνηθεί τμήματα του πολεοδομικού της ιστού, που χρονολογούνται από τον 5ο αι. π.Χ. και εξής. Την περίοδο αυτή η πόλη ήταν οργανωμένη με κανονικό πολεοδομικό σχέδιο (κάθετοι και οριζόντιοι τεμνόμενοι δρόμοι διαμορφώνουν ορθογώνια, στενόμακρα οικοδομικά τετράγωνα), ενώ στον Κούλμο ακολουθούσε το φυσικό ανάγλυφο του λόφου. Οι οικίες, εκ των οποίων οι περισσότερες χρονολογούνται στους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους, συνήθως ανά δύο σε κάθε οικοδομικό τετράγωνο, περιελάμβαναν υπαίθριο χώρο και δωμάτια διατεταγμένα σε ένα ή και δύο ορόφους. Το δημόσιο τμήμα της πόλης, η αγορά, που σχετιζόταν με τις οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες, αλλά και την πολιτική ζωή, βρισκόταν στο πεδινό

¹ Το μνημείο ανασκάπτεται αυτή την περίοδο στο πλαίσιο Προγραμματικής Σύμβασης Πολιτιστικής Ανάπτυξης ανάμεσα στο ΥΠΠΟΑ, την Περιφέρεια Ιονίων Νήσων και τον Δήμο Λευκάδας, με την Περιφέρεια και τον Δήμο να χρηματοδοτούν τις εργασίες.

τμήμα της (Ζάχος & Ντούζουγλη 2003; Fiedler 2003; Βικάτου & Χαβέλα 2013; Vikatou & Chavela 2013).

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος λαμβάνοντας υπόψη τον ανεξάντλητο αρχαιολογικό πλούτο του νησιού, ενέταξε στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Δυτική Ελλάδα - Πελοπόννησος - Ιόνιοι Νήσοι» του προγράμματος ΕΣΠΑ 2007-2013 και υλοποίησε απολογιστικά και δι' αυτεπιστασίας δύο σημαντικά έργα, για την προστασία και ανάδειξη τμημάτων του οικιστικού πλέγματος της αρχαίας Λευκάδας, καθώς και των προϊστορικών τύμβων στο Στενό Νυδριού, τα οποία χρηματοδοτήθηκαν από την Περιφέρεια Ιονίων Νήσων (Βικάτου & Χαβέλα 2013; Vikatou & Chavela 2013; Βικάτου 2014; Vikatou 2014).²

Στο πλαίσιο του πρώτου έργου «Ανάδειξη τμημάτων του οικιστικού πλέγματος της αρχαίας Λευκάδας», προϋπολογισμού 120.000,00 ευρώ, πραγματοποιήθηκαν εργασίες ανάδειξης σε δύο μνημεία της αρχαίας πόλης, ένα συγκρότημα οικιών και μία δημόσια στοά, τα οποία βρίσκονται στην περιοχή Καλλιγονίου, σε διαφορετικά οικόπεδα απαλλοτριωμένα από το ΥΠΠΟΑ (Βικάτου & Χαβέλα 2013: 12-15; Vikatou & Chavela 2013: 12-15; Βικάτου 2015α: 640-641). Οι παρεμβάσεις στόχευσαν αφενός στην προστασία και ανάδειξη των μνημείων, αφετέρου στη δημιουργία των ελάχιστων υποδομών, ώστε μελλοντικά να καταστούν επισκέψιμοι αρχαιολογικοί χώροι.

Στο πρώτο ακίνητο έχει ερευνηθεί ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά δείγματα του οικιστικού ιστού της αρχαίας πόλης. Πρόκειται για τμήμα οικοδομικής νησίδας (insula) με κατάλοιπα δύο οικιών και άλλων βοηθητικών εγκαταστάσεων που διατάσσονται εκατέρωθεν στενού δρόμου με μικρό αποχετευτικό αγωγό. Οι οικίες κατασκευάστηκαν την κλασική εποχή και ήταν σε χρήση μέχρι τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Η εγκατάλειψή τους πιθανόν σχετίζεται με τον αναγκαστικό συνοικισμό της Νικοπόλεως από τον Οκταβιανό Αύγουστο.

² Οι μελέτες και των δύο έργων της Λευκάδας είχαν συνταχθεί κατά την περίοδο που Προϊσταμένη της Εφορείας ήταν η κ. Μ. Σταυροπούλου-Γάτση. Τα έργα εντάχθηκαν και υλοποιήθηκαν εξ' ολοκλήρου υπό τη διεύθυνση της υπογράφουσας που είχε και την ευθύνη συντονισμού τους. Επιβλέπουσα του έργου για την ανάδειξη τμημάτων του οικιστικού πλέγματος της αρχαίας Λευκάδας ήταν η αρχαιολόγος κ. Κ. Χαβέλα.

Εικ. 1α. Λευκάδα.
Οι οικίες πριν τις
εργασίες ανάδειξης.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Αιτωλοακαρνανίας
και Λευκάδος.

Από την οικία I αποκαλύφθηκαν επτά χώροι. Η είσοδος, από την πλευρά του δρόμου, οδηγούσε σε ευρύχωρη αυλή με πηγάδι, στην ανατολική και νότια πλευρά της οποίας διατάσσονται μεγάλος ορθογώνιος χώρος (ο οίκος ή ο ανδρώνας) και μικρότεροι αποθηκευτικοί χώροι. Από την οικία II έχει ανασκαφεί η εσωτερική αυλή (αίθριο), γύρω από την οποία οργανώνονται οι υπόλοιποι χώροι. Ενας από αυτούς έχει ταυτιστεί με τον ανδρώνα και οι υπόλοιποι με δωμάτια καθημερινής διαβίωσης. Νότια των οικιών αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά δύο ακόμη κτήρια. Η ανεύρεση αντικειμένων καθημερινής οικοσκευής (πήλινα αγγεία, μυλόλιθοι, χάλκινα αγκίστρια, μολύβδινα βαρίδια για δίχτυα, λίθινες άγκυρες), παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για την καθημερινή ζωή των ενοίκων και είναι δηλωτικά των ασχολιών τους με την καλλιέργεια δημητριακών και ελιάς και την αλιεία.

Το δεύτερο μνημείο που αναδείχθηκε είναι μία στοά, η οποία ήταν σε χρήση από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. έως τα ρωμαϊκά χρόνια, που συνδέεται με το εμπορικό κέντρο της αρχαίας πόλης, σε μικρή απόσταση από το παράκτιο τείχος. Οι διαστάσεις της (40 x 5 μ.), σε συνδυασμό με τις ενσφράγιστες κεραμίδες που φέρουν την επιγραφή ΔΑ (ΔΑΜΟΣΙΟΣ), καταδεικνύουν τον δημόσιο χαρακτήρα

Εικ. 1β. Λευκάδα. Οι οικίες μετά τις εργασίες ανάδειξης. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος.

της. Ήταν μονόριχτη με κιονοστοιχία στη μία μακριά πλευρά, ενώ ο προσανατολισμός της προς τη θάλασσα και η γειτνίασή της με το λιμάνι και τη μεγάλη λίθινη γέφυρα που ένωνε τη Λευκάδα με την περαία της, υποδηλώνουν τον εμπορικό της χαρακτήρα.

Το πιο σοβαρό πρόβλημα που αντιμετώπιζαν τα μνημεία ήταν ότι κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια του έτους καλύπτονταν από νερό, λόγω του υψηλού υδροφόρου ορίζοντα και των συχνών βροχοπτώσεων (εικ. 1α), ενώ δεν υπήρχαν υποδομές για τους επισκέπτες. Στο πλαίσιο του έργου προστασίας και ανάδειξης πραγματοποιήθηκαν στο οικοπέδο των οικιών: εκτεταμένες αποψιλώσεις και συστηματικοί καθαρισμοί, αποχρωματώσεις και αποκάλυψη ολόκληρου του οικοδομικού συμπλέγματος, επιδιόρθωση και αντικατάσταση των παλαιών περιφράξεων, διαμόρφωση προσβάσεων για τους επισκέπτες και τα ΑμεΑ (εικ. 1β). Οι απαραίτητες αποστραγγιστικές εργασίες έγιναν με τις υποδείξεις της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων και έδωσαν λύση στο πρόβλημα των πλημμυρών (Βικάτου & Χαβέλα 2013; Vikatou & Chavela 2013).³ Στο ακίνητο της

³ Οι εργασίες περιελάμβαναν: α) την απαραίτητη ηλεκτροδότηση του ενός ακινήτου, β) τοποθέτηση δύο αντλιών για την εξασφάλιση ομαλής και συνεχούς λειτουργίας του συστήματος απάντλησης και σωλήνων για τη διοχέτευση των υδάτων σε φυσικό αύλακα απάντλησης,

Εικ. 2α. Λευκάδα.
Η στοά πριν τις
εργασίες ανάδειξης.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Αιτωλοακαρνανίας
και Λευκάδος.

στοάς αποκαλύφθηκε εκ νέου το μνημείο (εικ. 2α, 2β), δημιουργήθηκε διαδρομή επισκεπτών, φύτευση καλλωπιστικών φυτών, καθαρισμός υφιστάμενων αυλάκων απάντλησης υδάτων (σούδες) και διάνοιξη νέου δυτικά της στοάς. Το έργο ολοκληρώθηκε με την τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων και σε μορφή πινακίδων σε γραφή Braille, καθώς και την έκδοση δίγλωσσου ενημερωτικού φυλλαδίου (Βικάτου & Χαβέλα 2013; Vikatou & Chavela 2013).

Το δεύτερο έργο που υλοποίησε η Εφορεία μας στο νησί της Λευκάδας «Ανάδειξη προϊστορικών τύμβων στο Στενό Δ.Δ. Νυδριού, Δ. Ελλομένου, Ν. Λευκάδας», προϋπολογισμού 370.000,00 ευρώ, ξεκίνησε τον Μάιο του 2011 και ολοκληρώθηκε τον Δεκέμβριο του 2014.⁴ Το νεκροταφείο, που ανασκάφηκε το διάστημα 1908-1913 από τον σπουδαίο Γερμανό αρχαιολόγο W. Dörpfeld, αποτελεί το εντυπωσιακότερο και πλουσιότερο ταφικό σύνολο της ΠΕ II

γ) κατασκευή πύλας για τη λειτουργία των αντλιών, δ) εξομάλυνση στάθμεων δωματίων των οικιών με στόχο την εξασφάλιση των απαραίτητων κλίσεων για τη διοχέτευση των υδάτων στο χαμηλότερο σημείο και ε) δημιουργία αναχώματος από τσουβάλια και κατασκευή μικρού αβαθή άλακα εξωτερικά του αναχώματος.

⁴ Για την παρακολούθηση και υλοποίηση του έργου συστάθηκε ομάδα επίβλεψης με επικεφαλής την υπογραφομένη, στην οποία συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Ι. Μόσχος, Κ. Χαβέλα, ο μηχανικός-τοπογράφος Γ. Λώλος, ενώ ουσιαστική ήταν και η συμβολή του ηλεκτρολόγου της Εφορείας Δ. Καζανά, όπως και του μόνιμου προσωπικού μας στη Λευκάδα και στα δύο έργα.

Εικ. 26. Λευκάδα.
Η στοά μετά τις
εργασίες ανάδειξης.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Αιτωλοακαρνανίας
και Λευκάδος.

περιόδου και οι τύμβοι του είναι οι πρωιμότεροι στον ελλαδικό χώρο. Πρόκειται για κυκλικές κατασκευές με επιμελημένο λίθινο περιμετρικό κρηπίδωμα από λίθινες πλάκες σε επάλληλες στρώσεις, η διάμετρος των οποίων κυμαίνεται από 2,70 μ. έως 9,60 μ. και το ύψος τους έφτανε στα 1,10-1,40 μ. Κάθε τύμβος περιελάμβανε έναν κύριο τάφο, που ανήκε σε ενήλικο άτομο, συνήθως άνδρα, και έως τρεις δευτερεύοντες τάφους, παιδιών κατά κύριο λόγο, που είχαν συγγενικούς δεσμούς με τον νεκρό της κεντρικής ταφής (Βικάτου 2014: 14-21; Vikaτου 2014: 14-21). Λόγω των πλούσιων κτερισμάτων που περιείχαν ορισμένοι, οι τύμβοι, θεωρήθηκαν από τον W. Dörpfeld βασιλικοί τάφοι και αποδόθηκαν στα επιφανή μέλη της κοινωνίας της ομηρικής Ιθάκης. Αναμφίβολα, τα πλούσια κτερίσματα φανερώνουν την ύπαρξη μιας ελίτ που δημιουργεί για τα μέλη της μια ξεχωριστή νεκρόπολη επιλέγοντας έναν ιδιαίτερο τύπο τάφου, η οποία αποτελεί την ανώτερη κοινωνικά ομάδα (τοπαρχία) σε μια πρωτοαστική κοινότητα, που την περίοδο αυτή ιδρύεται και ακμάζει στην εύφορη πεδιάδα του Νυδριού (Βικάτου 2014: 22-25). Αν και από την εποχή της έρευνας η θεωρία του δεν ήταν αποδεκτή, η επανεξέταση των κτερισμάτων σε σύγκριση με ευρήματα από άλλες περιοχές του Αιγαίου έδειξε ότι οι τύμβοι χρονολογούνται στην

Εικ. 3. Νυδρί
Λευκάδας.
Νεκροταφείο
τύμβων. Το ΒΔ
οικόπεδο πριν
τις εργασίες.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Αιτωλοακαρνανίας
και Λευκάδος.

πρώιμη 3η χιλιετία, και όχι στην Υστερη Εποχή του Χαλκού (12ος αι. π.Χ.). Παρά τη χρονολογική αστοχία και τη διάψευση της θεωρίας του ότι οι τύμβοι φιλοξενούσαν τους ομηρικούς ήρωες, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υποβαθμιστεί το έργο του W. Dörpfeld, που υπήρξε πρωτοπόρος ως προς την αρχαιολογική μεθοδολογία και τεκμηρίωση (Dörpfeld 1927).

Το νεκροταφείο εκτείνεται εκατέρωθεν της επαρχιακής οδού Βασιλικής-Νυδριού, η οποία από τις αρχές του 20ου αιώνα το χώριζε σε δύο τμήματα. Ο W. Dörpfeld είχε αποκαλύψει στο βορειοδυτικό 11 τύμβους και στο νοτιοανατολικό 22 σε βάθος 6 μ., οι οποίοι με την πάροδο του χρόνου καταχώθηκαν. Πριν από την έναρξη του έργου διακρίνονταν τμήματα 6-7 τύμβων στο ένα μόνο οικόπεδο, ενώ στο δεύτερο δεν ήταν ορατός κανένας (εικ. 3).⁵ Κατά την υλοποίηση του έργου αποκαλύφθηκαν για πρώτη φορά μετά από δεκαετίες, στο ΒΔ οικόπεδο οι 10 από τους 11 τύμβους (εικ. 4), ενώ ερευνήθηκε πλήρως ο τύμβος R29, που κατά την αρχική ανασκαφή είχε εντοπιστεί μικρό τμήμα της στεφάνης του.

⁵ Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής το 1913 τα δύο ορύγματα πλημμύριζαν και καλύφθηκαν σταδιακά πλήρως με φερτές επιχώσεις. Τα έτη 1976 και 1980 από την τότε αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων αποκαλύφθηκαν εκ νέου οι εννιά από τους δέκα τύμβους στο ΒΔ οικόπεδο.

Εικ. 4. Νυδρί
Λευκάδας.
Νεκροταφείο
τύμβων. Το ΒΔ
οικόπεδο μετά την
ολοκλήρωση του
έργου ανάδειξης.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Αιτωλοακαρνανίας
και Λευκάδος.

Στο ΝΑ οικόπεδο αποκαλύφθηκαν οι 11 από τους 22 τάφους. Στο πλαίσιο του έργου έγιναν εκτενείς αποψιλώσεις και καθαρισμοί, ενώ ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην προσεκτική απομάκρυνση των νεώτερων επιχώσεων που κάλυπταν τους τύμβους. Μετά την αποκάλυψή τους πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης, με γνώμονα τη διατήρηση της αισθητικής των ίδιων των μνημείων, την ένταξή τους στο φυσικό περίγυρο, αλλά και τη διδακτικότητα του αρχαιολογικού χώρου (εικ. 5) (Βικάτου 2014: 28-33; Βικάτου 2014: 28-33; Βικάτου 2015α: 641-642). Ειδικότερα πραγματοποιήθηκαν:

- Πλήρωση των απωλειών της διαμέτρου με την εφαρμογή κατάλληλων σταθεροποιημένων κονιαμάτων.
- Για την καλύτερη αποστράγγιση των υδάτων η πλήρωση των κενών ανάμεσα στους τύμβους έγινε με χονδρά σκύρα και κάλυψη αυτών με χαλίκι στο χρώμα του εδάφους.
- Στερέωση και συγκόλληση των πλακοειδών λίθων της κρηπίδας και εφαρμογή λεπτόκοκκου κονιάματος για τη στερέωση των λίθων στο εσωτερικό της λιθορριπής.

Εικ. 5. Νυδρί
Λευκάδας.
Αεροφωτογραφία
των τύμβων μετά
την υλοποίηση του
έργου ανάδειξης.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Αιτωλοακαρνανίας
και Λευκάδος.

- Για το γέμισμα των κοιλοτήτων και τη διαμόρφωση κλίσεων απορροής των όμβριων υδάτων στο εσωτερικό των τύμβων χρησιμοποιήθηκε απλό κοσκινισμένο χώμα.
- Ανατάχθηκαν τα τοιχώματα των κιβωτιόσχημων τάφων.
- Η υπόδειξη των πυρών και των θέσεων των πύθων επιτυγχάνεται με εποπτικά μέσα (ενημερωτικές πινακίδες) και όχι κατά χώρα.

Βάσει της εγκεκριμένης μελέτης, οι αποστραγγιστικές εργασίες συνοπτικά αφορούσαν στην κατασκευή στραγγιστηρίου, τοποθέτηση διάτρητου σωλήνα PVC (σπιδάλ), επικάλυψη με γεώφρασμα και επίχωση με ποταμίσια κροκάλα, σύνδεση των στραγγιστηρίων με φρεάτια συλλογής, επίσκεψης και αντλιών, τοποθέτηση επτά αντλιών σε συγκεκριμένα φρεάτια άντλησης και τοποθέτηση σχαρών φρεατίων.⁶

Επιπλέον, κατασκευάστηκε νέα περίφραξη, διάδρομοι περιήγησης και πλατώματα θέασης για τους επισκέπτες, τοποθετήθηκαν ενημερωτικές πινακίδες με πλούσιο πληροφοριακό και εποπτικό υλικό, κατασκευάστηκε φυλάκιο σκοπιάς και εκδόθηκε δίγλωσσο

⁶ Οι εργασίες στερέωσης των μνημείων και τα αποστραγγιστικά και για τα δύο έργα που υλοποιήσαμε έγιναν, όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με την εγκεκριμένη από το ΚΑΣ μελέτη, αλλά και τις υποδείξεις της αρμόδιας Δ/σης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων. Ευχαριστίες εκφράζονται στον Προϊστάμενο κ. Δ. Σβολόπουλο και στην Τμηματάρχη Ε. Τουμπακάρη για τη συνεργασία.

ενημερωτικός οδηγός και τρίπτυχο φυλλάδιο (Βικάντου 2014; Vika-
του 2014). Παράλληλα ελήφθησαν τα απαραίτητα μέτρα προστασίας
λόγω της ύπαρξης της επαρχιακής οδού Νυδριού-Βασιλικής,
όπως φωτισμός, σήμανση και χάραξη διάβασης, τοποθέτηση δύο
παλλόμενων σηματοδοτών με κίτρινη ένδειξη.⁷

Τα δύο έργα που η Εφορεία μας υλοποίησε στη Λευκάδα στο
πλαίσιο του προγράμματος ΕΣΠΑ 2007-2013 είναι εξαιρετικής
σημασίας για την προστασία, διάσωση και ανάδειξη των μνημείων.
Παράλληλα, το πρώτο έργο της ανάδειξης οικιστικών πυρήνων
αποτελεί το πρώτο βήμα για τη δημιουργία μίας μικρής αρχαιολογικής
διαδρομής στην αρχαία πόλη, με πλεονέκτημα την εύκολη οδική
πρόσβαση. Άλλωστε βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τη σύγχρονη
πόλη της Λευκάδας, όπου λειτουργεί και το Αρχαιολογικό Μουσείο,
με αποτέλεσμα ο επισκέπτης να έχει τη δυνατότητα μετά τη
μουσειακή εμπειρία και πληροφορία που θα λάβει, να περιηγηθεί
στην καρδιά της αρχαίας πόλης. Το έργο της προστασίας και της
ανάδειξης των τύμβων είναι επίσης κομβικής σημασίας για το
πολιτιστικό απόθεμα του νησιού. Πράγματι το νεκροταφείο των
τύμβων βρίσκεται στο Νυδρί, έναν δημοφιλή τουριστικό προορισμό,
που η εύκολη οδική πρόσβαση μέσω του κύριου οδικού άξονα της
Λευκάδας, είναι καθοριστικής σημασίας για την άμεση επικοινωνία
του χώρου με το κοινό, το οποίο θα γνωρίσει μία ιδιαίτερη προϊστορική
νεκρόπολη και την επανέκθεση μίας ιστορικής ανασκαφής.

7 Αξιοσημείωτο είναι ότι εκτός των προαναφερθέντων έργων, παράλληλα, η Εφορεία μας κατά
τα έτη 2011-2015 ολοκλήρωσε απολογιστικά και δι' αυτεπιστασίας στο πλαίσιο του προγράμματος
ΕΣΠΑ, τέσσερα έργα στην Αιτωλοακαρνανία, τα οποία επιγραμματικά ήταν: «Ανάδειξη-
προστασία των μνημείων του Ιερού του Απόλλωνος στο Θέρμο», προϋπολογισμού 550.000,00
ευρώ (Βικάντου & Μακρεδίμα 2015), «Προστασία Ηρώου Καλυδώνας» προϋπολογισμού 250.000,00
ευρώ (Βικάντου & Σαραντή 2013; Vikaτου & Saranti 2013), «Οργάνωση της μόνιμης έκθεσης του νέου
Αρχαιολογικού Μουσείου Θέρμου», προϋπολογισμό 1.365.000,00 ευρώ (Βικάντου 2015β; Βικάντου
2015γ), «Αποκατάσταση και Στερέωση τμημάτων του Κάστρου Ναυπάκτου και ανάδειξη του
Αρχαιολογικού χώρου», προϋπολογισμού 300.000,00 ευρώ (Βικάντου κ.ά. 2015; Vikaτου κ.ά.
2015). Επίσης, υλοποιήθηκε το έργο του πρώην ΤΔΠΕΑΕ ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της
Νέας Πλευρώνας με τίτλο: «Εργασίες ανάταξης τμημάτων του τείχους της Νέας Πλευρώνας και
βελτίωσης της αναγνωσιμότητας των μνημείων ύδρευσης της αρχαίας πόλης», από τη Διεύθυνση
Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων (Κολώνας & Σταμάτης 2016).

Κεφαλονιά⁸

Η Κεφαλονιά είναι το μεγαλύτερο σε έκταση νησί των Επτανήσων, το οποίο διαθέτει τεράστιο πολιτισμικό απόθεμα, από την παλαιολιθική εποχή μέχρι και τους νεώτερους χρόνους (Σωτηρίου 2000: 105-123; Σοτιρίου 2013: 1-50). Η κείρια και στρατηγικής σημασίας θέση του στην έξοδο του Πατραϊκού κόλπου, στον διάπλου προς τη δυτική Μεσόγειο, παράλληλα όμως οι εύφορες για καλλιέργεια και για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας εκτάσεις προσέλκυσαν το ανθρώπινο ενδιαφέρον ήδη από την τελική Νεολιθική περίοδο. Μεγάλη άνθηση γνωρίζει το νησί στα μυκηναϊκά χρόνια, όπως υποδηλώνει ο πλούτος των ευρημάτων που προήλθε από τις ανασκαφές που πραγματοποίησε κυρίως ο Σπ. Μαρινάτος στα μυκηναϊκά νεκροταφεία, καθώς και ο θολωτός τάφος στα Τζαννάτα Πόρου (Κολώνας 2007: 327-361), επιβεβαιώνοντας ότι οι Κεφαλλήνες αποτελούσαν ένα ισχυρό μυκηναϊκό βασίλειο (Μόσχος 2007; Βικάτου υπό έκδ.). Κατά τους ιστορικούς χρόνους, το νησί χάρη και στο φυσικό διαμελισμό του σε τέσσερις ευδιάκριτες γεωγραφικές ενότητες, χωρίστηκε σε τέσσερις πόλεις-κράτη: Πάλη, Σάμη, Πρόννοι και Κράνη. Η Κεφαλληνιακή τετράπολη φτάνει στο απόγειο της δύναμής της κατά την ελληνιστική περίοδο (Σοτιρίου 2010: 97-114; Σωτηρίου 2018β: 31-70; Τζανετάτου 2018: 135-156).

Στην Κεφαλονιά, τα μνημεία, εκτός από τη φθορά του χρόνου και τις ανθρώπινες επεμβάσεις, έχουν υποστεί μεγάλες ζημιές και έχουν καταπονηθεί πολλές φορές από τους σεισμούς. Στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007-2013 εντάχθηκαν από την πρώην ΛΕ΄ ΕΠΚΑ και ολοκληρώθηκαν από την ΕΦΑ Κεφαλληνίας τα εξής έργα:

1. Ανάδειξη - Ανάπλαση Μυκηναϊκών Νεκροταφείων Λακήθρας-Μαζαρακάτων.

Το νεκροταφείο της Λακήθρας αποτελεί έως σήμερα το πλουσιότερο μυκηναϊκό νεκροταφείο του νησιού, αν και απαρτίζεται

⁸ Η υπογράφοσα ασχολήθηκε για μικρό διάστημα (από τον Ιούλιο έως τον Οκτώβριο του 2014 και από τον Μάιο του 2015 έως και τον Ιανουάριο του 2018, περίοδο κατά την οποία είχε τοποθετηθεί ως Αναπληρώτρια Διευθύντρια της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας) με την υλοποίηση των δύο έργων ΕΣΠΑ, των Μαζαρακάτων και του Φισκάρδου, καθώς είχαν ξεκινήσει αρκετά πριν από τον προηγούμενο Προϊστάμενο Α. Σωτηρίου και ολοκληρώθηκαν στις αρχές του έτους 2015. Κατά το δεύτερο διάστημα της θητείας της (σχεδόν τριετία) ήταν υπεύθυνη για τα έργα της Σάμης και της Σιάλας, τα οποία επίσης είχαν αρχίσει κατά την προηγούμενη περίοδο (Βικάτου 2015δ: 858-861; Σωτηρίου 2018α: 729-744). Για τον λόγο αυτό τα δύο πρώτα έργα δεν παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο και γίνεται απλή αναφορά τους. Γενικώς για το έργο της Εφορείας κατά τα έτη 2014-2018 βλέπε (Βικάτου 2018: 7-30; Βικάτου & Παπαφλωράτου 2015: 852-861; Βικάτου & Παπαφλωράτου 2016-2017; Βικάτου & Παπαφλωράτου υπό έκδ.)

μόνον από τέσσερις θαλαμωτούς τάφους (Μαρινάτος 1932: 10-47; Μαρινάτος 1933: 96-100; Μαρινάτος 1934: 5; Souyoudzoglou-Haywood 1999: 42; Μόσχος 2007: 244-246; Σωτηρίου & Τζανετάτου 2014). Αντίθετα, στα Μαζαρακάτα έχει ανασκαφεί το μεγαλύτερο και πλέον οργανωμένο νεκροταφείο, αποτελούμενο από έναν θολωτό και 17 θαλαμωτούς τάφους που ήταν σε χρήση από την ΥΕ ΙΙΙ Α2 έως την ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο (1390/1370-1060/1040 π.Χ.) (Μαρινάτος 1951: 184-185; Souyoudzoglou-Haywood 1999: 41-42; Μόσχος 2007: 247-249; Σωτηρίου & Τζανετάτου 2014: 10).

Η ανάδειξη των δύο σημαντικών μυκηναϊκών νεκροταφείων εντάχθηκε στο πρόγραμμα ΕΣΠΑ και το έργο υλοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 2011-2015, απολογιστικά και με αυτεπιστασία από την πρώην ΛΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και μετέπειτα Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας, με ημερομηνία έναρξης 1-7-2011 και λήξης 31-1-2015 (Σωτηρίου & Τζανετάτου 2014; Σωτηρίου 2014, 1827-1832).⁹

2. Διαμόρφωση - Ανάδειξη Ρωμαϊκού Νεκροταφείου Φισκάρδου.

Η αρχαία πόλη Πάνορμος ταυτίζεται με τον σημερινό παραδοσιακό οικισμό του Φισκάρδου στο ΒΑ άκρο της Κεφαλονιάς (Ανδρεάτου 2018: 87-118). Η νευραλγική θέση του στις θαλάσσιες διαδρομές προς την Αδριατική και το υπόλοιπο Ιόνιο, αλλά και η φύση του ως απάνεμο αγκυροβόλι, όπως υποδηλώνει και το όνομά του (Πάνορμος), καθιστούσαν ανέκαθεν τον λιμένα αυτόν σημαντικό ναυτικό σταθμό. Παράλληλα, εξασφάλιζε την επικοινωνία κατά μήκος των ακτών του νησιού. Στα ΝΔ της σημερινής πλατείας του οικισμού διατηρείται σε κατάχωση η αγορά της αρχαίας πόλης, η οποία διέθετε λουτρά, ενώ ιδιαίτερα σημαντικά και εντυπωσιακά είναι τα ταφικά μνημεία-μαυσωλεία, διάσπαρτα σε διάφορα σημεία της, καθώς και μικρή θεατρική κατασκευή. Στον όρμο του Αγίου Ανδρέα βρίσκεται το ρωμαϊκό νεκροταφείο της, όπου έχουν έλθει στο φως 51 οικογενειακοί τάφοι διαφόρων τύπων, που χρονολογούνται στο διάστημα από τον 2ο έως τον 4ο αι. μ.Χ. (Σωτηρίου & Ανδρεάτου 2018: 779-790). Το έργο «Διαμόρφωση - Ανάδειξη Ρωμαϊκού Νεκροταφείου Φισκάρδου», εντάχθηκε στο ΕΠ «Δυτική Ελλάδα - Πελοπόννησος -

⁹ Επί Δ/σης Α. Βασιλάκη εντάχθηκε το έργο στο ΕΣΠΑ. Η μελέτη είχε γίνει από τον Α. Σωτηρίου, ο οποίος στη συνέχεια, ως Προϊστάμενος της ΛΕ΄ ΕΠΚΑ ήταν υπεύθυνος κατά το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα υλοποίησής του μέχρι και τον Ιούλιο του 2014. Ακολούθησε ως υπεύθυνη του έργου η Δρ Ολυμπία Βικάτου, έως τον Οκτώβριο του 2014 και τους τελευταίους τρεις μήνες η Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας Δρ. Ερωφίλη-Ιρις Κόλλια.

Εικ. 6α Σκάλα
Κεφαλονιάς.
Γενική άποψη του
ιερού (αρχαϊκό
ναός, στωικό
οικοδόμημα,
τιμήμα του
περιβόλου) πριν
την ολοκλήρωση
των εργασιών
ανάδειξης. Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ
Αιτωλοακαρνανίας
και Λευκάδος.

Ιόνιοι Νήσοι» του ΕΣΠΑ 2007-2013 (Σωτηρίου κ.ά. 2014; Σωτηρίου 2014, 1836-1839; Andreatou 2013: 69-94).

3. Ανάδειξη - Ανάπλαση Αρχαϊκού Ναού Σκάλας Κεφαλονιάς.¹⁰

Στο ΝΑ τμήμα της Κεφαλονιάς στη θέση Άγιος Γεώργιος-Γραδού Σκάλας, σε κομβικό σημείο πάνω στο θαλάσσιο δρόμο προς την Ιταλία και τη Σικελία, σώζονται τα οικοδομικά λείψανα αρχαίου τεμένους, το οποίο συγκροτείται από αρχαϊκό δωρικό περίπτερο ναό, στωικό οικοδόμημα και τμήμα περιβόλου. Το έργο «Ανάδειξη - Ανάπλαση Αρχαϊκού Ναού Σκάλας Κεφαλονιάς», εντάχθηκε στο ΕΠ «Δυτική Ελλάδα - Πελοπόννησος - Ιόνιοι Νήσοι» του ΕΣΠΑ 2007-2013 με προϋπολογισμό 415.690,00 ευρώ και υλοποιήθηκε απολογιστικά και δι' αυτεπιστασίας από την πρώτην ΛΕ΄ ΕΠΚΑ και μετέπειτα την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας το διάστημα από 26-06-2013 έως 31-12-2015. Στόχος ήταν να

¹⁰ Η διάρκεια του έργου ήταν από 10-12-2012 έως 31-12-2015. Αρχικά υπεύθυνος για την υλοποίησή του ήταν ο Α. Σωτηρίου έως τον Ιούλιο του 2014, ακολούθησε η Ο. Βικάτου για ένα πεντάμηνο η Ε. Κόλλια για 7 μήνες και τέλος το έργο ολοκλήρωσε η Ολ. Βικάτου ως αναπληρώτρια Προϊσταμένη της Εφορείας από τον Μάιο του 2015 και εξής. Στην υλοποίησή του συνέβαλε αποφασιστικά και το μόνιμο προσωπικό της Εφορείας, η αρχαιολόγος Ελένη Παπαφλωράτου που είχε την επίβλεψη του έργου, η Ιωάννα Μουρελάτου (υπόλογος) και ο Ευστάθιος Βασιλάτος (αρχαιοφύλακας). Ολους θερμότατα ευχαριστώ για τη συνεργασία.

Εικ. 68. Σκάλα Κεφαλονιάς. Γενική άποψη του ιερού (αρχαϊκός ναός, στωϊκό οικοδόμημα, τμήμα του περιβόλου) μετά την ολοκλήρωση των εργασιών ανάδειξης. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος.

αντιμετωπισθούν προβλήματα ασφάλειας και συντήρησης του χώρου και να καταστεί επισκέψιμος και αναγνώσιμος στο κοινό, σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα μνημεία της περιοχής (ρωμαϊκή έπαυλη Σκάλας, θολωτός μυκηναϊκός τάφος Τζαννάτων Πόρου).

Το ιερό ιδρύθηκε στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. και είχε διάρκεια ζωής πιθανόν ως τον 4ο αι. π.Χ., ενώ κατά την κλασική περίοδο ανήκε στην επικράτεια της αρχαίας πόλης-κράτους των Πρόννων, που ήλεγχε το ΝΑ. τμήμα του νησιού και μέρος του όρους Αίνου. Άγνωστη παραμένει η θεότητα στην οποία είχε αφιερωθεί. Δίπλα στο ιερό αναγέρθηκε, πιθανώς το 1812, το εξωκλήσι του Αγ. Γεωργίου, ενώ αναφέρεται η ύπαρξη ενός ακόμα παλαιότερου χριστιανικού ναού. Ανασκαφές στον χώρο διενήργησαν ο Σπ. Μαρινάτος, ο Π. Καλλιγιάς και ο Α. Σωτηρίου (Βικάτου & Παπαφλωράτου 2015). Το ιερό οριοθετούσε περίβολος που διασώθηκε μόνο σε μήκος 5,70 μ. Ο ναός (34,44 x 13,10 μ.) με προσανατολισμού Α-Δ, είναι δωρικός περίπτερος, με πρόδομο, επιμήκη σηκό και οπισθόδομο και διατηρείται στο επίπεδο θεμελίωσης.¹¹ Σε απόσταση 8,50 μ. νότια του ναού, σώζονται,

¹¹ Το οικοδομικό υλικό προέρχεται από αρχαίο λατομείο ψαμμόλιθου, που βρίσκεται νότια της εισόδου του σύγχρονου οικισμού της Σκάλας, υπόθεση που ενισχύεται και από εργαστηριακές αναλύσεις, που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του έργου ανάδειξης.

Εικ. 7α. Σκάλα
Κεφαλονιάς.
Γενική άποψη του
αρχαίου ναού πριν
την ολοκλήρωση
των εργασιών
ανάδειξης. Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ
Αιτωλοακαρνανίας
και Λευκάδος.

σε μήκος 30,55μ. και πλάτος 8,90μ., τα θεμέλια στοάς, αποτελούμενη από πέντε ή έξι χώρους, η οποία κατά μήκος της πρόσοψης που ήταν στραμμένη προς το ναό έφερε κιονοστοιχία.¹²

Οι εργασίες ανάδειξης περιελάμβαναν διαμορφώσεις του αρχαιολογικού χώρου, περίφραξη, κατασκευή τοιχίου αντιστήριξης και αποστραγγιστικού δικτύου, διαμόρφωση χώρου απόθεσης των διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών,¹³ διαμόρφωση διαδρομής επισκεπτών προσβάσιμης και από ΑμεΑ, δενδροφύτευση,¹⁴ τοποθέτηση πέτρινου καθίσματος και τρίγλωσσης ενημερωτικής πινακίδας με επεξηγηματικό, φωτογραφικό και σχεδιαστικό υλικό, τοποθέτηση πινακίδων οδοσήμανσης, συντήρηση κινητών

12 Βόρεια του ναού εντοπίστηκε ασβεστοκάμιнос, η οποία ίσως κατασκευάστηκε μετά την ανακάλυψη του ναού το 1812, δεδομένου ότι δεν αναφέρεται από τον De Bosset. Η ύπαρξή της μαρτυρεί, ότι μέρος του οικοδομικού υλικού του ναού χρησιμοποιήθηκε για την παρασκευή ασβέστη. Η ασβεστοκάμιнос αναδείχτηκε και διατηρείται ως αναπόσπαστο μέρος της ιστορίας του ιερού.

13 Τοποθετήθηκαν και ταξινομήθηκαν σε πλάτωμα εναπόθεσης και θέασης όλα τα διάσπαρτα λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη του ναού, ορισμένα εκ των οποίων ήταν εντοχισημένα σε νεώτερες κατασκευές περιμετρικά του τεμένους και του νεώτερου ιερού ναού του Αγ. Γεωργίου. Επίσης, συντηρήθηκαν τα ευρήματα που προέκυψαν από τις αποχλωματώσεις.

14 Φυτεύθηκαν θάμνοι και δένδρα διάσπαρτα στον χώρο για την απρόσκοπτη θέαση προς τη θάλασσα. Παράλληλα εγκαταστάθηκε και αυτόματο πότισμα για την άρδευση, το οποίο λειτουργεί ταυτόχρονα και ως δίκτυο πυροπροστασίας.

Εικ. 7β. Σκάλα Κεφαλονιάς. Γενική άποψη του αρχαϊκού ναού μετά την ολοκλήρωση των εργασιών ανάδειξης. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος.

ευρημάτων, εργαστηριακές αναλύσεις πετρωμάτων, σχεδιαστική και φωτογραφική αποτύπωση και αεροφωτογράφιση (εικ. 6α, 6β). Επιπλέον, εκδόθηκαν τρίγλωσσα ενημερωτικά φυλλάδια και οδηγός του αρχαιολογικού χώρου, καθώς και έντυπα για άτομα με προβλήματα όρασης (Σωτηρίου 2014, 1833-1836; Βικάτου & Παπαφλωράτου 2015). Εντός του χώρου, δημιουργήθηκε σημείο θέασης για τους επισκέπτες και τοποθετήθηκε η τρίγλωσσα ενημερωτική πινακίδα. Από το σημείο αυτό, ξεκινάει η κατάλληλα διαμορφωμένη διαδρομή επισκεπτών, η οποία περιτρέχει τον χώρο. Για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών τοποθετήθηκαν πινακίδες οδοσήμανσης σε καίρια σημεία του οδικού δικτύου.

Ο αρχαϊκός ναός της Σκάλας (εικ. 7α, 7β) αποτελεί το σημαντικότερο, μεγαλύτερο και καλύτερα διατηρημένο αρχαίο ναό του νησιού. Δεδομένου ότι τα αρχιτεκτονικά δείγματα ναών στην Κεφαλονιά είναι ελάχιστα και του γεγονότος ότι το ιερό έχρηζε άμεσης συντήρησης και προστασίας, καθώς η γειτνίασή του με τη θάλασσα καθιστούσε το μνημείο όλο και πιο ευπαθές, η ανάδειξη του ναού της Σκάλας αποκτά σημαίνουσα βαρύτητα στο πλαίσιο των ευρύτερων προσπαθειών για τη διατήρηση, προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς του νησιού.

Εικ. 8. Το κτήριο της Αρχαιολογικής Συλλογής Σάμης πριν την έναρξη των εργασιών.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος.

4. Το έργο «Επισκευή και δημιουργία Αρχαιολογικής Συλλογής Σάμης και έκθεση ψηφιδωτών στην Κεφαλονιά» (εικ. 8) εντάχθηκε το 2013 στο ΕΠ «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα», στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007-2013, με προϋπολογισμό 980.000,00 ευρώ και οι εργασίες ξεκίνησαν στις 16 Δεκεμβρίου 2013 (Σωτηρίου 2014, 1840-1844). Εν συνεχεία, στις 29-12-2016 εντάχθηκε ως μεταφερόμενο έργο, με απόφαση του Περιφερειάρχη Ιονίων Νήσων στο ΕΠ «Ιόνια Νησιά 2014-2020» στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2014-2020 και με καταληκτική ημερομηνία την 30η Απριλίου 2018. Όμως λόγω καθυστερήσεων, κυρίως ως προς τις διοικητικές διαδικασίες και στη δυσκολία πρόσληψης έκτακτου προσωπικού, τον Δεκέμβριο του 2016 υποβλήθηκε παράλληλα αίτημα τροποποίησης της Πράξης και τη διάρθρωση αυτής σε τρία υποέργα: Υποέργο 1: «Επισκευή κτηρίου και δημιουργία Αρχαιολογικής Συλλογής Σάμης και διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου», Υποέργο 2: «Προμήθεια και εγκατάσταση προθηκών και λοιπών μουσειακών κατασκευών Αρχαιολογικής Συλλογής Σάμης» και Υποέργο 3: «Εργασίες συντήρησης και τοποθέτησης έξι (6) ψηφιδωτών δαπέδων και τμημάτων τοίχων στον περιβάλλοντα χώρο της Αρχαιολογικής Συλλογής Σάμης-Κεφαλονιάς», με συνολικό προϋπολογισμό 1.386.666,16 ευρώ και

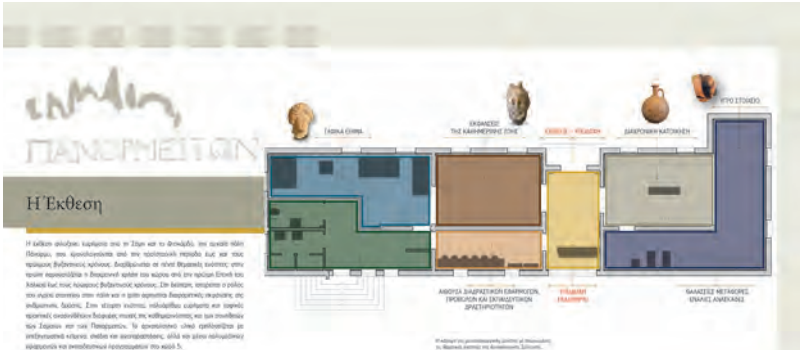

Εικ. 9. Η ακρόπολη της Σάμης από ΒΑ.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος.

χρονοδιάγραμμα του έργου παρατείνεται έως τις 28 Φεβρουαρίου 2019.

Τα ευρήματα που θα φιλοξενούνται στη μόνιμη έκθεση προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή της Σάμης και του Φισκάρδου (Βικιάτου-Ανδρεάτου 2020). Η Σάμη (εικ. 9) υπήρξε μία από τις τέσσερις πόλεις - κράτη της Κεφαλονιάς, εξαιρετικά σημαντική και με διαχρονική κατοίκηση, η οποία ήλεγχε το ΒΑ τμήμα του νησιού και γνώρισε ιδιαίτερη ακμή κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, ενώ κατά τη ρωμαϊκή περίοδο καθίσταται η πρώτη πόλη της Κεφαλονιάς (Σωτηρίου & Τζανετάτου 2018: 767-778; Δελλής 2018: 119-133). Το σημερινό Φισκάρδο, όπως προαναφέρθηκε, ταυτίζεται με την πόλη Πάνορμο, η οποία φαίνεται να αποτελεί μία από τις νέες πόλεις που ιδρύονται στην Κεφαλονιά κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους (Ανδρεάτου 2018: 87-118; Σωτηρίου 2014, 1882-1891).

Εικ. 10. Η κάτοψη της μουσειογραφικής μελέτης με σημειωμένες τις θεματικές ενότητες της Αρχαιολογικής Συλλογής Σάμης (λεπτομέρεια από τον οδηγό της Συλλογής Βικιάτου & Ανδρεάτου 2020, σελ. 6-7). Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος.

Εικ. 11. Αρχαιολογική Συλλογή Σάμης. Θεματική ενότητα 1. Αρχαϊκή, κλασική και ελληνοστρωτή Σάμη (λεπτομέρεια από τον οδηγό της Συλλογής σελ. 20-21). Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος.

Η έκθεση του μουσείου, με βάση τη μουσειολογική μελέτη, που είχε συνταχθεί από τον τότε Προϊστάμενο της Εφορείας Α. Σωτηρίου, και που επί διεύθυνσής του εντάχθηκε το έργο, περιλαμβάνει τέσσερις κύριες ενότητες (εικ. 10) (Σωτηρίου 2014, 1840-1844; Βικιάτου-Ανδρεάτου 2020, 6-7): 1. Διαχρονική κατοίκηση της Σάμης (εικ. 11), από τους πρωτοελλαδικούς έως και τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους, 2. Το υγρό στοιχείο,¹⁵ 3. Εκφάνσεις της καθημερινής ζωής (εικ. 12)¹⁶ και

¹⁵ Στην εξέλιξη της Σάμης καθοριστική υπήρξε η επίδραση του νερού. Ο οικιστικός πυρήνας αναπτύχθηκε στη θάση Λουτρό, όπου υπάρχει φυσική πηγή, από την οποία υδρεύεται μέχρι σήμερα η πόλη. Στη ρωμαϊκή εποχή κατασκευάζονται δεξαμενές, δημόσια ή ιδιωτικά λουτρά, κρήνη, υδραγωγείο, αντιπλημμυρικό έργο κ.ά. Στις υπώρειες της Κυάτιδος, ΒΔ του ρωμαϊκού υδραγωγείου, βρίσκεται κομψό κρηναίο οικοδόμημα-κτήριο συλλογής και άντλησης πόσιμου νερού. Στην ενότητα παρουσιάζεται η επίδραση του υγρού στοιχείου, είτε αυτή αφορά τα διάφορα προαναφερθέντα κτίσματα, είτε τη μεταφορά, διάδοση και ανταλλαγή προϊόντων μέσω της θάλασσας.

¹⁶ Η μορφή της πόλης, σημαντικά ιστορικά γεγονότα και ο καθημερινός βίος καταγράφονται στα κατάλοιπα της ανθρωπίνης δραστηριότητας, όπως δημόσια ή ιδιωτικά κτήρια, εργαστήρια και

Εικ. 12. Αρχαιολογική Συλλογή Σάμης. Θεματική ενότητα 3. Γυμνάσιο - Πόλεμος, Συμπόσια - Μαγειρική, Παραγωγικές δραστηριότητες - οικοτεχνία (λεπτομέρεια από τον οδηγό της Συλλογής 34-35). Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος.

4. Ταφικά έθιμα.¹⁷ Παράλληλα, προβλέπεται στον περιβάλλοντα χώρο του κτηρίου έκθεση ψηφιδωτών δαπέδων (εικ. 8, 13), προερχόμενων από κτήρια της Σάμης των ρωμαϊκών χρόνων, οπότε φαίνεται ότι η πόλη περνούσε μία νέα περίοδο ακμής (Σωτηρίου 2014, 1843-1845 και 1850-1861; Βικιάτου-Ανδρεάτου 2020, 48-53).¹⁸

νεκροταφεία. Στα αντικείμενα που προέρχονται από την ανασκαφή τους, αντιπροσωπευτικά δείγματα των οποίων θα παρουσιαστούν στην ενότητα αυτή, αντικατοπτρίζονται συνήθως, παραγωγικές δραστηριότητες-οικτεχνία, πόλεμος και αθλητισμός, συμπόσια και μαγειρική, καλλωπισμός και ενδυμασία, θρησκευτικές δοξασίες και προσωπικές στάσεις ζωής, οικονομία και εμπόριο, παρέχοντας τη δυνατότητα ανασύστασης της καθημερινής ζωής διαχρονικά.

17 Εξω από τα όρια της πόλης αναπτύχθηκαν τα τέσσερα νεκροταφεία, η οργάνωση των οποίων αρχίζει από τους αρχαϊκούς χρόνους. Πιο εντυπωσιακή είναι η ταφική αρχιτεκτονική του Πανόρμου, που ακολουθεί τα πρότυπα σύγχρονων ελληνικών πόλεων, όπως η Νικόπολη, η Πάτρα, και ιταλικών όπως η Όστια και η Πομπηία και αντανακλά τον πλούτο και την κοινωνική διαστρωμάτωση της πόλης. Εκτός από το νεκροταφείο στον όρμο του Αγίου Ανδρέα, εντυπωσιακά ταφικά μνημεία-μνημειολεία ορθώνονται σε διάφορα σημεία. Πρόκειται για απλούς θάλαμους, νάοσχημους ταφικούς θάλαμους (προθάλαμο και κυρίως θάλαμος) και έναν καμαροσκεπή (a camera) θάλαμο.

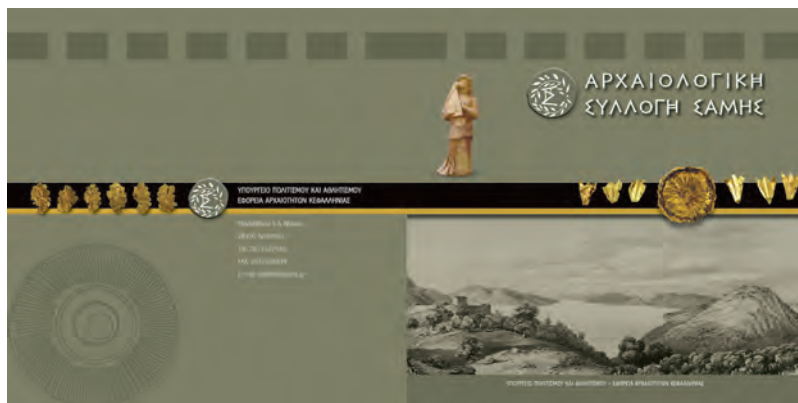
18 Τα ψηφιδωτά δάπεδα, αντιπροσωπευτικά όσων εντοπίστηκαν στις ανασκαφικές έρευνες, προέρχονται από επαίλους ή δημόσια κτήρια και υποδηλώνουν την οικονομική αναγέννηση που γνώρισε η πόλη κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Κοινά διακοσμητικά λεξιλόγια χαρακτηρίζουν ψηφροθέτες-εργαστήρια, που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή και διαπιστώνεται η επιρροή σύγχρονων εργαστηρίων του ευρύτερου ρωμαϊκού κόσμου, μεγάλων ελληνικών κέντρων, όπως της Νικόπολης, αλλά και της Ιταλίας (Σωτηρίου 2014, 1851-1881).

Εικ. 13. Αύλειος χώρος Αρχαιολογικής Συλλογής Σάμης. Ψηφιδωτά δάπεδα. Λουτρική εγκατάσταση επί της πλατείας Κωνσταντάτου στη Σάμη (λεπτομέρεια από τον οδηγό της Συλλογής 52-53). Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδας.

Έως το τέλος του 2015 είχαν ολοκληρωθεί οι κτηριακές εγκαταστάσεις και η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου. Έκτοτε και μέχρι τις αρχές του 2018¹⁹ πραγματοποιήθηκε αρχαιολογική και φωτογραφική τεκμηρίωση των προς έκθεση αντικειμένων, σχεδιασμός και επιμέλεια του εποπτικού υλικού και η δημιουργία οδηγού (Βικάτου & Ανδρεάτου 2020) (εικ. 14) και ενημερωτικού φυλλαδίου σε ψηφιακή μορφή που θα διατίθενται εκτυπωμένα στους επισκέπτες. Από το προσωπικό που έχει προσληφθεί για τις ανάγκες του έργου, συνεχίζεται το έργο της τεκμηρίωσης των εκθεμάτων με τη σχεδιαστική και ψηφιακή αποτύπωσή τους και ετοιμάζεται το υλικό που θα περιληφθεί στις πολυμεσικές εφαρμογές (διαδραστικές οθόνες αφής), καθώς και η δημιουργία εκπαιδευτικών δράσεων. Επιπλέον, στη συλλογή έχει προβλεφθεί για άτομα με προβλήματα όρασης η δημιουργία αντιγράφων αγγείων, απτικών επιφανειών και φυλλαδίου με πληροφορίες για τον εκθεσιακό χώρο και τα εκθέματα. Παράλληλα, συνεχίζεται η συντήρηση των ευρημάτων και έχουν ξεκινήσει οι διαδικασίες για την προμήθεια του εξοπλισμού των εσωτερικών χώρων της Συλλογής, με την προετοιμασία τεύχους για τη διενέργεια διεθνούς διαγωνισμού, αλλά και των προμηθειών για την ολοκλήρωση της διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου

¹⁹ Οπότε τη διεύθυνση της Εφορείας ανέλαβε ο νέος Προϊστάμενος κ. Γρ. Γρηγορακάκης. Το έργο κατά την σύνταξη του παρόντος άρθρου ήταν σε εξέλιξη και ολοκληρώθηκε το 2020 ως προς την έκθεση των αντικειμένων στο εσωτερικό της Συλλογής. Σε εξέλιξη παραμένει το υπόγειο της έκθεσης των ψηφιδωτών στον αύλειο χώρο. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στην αρχαιολόγο Μ. Ανδρεάτου για την καθοριστική συμβολή της σε όλα τα στάδια υλοποίησης του έργου.

Εικ. 14. Ο οδηγός της Αρχαιολογικής Συλλογής Σάμης (Βικάτου & Ανδρέατου 2020). Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος.

(προθήκες και λοιπές μουσειακές κατασκευές, στηρίξεις, εκτυπώσεις εποπτικού υλικού, ηλεκτροφωτισμός εσωτερικού και περιβάλλοντα χώρου, μεταλλικές κατασκευές και τοποθέτηση στεγάστρου).

Η Εφορεία μας έχει ήδη υποβάλει πρόταση για την ένταξη δύο ακόμα έργων στο ΠΕΠ Ιονίων Νήσων. Πρόκειται για τη στερέωση και ανάδειξη του θολωτού τάφου των Τζαννάτων Πόρου και τη συντήρηση των τοιχογραφιών τριών μεταβυζαντινών ναών της Ιθάκης, καθώς και τη βελτίωση των μουσειακών υποδομών του νησιού της Ιθάκης. Αναμένεται η ένταξή τους από την Περιφέρεια Ιονίων Νήσων.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, όλα τα έργα που υλοποίησε η Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας και Ιθάκης στο πλαίσιο του προγράμματος ΕΣΠΑ, δεν συμβάλλουν μόνον στην προστασία, στην ανάδειξη και προβολή της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, αλλά και στην τόνωση της τοπικής οικονομίας και του τουρισμού. Οι χώροι που αναδείχθηκαν είναι εύκολα προσβάσιμοι, καθώς βρίσκονται παραπλεύρως του κεντρικού οδικού δικτύου της νήσου, ενώ στην Αρχαιολογική Συλλογή Σάμης ο επισκέπτης μπορεί να αποκτήσει ολοκληρωμένη εικόνα για την ιστορία της περιοχής από τους Προϊστορικούς έως και τους πρώιμους Βυζαντινούς χρόνους. Τα σπουδαία εκθέματα, τα οποία πλαισιώνονται από πλούσιο εποπτικό υλικό αφηγούνται τον δημόσιο και ιδιωτικό βίο, αλλά και τα ταφικά έθιμα των δύο σημειώνοντων πόλεων της Κεφαλονιάς, Σάμης και Πανόρμου (Φισκάρδο), καταδεικνύοντας τον καθοριστικό τους ρόλο στη διαμόρφωση του πολιτιστικού γίνεσθαι, διαχρονικά.

Αξίζει να επισημανθεί ότι παρά την υποστελέχωσή τους οι Εφορείες Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος και Κεφαλληνίας και Ιθάκης, με τη στήριξη και των Διευθύνσεων του ΥΠΠΟΑ επιτελούν ένα δύσκολο και σημαντικό έργο, προσπαθώντας στο πλαίσιο των δυνατοτήτων τους να ανταπεξέλθουν στις ιδιαίτερες και συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες των μνημείων σε μια περίοδο ιδιαίτερα δυσχερή.²⁰

²⁰ Για την υλοποίηση των έργων ΕΣΠΑ ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζονται στον Περιφερειάρχη Ιονίων Νήσων κ. Θ. Γαλιατσάτο, στον Αντιπεριφερειάρχη Λευκάδας κ. Θ. Χαλικιά και τον Αντιπεριφερειάρχη Κεφαλονιάς κ. Π. Δρακουλόγκωνα, στον Προϊστάμενο της Διαχειριστικής Αρχής Ιονίων Νήσων κ. Π. Οικονόμου, στον Προϊστάμενο της ΕΔΕΠΟΛ του ΥΠΠΟΑ, κ. Π. Νταή, και στους συναδέλφους Ι. Μυλωνά, Π. Μαραγκάκη και Δ. Κίκυλη. Τέλος σε όλο το μόνιμο και επί συμβάσει προσωπικό των Εφορειών που συμμετείχαν στα έργα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Andreatou, M., 2013. Fiskardo in the Roman and the Late Roman periods. Στο G.S. van Wijngaarden & A. Sotiriou, επιμ. *Archaeology in the Southern Ionian Islands*. Journal of the Netherlands Institute at Athens, XIX (1), σ. 69-94.

Ανδρεάτου, Μ., 2018. Η αρχαία πόλη Πάνορμος στον παραδοσιακό οικισμό του Φισκάρδου Κεφαλονιάς. Αργοστόλι: ΚΥΜΟΘΟΗ, 28, σ. 87-118.

Βικάτου, Ο., 2014. Ανάδειξη προϊστορικών τύμβων στο στενό Δ.Δ. Νυδριού Λευκάδας. Αθήνα: ΥΠΠΟΑ-Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος (δίγλωσσος αρχαιολογικός οδηγός).

Βικάτου, Ο., 2015α. Έργα ΕΣΠΑ. ΠΕ Λευκάδας. Αρχαιολογικόν Δελτίον, (70), Χρονικά Β΄1, σ. 640-642.

Βικάτου, Ο., 2015β. Το Ιερό του Απόλλωνος στον Θέρμο Αιτωλίας. Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Θέρμου (The Sanctuary of Apollo at Thermos. A guide to the archaeological museum of Thermos). Αθήνα: ΥΠΠΟΑ-Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος (δίγλωσσος αρχαιολογικός οδηγός).

Βικάτου, Ο., 2015γ. Μουσειακές εργασίες. Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Θέρμου. Αρχαιολογικόν Δελτίον, (70), Χρονικά Β΄1, σ. 550-557.

Βικάτου, Ο., 2015δ. Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας. Έργα ΕΣΠΑ. Αρχαιολογικόν Δελτίον, (70), Χρονικά Β΄1, σ. 858-861.

Βικάτου, Ο., 2018. Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας. ΚΥΜΟΘΟΗ, (28), σ. 7-30.

Βικάτου, Ο., 2019. Σπυρίδων Μαρινάτος. Η ζωή και το έργο του. Σύμμικτα Παλικής, (Α). Ληξούρι: Εκδόσεις Ιακωβατείου Βιβλιοθήκης.

Βικάτου, Ο. & Σαράντη, Φ., 2013. Ο αρχαιολογικός χώρος και το Ηρώο Καλυδώνας, ΥΠΠΟΑ-ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ Ι. Π. Μεσολογγίου.

Βικάτου, Ο. & Παπαφλωράτου, Ε., 2015. Ανάδειξη - ανάπλαση αρχαϊκού ναού Σκάλας Κεφαλονιάς. ΥΠΠΟΑ-Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας (τρίγλωσσος αρχαιολογικός οδηγός).

Βικάτου, Ο. & Παπαφλωράτου, Ε., 2015. Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας. Χρονικά ετών 2014-2015. Αρχαιολογικόν Δελτίον, (70), Χρονικά Β΄1, σ. 852-861.

Βικάτου, Ο. & Παπαφλωράτου, Ε., 2016-2017. Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας. Χρονικά ετών 2016-2017. Αρχαιολογικόν Δελτίον, (70), Χρονικά (υπό έκδοση).

Βικάτου, Ο. & Παπαφλωράτου, Ε., υπό έκδοση. Το έργο της εφορείας αρχαιοτήτων Κεφαλονιάς. Οι πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες της εφορείας και οι εργασίες αντιμετώπισης των προβλημάτων μετά τους πρόσφατους σεισμούς. 2ο Αρχαιολογικό Έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα Νησιά του Ιονίου. Ιωάννινα.

Βικάτου, Ο. & Ανδρεάτου, Μ., 2020. Η Αρχαιολογική Συλλογή Σάμης. ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας και Ιθάκης.

Βικάτου, Ο. & Χαβέλα, Κ., 2013. Η αρχαία πόλη της Λευκάδας. Οι οικίες και τα δημόσια κτήρια. Ανάδειξη τμημάτων του οικιστικού πλέγματος της αρχαίας Λευκάδας. Αθήνα: ΥΠΠΟΑ-ΛΣΤ' ΕΠΚΑ (δίγλωσσος αρχαιολογικός οδηγός).

Βικάτου, Ο. κ.ά., 2015. Το Κάστρο της Ναυπάκτου. Αποκατάσταση και στερέωση τμημάτων και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου. Αθήνα: ΥΠΠΟΑ-Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος.

Δελλής, Α., 2018. Η Σάμη κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. ΚΥΜΟΘΟΗ, (28). σ. 119-133.

Dörpfeld, W., 1927. Alt-Ithaka. Ein Beitrag zur Homer-Frage. München.

Fiedler, M., 2003. Antike Häuser in Leukas. Wohnhäuserarchitektur und Fundamaterial aus einer nordwestgriechischen Stadt des 6. bis 1. Jh.v.Chr. PhD Dissertation, Freien Universität Berlin.

Κολώνας, Λ., 2007. Ο θολωτός τάφος Τζαννάτων Πόρου Κεφαλληνίας και οι θολωτοί τάφοι της Ηπειρωτικής Ελλάδας. Πρακτικά Συνεδρίου για τα Γράμματα, την Ιστορία και την Λαογραφία της περιοχής των Πρόννων. Πόρος-Κεφαλονιά. σ. 327-361.

Κολώνας, Λ. & Σταμάτης, Γ., 2016. Πλευρώνα-Οινιάδες-Πάλαιρος. Προστασία, έρευνα και ανάδειξη τριών αρχαίων πόλεων του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Αθήνα: ΥΠΠΟΑ-Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος.

Μαρινάτος, Σπ., 1932. Αι ανασκαφαί Goekoop εν Κεφαλληνία. ΑΕ, σ. 1-47.

Μαρινάτος, Σπ., 1933. Αι ανασκαφαί Goekoop εν Κεφαλληνία. ΑΕ, σ. 68-100.

Μαρινάτος, Σπ., 1951. Ανασκαφαί εν Κεφαλληνία. ΠΑΕ, σ. 184-186.

Μόσχος, Ι., 2007. Η περιοχή των Πρόννων και η ανατολική ακτή της Κεφαλονιάς πριν από την ιστορία. Τοπογραφία της νήσου, κατάλογος των θέσεων και συμπεράσματα. Πρακτικά Συνεδρίου για τα Γράμματα, την Ιστορία και την Λαογραφία της περιοχής των Πρόννων. Πόρος-Κεφαλονιά. σ. 227-324.

Souyouudzoglou-Haywood, C., 1999. The Ionian Islands in the Bronze and Early Iron Age 3000-800 BC. Liverpool: Liverpool University Press.

Σωτηρίου, Α. 2000. Νεώτερα στοιχεία της αρχαίας μνημειακής τοπογραφίας της νήσου Κεφαλονιάς. Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Πανιόνιου Συνεδρίου, (Α'). Θεσσαλονίκη, σ. 105-123.

Σωτηρίου, Α., 2018α. Μνημεία των νήσων Κεφαλονιάς και Ιθάκης ενταγμένα στο ΕΣΠΑ και σε άλλα Ευρωπαϊκά Προγράμματα. Στο Β. Θεοφιλοπούλου, επιμ. 1ο Αρχαιολογικό Έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα Νησιά του Ιονίου, Ιωάννινα, 10-13 Δεκεμβρίου 2014. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, σ. 729-744.

Σωτηρίου, Α., 2018β. Η Κεφαλονιά κατά την κλασική και ελληνιστική περίοδο.

Αργουστόλι: ΚΥΜΟΘΟΗ (28), σ. 31-70.

Σωτηρίου, Α., 2014. ΛΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ΑΔ 69, Χρονικά Β΄1,γ, 1791-1931.

Sotiriou, A., 2010. Classical and Hellenistic Cephalonia: the evolution of four major city-states. Στο Cl. Antonetti, επιμ. Lo spazio ionico e le comunità della Grecia nord-occidentale. Territorio, società, istituzioni, Atti del Convegno Internazionale Verona, 7-9 gennaio 2010. Pisa, σ. 97-114.

Sotiriou, A., 2013. Excavations at Kefalonia during 2005-2013. Στο G.S. van Wijngaarden & A. Sotiriou, επιμ. Archaeology in the Southern Ionian Islands. Pharos, Journal of the Netherlands Institute at Athens, XIX (1), σ. 1-50.

Σωτηρίου, Α. κ.ά., 2014. Ρωμαϊκό Νεκροταφείο Φισκάρδου. ΥΠΠΟΑ-Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας (τρίγλωσσος αρχαιολογικός οδηγός).

Σωτηρίου, Α. & Ανδρέατου, Μ., 2018. Ταφική αρχιτεκτονική και ταφικές πρακτικές στην αρχαία πόλη Πάνορμο Κεφαλονιάς. Στο Β. Θεοφιλοπούλου, επιμ. 1ο Αρχαιολογικό έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα Νησιά του Ιονίου, Ιωάννινα, 10-13 Δεκεμβρίου 2014. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, σ. 779-790.

Σωτηρίου, Α. & Τζανετάτου, Ευ., 2014. Τα μυκηναϊκά νεκροταφεία Λακήθρας και Μαζαρακάτων. ΥΠΠΟΑ-Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας (τρίγλωσσος αρχαιολογικός οδηγός).

Σωτηρίου, Α. & Τζανετάτου, Ευ., 2018. Αρχαία Σάμη: διαχρονική κατοίκηση μέσα από τα πρόσφατα ανασκαφικά δεδομένα. Στο Β. Θεοφιλοπούλου, επιμ. 1ο Αρχαιολογικό έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα Νησιά του Ιονίου, Ιωάννινα, 10-13 Δεκεμβρίου 2014. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, σ. 767-778.

Τζανετάτου, Ευ., 2018. Η θρησκευτική λατρεία στην Κεφαλονιά και την Ιθάκη κατά την αρχαιότητα. Αργουστόλι: ΚΥΜΟΘΟΗ (28), σ. 135-167.

Vikatu, O., 2014. The prehistoric tumuli at Nydri Leukas. Athens: Ministry of Culture and Sports - Ephorate of Antiquities of Aitolokarnania and Leukas.

Vikatu, O. & Chavela, K., 2013. The ancient city of Leukas. Houses and public buildings. Enhancement of ancient Leukas city's urban network. Ministry of Culture and Sports, 36th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities. S. C. of Mesolongi.

Vikatu, O. κ.ά., 2015. The Castle of Naupaktos. Partial reconstruction, structural reinforcement, and enhancement of the archaeological site. Athens: Ministry of Culture, Education and Religious Affairs-Ephorate of Antiquities of Aitolokarnania and Leukas.

Vikatu, O. & Saranti, F., 2013. The archaeological site and the Heroon of Kalydon. Ministry of Culture and Sports, 36th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities. S. C. of Mesolongi.

Ζάχος, Κ.Λ. & Ντούζουγλη, Α.Σ., 2003. Λευκάδα. Ιστορική-αρχαιολογική επισκόπηση μέσα από τα εκθέματα του Αρχαιολογικού Μουσείου. Αθήνα: ΥΠΠΟ-ΙΒ΄ ΕΠΚΑ.

Αρχαιολογικός Χώρος Ολυμπίας: Η παρούσα κατάσταση έπειτα από τα αναστηλωτικά έργα και τα έργα ανάδειξης. Ο ψηφιακός μετασχηματισμός της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ηλείας

Archaeological Site of Olympia: The current situation after the restoration and enhancement works. The digital transformation of the Ephorate of Antiquities of Elis

Ερωφίλη Κόλια

ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΗ, ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΗΛΕΙΑΣ
ekollia@culture.gr

Κωνσταντίνος Αντωνόπουλος

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ, ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΗΛΕΙΑΣ
kantonopoulos@culture.gr

Περίληψη

Με έδρα την Αρχαία Ολυμπία και χωρική αρμοδιότητα στον νομό Ηλείας, η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας έχει ως Περιφερειακή Μονάδα του ΥΠΠΟΑ (Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού) την ευθύνη της φροντίδας, ανάμεσα σε άλλους σημαντικούς χώρους και μουσεία, δυο εκ των δεκαοκτώ ελληνικών μνημείων που είναι ενταγμένα στον Κατάλογο πολιτιστικών και περιβαλλοντικών Μνημείων της Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), των Αρχαιολογικών Χώρων της Ολυμπίας και του Ναού Επικουρίου Απόλλωνα Βασσών Φιγαλείας. Σε αгаστή συνέργεια με τους εμπλεκόμενους φορείς του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα, καταβάλλει προσπάθεια ολιστικής και διεπιστημονικής διαχείρισης των μνημείων ευθύνης της. Ξεπερνώντας πολλές δυσκολίες και προκλήσεις, η Υπηρεσία καταφέρει πλην της πρωτογενούς (έρευνα - ανασκαφή - μελέτη) και δευτερογενούς (συντήρηση - αποκατάσταση - προστασία - ασφάλεια) φροντίδας των μνημείων, να θεραπεύει και τις τριτογενείς ανάγκες που απορρέουν από τη σχέση τους με τους επισκέπτες (υπηρεσίες - προβολή - ενημέρωση) και την κοινωνία εν γένει.

Στο πνεύμα αυτό, στο πρώτο μέρος της εισήγησης γίνεται συνοπτική αναφορά στα έργα αναστήλωσης και ανάδειξης που συντελέστηκαν την τελευταία 10ετία στον Αρχαιολογικό Χώρο της Ολυμπίας, με την αρωγή χρηματοδοτήσεων του προγράμματος ΕΣΠΑ (Εταφικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης) 2007 -2013 καθώς και χορηγιών ιδιωτικών φορέων και ιδρυμάτων τα οποία συνετέλεσαν στην σημαντική ανανέωση του αρχαιολογικού χώρου και στην περαιτέρω ωρίμανση της ιδέας για την δημιουργία ενός αρχαιολογικού πάρκου. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται οι εξωστρεφείς ενέργειες της Εφορείας Αρχαιοτήτων

Ηλείας που αξιοποιούν την αλληλεπιδραστική δυνατότητα της ψηφιακής τεχνολογίας και επικοινωνίας και τα εργαλεία που ήδη έχουν στη διάθεσή τους και χρησιμοποιούν ιδρύματα, επιχειρήσεις και φορείς, εγχώριοι και διεθνείς για την επίτευξη του έργου τους, όπως είναι η ψηφιοποίηση, το διαδικτυακό μάρκετινγκ και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Οι καινοτόμες αυτές μέθοδοι, πλάι στις παραδοσιακές, ενισχύουν το διάλογο μνημείων και κοινωνίας και κάνουν πιο σταθερό τον βηματισμό για την επίτευξη και εμπέδωση του ψηφιακού μετασχηματισμού της Υπηρεσίας, προς όφελος εξίσου των μνημείων και των πολιτών.

Abstract

Based in Ancient Olympia and with a territorial jurisdiction within the Prefecture of Elis, the Ephorate of Antiquities of Ilia, as a Regional Unit of the Ministry of Culture and Sports is in charge, among other important sites and museums, of two of the eighteen Greek monuments that are included in the List of cultural and environmental Monuments of the UNESCO World Heritage; the Archaeological Sites of Olympia and the Temple of Apollo Epicurius.

In good synergy with the involved bodies of the public and private sector, the Ephorate strives for holistic and interdisciplinary management of the monuments of its responsibility. Overcoming many difficulties and challenges it managed, apart from the primary (research - excavation - study) and secondary (conservation - restoration - protection - safeguarding) support of the monuments, to cure the tertiary needs arising from their interaction with visitors (services - promotion - information) and society at large.

At first, a brief reference is made to the restoration and enhancement works that took place in the last ten years at the Olympia Archaeological Site, funded by the NSRF program 2007-2013 as well as by sponsorships of private organizations and institutions, which contributed to the renewal of the archeological site and the further development of the idea for the creation of an archeological park.

Next are presented the open actions of the Ilia Ephorate of Antiquities that utilize the interactive potential of digital technology and communication and the tools already in use by domestic and international institutions, companies and agencies, to achieve their goals, such as digitization, internet marketing and social media. These innovative methods, next to the traditional ones, strengthen the dialogue between monuments and society and provide stability for the achievement and consolidation of the digital transformation, for the benefit of both monuments and citizens.

Σύμφωνα με τον Οργανισμό του ΥΠΠΟΑ, (Π.Δ. 4/2018 - ΦΕΚ 7/Α/22-01-2018) η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας (Εφ. Α. Ηλείας) συνιστά Περιφερειακή Υπηρεσία του ΥΠΠΟΑ, υπαγόμενη στη Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Με έδρα την Αρχαία Ολυμπία και χωρική αρμοδιότητα στον νομό Ηλείας, η Υπηρεσία έχει διττό χαρακτήρα, διοικητικό και επιστημονικό. Ανάμεσα στους καταστατικούς στόχους του φορέα προβάλλουν η επιστημονική έρευνα, αποκάλυψη, συντήρηση και αποκατάσταση των μνημείων της πολιτιστικής κληρονομιάς και η με κάθε πρόσφορο και επιστημονικά ελεγμένο και ορθό τρόπο προστασία ανάδειξη και προβολή τους. Για να φέρει εις πέρας την αποστολή της, η Υπηρεσία προβαίνει κάθε χρόνο στην εκπόνηση μελετών, στον προγραμματισμό, στη διαχείριση και εκτέλεση οποιουδήποτε αρχαιολογικού έργου συντήρησης, επισκευής, αποκατάστασης, αναστήλωσης, ανάδειξης και διαμόρφωσης των μνημείων και αρχαιολογικών χώρων της Ηλείας, καθώς και του άμεσου φυσικού περιβάλλοντός τους. Επιδίωξη των στελεχών της Εφορείας Αρχαιοτήτων είναι η βιώσιμη και ισόρροπη ανάπτυξη της Ηλείας σε αγαστή συνέργεια με όλους τους εμπλεκόμενους φορείς του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα, δεδομένου ότι αρχαιότητες και πολιτιστικές υποδομές συναντώνται σε όλη την έκταση του νομού. Επίσης, γίνεται προσπάθεια ολιστικής και κατά το δυνατόν διεπιστημονικής διαχείρισης των μνημείων της Ηλείας με την τήρηση των διαδικασιών που επιβάλλει η Αρχαιολογική Νομοθεσία και οι Διεθνείς Συμβάσεις για την Προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μέσα στο πνεύμα αυτό, στο πρώτο μέρος της εισήγησης γίνεται συνοπτική αναφορά στα έργα αναστήλωσης και ανάδειξης που συντελέστηκαν την τελευταία 10ετία στον Αρχαιολογικό Χώρο της Ολυμπίας, με την αρωγή χρηματοδοτήσεων του προγράμματος ΕΣΠΑ καθώς και χορηγιών ιδιωτικών φορέων και ιδρυμάτων.

Ωστόσο, η Εφ. Α. Ηλείας έχοντας και την ευθύνη της φροντίδας δυο εκ των 18 μνημείων UNESCO της Ελλάδος των αρχαιολογικών χώρων της Ολυμπίας και του Ναού Επικουρίου Απόλλωνα Βασσών Φιγαλείας και άλλων σημαντικών χώρων και μουσείων, βαρύνεται και με το έργο της προσέγκυσης και κυρίως της υποδοχής και εξυπηρέτησης κοινού και επισκεπτών. Η Υπηρεσία, είναι επιφορτισμένη με την διαχείριση των αρχαιοτήτων μιας περιφερειακής ενότητας που συνολικά κατατάσσεται ανάμεσα στους πέντε κορυφαίους προορισμούς πολιτιστικού - αρχαιολογικού τουρισμού της Ελλάδος.

Αν και υποστελεχωμένη, καταφέρνει πλην της πρωτογενούς (έρευνα - ανασκαφή - μελέτη) και δευτερογενούς (συντήρηση - αποκατάσταση - προστασία - ασφάλεια) φροντίδας των μνημείων να θεραπεύει και τις τριτογενείς ανάγκες που απορρέουν από τη σχέση τους με τους επισκέπτες (υπηρεσίες - προβολή - ενημέρωση) και την κοινωνία εν γένει. Έτσι λοιπόν, στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας παρουσιάζονται οι εξωστρεφείς ενέργειες της Εφ. Α. Ηλείας που αξιοποιούν την αλληλεπιδραστική δυνατότητα της ψηφιακής τεχνολογίας και επικοινωνίας και τα εργαλεία που ήδη έχουν στη διάθεσή τους και χρησιμοποιούν ιδρύματα, επιχειρήσεις και φορείς, εγχώριοι και διεθνείς για την επίτευξη του έργου τους, όπως είναι το διαδικτυακό μάρκετινγκ και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Οι καινοτόμες αυτές μέθοδοι, πλάι στις παραδοσιακές, ενισχύουν το διάλογο μνημείων και κοινωνίας και κάνουν πιο σταθερό τον βηματισμό για την επίτευξη και εμπέδωση του ψηφιακού μετασχηματισμού της Υπηρεσίας, προς όφελος εξίσου των μνημείων και των των πολιτών.

Έργα αναστήλωσης και ανάδειξης στον Αρχαιολογικό Χώρος Ολυμπίας

Στην Ολυμπία υλοποιήθηκαν έπειτα από αγαστή συνεργασία της Εφ. Α. Ηλείας με τις Κεντρικές Υπηρεσίες και Διευθύνσεις του ΥΠΠΟΑ, τα ακόλουθα έργα ΕΣΠΑ, ενταγμένα στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα»:

Εικ. 1. Αποκάλυψη και Ανάδειξη Γυμνασίου - Χωροθέτηση νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου Ολυμπίας.
Πηγή: Αρχείο Εφ. Α. Ηλείας.

Έργο
«Αποκάλυψη και Ανάδειξη Γυμνασίου – Χωροθέτηση νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου Ολυμπίας»

ΕΣΠΑ 2007-2015
Προϋπολογισμός 980.000,00 €.

Υποέργο:
Διαμόρφωση νέας εισόδου και διαδρομής επισκεπτών στον αρχαιολογικό χώρο Ολυμπίας

Αποκάλυψη και Ανάδειξη Γυμνασίου - Χωροθέτηση νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου Ολυμπίας (εικ. 1-4)

Το έργο «Αποκάλυψη και Ανάδειξη Γυμνασίου - Χωροθέτηση νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου Ολυμπίας» περιλάμβανε δύο υποέργα: Το υποέργο-εργολαβία κατά το οποίο πραγματοποιήθηκε η κατασκευή εισόδου σε νέα θέση, ανατολικά της παλαιάς και το υποέργο «Αποκάλυψη και Ανάδειξη Γυμνασίου» στο πλαίσιο του οποίου, πέρα από τις απαραίτητες τεχνικές υποδομές στο χώρο, διενεργήθηκε η αποκάλυψη και ανάδειξη τμήματος του αρχαίου Γυμνασίου της Ολυμπίας. Πρόκειται για την πρώτη συστηματική ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε από την Αρχαιολογική Υπηρεσία εντός του οργανωμένου αρχαιολογικού χώρου της Ολυμπίας. Το κτίριο του Γυμνασίου διαμορφώνεται ως ένα επίμηκες οικοδόμημα που αναπτύσσεται στον άξονα βορρά-νότου και αποτελείται από τέσσερις στοές, οι οποίες περιβάλλουν κεντρικό και ευρύ υπαίθριο - αύλειο χώρο. Επισημαίνεται ότι η δυτική στοά έχει παρασυρθεί από τον ποταμό Κλαδέο. Τα επιμέρους τμήματα του κτιρίου οικοδομούνται σταδιακά, ενώ η ακριβής χρονολόγησή τους παραμένει εν μέρει ασαφής. Στο πλαίσιο του υποέργου, ανασκάφηκε έκταση 1.263 τ.μ. και ήρθε στο φως τμήμα της ανατολικής στοάς του

Έργο

«Αποκάλυψη και Ανάδειξη Γυμνασίου – Χωροθέτηση νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου Ολυμπίας»

ΕΣΠΑ 2007-2015

Προϋπολογισμός 980.000,00 €.

Υποέργο:

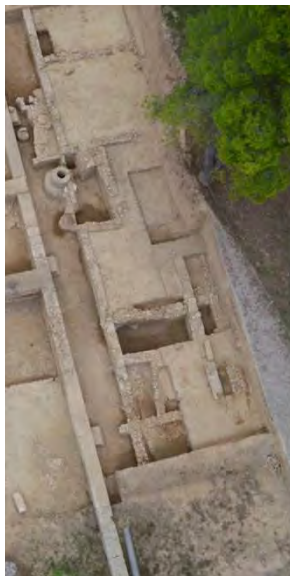
Αποκάλυψη και ανάδειξη Γυμνασίου

Εικ. 2.Αποκάλυψη και Ανάδειξη Γυμνασίου - Χωροθέτηση νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου Ολυμπίας. Πηγή: Αρχείο Εφ. Α. Ηλείας.

Γυμνασίου μήκους 50 μ. (βορείως του ήδη ανεσκαμμένου τμήματος της από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο). Επίσης, ήρθε στο φως μεγάλο τμήμα του κεντρικού αύλειου χώρου και τέλος τμήμα συνολικής έκτασης 328 τ.μ. ανατολικά του κτιρίου, όπου εντοπίστηκε εγκατάσταση υστερορωμαϊκών χρόνων. Από την ανατολική στοά αποκαλύφθηκε η συνέχεια του εξωτερικού τοίχου του κτιρίου, των σειρών βάσεων των κίωνων τόσο της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής κιονοστοιχίας καθώς και το λίθινο αυλάκι συγκέντρωσης και απορροής των υδάτων κατά μήκος της δυτικής πλευράς της στοάς, ενώ κατά χώραν βρέθηκαν πεσμένοι σπόνδυλοι των κίωνων. Ανατολικά του Γυμνασίου ερευνήθηκε ζώνη που εκτείνεται κατά μήκος της ανατολικής παρειάς του εξωτερικού τοίχου του μνημείου και η οποία ορίζεται από παράλληλο προς αυτόν τοίχο μεταγενέστερης περιόδου. Αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα υστερορωμαϊκής εποχής: μικροί κλίβανοι, φρέατα και τμήματα δαπέδου από πατημένο χώμα. Επίσης, η διερεύνηση της θέσης που είχε προγραμματιστεί η κατασκευή της δεξαμενής του συστήματος αποστράγγισης έφερε στο φως αποθέτη με αξιόλογα χάλκινα αντικείμενα. Η ανασκαφή απέδωσε πολυάριθμα ευρήματα, κυρίως κεραμική, αλλά και πλήθος χάλκινων νομισμάτων.

Εικ. 3. Ανασκαφή
Α. του Γυμνασίου.
Πηγή: Αρχείο Εφ. Α.
Ηλείας.

ΟΛΥΜΠΙΑ

Ανασκαφή Α. του Γυμνασίου:
κατάλοιπα υστερορωμαϊκής εποχής: μικροί
κλίβανοι, φρέατα και τμήματα δαπέδου από
πατημένο χώμα

Προστασία και Ανάδειξη Ιερού Δήμητρας Χαμύνης και του Αναλήμματος των Θησαυρών του Κρονίου Λόφου στην Αρχαία Ολυμπία (εικ. 5, 6)

Στο πλαίσιο του έργου που έφερε τον τίτλο «Προστασία και Ανάδειξη Ιερού Δήμητρας Χαμύνης και του Αναλήμματος των Θησαυρών του Κρονίου Λόφου στην Αρχαία Ολυμπία» πραγματοποιήθηκε η κατασκευή τοίχου αντιστήριξης και η ανάδειξη του ιερού της Δήμητρας Χαμύνης στο ανατολικό άκρο του Αρχαιολογικού Χώρου της Ολυμπίας, πλησίον της κύριας πύλης των εγκαταστάσεων της Διεθνούς Ολυμπιακής Ακαδημίας. Επίσης, διενεργήθηκε συμπληρωματική ανασκαφική διερεύνηση του Ιερού της Δήμητρας Χαμύνης που έφερε στο φως κυρίως κινητά ευρήματα και κάποια αρχιτεκτονικά μέλη. Σε άλλο υποέργο του ανωτέρω κύριου έργου υλοποιήθηκε η σταθεροποίηση του πρανούς του αναλήμματος των θησαυρών του Κρονίου λόφου από τις ωθήσεις των γαιών με την κατασκευή συστοιχίας πασσάλων. Κατά τις εκσκαφικές εργασίες στην κλιτύ του Κρονίου λόφου ανασκάφηκαν κατάλοιπα σημαντικά για την τοπογραφία του ιερού: κτιστή κατασκευή από κεραμίδες και συνδετικό κονίαμα, η οποία εδράζεται

Εικ. 4. Ανασκαφή
Α. του Γυμνασίου.
Πηγή: Αρχείο Εφ. Α.
Ηλείας.

ΟΛΥΜΠΙΑ

Ανασκαφή Γυμνασίου.

- ✓ Χάλκινο επίσημα ασπίδας (φτερά πετεινού).
- ✓ Ενεπίγραφο πινάκιο.

πάνω σε πλάκες από ασβεστολιθικό πέτρωμα και ίσως σχετίζεται με την συνέχεια του βόρειου κλάδου του αγωγού που τροφοδοτούσε με νερό το Νυμφαίο, έργο του Ηρώδη του Αττικού που χρονολογείται το 160 μ.Χ. Δυτικά της ανασκάφηκε συστάδα μεταγενέστερων τάφων, πιθανώς της υστερορρωμαϊκής εποχής: τρεις κιβωτιόσχημοι και ένας κεραμοσκεπής.

Εικ. 5. Προστασία και Ανάδειξη Ιερού Δήμητρας Χαμύνης και του Αναλήμματος των Θησαυρών του Κρονίου Λόφου στην Αρχαία Ολυμπία Πηγή: ΑρχείοΕφ. Α. Ηλείας.

Έργο

«Προστασία και Ανάδειξη Ιερού Δήμητρας Χαμύνης και του Αναλήμματος των Θησαυρών του Κρονίου Λόφου στην Αρχαία Ολυμπία»

ΕΣΠΑ 2007-2015

Προϋπολογισμός 480.000,00 €

Εικ. 6. Προστασία και Ανάδειξη Ιερού Δήμητρας Χαμύνης και του Αναλήμματος των Θησαυρών του Κρονίου Λόφου στην Αρχαία Ολυμπία Πηγή: Αρχείο Εφ. Α. Ηλείας.

Έργο

«Προστασία και Ανάδειξη Ιερού Δήμητρας Χαμύνης και του Αναλήμματος των Θησαυρών του Κρονίου Λόφου στην Αρχαία Ολυμπία»

✓ Ανάλημμα των Θησαυρών του Κρονίου Λόφου

• Τάφοι υστερορωμαϊκής εποχής

Αναστήλωση του κίονα του αναθηματικού μνημείου του Πτολεμαίου Β΄ και της Αρσινόης (εικ. 7)

Επίσης, στον αρχαιολογικό χώρο της Ολυμπίας το έτος 2017 ολοκληρώθηκε η αναστήλωση του κίονα του αναθηματικού μνημείου του Πτολεμαίου Β΄ και της Αρσινόης δυτικά του Σταδίου, μπροστά από τη Στοά της Ηχούς από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο με χρηματοδότηση του Ιδρύματος Regula Pestalozzi, με

Έργο

«Αναστήλωση του βόρειου κίονα του μνημείου του Πτολεμαίου Β΄ και της Αρσινόης»

Χρηματοδότηση: Ίδρυμα Regula Pestalozzi,

Εικ. 7. Αναστήλωση του κίονα του αναθηματικού μνημείου του Πτολεμαίου Β΄ και της Αρσινόης
Πηγή: Αρχείο Εφ. Α. Ηλείας.

την εποπτεία του Υπουργείου Πολιτισμού δια της Εφορείας μας. Σύμφωνα με την επιγραφή στη βάση του βόρειου κίονα, το μνημείο, που περιλάμβανε δύο κίονες, ανατέθηκε γύρω στο 270 π.Χ. από τον ναύαρχο Καλλικράτη προς τιμήν του βασιλιά της Αιγύπτου Πτολεμαίου Β΄ Φιλάδελφου και της συζύγου και αδελφής του Αρσινόης. Το αναθηματικό αυτό μνημείο ήταν το μεγαλύτερο και το πιο εντυπωσιακό στο Ιερό με πλάτος 20 μ. και δύο ανεξάρτητους κίονες στα άκρα του, ενώ το ύψος τους έφτανε τα 8,50 μ. Εντάσσεται δε στον σπάνιο τύπο των μνημείων με δύο κίονες, που αποτελούσαν τις βάσεις για τα αγάλματα των αναθετών και ανεγέρθηκε τον 3ο αι. π. Χ. Το μνημείο αυτό σε καίρια θέση στη διαδρομή από το Ναό του Δία προς το Στάδιο, δεν ήταν εύκολα αναγνωρίσιμο στον μη ειδικό επισκέπτη πριν την επέμβαση αυτή. Η τμηματική αποκατάστασή του αποτελεί το τέταρτο αναστηλωτικό έργο τα τελευταία 20 χρόνια που υλοποιείται από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο.

Τα αναστηλωτικά αυτά έργα, τα οποία ονομαστικά, πλην του κίονα του μνημείου των Πτολεμαίων, είναι η τμηματική αναστήλωση του Φιλιπείου, η αναστήλωση του βορειοδυτικού γωνιαίου κίονα και του οπισθόδομου του ναού του Διός, έχουν μεταβάλει ριζικά την εικόνα του αρχαιολογικού χώρου, καθώς πέρα από τη μεγάλη

επιστημονική σημασία τους, βοηθούν σημαντικά τους πολυάριθμους επισκέπτες να κατανοήσουν το μέγεθος και την ιστορική σημασία των μνημείων, αλλά και εν μέρει να αντιληφθούν την αρχική μορφή του λαμπρού αυτού πανελλήνιου ιερού, που είναι ενταγμένο στον Κατάλογο των Μνημείων της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO με επισκεψιμότητα που υπερβαίνει τα 600.000 άτομα ανά έτος.

Γενικότερα, οι εντυπωσιακές αυτές αναστηλώσεις, σε συνδυασμό με τα έργα που υλοποιήθηκαν από το ΥΠΠΟΑ τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ δηλ. η ανασκαφή του βόρειου τμήματος του Γυμνασίου και η κατασκευή της νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου, το έργο αντιστήριξης του πρανούς του αναλήμματος των Θησαυρών και η ανάδειξη του ιερού της Δήμητρας Χαμύνης στο ανατολικό άκρο του, έχουν βελτιώσει την συνολική εμπειρία που προσφέρει ο αρχαιολογικός χώρος στον επισκέπτη και έχουν αναβαθμίσει τα επίπεδα προστασίας των μνημείων.

Ο ψηφιακός μετασχηματισμός της Εφ. Α. Ηλείας¹

Ξεπερνώντας την αρχική, μάλλον επιφυλακτική στάση απέναντι στη χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας, οι πολιτιστικοί οργανισμοί και οι Υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού συμπεριλαμβανομένης και της Εφ. Α. Ηλείας εντάσσουν όλο και περισσότερο τις ψηφιακές και διαδικτυακές εφαρμογές στη λειτουργία τους. Βρισκόμαστε σε μια νέα εποχή, η οποία διεθνώς αναγνωρίζεται και αποκαλείται ως «4η Βιομηχανική Επανάσταση» ή Industry 4.0, βιώνοντας στην καθημερινότητά μας την πρωτοφανή τεχνολογική εξέλιξη η οποία δημιουργεί συνεχώς νέα δεδομένα με σημαντικές επιπτώσεις τόσο σε ατομικό επίπεδο, όσο και στο διεθνές πολιτικοοικονομικό περιβάλλον. Με όπλο του την τεχνολογία και το διαδίκτυο ο κάθε ενδιαφερόμενος, είτε πρόκειται για τον ειδικό επιστήμονα, τον αρμόδιο λειτουργό ή υπάλληλο, τον εκπαιδευτικό ή φοιτητή ή τον

¹ Ο όρος ψηφιακός μετασχηματισμός (digital transformation) είναι καινοφανής και ως εκ τούτου δεν έχει ακόμα επικρατήσει ένας ξεκάθαρος και κοινά αποδεκτός ορισμός. Έχει δηλ. την έννοια της υιοθέτησης των αλλαγών στις οποίες προβαίνει ένας φορέας, οργανισμός ή επιχείρηση για να αξιοποιήσει τις δυνατότητες που προσφέρουν το διαδίκτυο, τα ψηφιακά μέσα και οι νέες τεχνολογίες. Είναι μια συνεχής διαδικασία που απαιτεί εκπαίδευση και υποδομές. Σύμφωνα με τον δείκτη DESI της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, οι βασικές τεχνολογίες ψηφιακού μετασχηματισμού είναι τα Μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media), οι Υπηρεσίες κινητής τεχνολογίας, οι Τεχνολογίες cloud, η Ανάλυση δεδομένων, το Διαδίκτυο των πραγμάτων (Internet of Things) η Ρομποτική και αυτοματοποίηση, η Τρισδιάστατη εκτύπωση (3D printing), η Τεχνητή νοημοσύνη (Artificial Intelligence – AI) και η Κυβερνοασφάλεια (cybersecurity).

πολίτη, όλοι σχεδόν έχουν στη διάθεσή τους μια πλέον ανεξάντλητη γκάμα επιλογών και δυνατοτήτων ως προς την αναζήτηση και επεξεργασία πληροφοριών κάθε είδους, ενώ εξίσου σημαντικά είναι τα εργαλεία και οι εφαρμογές στη διαχείριση και προβολή του πολιτιστικού αποθέματος.

Πλέον, οι φορείς έρευνας, διαχείρισης και προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν αλλάξει τον τρόπο λειτουργίας τους και διαχείρισης των συλλογών τους και έχει αναβαθμιστεί η επικοινωνιακή πολιτική και πρακτική τους με τη χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας και των μέσων.

Το έργο του εμπλουτισμού των Ψηφιακών Συλλογών των Κινητών Μνημείων του ΥΠΠΟΑ

Το ΥΠΠΟΑ, κατανοώντας απόλυτα τις ανάγκες της νέας εποχής και το γεγονός ότι η ψηφιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, ανάμεσα σε άλλα οφέλη, αποτελεί το κατεξοχήν μέσο διαφύλαξης και ανάδειξής της, ξεκίνησε μέσω της Διεύθυνσης Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων (ΔΔΕΑΜ) τον Μάιο του 2012 το εθνικής εμβέλειας έργο «Εμπλουτισμός των Ψηφιακών Συλλογών των Κινητών Μνημείων του ΥΠΠΟΑ και Ανάπτυξη Νέου Πληροφοριακού Συστήματος του Εθνικού Αρχείου Μνημείων». Το έργο αρχικά χρηματοδοτήθηκε από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ψηφιακή Σύγκλιση 2007-2013» και εν συνεχεία από το νέο πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία 2014-2020» ενώ ως ημερομηνία λήξης της Πράξης ορίστηκε η 30.09.2018. Ξεπερνώντας πλήθος αντιξοοτήτων, κατορθώθηκε από την ηγεσία του ΥΠΠΟΑ και το σύνολο του επιστημονικού και διοικητικού προσωπικού να καταγραφούν πρωτογενώς και ψηφιοποιηθούν πάνω από 240.000 κινητά μνημεία ανά την επικράτεια. Μαζί με τη ψηφιοποίηση των ήδη καταγεγραμμένων κινητών μνημείων από ανάδοχες εταιρείες οι ψηφιακές καταγραφές ως τις αρχές του 2018, ξεπερνούν τις 600.000 μνημεία. Συμμετέχοντας στο ανωτέρω στρατηγικής σημασίας έργο, η Εφ.Α.Ηλείας κατάφερε να εντάξει συνολικά 11065 κινητά μνημεία. Πρόκειται για αρχαιολογικά ευρήματα όλων των περιόδων από την Προϊστορική εποχή ως και την ίδρυση του Ελληνικού κράτους, προερχόμενα από διάφορες θέσεις σε όλη την επικράτεια της Περιφ. Ενότητας Ηλείας. Ανάμεσα σε αυτά βεβαίως συγκαταλέγονται και τα εκθέματα των Αρχαιολογικών Μουσείων Ολυμπίας, Πύργου Ήλιδας, καθώς και μέρος των

ερημάτων από τις προθήκες του Μουσείου Κάστρου Χλεμουτσίου (κυρίως Θησαυροί Νομισμάτων).

Βήματα και ενέργειες προς τον ψηφιακό μετασχηματισμό

Με στόχους την άμεση και εύκολη ενημέρωση για τις εξελίξεις στον χώρο της αρχαιολογίας, τη διευκόλυνση του πολίτη και επισκέπτη καθώς και τη διαφύλαξη και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς με παγκόσμια μάλιστα διάσταση, η Εφ.Α.Ηλείας ενίσχυσε τη σχέση και παρουσία της στο διαδίκτυο και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης κάνοντας σταθερά βήματα προς την επίτευξη του ψηφιακού μετασχηματισμού της.

Εστιάζοντας στον κορυφαίο για την χώρα μας τουριστικό προορισμό της Ολυμπίας, έπειτα από ένα διάστημα εξοικείωσης με τις έννοιες και μεθόδους του ηλεκτρονικού marketing η Υπηρεσία προχώρησε στην αξιοποίηση των μεγάλων δυνατοτήτων τους υπερ των χώρων πολιτισμού που διαχειρίζεται. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος βρέθηκαν τα διαδικτυακά εργαλεία και εφαρμογές της εταιρείας Google αλλά και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ιδιαιτέρως επιβοηθητικά όπως διαπιστώθηκε στο καθημερινό έργο της ολοκληρωμένης διαχείρισης, λειτουργίας και κυρίως της προβολής χώρων μνημείων και μουσείων.

Το ψηφιακό μάρκετινγκ στην πολιτιστική κληρονομιά

Όπως συμβαίνει και στους παραδοσιακούς φορείς του επιχειρείν, το μάρκετινγκ περιλαμβάνει τις δράσεις και ενέργειες που επιτρέπει στους πολιτιστικούς οργανισμούς να θέσουν συγκεκριμένους, μετρήσιμους στόχους και να ελέγξουν την αποτελεσματικότητά τους, ώστε να επιτύχουν την βελτίωση της θέσης τους και να εκπληρώσουν την αποστολή τους προς όφελος του κοινού τους, χωρίς αυτή η διαδικασία να έρχεται σε ρήξη με τον μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα τους (Μαυραγάνη 2017: 767).

Συμπληρωματικά στο παραδοσιακό, το ψηφιακό μάρκετινγκ, το οποίο συνεχώς κερδίζει έδαφος, επιδιώκει να ενισχύσει την επικοινωνία του φορέα με τους πολίτες και να ενδυναμώσει την απήχηση του εταιρικού ονόματος (brand) είτε αυτό είναι η πολιτιστική κληρονομιά της Ελλάδος εν συνόλω, το ΥΠΠΟΑ που τη διαχειρίζεται, η Εφ.Α.Ηλείας ή κάποιο συγκεκριμένο μουσείο, χώρος ή μνημείο αρμοδιότητάς της. Η παρουσία στο διαδίκτυο ενός

φορέα και μέσω αυτού (ή αυτόνομα) των μουσείων, μνημείων και αρχαιολογικών χώρων τα οποία διαχειρίζεται, αποτελεί κατά κάποιο τρόπο ιδιόκτητο κανάλι επικοινωνίας που επιτρέπει στην Υπηρεσία να βρίσκεται αδιάκοπα και σε πραγματικό χρόνο σε επικοινωνία με τους πολίτες - επισκέπτες, εγχώριους ή αλλοδαπούς.

Σύμφωνα με τον κ. Κάρολο Παπαδά, Λέκτορα Μάρκετινγκ στο Πανεπιστήμιο του Κόβεντρι, «...το ψηφιακό μάρκετινγκ δεν έρχεται να αντικαταστήσει το παραδοσιακό μάρκετινγκ όπως το γνωρίζουμε, αλλά έρχεται ως συμπληρωματικό εργαλείο ενίσχυσής του» (Παπαδάς 2016). Μια ενιαία και ολοκληρωμένη στρατηγική ψηφιακού μάρκετινγκ μιας επιχείρησης ή ενός φορέα περιλαμβάνει: α) Ιστοσελίδα (Website), β) Διαχείριση Κοινωνικών Δικτύων (Social Media Management), γ) Ψηφιακή Διαφήμιση (Digital Advertising), δ) Προωθητικά E-mails, ε) Ψηφιακές Δημόσιες Σχέσεις (Digital Public Relations) υποστηρίζει ο κος Παπαδάς.

Βεβαίως, η Εφ.Α.Ηλείας ή το Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας, δεν συνιστούν επιχειρήσεις με την στενή έννοια, ωστόσο ο σύνθετος και σύγχρονος ρόλος τους περιλαμβάνει και την υποχρέωση να μεριμνούν για την προσέλκυση επισκεπτών και την ικανοποιητική και εύκολη ενημέρωση όσων πολιτών αναζητούν σχετικές πληροφορίες όπως για το ωράριο λειτουργίας, τις τιμές των εισιτηρίων κ.ά. Είναι σαφές πως οι πολιτιστικοί οργανισμοί για να πετύχουν στην αποστολή τους οφείλουν να υιοθετήσουν τεχνικές και μεθόδους εργασίας από την επιστήμη των οικονομικών και της διοίκησης επιχειρήσεων (Μαυραγάνη 2017). Οι υπεύθυνοι των μουσείων οφείλουν να πάρουν στρατηγικές αποφάσεις για τη βιώσιμη ανάπτυξή τους, μεριμνώντας η κάθε υπηρεσία να είναι ελκυστική και να καλύπτει τις πραγματικές ανάγκες των επισκεπτών.

Η πλατφόρμα Google Business

Η ψηφιακή τεχνολογία και το διαδίκτυο με την πλατιά διάδοση και συνεχώς διευρυνόμενη απήχηση, μπορούν να συνεισφέρουν πάρα πολλά στην παραπάνω προσπάθεια. Ένα τέτοιο εργαλείο είναι η πλατφόρμα Google Business, άρρηκτα συνδεδεμένη και βασισμένη στην πολύ γνωστή εφαρμογή Google Maps. Βασικό πρώτο βήμα για την αξιοποίηση της εφαρμογής ήταν η κατανόηση της λειτουργίας των χαρτών της Google και πως προκύπτουν οι πληροφορίες που εμφανίζουν για κάποιο σημείο ενδιαφέροντος για το οποίο θα κάνει αναζήτηση ένας χρήστης στο διαδίκτυο μέσω της γνωστής μηχανής

της Google, όπως για παράδειγμα κάποιο μνημείο ή μουσείο. Σύμφωνα με τον κο Νίκο Αγγελιδάκη SEO, Digital Marketing, «...η Google χειρίζεται 3,5 δισεκατομμύρια αναζητήσεις την ημέρα. Θέλοντας να προσδώσει ποιότητα και συνάφεια, η διάσημη μηχανή αναζήτησης ενσωμάτωσε πλήρως αποτελέσματα από τους Χάρτες μέσα στην πρώτη σελίδα των κλασικών οργανικών αποτελεσμάτων. Πλέον, το 30% των αναζητήσεων ενεργοποιούν αποτελέσματα του Google Maps και η τοποθεσία του χρήστη που κάνει μια αναζήτηση καθορίζει τα αποτελέσματα που θα δει όσο ποτέ άλλοτε» (Αγγελιδάκης 2017). Κάνοντας την απλή διαπίστωση ότι σήμερα ο υποψήφιος επισκέπτης που θέλει να προσεγγίσει κάποιο μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο θα ζητήσει πλοήγηση από το έξυπνο κινητό τηλέφωνό του και επικουρικά θα αναζητήσει οδικές πινακίδες κατεύθυνσης, αφιερώθηκε αρκετός χρόνος προκειμένου να ενημερωθούν με τις ορθές και επικαιροποιημένες πληροφορίες η εφαρμογή χαρτών της Google και εν συνεχεία για να αποκτηθεί ο πλήρης έλεγχος των καταχωρήσεων αυτών για τα Μουσεία, Μνημεία και Αρχαιολογικούς Χώρους ευθύνης της Εφορείας, τουλάχιστον τους πλέον σημαντικούς. Πιλότο στο εγχείρημα απετέλεσε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας για το οποίο η Εφορεία ενδιαφερόταν να παρέχονται οι σωστές πληροφορίες σε όσους κάνουν σχετική αναζήτηση και όχι τυχαίες και εν πολλοίς λανθασμένες πληροφορίες που ανέβαζαν οι χρήστες της εφαρμογής. Στη συνέχεια, το επιστημονικό προσωπικό δημιούργησε εκ του μη όντος νέα σημεία ενδιαφέροντος (POI's-Points of Interest) στους χάρτες της Google ή ενήργησε ώστε να αποκτηθεί ο έλεγχος υφιστάμενων από τρίτους χρήστες για τα εξής μουσεία, χώρους και μνημεία αρμοδιότητας Εφ. Α. Ηλείας:

- Αρχαία Ακρόπολη Πλατιάνας
- Αρχαιολογικός Χώρος Επιταλίου
- Αρχαιολογικός Χώρος Φιγαλείας
- Μυκηναϊκό Νεκροταφείο Δάφνης
- Ναός Αθηνάς στο Πρασιδάκι
- Ναός της Αθηνάς Μακίστου στο Μάζι Σκιλλουντίας
- Ποντικόκαστρο - Αρχαία Φειά - Άγιος Ανδρέας
- Ναός Επικουρίου Απόλλωνα
- Άλσος Ολυμπιακής Εκεχειρίας
- Αρχαία ακρόπολη Αλίφειρας

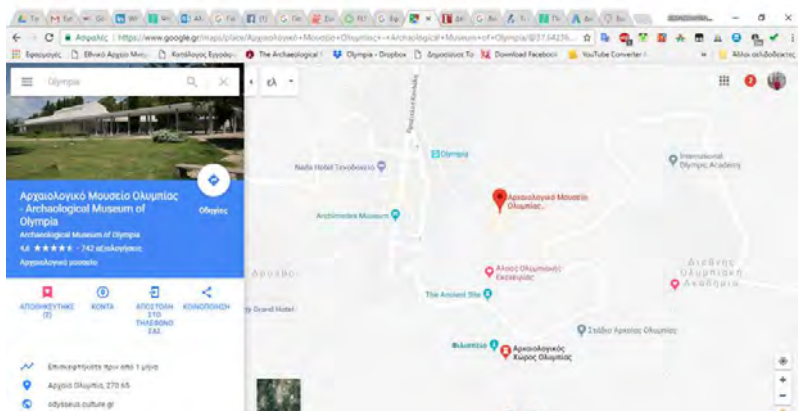
- Αρχαία ακρόπολη Πλατιάνας
- Αρχαία Ακρόπολη Σαμικού
- Αρχαιολογικό Μουσείο Ηλιδας
- Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας - Archaeological Museum of Olympia
- Αρχαιολογικό Μουσείο Πύργου - Παλαιά Δημοτική Αγορά
- Αρχαιολογικός Χώρος Κλειδί Σαμικού - Προϊστορική ακρόπολη και τύμβοι
- Αρχαιολογικός Χώρος Λεπρέου
- Γραφεία Διοίκησης Εφ. Α. Ηλείας
- Κάστρο Κορυφής - Κουκουβίτσα (αρχαίο οχυρό)
- Κάστρο Χλεμούτσι - Clermont - Castel Tornese
- Κιβωτιόσχημος τάφος Σταφιδοκάμπου
- Κρόνιος λόφος
- Μουσείο της Ιστορίας των Ανασκαφών της Ολυμπίας
- Ναός της Ήρας
- Ξενία - Πρώην Ξενοδοχείο
- Ολυμπιακός Βοτανικός Κήπος
- Παράκτιο Ρωμαϊκό Λουτρό Σκαφιδιάς
- ΣΠΑΠ Συνεδριακό και Εκθεσιακό Κέντρο Ολυμπίας

Στην παρούσα εισήγηση στεκόμαστε περισσότερο στην πιο χαρακτηριστική περίπτωση, αυτή του Αρχαιολογικού Μουσείου Ολυμπίας που μας απασχόλησε περισσότερο (εικ. 8).

Πρακτικά λοιπόν, η πρώτη κίνηση ήταν η διεκδίκηση της ιδιοκτησίας της ήδη υφιστάμενης «επιχείρησής μας» όπως έχει χαρακτηρίσει η Google τα σημεία ενδιαφέροντος στην εφαρμογή My Business. Πρόκειται για την πλατφόρμα πλήρους διαχείρισης μιας οποιασδήποτε καταχώρησης - σημείου ενδιαφέροντος που εμφανίζεται στους χάρτες της Google (Google Maps). Από εδώ γίνεται η καταχώρηση των βασικών πληροφοριών που προβάλλονται ως ένας πίνακας με τίτλο knowledge panel στα αποτελέσματα που εμφανίζονται συνήθως δεξιά στην οθόνη όταν κάποιος χρήστης κάνει μια αναζήτηση ενός υπαρκτού σημείου ενδιαφέροντος (μνημείο, μουσείο, επιχείρηση, οργανισμός, φορέας κλπ.) στη μηχανή αναζήτησης της Google.

Εικ. 8. Πλατφόρμα πλήρους διαχείρισης μιας οποιασδήποτε καταχώρησης – σημείου ενδιαφέροντος που εμφανίζεται στους χάρτες της Google (Google Maps).
Πηγή: Αρχείο Εφ. Α. Ηλείας.

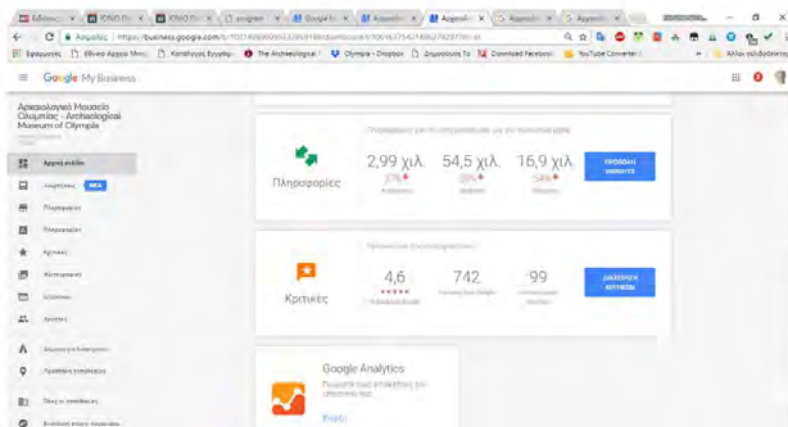
Google Maps

Μέχρι περίπου το Νοέμβριο του 2016, η καταχώρηση (listing) του Αρχαιολογικού Μουσείου Ολυμπίας ήταν «ακυβέρνητη» και μπορούσε οποιοσδήποτε χρήστης του διαδικτύου να αλλάζει τις πληροφορίες, τη διεύθυνση, το όνομα του μουσείου, το ωράριο λειτουργίας κλπ. κατά το δοκούν, ερήμην της Υπηρεσίας μας. Μέσω ειδικής διαδικασίας πιστοποίησης από την Google, η Εφορεία απέκτησε τον έλεγχο της «καταχώρησής» της και αμέσως διαπιστώθηκε η σπουδαιότητα αυτής της ενέργειας, όταν και πλέον είχε πρόσβαση σε στατιστικά στοιχεία και δεδομένα τα οποία συλλέγει αυτόματα η Google. Μέσω της λειτουργίας Insights έγινε αντιληπτό πώς αλληλεπιδρούν ηλεκτρονικά οι υποψήφιοι και οι on site επισκέπτες με το σημείο ενδιαφέροντος «Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας» (εικ. 9). Μεταξύ άλλων δυνατοτήτων που παρέχει δωρεάν η πλατφόρμα Google Business είναι οι ακόλουθες:

- Να γνωρίζει ο φορέας πώς οι χρήστες - επισκέπτες εντόπισαν το μουσείο και από ποιο μέρος προέρχονται.
- Να γνωρίζει ο φορέας πόσοι κάλεσαν τον αριθμό τηλεφώνου του μουσείου (Ολυμπίας) αφού προηγουμένως τον εντόπισαν στη μηχανή αναζήτησης της Google καθώς και πόσα αιτήματα για οδηγίες πλοήγησης προς το μουσείο μας και από ποιες περιοχές δέχτηκε η καταχώρηση του μουσείου μας στους χάρτες της Google και βεβαίως πόσες ηλεκτρονικές επισκέψεις συγκεντρώνει (εικ. 10).

Google My Business

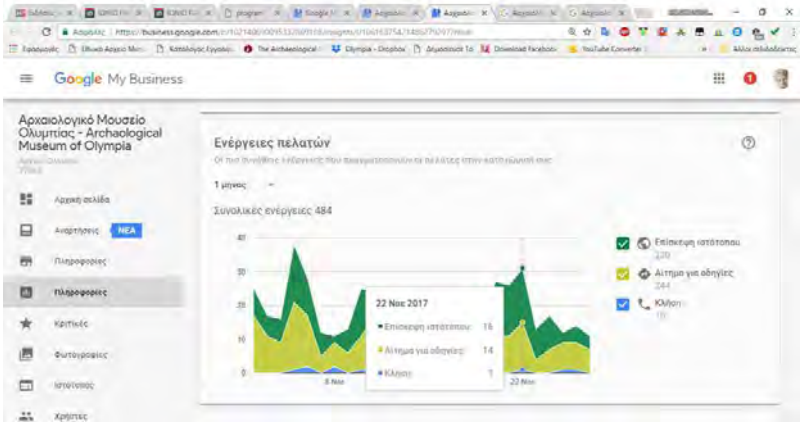
Εικ. 9. Αλληλεπίδραση υποψηφίων και on site επισκεπτών με το σημείο ενδιαφέροντος «Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας» μέσω της λειτουργίας Insights. Πηγή: Αρχείο Εφ. Α. Ηλείας.

- Να ειδοποιείται με μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ο φορέας κάθε φορά που κάποιος επισκέπτης αφήνει κάποιο σχόλιο και κάνει κριτική σχετικά με το μουσείο ή οποιονδήποτε πολιτιστικό χώρο και την όλη εμπειρία που είχε σε αυτό παρέχοντας την δυνατότητα επίσημης απάντησης σε αυτό.

Ειδικά για το θέμα της αξιολόγησης/βαθμολογίας που συγκεντρώνει ένας τόπος ενδιαφέροντος, μαθαίνουμε ότι το 91% των καταναλωτών (στην περίπτωση μας των υποψηφίων επισκεπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Ολυμπίας) διαβάζουν online κριτικές (reviews) και το 84% δηλώνει πως τις εμπιστεύεται όσο τις προσωπικές συστάσεις, προχωρώντας αναλόγως σε κράτηση ή όχι (Αγγελιδάκης 2017). Ως εκ τούτου καθίσταται επί της ουσίας υποχρεωτική η παρακολούθηση των κριτικών και αξιολογήσεων οι οποίες θα οδηγήσουν σε θετικές παρεμβάσεις προς άρση τυχόν προβλημάτων και στην βελτίωση των υπηρεσιών ώστε να εξασφαλίζεται η διαρκής βελτίωση της μουσειακής εμπειρίας και η μέγιστη ικανοποίηση των επισκεπτών.

Google My Business

Εικ. 10. Ενέργειες πελάτων του Μουσείου Ολυμπίας, μέσω του Google My Business. Πηγή: Αρχείο Εφ. Α. Ηλείας.

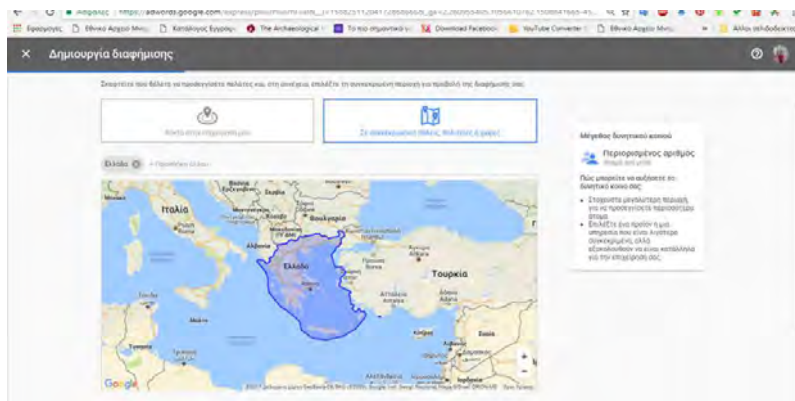
Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας έχει συγκεντρώσει βαθμολογία 4,6/5.0 σε σύνολο 2.670 αξιολογήσεων. Παρόμοια βαθμολογία έχει και στην πλατφόρμα TripAdvisor και συγκεκριμένα 4,5/5.0 σε σύνολο 3.621 κριτικών στις 01/07/2019.

Η πλατφόρμα διαφήμισης Google AdWords

Πολύ απλή και οικονομικά ευέλικτη είναι η δημιουργία διαφημιστικής καταχώρησης στην Google μέσω μιας τεχνικά εύκολης και ελκυστικής διαδικασίας για κάποιο μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο που επιθυμεί ο φορέας διαχείρισής του να προβάλλει. Η Google AdWords είναι ακριβώς η πλατφόρμα διαφήμισης την οποία χρησιμοποιούν οι επιχειρήσεις άρα και οι φορείς και οι διαχειριστές και επιμελητές οργανισμών τέχνης και πολιτιστικής κληρονομιάς για την προσέλκυση νέων επισκεπτών καθώς και για να ενισχύσουν την αφοσίωση των φίλων και επισκεπτών τους (εικ. 11).

Υπάρχουν τρεις βασικοί τύποι Διαφημίσεων Google:

- Καμπάνιες αναζήτησης στο διαδίκτυο: Αυτές οι διαφημίσεις, συνήθως σε μορφή κειμένου, μπορούν να εμφανίζονται στις σελίδες αποτελεσμάτων της Αναζήτησης Google, όταν κάποιος χρήστης αναζητά ένα προϊόν ή μια υπηρεσία παρόμοια με αυτά που προσφέρει ο οργανισμός μας ή το μουσείο μας.

Εικ. 11. Η πλατφόρμα διαφήμισης Google AdWords. Πηγή: Αρχείο Εφ. Α. Ηλείας.

- Καμπάνιες προβολής στο διαδίκτυο: Αυτές οι διαφημίσεις, συνήθως σε μορφή εικόνας, εμφανίζονται σε ιστοτόπους ή εφαρμογές που επισκέπτονται οι επισκέπτες μας και εφόσον κάνουν κλικ πάνω τους μπορούν να ανακατευθυνθούν στον ιστότοπο του μουσείου μας.
- Καμπάνιες βίντεο: Αυτές οι διαφημίσεις, συνήθως βίντεο 6 ή 15 δευτερολέπτων, εμφανίζονται αμέσως πριν ή κατά τη διάρκεια του περιεχομένου στο YouTube.

«...Με την πολύ γνωστή εταιρεία-κολοσσό της αναζήτησης να έχει μετατραπεί ουσιαστικά σε ένα πολυεθνικό digital agency, είναι λογικό η διαφήμιση να αποτελεί το πιο προβεβλημένο στοιχείο της στρατηγικής ψηφιακού μάρκετινγκ...» επισημαίνει σωστά ο κ. Παπαδάς (Παπαδάς 2016).

Οι Εφορείες Αρχαιοτήτων βάσει του Οργανισμού του ΥΠΠΟΑ, είναι επιφορτισμένες από κοινού με τη Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς και τις εμπλεκόμενες Διευθύνσεις με το έργο της προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδος. Ωστόσο είναι το Αυτοτελές Τμήμα Στρατηγικού Σχεδιασμού και το Αυτοτελές Τμήμα Τύπου, Επικοινωνίας και Προβολής του Υπουργείου Πολιτισμού τα δυο συναρμόδια όργανα επιφορτισμένα με την κατάρτιση και εκπόνηση προτάσεων μακροπρόθεσμου σχεδιασμού πολιτικών προβολής, συμπεριλαμβανομένης της οργάνωσης δράσεων

δημοσιότητας και προώθησης του Ελληνικού Πολιτισμού, τόσο του πολιτιστικού αποθέματος όσο και της σύγχρονης καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Προς τούτο, αν και δοκίμασε το εργαλείο Google Ads, η Εφ. Α. Ηλείας δεν προχώρησε στη δημιουργία διαφήμισης, διότι αυτή η ενέργεια θα απαιτούσε αφενός την εξασφάλιση σχετικού κονδυλίου, εναρμόνιση της δαπάνης με τους υφιστάμενους δημοσιονομικούς κανόνες καθώς και προηγούμενη συνεννόηση με τις συναρμόδιες Κεντρικές Υπηρεσίες κάτι που η Εφορεία μας σκέφτεται να πράξει στο μέλλον. Μάλιστα, η όποια διαφημιστική καταχώρηση στο διαδίκτυο θα αφορά όχι στην Ολυμπία, της οποίας ο χώρος και τα μουσεία είναι αρκετά γνωστά στο εγχώριο και διεθνές κοινό και λειτουργούν αφ' εαυτών ως πόλοι έλξης επισκεπτών, αλλά σε λιγότερο προβεβλημένα μουσεία και μνημεία της Ηλείας, όπως επί παραδείγματι το Αρχαιολογικό Μουσείο Ήλιδας ή το Αρχαιολογικό Μουσείο Πύργου.

Πολιτιστικό μάρκετινγκ και μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ευκαιρίες εξειδίκευσης και απόκτησης τεχνογνωσίας

Συμπληρωματικά στα νέα και εξειδικευμένα εργαλεία που παρουσιάστηκαν παραπάνω, λειτουργούν και τα περισσότερο διαδεδομένα ψηφιακά – διαδικτυακά εργαλεία στον τομέα της πολιτιστικής διαχείρισης, όπως η διαδικτυακή σελίδα και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Το μάρκετινγκ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media) αποτελεί μια από τις πιο σύγχρονες και επιτυχημένες μεθόδους προώθησης ενός ονόματος, ενός οργανισμού, προϊόντος, υπηρεσίας κ.α. Πλην του Facebook που παραμένει ο πιο δημοφιλής τρόπος δικτύωσης με 2,3 δισεκατομμύρια ενεργούς μηνιαία χρήστες, σήμερα υπάρχουν πολλοί ακόμα διαδικτυακοί τόποι κοινωνικής δικτύωσης όπως το Instagram, το Twitter, το YouTube το LinkedIn, το WhatsApp, το Pinterest και αρκετές παραλλαγές αυτών που προσελκύουν εκατομμύρια χρήστες σε εθνικό ή παγκόσμιο επίπεδο (Smith 2019).

Πλέον, ο ενδιαφερόμενος επιμελητής ενός μουσείου, χώρου ή μουσείου έχει στη διάθεσή του μια μεγάλη γκάμα πτυχιακών ή μεταπτυχιακών προγραμμάτων ώστε να αποκτήσει βασικές γνώσεις ή να βελτιώσει τις δεξιότητες και επιδόσεις του στο ηλεκτρονικό marketing. Επίσης, στο διαδίκτυο υπάρχει σχεδόν

ανεξάντλητο εκπαιδευτικό περιεχόμενο και online μαθήματα προς την ίδια κατεύθυνση (Γαληνός 2019). Ένα τέτοιο παράδειγμα δωρεάν μαθημάτων παρέχεται από την πλατφόρμα Grow Greek Tourism Online, μια πρωτοβουλία της Google σε συνεργασία με το Υπουργείο Τουρισμού, τον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού (ΕΟΤ) και τον Σύνδεσμο Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ) που έχει στόχο να βοηθήσει τους νέους «ναυτιλομένους» στον απέραντο ωκεανό του ψηφιακού marketing, ανεξάρτητα από τις δεξιότητες ή το επίπεδο γνώσης που έχουν, παρέχοντας δωρεάν διαδικτυακά μαθήματα και workshops σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Βεβαίως, οι πολιτιστικοί οργανισμοί και φορείς διαχείρισης μουσείων, αρχαιολογικών χώρων και μνημείων που το επιθυμούν, μπορούν να απευθύνονται σε εξειδικευμένες πλέον εταιρείες εγχώριες και από το εξωτερικό οι οποίες παρέχουν υψηλού επιπέδου υπηρεσίες ψηφιακού μάρκετινγκ για μουσεία έναντι συνήθως αδράς αμοιβής.

Σημαντική παράμετρος είναι η σωστή μέτρηση της αποδοτικότητας των διαφημίσεων και των λοιπών εργαλείων του ηλεκτρονικού μάρκετινγκ ως προς το όφελος που κομίζουν στον κάθε οργανισμό. Όσο πιο κοντά στην πραγματικότητα είναι τα στοιχεία που προκύπτουν, τόσο περισσότερο ο φορέας μπορεί να αξιοποιήσει τις πιο αποδοτικές για αυτόν μεθόδους ψηφιακού μάρκετινγκ. Η μέτρηση της αποτελεσματικότητας μπορεί να γίνει τόσο ως προς την ίδια την ιστοσελίδα του φορέα όσο και ως προς τις υπόλοιπες μεθόδους ηλεκτρονικής προώθησης του ονόματος και των υπηρεσιών / αγαθών που προσφέρει.

Η ιστοσελίδα της Εφ. Α. Ηλείας

Το έτος 2017, η Εφ. Α. Ηλείας σχεδίασε «ιδίαις δυνάμεσι» (αδαπάνως) και έθεσε σε λειτουργία στο διαδίκτυο την ιστοσελίδα της www.ilia-olympia.org, συμπληρωματικά στον δημοφιλή αλλά πεπαλαιωμένο κόμβο «Οδυσσέας» (odysseus.culture.gr) του ΥΠΠΟΑ. Ο επισκέπτης της ιστοσελίδας ήδη μπορεί να βρει βασικές πληροφορίες για όλα τα μουσεία και για ικανό αριθμό μνημείων και αρχαιολογικών χώρων που έχει στην αρμοδιότητά της η Εφ. Α. Ηλείας. Η ιστοσελίδα ενημερώνεται διαρκώς σχετικά με ημερίδες, συνέδρια, επιστημονικές συνεργασίες και εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό στις οποίες συμμετέχει η Υπηρεσία καθώς και με ειδήσεις που αφορούν στην πολιτιστική κληρονομιά και τα μνημεία της Ηλείας, ενώ δεν λείπουν διάφορες χρήσιμες πληροφορίες

διοικητικού χαρακτήρα (επί παραδείγματι οδηγίες έκδοσης άδειας κινηματογράφησης - φωτογράφησης) για τον πολίτη.

Επιπρόσθετα, η Υπηρεσία εισήλθε δυναμικά και στο χώρο των κοινωνικών δικτύων (social media), δημιουργώντας σελίδες στο Facebook τόσο για τον φορέα όσο και για τα πλέον σημαντικά μουσεία και μνημεία της (μετρήσεις την 01.07.2019):

- Εφ. Α. Ηλείας (αρέσει σε 1108).
- Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας (αρέσει σε 5558).
- Αρχαιολογικό Μουσείο Ήλιδας (αρέσει σε 1108).
- Αρχαιολογικό Μουσείο Πύργου (αρέσει σε 1389).
- Κάστρο Χλεμούτσι (αρέσει σε 533).

Πρόσφατα, στο πλαίσιο της συμμετοχής του Αρχαιολογικού Χώρου Ολυμπίας στο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα της UNESCO «World Heritage Journeys of Europe» η Εφ. Α. Ηλείας δημιούργησε λογαριασμό και στο Instagram αλλά και «κανάλι» στο YouTube, όπου έχουν αναρτηθεί πολλά βίντεο αρχαιολογικού ενδιαφέροντος ή σχετικών με τους Ολυμπιακούς Αγώνες της αρχαιότητας.

Η εκθετική πρόοδος και εξέλιξη της τεχνολογίας, των νέων μέσων και εργαλείων ψηφιοποίησης, διαδικτυακής παρουσίας και επικοινωνίας, εκτοξεύουν τις δυνατότητες και συνιστούν το όχημα για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων. Αξιοποιώντας στο μέτρο του εφικτού και επιτρεπτού τις τεράστιες δυνατότητες που προσφέρουν χωρίς ιδιαίτερο κόστος οι νέες τεχνολογίες, η Υπηρεσία φιλοδοξεί να φέρει στο ψηφιακό προσκήνιο την Ολυμπία και το σύνολο του μνημειακού πλούτου της Περιφερειακής Ενότητας Ηλείας ώστε να καταστεί οικείος στους πολίτες και να αποτελέσει μέρος της καθημερινότητάς τους.

Συμπεράσματα

Τα μουσεία και οι πολιτιστικοί οργανισμοί οφείλουν να ακολουθούν τις κοινωνικές πολιτισμικές και τεχνολογικές εξελίξεις στα μέσα και τις μορφές επικοινωνίας που προσφέρει η παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, η Κοινωνία της Πληροφορίας. Η συνεχής εξέλιξη των ψηφιακών τεχνολογιών (τεχνολογίες cloud, εφαρμογές και Υπηρεσίες κινητής τεχνολογίας, ανάλυση δεδομένων, τεχνητή νοημοσύνη, διαδίκτυο πραγμάτων-Internet of things, ρομποτική, κοκ) και της άμεσης αφομοίωσης τους από τις κοινωνίες απαιτεί την διαρκή προσαρμογή των πολιτιστικών οργανισμών στο μεταβαλλόμενο από τις ψηφιακές τεχνολογίες οικοσύστημά τους η οποία θα κρίνει την επιβίωση και ανταγωνιστικότητά τους.

Στον χώρο της πολιτιστικής κληρονομιάς και ευρύτερα στην ελληνική κοινωνία παρατηρείται ακόμη υστέρηση στην υιοθέτηση των ψηφιακών τεχνολογιών, στην ψηφιακή ωριμότητα και ετοιμότητα, ενώ αποτρεπτικά λειτουργούν παγιωμένες πρακτικές και νοοτροπίες που δεν ευνοούν την ευελιξία, την εξωστρέφεια και την προσαρμοστικότητα. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη και άλλες κεντρικές, κάθετες δράσεις του ΥΠΠΟΑ διαπιστώνουμε ότι αρκετά βήματα της μακράς και συναρπαστικής διαδρομής που ονομάζεται ψηφιακός μετασχηματισμός έχουν γίνει. Φιλοδοξούμε η προσπάθεια της Εφ. Α. Ηλείας για την ορθή και ολοκληρωμένη προβολή και διαχείριση του πολιτιστικού αποθέματος της Ηλείας να έχει ανάλογη συνέχεια και να αποτελέσει εφαλτήριο για νέες διατμηματικές και διεπιστημονικές συνεργασίες με την Πανεπιστημιακή Κοινότητα καθώς και εξειδικευμένες στο αντικείμενο εταιρείες και φορείς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελιδάκης, Ν., 2017. Πώς το Google Maps κυριαρχεί στην αναζήτηση της Google και πώς θα το εκμεταλλευτείτε. Huffington Post. Διαθέσιμο στη: https://www.huffingtonpost.gr/nikos-aggelidakis/googlemaps-google_b_17542364.html [Ανακτήθηκε 27 Οκτωβρίου 2017].

Γαληνός, Α., 2019. 7 Digital Marketing Courses που θα απογειώσουν την καριέρα σας. Τι είδη Digital Marketing Courses υπάρχουν. Huffington Post. Διαθέσιμο στη: https://www.huffingtonpost.gr/entry/7-digital-marketing-courses-poe-echoen-oesiastike-axia_gr_5cb194a3e4b05ed55a3558a5?utm_hp_ref=gr-digital-marketing [Ανακτήθηκε 27 Οκτωβρίου 2017].

Δημητριάδης, Σ., 2017. Ψηφιακός μετασχηματισμός, επιχειρηματικότητα και μάρκετινγκ. Επιχειρών, 36, Αθήνα: Κεντρική Ένωση Επιμελητηρίων Ελλάδος, σ. 100.

Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Καινοτομίας και Τεχνολογίας (EIT), 2018. Digital Transformation in Greece. Αθήνα: EIT Digital.

Καρτσακλή, Ζ., 2014. Ο ρόλος της τεχνολογίας στην ανάδειξη και την εκπαιδευτική αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η περίπτωση του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού. Διπλωματική Εργασία Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στην κατεύθυνση ΑΓΩΓΗ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ του Τμήματος Οικιακής Οικονομίας & Οικολογίας του Χαροκοπέιου Πανεπιστημίου, Αθήνα.

Λιάγκουρας, Χ., 2008. Ιερό Δήμητρας και Κόρης στην αρχαία Ολυμπία. Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών, 40-41 (2007-2008), σ. 61-74.

McKinsey & Company, 2020. Shaping the digital transformation in Europe. European Union.

Μαυραγάνη, Ε., 2017. Στρατηγική Μάρκετινγκ Μουσείων για την Ενίσχυση του Τουρισμού. Τουρισμός, Τουριστική Ανάπτυξη, Συμβολές Ελλήνων Επιστημόνων. Αθήνα: Παπαζήσης.

Παπαδάς, Κ. Κ., 2016. Ψηφιακό Μάρκετινγκ: Έννοια και Πρακτική. Huffington Post. Διαθέσιμο στη: https://www.huffingtonpost.gr/karoloskonstantinos-papadas/_2431_b_8541490.html [Ανακτήθηκε 22 Νοεμβρίου 2017].

Παρατηρητήριο Ψηφιακού Μετασχηματισμού ΣΕΒ, 2019. Ψηφιακή και τεχνολογική ωριμότητα οικονομίας και επιχειρήσεων. Παρατηρητήριο Ψηφιακού Μετασχηματισμού, 1η ετήσια έκδοση, (Ιούλιος 2019). Αθήνα: ΣΕΒ.

Smith, K., 2019. 126 Amazing Social Media Statistics and Facts. Διαθέσιμο στη: <https://www.brandwatch.com/blog/amazing-social-media-statistics-and-facts/#section-10> [Ανακτήθηκε 22 Νοεμβρίου 2017].

Φαρμάκης, Φ., 2019. 4η Βιομηχανική Επανάσταση: Τάσεις και Βασικοί Πυλώνες Εθνικής Στρατηγικής. Κύκλος ιδεών για την εθνική ανασυγκρότηση. Διαθέσιμο στη: <https://ekyklos.gr/sb/695-4i-viomixaniki-epanastasi-taseis-kai-vasikoi-pylones-ethnikis-stratigikis.html> [Ανακτήθηκε 22 Νοεμβρίου 2017].

Αποκατάσταση, ανάδειξη και πολιτιστική διαχείριση των κοσμικών και εκκλησιαστικών μνημείων της Ηλείας

Restoration, enhancement and cultural management of the secular and ecclesiastical monuments of Elis

Αναστασία Κουμούση

ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΗ, ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΧΑΪΑ

akoumoussi@culture.gr

Νικόλαος Βασιλάκης

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΧΑΪΑΣ

nvasilakis@culture.gr

Περίληψη

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας (τέως 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Πατρών) κατά το χρονικό διάστημα 2010-2016 υλοποίησε με αυτεπιστασία στην Περιφερειακή Ενότητα Ηλείας πέντε έργα αποκατάστασης και ανάδειξης που αφορούν σε ένα κοσμικό και σε τέσσερα εκκλησιαστικά μνημεία: Κάστρο Χλεμούτσι (1220-1223), Κοίμηση Θεοτόκου Ζούρτσας (10ος αι.), Καθολικό Μονής Φραγαβίλλας Αμαλιάδας (β' μισό 11ου αι.), Παναγία Καθολική Γαστούνης (1278/79), Καθολικό Μονής Αγίου Αθανασίου Αμπελόκαμπου (17ος αι.). Στο πλαίσιο των εργασιών αποκατάστασης των προαναφερόμενων μνημείων, διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα με αποτέλεσμα την αποκάλυψη νέων στοιχείων που διαφωτίζουν και συμπληρώνουν την ιστορία τους. Οι επεμβάσεις ενίσχυσαν τη στατική επάρκειά τους και τα ανέδειξαν με τη διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου τους. Η τοποθέτηση σταθμού πληροφόρησης (infokiosk), πινακίδων ενημέρωσης και σήμανσης, η δημιουργία ψηφιακής προβολής (video), έντυπων ενημερωτικών φυλλαδίων και εκδόσεων, αποτελούν μερικές από τις επεμβάσεις που συμβάλλουν στο να γίνουν τα μνημεία πιο προσιτά και ευανάγνωστα από τον απλό επισκέπτη μέχρι τον επιστήμονα - ερευνητή, αλλά και προσβάσιμα στις μαθητικές και φοιτητικές κοινότητες. Η πραγματοποίηση ποικίλων πολιτιστικών εκδηλώσεων, αλλά και εκπαιδευτικών προγραμμάτων, συμβάλλει στη βιωσιμότητα των τοπικών κοινωνιών μέσω του πολιτιστικού και θρησκευτικού τουρισμού και στην ευαισθητοποίησή τους για θέματα διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Abstract

From 2010 to 2016 the Achaean Ephorate of Antiquities (formerly known as 6th Ephorate of Byzantine Antiquities) implemented, with self-monitoring, five restoration and enhancement projects concerning one secular and four ecclesiastical monuments in the Prefecture of Elis: the Chlemoutsi Castle (1220-1223), the Dormition of the Virgin in Zourtsa (10th c.), the Katholikon of the Monastery of Fragavilla at Amaliada (second half of the 11th c.), Panagia Katholiki in Gastouni (1278/79)

and the Katholikon of the Monastery of Saint Athanasios at Ampelokampos (17th c.). As part of the restoration works of the aforementioned monuments, an excavation was carried out resulting in the discovery of new elements that shed light on their history and complement our knowledge. The interventions improved the monuments' static adequacy and highlighted them by the landscaping of their surrounding area. The installation of an information post (infokiosk), information and signage boards, the creation of a digital projection (video), printed brochures and scientific publications, are just some of the interventions that make the monuments more accessible and readable, by the ordinary visitor but also the scientist-researcher, and accessible to student communities too. The organization of various cultural events as well as educational programs, contribute to the sustainability of local communities through cultural and religious tourism, and to their awareness of issues of cultural heritage preservation.

Γενικές αρχές πολιτιστικής διαχείρισης των μνημείων της Ηλείας

Η πρώην 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, στην αρμοδιότητα της οποίας υπάγονταν οι Περιφερειακές Ενότητες Αχαΐας και Ηλείας μέχρι την εφαρμογή του νέου Οργανογράμματος του ΥΠΠΟΑ (29.10.2014), στο πλαίσιο χάραξης και εφαρμογής ενός σχεδίου στρατηγικής διαχείρισης των μνημείων αρμοδιότητάς της, ξεκίνησε και ολοκλήρωσε στην Ηλεία, ως συνενωμένη πλέον Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας, κατά το χρονικό διάστημα 2008-2016 επτά έργα¹ αποκατάστασης, ανάδειξης και προβολής μνημείων. Τα έργα, που υλοποιήθηκαν με τη μέθοδο της αρχαιολογικής αυτεπιστασίας, αφορούν σε πέντε εκκλησιαστικά μνημεία, (Κοίμηση Θεοτόκου Ζούρτσας, Καθολικό Μονής Φραγκαβίλλας Αμαλιάδας, Αγία Σοφία Ανδραβίδας, Παναγία Καθολική Γαστούνης, Καθολικό Μονής Αγίου Αθανασίου Αμπελόκαμπου), ένα κοσμικό (Κάστρο Χλεμούτσι), ενώ μέσα στο κέλυφος του Κάστρου Χλεμούτσι δημιουργήθηκε μόνιμη έκθεση αρχαιοτήτων.

Η Ηλεία αποτελεί μία ιδιαίτερα όμορφη περιοχή με ποικιλία τοπίων, ορεινών και πεδινών, και διαθέτει ένα σημαντικό και ποικίλο πολιτιστικό απόθεμα, που περιλαμβάνει πληθώρα αρχαιολογικών χώρων, μνημείων και μουσείων. Τα εξεταζόμενα μνημεία προστατεύονται από την αρχαιολογική νομοθεσία. Επιπλέον στον οριοθετημένο αρχαιολογικό χώρο του Κάστρου Χλεμούτσι έχουν θεσπιστεί ζώνες προστασίας, όπου προβλέπονται ειδικοί όροι δόμησης και χρήσης γης.

Τα έργα στερέωσης, αποκατάστασης και ανάδειξης των προαναφερθέντων μνημείων υπαγορεύτηκαν από την ανάγκη αντιμετώπισης των φυσικών καταστροφών, φθορών και αυθαίρετων νεωτερικών επεμβάσεων που αυτά υπέστησαν στη διάρκεια της μακραίωνης ιστορίας τους, καθώς και από την ανάγκη αναβάθμισης

¹ Το παρόν κείμενο αφορά στις εργασίες αποκατάστασης, ανάδειξης, καθώς και στην πολιτιστική διαχείριση των κοσμικών και εκκλησιαστικών μνημείων της Ηλείας από το 2006 μέχρι το 2017. Για την πρόσκληση συμμετοχής στο συνέδριο «Νέα δεδομένα για την αρχαιολογική και ιστορική κληρονομιά: Ανάδειξη και διαχείριση χώρων και μνημείων στη Δυτική Ελλάδα και τα Ιόνια Νησιά», ευχαριστούμε θερμά τους κκ. Σταύρο Βλίζο και Νότα Πάντζου.

Πρόκειται για έργα κυρίως συγχρηματοδοτούμενα στο πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ και του ΕΣΠΑ. Τη διεύθυνση όλων των έργων είχε η Αναστασία Κουμούση, η οποία ήταν και επιβλέπουσα των εργασιών στη Φραγκαβίλλα Αμαλιάδας, Παναγία Καθολικής Γαστούνης και Αγία Σοφία Ανδραβίδας. Για την αποκατάσταση της Κοίμησης Θεοτόκου Ζούρτσας και του Αγίου Αθανασίου Αμπελόκαμπου συνεπιβλέπων ήταν ο Νικόλαος Βασιλόγκης. Την επίβλεψη και επιστημονική επιμέλεια της οργάνωσης της έκθεσης στο Κάστρο Χλεμούτσι είχε ο Δημήτριος Αθανασούλης, τότε Διευθυντής της 25ης ΕΒΑ.

των υποδομών για την ασφαλή πρόσβαση και υποδοχή των επισκεπτών ως επακόλουθο της ανάπτυξης της τουριστικής κίνησης (Walker & Carr 2013: 11-35). Ιδιαίτερα οι εργασίες αποκατάστασης των εκκλησιαστικών μνημείων αποτέλεσαν δυσκολότερο εγχείρημα, καθώς επρόκειτο για τόπους λατρείας και σεβαστά προσκυνήματα των τοπικών κοινωνιών, οπότε η απαγόρευση εισόδου και λειτουργίας τους, κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των έργων, δημιούργησε πρακτικά προβλήματα. Η υλοποίηση των έργων βασίστηκε στις νέες αρχές της πολιτιστικής διαχείρισης των μνημείων (Κόνσολα 2006: 28, 37). Με τη διαμόρφωση και ανάπτυξη ενός στρατηγικού σχεδίου ως σημαντικού διαχειριστικού εργαλείου, η Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας πραγματοποίησε την αποστολή και το όραμά της για την ορθολογική και αποτελεσματική διαχείριση των πόρων για την αποκατάσταση και ανάδειξη των μνημείων, ενώ παράλληλα ικανοποίησε τις ανάγκες και τις προσδοκίες των τοπικών κοινωνιών (Λαμπρινουδάκης 2010: 273-284).

Βασική πηγή προβολής μέσω διαδικτύου των πέντε από τα μνημεία που αποκαταστάθηκαν (δεν υπάρχει προβολή στοιχείων για το καθολικό της Μονής Αγίου Αθανασίου), αποτελεί ο κόμβος ΟΔΥΣΣΕΑΣ του ΥΠΠΟΑ. Η περιήγηση στα μνημεία είναι ελεύθερη, χωρίς καθορισμένες διαδρομές, στοιχείο που διευκολύνει την αυτενέργεια των επισκεπτών, ενώ οι διαμορφωμένοι χώροι ανάπαυσης και θέασης είναι άνετοι και καλαίσθητοι.

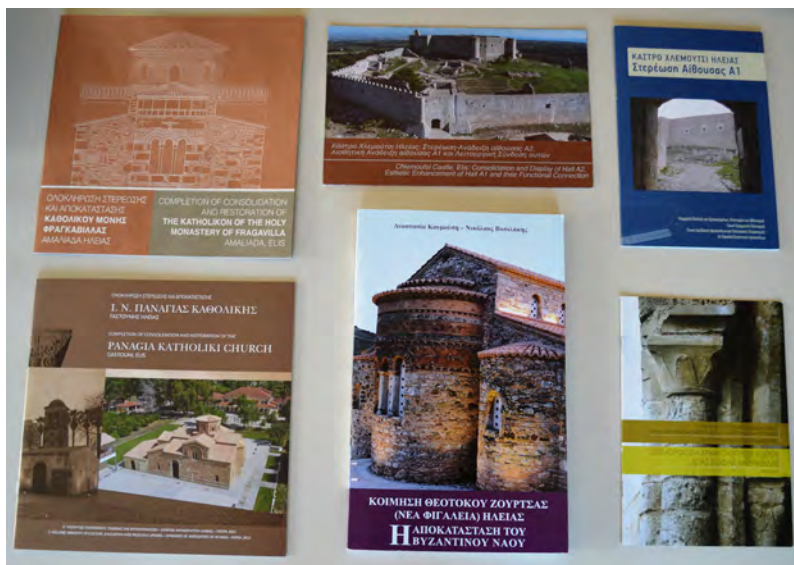
Εργασίες αποκατάστασης - ανάδειξης των μνημείων

Η αξιοποίηση από την Εφορεία μας των πόρων του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς, αλλά και χρηματοδοτήσεων από χορηγίες μέσω Προγραμματικών Συμβάσεων, είχε σαν αποτέλεσμα την αποκατάσταση, την προστασία και την προβολή της πλούσιας μνημειακής κληρονομιάς της Ηλείας (Čorič κ.ά. 2011: 9-14; Ζούνης 2001: 27; Ζούνης 2003: 14-15; Μπιτσάνη 2004: 38-39; Γκαντζιάς 2010: 14; Γκαντζιάς & Κορρές 2011: 41-44, 69, 73-75). Η νέα μορφή και χρήση των μνημείων δύναται να εξασφαλίσει ανταποδοτικότητα στην επένδυση με όρους δυναμικής αιεφορικής ανάπτυξης (Πασχαλίδης 2002: 221-243).

Η εκτέλεση των έργων που παρουσιάζονται στηρίχτηκε σε εγκεκριμένες μελέτες, οι οποίες εκπονήθηκαν τόσο από το επιστημονικό προσωπικό της Εφορείας όσο και από αρχιτεκτονικά γραφεία με εξειδίκευση στη στερέωση και αποκατάσταση μνημείων. Στα έργα απασχολήθηκε το μόνιμο προσωπικό της Εφορείας, αλλά παράλληλα δόθηκε η δυνατότητα να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας για ωρομίσθιο προσωπικό όλων των ειδικοτήτων (αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, πολιτικοί μηχανικοί, τεχνολόγοι μηχανικοί, συντηρητές, σχεδιαστές, ειδικευμένοι εργατοτεχνίτες).

Στις εργασίες στερέωσης και ανάδειξης των μνημείων περιλαμβάνονται συνοπτικά και κατά περίπτωση: καθαίρεση νεώτερων κατασκευών, αποχρωματώσεις, εκτεταμένες ανασκαφικές έρευνες, αρμολογήματα, συρραφή ρηγματώσεων και τοπικές αποκαταστάσεις των τοιχοποιιών, ενέματα, εξειδικευμένες εργασίες αποκατάστασης παραθύρων και τόξων, τοποθέτηση τενόντων προέντασης, συντήρηση και αποκατάσταση λίθινων και κεραμικών τμημάτων τοιχοποιίας, αποκατάσταση στεγών στην αρχική τους κλίση και στάθμη και τοποθέτηση νέας επικεράμωσης, κατασκευή νέων κουφωμάτων, τοποθέτηση προστατευτικών κιγκλιδωμάτων, αντικατάσταση δαπέδων, συντήρηση τοιχογραφιών και αποκάλυψη νέων, εγκατάσταση συστήματος θέρμανσης, κλιματισμού και ηλεκτροφωτισμού λειτουργικού και ανάδειξης, βελτίωση προσβασιμότητας επισκεπτών, δημιουργία προσβάσεων ΑμεΑ και τέλος διαμόρφωση περιβάλλοντα χώρου.

Βασική μέριμνα κατά την εκτέλεση των παραπάνω εργασιών υπήρξε η διατήρηση των καταλοίπων όλων των ιστορικών οικοδομικών φάσεων των μνημείων, σύμφωνα με τις διεθνείς αρχές

Εικ. 1: Εκδόσεις της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας για τις εργασίες αποκατάστασης και ανάδειξης των εκκλησιαστικών και κοσμικών μνημείων της Ηλείας. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αχαΐας.

αναστήλωσης (Χάρτης Βενετίας, Διακήρυξη Άμστερνταμ κλπ.), όπως και η απομάκρυνση των στοιχείων που αλλοίωναν τη μορφή τους. Η αποκατάσταση των μνημείων της Ηλείας θεωρήθηκε κατάλληλο μέσο προστασίας και διαχείρισής τους, με στόχο την πραγματοποίηση συμβατών προς αυτά χρήσεων.

Η τοποθέτηση πινακίδων σήμανσης καθιστά τον εντοπισμό τους εύκολο, ενώ η διαμόρφωση χώρων στάθμευσης αυτοκινήτων διευκολύνει και προσφέρει στον επισκέπτη την απαραίτητη ασφάλεια. Η χρήση εποπτικού-ενημερωτικού υλικού προβάλλει την επικοινωνιακή διάσταση των μνημείων και τους μηχανισμούς ανάπτυξης εποικοδομητικής επικοινωνίας ανάμεσα στο πολιτιστικό ίδρυμα και στο κοινό του και έχει στόχο την ευαισθητοποίηση και εξοικείωση του τελευταίου με την ιστορία του τόπου, την τέχνη και τον πολιτισμό. Τα κείμενα και το ποικίλο εποπτικό υλικό που τα συνοδεύει οδηγούν τον επισκέπτη σε συγκεκριμένο τρόπο προσέγγισης των ίδιων των μνημείων και των ευρημάτων που προέκυψαν από τις εργασίες σε αυτά (στην περίπτωση του μουσείου, στα εκθέματά του), καθώς λειτουργούν και ως φορείς μηνυμάτων και πληροφοριών. Επιτυγχάνεται επίσης η διά βίου εκπαίδευση και ψυχαγωγία μέσω επικοινωνιακής πολιτικής που επιτρέπει την πολλαπλή πρόσβαση στη γνώση.

Η έκδοση ενημερωτικών εντύπων (εικ. 1) για κάθε έργο αποτέλεσε πρωταρχικό μέλημα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας (Κουμούση 2013; Κουμούση 2014; Κουμούση 2015α; Κουμούση 2015β; Κουμούση 2016α: 22-23, 32-37, 58-59; Κουμούση & Βασιλάκης 2016). Η επιμελημένη εμφάνιση των εντύπων, τα κείμενα, η ποιότητα υλικού και εκτύπωσης ελκύουν το κοινό. Για την ενημέρωση και προσέλκυση επισκεπτών η Υπηρεσία μας απέστειλε τα έντυπα σε όλες τις Υπηρεσίες και τους εποπτευόμενους φορείς του ΥΠΠΟΑ, στα μουσεία, δημόσια και ιδιωτικά, στις αρχαιολογικές βιβλιοθήκες των Πανεπιστημίων, καθώς και στις τοπικές αρχές και στα σχολεία.

Η πραγματοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων στους εξεταζόμενους χώρους συνιστά μια ολοκληρωμένη παιδαγωγική διαδικασία, στην οποία ο μαθητής συμμετέχει ενεργά, έχοντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα της προσωπικής επαφής με τους εκπαιδευτές (αρχαιολόγους ή συντηρητές). Το μουσείο στο Κάστρο Χλεμούτσι και τα μνημεία μετατρέπονται σε πολιτιστικά και εκπαιδευτικά ιδρύματα, σε χώρους ενεργούς, στους οποίους συνδυάζονται η επιμόρφωση και η ψυχαγωγία, ενώ παράλληλα δίνεται η δυνατότητα στον επισκέπτη να εξοικειωθεί με την ιστορία τους. Τα προγράμματα αυτά μπορούν να φέρουν τον δάσκαλο και τους μαθητές σε επαφή με τα αντικείμενα του μουσείου, αλλά και με τους ίδιους τους χώρους και στοχεύουν στην ανάπτυξη βασικών αντιληπτικών ικανοτήτων. Δημιουργείται η δυνατότητα σύνδεσης της επίσκεψης σε έναν από τους προαναφερόμενους χώρους με το σχολικό πρόγραμμα ή και αξιοποίησης των μνημείων για την οργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων ποικίλου περιεχομένου. Με την περιήγηση στα αναστηλωμένα μνημεία μεταβιβάζεται πλήθος πληροφοριών και ενθαρρύνεται η επάνοδος των μαθητών μαζί με τις οικογένειές τους.

Η βιώσιμη συνεργασία για την πραγματοποίηση εκπαιδευτικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων και δράσεων σε διυπουργικό επίπεδο, μεταξύ των Υπουργείων Παιδείας και Πολιτισμού και Αθλητισμού ή και σε περιφερειακό επίπεδο, με την εισαγωγή συνεργασιών με την Περιφέρεια και την Τοπική Αυτοδιοίκηση στο πλαίσιο διεθνών εορτασμών (Διεθνής Ημέρα Μνημείων, Διεθνής Ημέρα Μουσείων κλπ.), αλλά και ειδικών εκδηλώσεων (εορτασμός αυγουστιάτικης πανσελήνου, πράσινες, πολιτιστικές διαδρομές, κ.ά.) κρίνεται επιβεβλημένη. Με τον τρόπο αυτό διευρύνονται οι μορφές επικοινωνίας και επιτυγχάνονται διαφορετικές προσεγγίσεις

πολιτισμικών θεμάτων και προβολής των ίδιων των μνημείων (Μούλλιου & Μπούνια 1999: 42; Οικονόμου 1999: 53-54; Πικοπούλου-Τσολάκη 2002: 57-111).

Τα μνημεία

A. Εκκλησιαστικά

I. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Ζούρτσας (Νέα Φιγάλεια)

Ο Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Ζούρτσας (Νέα Φιγάλεια) οικοδομήθηκε στο γ' τέταρτο του 10ου αι. (Κουμούση & Βασιλάκης 2018) Αρχικά κτίσθηκε ως τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με τρεις ημικυκλικές αψίδες και ισοπλατή νάρθηκα. Μεταγενέστερες επεμβάσεις, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, είχαν ως αποτέλεσμα την αλλοίωση της μορφής του μνημείου. Το έργο «Στερέωση, αποκατάσταση Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Ζούρτσας Ηλείας και διαμόρφωση περιβάλλοντα χώρου», υλοποιήθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας κατά το χρονικό διάστημα από 25-11-2013 έως 30-06-2016 στο πλαίσιο Προγραμματικής Σύμβασης μεταξύ του ΥΠΠΟΑ και της Ιεράς Μητρόπολης Τριφυλίας και Ολυμπίας. Το συνολικό ποσό δαπάνης ανήλθε στα 498.118,86 ευρώ. Η αποκατάσταση και ανάδειξη του μνημείου (εικ. 2) κατέστη δυνατή μετά την απομάκρυνση του σύγχρονου νεκροταφείου που το περιέβαλλε ασφυκτικά και τη μεταφορά του σε παρακείμενο οικόπεδο. Το δύσκολο και επίπονο έργο της μεταφοράς 53 τάφων συνάντησε αρκετές δυσκολίες και τις αντιδράσεις των κατοίκων, οι οποίοι εντέλει με το όραμα της αποκατάστασης ενός μνημείου, συνυφασμένου με τις ιστορικές τους μνήμες και την προσδοκία της περαιτέρω προβολής του τόπου ως τουριστικού προορισμού, συναίνεσαν και στάθηκαν αρωγοί στο όλο εγχείρημα.

Η απρόσκοπτη εξέλιξη του έργου κατέστη δυνατή χάρη στην ύπαρξη χορηγού. Η χρηματοδότηση έργων που προάγουν τον πολιτισμό με τη μορφή αυτή αποτελεί μια εναλλακτική επένδυση που δύναται να συμβάλλει ενεργά στην ανάπτυξη πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Η έννοια της χορηγίας αναδεικνύει την ευαισθησία που πρέπει να έχουν οι πολίτες ώστε να συμμετέχουν ενεργά στην παραγωγή πολιτιστικών αγαθών.

Οι στερεωτικές επεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του έργου είχαν ως αποτέλεσμα τη στατική ενίσχυση του

μνημείου, την αποκατάσταση μεγάλου τμήματος της αρχικής του μορφής και την ανάδειξή του με τη διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου, ο οποίος, με τη μεταφορά των τάφων, απελευθερώθηκε και δημιουργήθηκε ελεύθερο πλάτωμα που αναδεικνύει τον βυζαντινό ναό. Όλες οι όψεις του είναι πλέον προσιτές χάρη σε κεκλιμένους διαδρόμους που εξομαλύνουν τις υψομετρικές διαφορές του εδάφους, ενώ διαμορφώνονται χώροι ανάπαυσης και θέασης. Οι εργασίες στο μνημείο ολοκληρώθηκαν με την τοποθέτηση καλαίσθητων ενημερωτικών δίγλωσσων πινακίδων (εικ. 3), την έκδοση ενημερωτικού δίγλωσσου εντύπου και μονογραφίας από τους υπογράφοντες, ως συμβολή στη μελέτη της τοπογραφίας της περιοχής, καθώς και της ναοδομίας της μεσοβυζαντινής περιόδου (Κουμούση & Βασιλάκης 2016; Κουμούση & Βασιλάκης 2018).

Κινητά ευρήματα από τις ανασκαφές στο μνημείο προβλέπεται να εκτεθούν, μετά τη σύνταξη μουσειογραφικής μελέτης, σε ειδικά διαμορφωμένη αίθουσα στο Λαογραφικό Μουσείο του οικισμού. Με τον τρόπο αυτό οι διαφορετικές ομάδες επισκεπτών θα έχουν τη δυνατότητα να δουν τεκμήρια του υλικού πολιτισμού προγενέστερων περιόδων που συνδέονται τόσο με τις οικοδομικές φάσεις του μνημείου (από την ίδρυσή του μέχρι τις αρχές του 20ου αι.), όσο και με την ιστορία του οικισμού της Ζούρτσας και των κατοίκων της.

Εικ. 2: Κοίμηση
Θεοτόκου
Ζούρτσας. Το
μνημείο μετά
τις εργασίες
στερέωσης,
αποκατάστασης
και διαμόρφωσης
του αύλειου χώρου.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Αχαΐας.

Εικ. 3: Κοίμηση
Θεοτόκου
Ζούρτσας.
Ενημερωτική
δίγλωσση πινακίδα
στον αύλειο χώρο
του ναού. Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ Αχαΐας.

Η διοργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων από ειδικό επιστημονικό προσωπικό μπορεί να συμβάλλει στην κοινωνικοποίηση του μνημείου. Μέσω σχετικών δράσεων, ένα μνημείο σε μια απομακρυσμένη περιοχή δύναται να αποτελέσει μέρος της καθημερινότητας της τοπικής κοινωνίας στη σύγχρονη πραγματικότητα και να προστατευτεί καλύτερα. Στην κατεύθυνση αυτή συνέβαλαν η επίσκεψη στις 02-04-2017 του "Let's do it Greece", της συντονιστικής επιτροπής της πανελλαδικής εκστρατείας Δράσεων Εθελοντισμού, η πραγματοποίηση στον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου εκδήλωσης προς τιμήν του ζουρτσάνου μουσικολόγου Σίμωνα Καρρά στις 18 & 19-08-2017, οι βιβλιοπαρουσιάσεις, οι ομιλίες για πολιτιστικά θέματα της ευρύτερης περιοχής, καθώς και οι επισκέψεις μαθητικών ομάδων καθόλη τη διάρκεια του χρόνου.

Καθολικό Ι. Μ. Φραγκαβίλλας, Αμαλιάδας

Το Καθολικό της Ιεράς Μονής Φραγκαβίλλας Αμαλιάδας, είναι αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου (Αθανασούλης 2006: 225-251). Ανήκει στο αρχιτεκτονικό τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο, με συνεπτυγμένο δυτικό σκέλος και νάρθηκα. Χρονολογείται στο β' μισό του 11ου αι. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού χρονολογείται στον 17ο αι. Σπαράγματα τοιχογραφιών της βυζαντινής περιόδου διατηρούνται στο παράθυρο του Ιερού.

Οι επεμβάσεις που υπέστη ο ναός ανά τους αιώνες αλλοίωσαν τη μορφή του και επιδείνωσαν τη στατική του επάρκεια. Στερεωτικές εργασίες στο μνημείο πραγματοποιήθηκαν από την Εφορεία αρχικά στο πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ. Η «Ολοκλήρωση στερέωσης και αποκατάστασης Καθολικού Ιεράς Μονής Φραγκαβίλλας, Αμαλιάδας Ηλείας» (εικ. 4) πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ (Κουμούση 2016: 34-35). Το έργο είχε συνολική δαπάνη 648.000,00 ευρώ. Εκτός των εργασιών στερέωσης και αποκατάστασης του ναού, εκτελέστηκαν εκτεταμένες εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντα χώρου (πλακοστρώσεις, κατασκευή καθιστικών, εξωραϊσμός εντευκτηρίου και υπαίθριου χώρου τέλεσης μυστηρίων, πρόσβαση ΑμεΑ, φωτισμός ανάδειξης του μνημείου και λειτουργικός

Εικ. 4: Καθολικό Ι. Μ. Φραγκαβίλλας μετά τις εργασίες αποκατάστασης και διαμόρφωσης του περιβάλλοντα χώρου. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αχαΐας.

του περιβάλλοντα χώρου). Στο πλαίσιο της πολιτιστικής προβολής και διαχείρισης του μνημείου εκδόθηκε δίγλωσσο ενημερωτικό έντυπο και τοποθετήθηκε δίγλωσση ενημερωτική πινακίδα (Κουμούση 2015α).

Με την ολοκλήρωση του έργου ένα βυζαντινό μνημείο, με ιδιαίτερη σημασία για την εξέλιξη της ναοδομίας στην ευρύτερη περιοχή, αποκαταστάθηκε επανακτώντας την αρχική του γεωμετρία και αναβαθμίστηκε αισθητικά με τη διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου του. Το καθολικό της Μονής Φραγκαβίλλας αποδόθηκε προς χρήση ως λατρευτικός χώρος, αλλά και ως χώρος για τη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων (εικ. 5), εντάχθηκε στην αναπτυξιακή διαδικασία του τόπου ως πόλος έλξης επισκεπτών, διατηρώντας ταυτόχρονα τον χαρακτήρα του ως επισκέψιμο μνημείο, προσβάσιμο στην επιστημονική κοινότητα.

Αγία Σοφία Ανδραβίδας

Εξετάζεται μαζί με τα εκκλησιαστικά μνημεία, σύμφωνα με την αρχική του χρήση και λειτουργία, παρότι σήμερα εντάσσεται στους αρχαιολογικούς χώρους. Μετά την ίδρυση του φράγκικου Πριγκιπάτου του Μωριά, κατά το α΄ μισό του 13ου αι. το Τάγμα των Δομινικανών μοναχών ίδρυσε την Αγία Σοφία, η οποία λειτούργησε ως καθεδρικός ναός και έδρα του λατίνου επισκόπου Ωλένης (Kitsiki-Panagoroulos 1979: 64-77; Cooper 1996; Coulson 1996; Athanasoulis 2013: 113-115). Ήταν μια μεγάλων διαστάσεων τρίκλιτη βασιλική

Εικ. 5: Καθολικό Ι. Μ. Φραγκαβίλλας. Μουσική εκδήλωση στον αύλειο χώρο. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αχαΐας.

γοθτικού ρυθμού με τριμερές ορθογώνιο ιερό. Εκτός από το ιερό και τα παρεκκλήσια σήμερα διατηρούνται ακόμη τα θεμέλια των κιονοστοιχιών που χώριζαν τα κλίτη. Το μήκος του ναού ξεπερνούσε τα 45μ. Στο εσωτερικό του έφερε αξιόλογο γλυπτό διάκοσμο (Τουμαζής κ.ά. 2005: 164, 186-187, αρ. 85).

Το 2013 υλοποιήθηκε το έργο «Διαμόρφωση αρχαιολογικού χώρου Αγίας Σοφίας Ανδραβίδας» βάσει εγκεκριμένης μελέτης που είχε εκπονηθεί από την Εφορεία και αποσκοπούσε στην ανάδειξη του φράγκικου μνημείου με ήπιες επεμβάσεις (εικ. 6) (Κουμούση 2013). Η συνολική δαπάνη του έργου ανήλθε στις 87.900,00 ευρώ. Η αναβάθμιση του αρχαιολογικού χώρου διευκολύνει πλέον την επισκεψιμότητά του και παράλληλα έχει δημιουργήσει ένα σημαντικό πολιτισμικό πυρήνα στην πόλη. Η πραγματοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και η παραχώρηση του αρχαιολογικού χώρου για τη διοργάνωση ποικίλων καλλιτεχνικών εκδηλώσεων (εικ. 7) φέρνει σε επαφή το κοινό με το μυσταγωγικό περιβάλλον του μνημείου και το καθιστά κοινών του πολιτισμού και της τέχνης την περίοδο της φράγκικης κατάκτησης της Πελοποννήσου.

Εικ. 6:
Αρχαιολογικός
χώρος Αγίας
Σοφίας Ανδραβίδας
μετά τις εργασίες
ανάδειξης. Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ Αχαΐας.

Εικ. 7:
Αρχαιολογικός
χώρος Αγίας
Σοφίας
Ανδραβίδας.
Μουσική
εκδήλωση. Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ
Αχαΐας.

I. Ν. Παναγίας Καθολικής Γαστούνης

Ο ναός της Παναγίας Καθολικής Γαστούνης ανεγέρθηκε, σύμφωνα με κτητορική επιγραφή, το 1278/79 με δαπάνη των αδελφών Καλληγόπουλων και των συμβίων τους. Ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του δικιόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου, με οκτάπλευρο τρούλο, νάρθηκα και τρίπλευρη αψίδα (Βοπ 1969: 335, 396, 580-582; Αθανασούλης 2003: 63-77; Αθανασούλης 2006: 257-285). Είναι κτισμένος σύμφωνα με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα και διαθέτει πλούσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο. Κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο υπέστη μετατροπές. Στις αρχές του 18ου αι. στη δυτική όψη προστέθηκε στοά στηριζόμενη σε οκτώ πεσσούς, η οποία τον 19ο αι. μετατράπηκε σε κλειστό εξωνάρθηκα. Το μνημείο φέρει τοιχογραφικό διάκοσμο σε επάλληλα στρώματα, από τα οποία το προγενέστερο είναι σύγχρονο της κατασκευής του, ενώ το δεύτερο ανάγεται στο 1702, χρονολογία κατά την οποία ο επίσκοπος Ωλένης Ιωαννίκιος Νείρος χρηματοδότησε ένα ευρύ πρόγραμμα εικονογράφησης, μεγάλα τμήματα της οποίας αποκαλύφθηκαν κατά τις πρόσφατες εργασίες συντήρησης κάτω από τα νεώτερα επιχρίσματα.²

² Τα νέα στοιχεία προέκυψαν από τις εργασίες συντήρησης του έτους 2014.

Ο ναός υπέστη σημαντικές βλάβες από τον σεισμό της 8ης Ιουνίου 2008 και κρίθηκε ακατάλληλος για χρήση. Η Εφορεία μας ανέλαβε ένα ευρύ και μακροχρόνιο πρόγραμμα αποκατάστασης του μνημείου. Η πρώτη φάση των εργασιών (2010-2012) χρηματοδοτήθηκε μέσω Προγραμματικής Σύμβασης από τη Μητρόπολη Ηλείας (δαπάνη 213.400,00 ευρώ). Σε δεύτερη φάση η ολοκλήρωση των εργασιών επετεύχθη στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ (2013-2015), με συνολική δαπάνη 220.000,00 ευρώ (Κουμούση 2016: 32-33).

Η ανασκαφική έρευνα και οι εργασίες αποκατάστασης έφεραν στο φως νέα στοιχεία αναφορικά με τις οικοδομικές φάσεις και τη μορφολογία του μνημείου (Κουμούση 2015β). Οι στερεωτικές εργασίες σε συνδυασμό με τις αντίστοιχες εργασίες στην οικία του εφημέριου, καθώς και η διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου, ανέδειξαν αισθητικά τον ναό (εικ. 8). Παράλληλα τόνωσαν το θρησκευτικό αίσθημα των κατοίκων με την απόδοση για χρήση, ύστερα από επτά χρόνια απαγόρευσης, ενός τόπου λατρείας-σταθμού στην ιστορία του τόπου, στον οποίο θα τελούνται μυστήρια, αλλά και θα λειτουργεί ως χώρος επίσκεψης μαθητικών ομάδων, επισκεπτών θρησκευτικού τουρισμού, καθώς και επιστημόνων.

Για την προβολή του μνημείου παράχθηκε εποπτικό υλικό (ενημερωτικό δίγλωσσο έντυπο, πινακίδες σήμανσης και ενημέρωσης) (Κουμούση 2015β). Το μνημείο επανεντάχθηκε στην πολιτιστική ζωή της πόλης μέσω της διοργάνωσης ποικίλων πολιτιστικών δρώμενων και αναβίωσης εθίμων. Στις δράσεις αυτές περιλαμβάνεται η πραγματοποίηση εκπομπής της κρατικής τηλεόρασης με τίτλο «Κυριακή στο χωριό» στις 13-06-2011, στην οποία δόθηκε πανελλαδικά η δυνατότητα προβολής του μνημείου, αλλά και της τοπικής ιστορίας, της τοπικής διατροφής, των εθίμων και παραδόσεων. Στα έθιμα που αναβιώνουν στο πολιτιστικό περιβάλλον του μνημείου, με μεγάλη προσέλευση κοινού, είναι το κάψιμο του Ιούδα-Αράπη (εικ. 9), που συνδυάζεται με τον πανηγυρικό εορτασμό που λαμβάνει χώρα στον ναό τη δεύτερη μέρα της εβδομάδας της Διακαινησίμου.

Εικ. 8: Παναγία Καθολική Γαστούνης μετά τις εργασίες αποκατάστασης. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αχαΐας.

Καθολικό Ι. Μ. Αγίου Αθανασίου Αμπελόκαμπου Αμαλιάδας

Το Καθολικό της Μονής Αγίου Αθανασίου, θεωρείτο έως πρόσφατα κτίσμα του 19ου αι. Ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του μονόχωρου δρομικού ναού με προστώο δυτικά, ο οποίος είναι ευρύτατα διαδεδομένος στον ελλαδικό χώρο.

Το 2014, στο πλαίσιο των εργασιών αποκατάστασης του ναού, καθαιρέθηκαν εσωτερικά τα επιχρίσματα και αποκαλύφθηκαν στον χώρο του Ιερού, μέσα στο πάχος του ανατολικού τοίχου, τέσσερις αποφραγμένες κόγχες, η διάνοιξη των οποίων απέδωσε σπαράγματα μεταβυζαντινών τοιχογραφιών ανατρέποντας τις γνώσεις μας για τη χρονολόγηση του ναού. Ο τύπος του πολύκογχου Ιερού Βήματος, που χαρακτηρίζει την παλαιότερη οικοδομική φάση του ναού του Αγίου Αθανασίου, απαντά σε τρισυπόστατους ή τριμάρτυρους ναούς, αφιερωμένους σε τρεις δηλαδή αγίους, και εξυπηρετούσε λειτουργικές ανάγκες. Όπως διαπιστώθηκε από τα σπαράγματα τοιχογραφιών που ήρθαν στο φως, τουλάχιστον το Ιερό Βήμα ήταν κατάγραφο με τοιχογραφίες μεταβυζαντινών χρόνων, που ανήκουν σε δυο χρονολογικές φάσεις, αντίστοιχες των οικοδομικών φάσεων του μνημείου. Η πρώτη χρονολογείται στο άμισό του 17ου αι. και θεωρείται σύγχρονη με την ανέγερση του ναού και η δεύτερη στα τέλη του 18ου αι.

Εικ. 9: Παναγία
Καθολική
Γαστούνης, Έθιμο
καύσης του Αράπη-
Ιούδα στη διάρκεια
πανηγυρικού
εορτασμού. Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ Αχαΐας.

Η Εφορεία μας δεν διαθέτει στοιχεία για το κόστος των εργασιών αποκατάστασης και ανάδειξης που πραγματοποιήθηκαν, το οποίο καλύφθηκε με πόρους του μοναστηριού και χορηγίες. Το προσωπικό της Εφορείας πέραν της επίβλεψης των αναστηλωτικών εργασιών, πραγματοποίησε τις ανασκαφικές εργασίες και τη συντήρηση και αισθητική αποκατάσταση των τοιχογραφιών του Ιερού Βήματος.

Οι εργασίες στο Καθολικό συνέβαλαν στην αποκάλυψη, τη διατήρηση και ανάδειξη των ιστορικών του φάσεων. Στο πλαίσιο της προβολής και της γνωστοποίησης του μνημείου στην επιστημονική κοινότητα, τα νέα στοιχεία που προέκυψαν από τις ανασκαφικές και αναστηλωτικές εργασίες παρουσιάστηκαν από τους υπογράφοντες στο Ένατο Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών.³

Το γεγονός του εντοπισμού παλαιότερης φάσης στο Καθολικό της μονής και η δημοσιοποίησή του μέσω του τοπικού Τύπου προκάλεσε το ζωηρό ενδιαφέρον των κατοίκων της Ηλείας, με επακόλουθο την αύξηση του αριθμού των επισκεπτών στη μονή. Για την ενίσχυση του θρησκευτικού αισθήματος των κατοίκων της ευρύτερης

³ Το συνέδριο πραγματοποιήθηκε στο Ναύπλιο από 30-10-2015 έως 02-11-2015. Η ανακοίνωση είχε τίτλο: «Άγιος Αθανάσιος Αμπελόκαμπου Ηλείας. Αγνώστος ναός μεταβυζαντινής περιόδου». Η τελική μελέτη για το μνημείο θα εκδοθεί στα Πρακτικά του Συνεδρίου.

Εικ. 10: Ι. Μ. Αγίου Αθανασίου Αμπελόκαμπου. Πινακίδα ενημέρωσης στον αύλειο χώρο. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αχαΐας.

περιοχής, το εγκαινίο που είχε τοποθετηθεί στη βάση της αρχικής Αγίας Τράπεζας, η οποία αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας κάτω από το σύγχρονο δάπεδο, μεταφέρθηκε και επανατοποθετήθηκε στη διάρκεια ειδικής τελετής.

Για τη γνωριμία των επισκεπτών της μονής με την ιστορία της και τις οικοδομικές φάσεις του Καθολικού, τοποθετήθηκε ενημερωτική πινακίδα στον υπαίθριο χώρο με κείμενα και εποπτικό υλικό (εικ. 10), ενώ με στόχο την ευρύτερη προβολή του μνημείου, πραγματοποιήθηκε προκαταρκτική παρουσίαση των νέων αρχαιολογικών δεδομένων στο τεύχος της ετήσιας έκδοσης Ηλειακή Πρωτοχρονιά (Κουμούση & Βασιλάκης 2019: 91-97).

Μετά τις εργασίες συντήρησης στο εργαστήριο της Εφορείας στην Πάτρα, παραδόθηκαν και τοποθετήθηκαν στον ναό χαρακτηριστικό τμήμα τοιχογραφίας (17ος αι.) και λιθανάγλυφο θύρωμα (18ος αι.), καθώς θεωρούνται αναπόσπαστα τμήματα του τοιχογραφικού διακόσμου και του αρχιτεκτονικού συνόλου του μνημείου αντίστοιχα. Επίσης παραδόθηκαν κεραμικά και μεταλλικά ευρήματα (16ος-19ος αι.) που προήλθαν από την ανασκαφική έρευνα στο Ιερό και σχετίζονται με τις παλαιότερες χρήσεις του ναού, τα οποία

Εικ. 11: Κάστρο
Χλεμούτσι μετά
τις εργασίες
στερέωσης,
αποκατάστασης.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Αχαΐας.

εκτέθηκαν σε προθήκη, συνοδευόμενα από σχετικό υπομνηματισμό. Με τον τρόπο αυτό προσφέρεται στον επισκέπτη η δυνατότητα να έλθει σε άμεση επαφή με την ιστορική συνέχεια του μνημείου και τα υλικά τεκμήρια χρήσης του σε προγενέστερες περιόδους.

Β. Κοσμικά Μνημεία

Κάστρο Χλεμούτσι

Το Κάστρο Χλεμούτσι (Χλουμούτζι) ιδρύθηκε μεταξύ των ετών 1220-1223 από τον Γοδεφρείδο Α΄ Βιλλεαρδουίνο, ιδρυτή του φράγκικου Πριγκιπάτου της Αχαΐας (Andrews 1953: 146-158, πίν. XXXIII; Αθανασούλης 2009: 36-45; Athanasoulis 2013: 127-141.). Αποτελεί ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα δυτικής φρουριακής αρχιτεκτονικής και το πιο καλοδιατηρημένο κάστρο της περιόδου της Φραγκοκρατίας στον ελλαδικό χώρο. Αποτελείται από δύο περιβόλους, εκ των οποίων ο εξωτερικός είναι πολυγωνικός, με ρόλο αποκλειστικά αμυντικό, και ο εσωτερικός, που αποτελούσε το παλάτι του ηγεμόνα, με κάτοψη ακανόνιστου εξαγώνου, περιλαμβάνει συνεχόμενη σειρά αιθουσών γύρω από κεντρικό αύλειο χώρο (εικ. 11). Πάνω από την πύλη του εσωτερικού περιβόλου διαμορφώνεται

Εικ. 12: Κάστρο Χλεμούτσι. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα στην ειδικά διαμορφωμένη με διαδρομή θέασης αίθουσα Α1. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αχαΐας.

παρεκκλήσι λατινικού δόγματος. Το Κάστρο Χλεμούτσι αποτελεί τοπόσημο και τον πυρήνα του ομώνυμου οικισμού που το περιβάλλει. Συνδέεται με τη συλλογική μνήμη των κατοίκων, ενώ διαμορφώνει την πολιτιστική τους ταυτότητα.

Αίθουσες Α1-Α2

Στο Κάστρο Χλεμούτσι, υλοποιήθηκαν δύο αμιγώς αναστηλωτικά έργα (Κουμούση 2016: 22-23, 36-37). Το πρώτο, «Στερέωση αίθουσας Α1 Κάστρου Χλεμούτσι, Νομού Ηλείας», εντάχθηκε στο επιχειρησιακό πρόγραμμα Δυτική Ελλάδα - Πελοπόννησος - Ιόνιοι Νήσοι, υλοποιήθηκε την περίοδο 2011-2012, με δαπάνη 495.880,03 ευρώ. Το δεύτερο, «Κάστρο Χλεμούτσι Ηλείας: Στερέωση - ανάδειξη αίθουσας Α2, αισθητική ανάδειξη αίθουσας Α1 και λειτουργική σύνδεση αυτών», εντάχθηκε στο επιχειρησιακό πρόγραμμα Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα, υλοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα από 2013-2014, με δαπάνη 339.740,05 ευρώ.

Σκοπός της Υπηρεσίας μας ήταν να στερεωθούν, αποκατασταθούν και να αναδειχθούν η μεγάλη Αίθουσα του θρόνου Α1 και η συνεχόμενη Αίθουσα Α2, καθώς και να συνδεθούν λειτουργικά με

Εικ. 13: Κάστρο
Χλεμούτσι. Σταθμός
πληροφόρησης
(infokiosk). Πηγή:
Αρχείο ΕΦΑ Αχαΐας.

ξύλινη διαδρομή θέασης (εικ. 12), η οποία κατασκευάστηκε στο επίπεδο του κατεστραμμένου μεσοπατώματος, ούτως ώστε οι επισκέπτες να έχουν τη δυνατότητα να παρατηρούν από μικρή απόσταση τα σημαντικά ευρήματα που ήρθαν στο φως από τις εργασίες αποκατάστασης, όπως τις τοιχογραφίες του πριγκιπικού παρεκκλησιού και τα αναστηλωμένα παράθυρα του Κάστρου. Για τη διευκόλυνση της πρόσβασης και παραμονής των επισκεπτών στον αρχαιολογικό χώρο δημιουργήθηκε χώρος στάθμευσης και διαμορφώθηκε διαδρομή πρόσβασης ΑμεΑ. Η κατασκευή infokiosk (εικ. 13) με πληροφοριακή υποδομή (εικ. 14) για την ιστορία, τα στοιχεία αρχιτεκτονικής του κάστρου, τα ευρήματα από τις ανασκαφικές εργασίες και την περιγραφή του έργου αποκατάστασης των αιθουσών, σε συνδυασμό με τη δημιουργία εποπτικού υλικού, στο οποίο περιλαμβάνονται βιντεοπροβολή, δίγλωσσες ενημερωτικές πινακίδες και έντυπα συμβατικά και σε γραφή Braille, είναι στοιχεία που προσφέρουν στον επισκέπτη μια ολοκληρωμένη εικόνα του κάστρου και των εργασιών που υλοποιήθηκαν σε αυτό.

Με την ολοκλήρωση των έργων και την αξιοποίηση των ευρωπαϊκών πόρων αποδόθηκε στο κοινό αποκατεστημένο ένα σύνολο του μεσαιωνικού κάστρου, με στόχο την αύξηση του πολιτιστικού τουρισμού και την προβολή του ως σημαντικού σταθμού στο ευρύτερο δίκτυο των αρχαιολογικών χώρων της

Εικ. 14: Κάστρο Χλεμούτσι. Πανακίδα περιήγησης. Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ Αχαΐας.

Ηλείας. Μέσω των επεξηγηματικών πινακίδων, των εντύπων, της επαφής των επισκεπτών με τα εκθέματα του μουσείου, των πωλητέων ειδών, της επικοινωνίας με την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων,⁴ αλλά και με την παραχώρησή του για πραγματοποίηση μουσικοθεατρικών παραστάσεων και άλλων δρώμενων (εικ. 15, 16),⁵ το Κάστρο Χλεμούτσι, με συνεχώς αυξανόμενη επισκεψιμότητα, διαμορφώνεται σε ένα πολυδιάστατο επικοινωνιακό οργανισμό, μια μονάδα πολιτιστική με πολλές δυνατότητες που μπορεί να συμβάλλει θετικά στην τουριστική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής.

4 Στους πολιτιστικούς εορτασμούς και εκδηλώσεις που υλοποιούνται στο Κάστρο Χλεμούτσι περιλαμβάνονται οι εξής: Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Περιβάλλον και Πολιτισμός, Διεθνής Ημέρα Μουσείων. Στο πλαίσιο εμπλουτισμού των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που διεξάγονται στον αρχαιολογικό χώρο, εκδόθηκε από τη Διεύθυνση Μουσείων-Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας, δίγλωσσο εκπαιδευτικό έντυπο (πρβλ. Κατσελάκη 2017).

5 Στα δρώμενα που πραγματοποιούνται σε ετήσια βάση στο Κάστρο Χλεμούτσι κατά τους θερινούς μήνες εντάσσονται το Φεστιβάλ Τέχνης και Πολιτισμού του Δήμου Ανδραβίδας-Κυλλήνης, που περιλαμβάνει ποικίλες μουσικές και θεατρικές παραστάσεις και μεσαιωνικά δρώμενα, καθώς και τα Παλαιολόγια. Άξια μνείας αποτελεί ιδιαίτερης αισθητικής παράσταση χορού που δόθηκε στις 15-09-2015 από την χορεύτρια-χορογράφο Σάντρα Βούλγαρη στην Αίθουσα του θρόνου με τίτλο: «Σε έναν ιππότη». Εκφράζουμε θερμές ευχαριστίες για την παραχώρηση της φωτογραφίας.

Μουσείο Κάστρου Χλουμούτσι

Σε αναστηλωμένη διώροφη αίθουσα του εσωτερικού περιβόλου του Κάστρου, η οποία ταυτίζεται με έναν από τους χώρους ενδιαίτησης των Φράγκων πριγκίπων, οργανώθηκε και λειτουργεί από το 2009 η μόνιμη έκθεση «Η εποχή των ιπποτών - Οισταυροφόροι στον Μοριά» (Αθανασούλης 2009-2010: 36-45). Πρόκειται ουσιαστικά για το μοναδικό στον ελλαδικό χώρο θεματικό μουσείο αφιερωμένο στην περίοδο της σταυροφορικής κατάκτησης στην Πελοπόννησο (εικ. 17) (Ευγενίδου 2008: 42-52; Κίζης 2008: 24-33; Αθανασιάδου 2008: 77-90). Το πλούσιο αρχαιολογικό απόθεμα που εκτίθεται προέρχεται από το ίδιο το Κάστρο, από μεσαιωνικές θέσεις της Ηλείας (Ανδραβίδα, Γλαρέντζα), αλλά και σημαντικές πόλεις του Πριγκιπάτου της Αχαΐας, όπως την Πάτρα και την Κόρινθο. Η έκθεση περιλαμβάνει περισσότερα από 500 αντικείμενα, που χρονολογούνται από τον 13ο έως τον 15ο αιώνα και αφορούν στον δημόσιο και ιδιωτικό βίο του πληθυσμού της περιόδου αυτής. Η έκθεση αξιοποιεί δύο ακόμα χώρους, τις ισόγειες αίθουσες εκατέρωθεν του διαβατικού, κάτω από το πριγκιπικό παρεκκλήσι, ενώ στον εσωτερικό αύλειο χώρο του κάστρου αναπτύσσεται υπαίθρια έκθεση με λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη. Το συνολικό κόστος του έργου ανήλθε στο ποσό των 450.000,00 ευρώ.

Εικ. 16: Κάστρο
Χλεμούτσι, Αίθουσα
Α1. Χορευτικό
δρώμενο με την
Σάντρα Βούλγαρη.
Πηγή: Αρχείο
Σάντρας Βούλγαρη.

Το Κάστρο που λειτουργεί ως κέλυφος του μουσείου, αποτελεί το σημαντικότερο έκθεμά του, ενώ τα υπόλοιπα εκθέματα λειτουργούν μέσα στον φυσικό τους χώρο. Η δημιουργία του ιδιαίτερου αυτού μουσειακού χώρου είχε ως στόχο την αύξηση της προβολής του μεσαιωνικού μνημείου και τη γνωστοποίηση των τεκμηρίων υλικού πολιτισμού της φραγκοκρατούμενης Πελοποννήσου. Η παιδευτική διάσταση του μουσείου αποσκοπεί στην πρόκληση του ενδιαφέροντος των μαθητικών ομάδων, μέσω διοργάνωσης εκπαιδευτικών προγραμμάτων, αλλά και εξειδικευμένων επισκεπτών και τουριστικών ομάδων.

Η λειτουργία της μόνιμης έκθεσης συμπλήρωσε τον μουσειακό και αρχαιολογικό χάρτη της περιοχής και συνέβαλε στην αύξηση της επισκεψιμότητας στον αρχαιολογικό χώρο. Για την τοπική κοινωνία τονώθηκε το αίσθημα της ιστορικής ταυτότητας, της συνέχειας-διαδοχής, αλλά και της μνήμης. Ο συνεχώς αυξανόμενος αριθμός επισκεπτών στον αρχαιολογικό χώρο, οι ποικίλες πολιτιστικές εκδηλώσεις και τα εκπαιδευτικά προγράμματα που πραγματοποιούνται από το επιστημονικό προσωπικό της Υπηρεσίας, συμβάλλουν στην προβολή του πολυδιάστατου έργου που επιτελείται και συντελούν στην τουριστική ανάπτυξη και του οικισμού, ο οποίος περιβάλλει το μνημείο.

Εικ. 17: Κάστρο
Χλεμούτσι.
Μουσειακός χώρος.
Πηγή: Αρχείο ΕΦΑ
Αχαΐας.

Στο πλαίσιο της διαχειριστικής πολιτικής και της προβολής του μουσείου, εκθέματά του μεταφέρθηκαν και παρουσιάστηκαν στην έκθεση «Σταυροφορίες. Μύθος και Πραγματικότητα. Crusades. Myth and Realities» (Τουμαζής κ.ά. 2005: 68-69 αρ. 2, 180-181 αρ. 79, 186-187 αρ. 85, 202-203 αρ. 92, 203 αρ. 93, 204-205 αρ. 94), η οποία διοργανώθηκε την περίοδο 2004-2006 διαδοχικά σε τέσσερις χώρες: Κύπρος (Δημοτικό Κέντρο Τεχνών Λευκωσίας, σε συνεργασία με το Ίδρυμα Πιερίδη), Ελλάδα (Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού), Ιταλία (Istituto per le Tecnologie Applicate ai Beni Culturali, Old Arsenal-Amalfi) και Μάλτα (Sovrintendenza Tal-Patrimonju kulturali). Έγινε δανεισμός επίσης ενός εμβληματικού εκθέματος⁶ στο πλαίσιο της έκθεσης «Heaven and Earth: Art of Byzantium from Greek Collections», (2013-2014) που πραγματοποιήθηκε στις ΗΠΑ (National Gallery of Art στην Ουάσινγκτον και J. F. Getty Museum στο Λος Άντζελες) (Drandaki κ.ά. 2013: 312-313).

⁶ Πρόκειται για το λίθινο κλειδί νευρώσεως σταυροθολίου από το κιστερκιανό αββαείο του Ζαρακά στη Στυμφαλία Κορινθίας.

Η διάθεση πωλητέων ειδών του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων (ΤΑΠ), ειδικά σχεδιασμένων με την έμπνευση που αντλείται από τα εκθέματα του μουσείου,⁷ αποτελεί επιπλέον υποστηρικτικό υλικό για το επικοινωνιακό σχήμα μεταξύ των επισκεπτών και του μουσείου, αλλά και του χώρου που το περιβάλλει.

Συμπεράσματα

Η χρηματοδότηση αρχαιολογικών έργων μέσω Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων, έδωσε τη δυνατότητα για συστηματικότερη αρχαιολογική έρευνα, η οποία επιβεβαίωσε αφενός τον τεράστιο πολιτιστικό πλούτο της χώρας και αφετέρου έδωσε αφορμή για σκέψεις που αφορούν στην ορθολογική διαχείριση του αποτελέσματος αυτών των έργων (Cleere 2006: 85-90). Η νέα μορφή και οι νέες χρήσεις που απέκτησαν τα προαναφερθέντα μνημεία της Ηλείας, προσελκύνουν πλέον πέραν των ντόπιων και υψηλών απαιτήσεων πολιτιστικό τουρισμό, ο οποίος μπορεί να προσφέρει σημαντικά οφέλη σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Τα μνημεία μπορούν να ενταχθούν στον τουριστικό άξονα Πάτρα - Αρχαία Ολυμπία - Νησιά Ιονίου και να εξασφαλιστεί ανταποδοτικότητα στην επένδυση με όρους δυναμικής αιεφορικής ανάπτυξης.

Οι εκπαιδευτικές και οι πολιτιστικές δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στα εξεταζόμενα μνημεία (μουσικοθεατρικές παραστάσεις, μεσαιωνικά δρώμενα, εκπαιδευτικά προγράμματα, θρησκευτικές πανηγύρεις, αναβιώσεις εθίμων), αποτελούν βασική πηγή πολιτισμικής έκφρασης και δημιουργίας και μέσο επικοινωνίας των πολιτών με τα πολιτιστικά αγαθά. Η ανάπτυξη τέτοιου είδους δραστηριοτήτων προσβλέπει στην ευαισθητοποίηση των πολιτών σε θέματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ταυτόχρονα ενθαρρύνεται η συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή, μεταδίδονται γνώσεις και ενισχύεται η πολιτιστική ταυτότητα των περιοχών που γειτνιάζουν με τα μνημεία. Οι Ηλείοι μπορούν να εντάξουν στην καθημερινότητά τους νέους πολιτιστικούς προορισμούς, κατανοώντας παράλληλα καλύτερα το παρελθόν τους και εμβαθύνοντας στις ρίζες τους (Αθανασοπούλου 2003: 107-115).

⁷ Ο σχεδιασμός των πωλητέων ειδών πραγματοποιήθηκε με τη συνεργασία του ΤΑΠ και της τότε αρμόδιας 6ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Η κατάλληλη διαμόρφωση και η νέα αισθητική του περιβάλλοντος χώρου των μνημείων, η σήμανση, η πληροφόρηση και η ερμηνεία των πολιτιστικών αγαθών, η παροχή χώρων στάθμευσης, οι εγκαταστάσεις εξυπηρέτησης και ανάπαυσης των επισκεπτών, το έντυπο πληροφοριακό υλικό, οι συνέργειες με τοπικούς φορείς για τη διοργάνωση ποικίλων εκδηλώσεων, είναι στοιχεία που εξασφαλίζουν την επικοινωνία του κοινού με τους αποκατεστημένους και αναδεδειγμένους χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς. Παράλληλα, μέσω των άγνωστων αρχαιολογικών στοιχείων που προέκυψαν από τις εργασίες, παρέχεται η δυνατότητα στην επιστημονική κοινότητα για την προώθηση της έρευνας σε νέα πεδία, ενώ η χρηματοδότηση δύο έργων μέσω χορηγιών, αποδεικνύει ότι η πολιτιστική χορηγία δύναται να αποτελέσει σύγχρονο τρόπο εναλλακτικής χρηματοδότησης των πολιτιστικών φορέων και σημαντικό μοχλό πολιτιστικής και οικονομικής ανάπτυξης.

Πρωταρχικός στόχος της Εφορείας μας υπήρξε ανέκαθεν η εξασφάλιση της ισορροπίας ανάμεσα στον ιστορικό χαρακτήρα των μνημείων και στις μελλοντικές χρήσεις τους. Μέσω μίας συστηματικής επικοινωνιακής στρατηγικής θα ευαισθητοποιηθούν οι εν δυνάμει επισκέπτες και θα προστατευθούν αποτελεσματικότερα τα μνημεία, καθώς και το περιβάλλον εντός του οποίου αυτά χωροθετούνται. Η εξωστρεφής λειτουργία τους ως οργανωμένων επισκέψιμων χώρων με την πραγματοποίηση ποικίλων εκδηλώσεων και δράσεων στο άμεσο περιβάλλον τους, συμβάλλει στην ενίσχυση του κοινωνικού τους ρόλου και εντείνει την πολιτιστική παραγωγή και ανάπτυξη.

Η διαχείριση των αποκατεστημένων ηλειακών μνημείων δεν αφορά πλέον μόνο το ΥΠΠΟΑ αλλά όλους τους φορείς της περιοχής. Προς τούτο απαιτείται σε επίπεδο Περιφέρειας ή Περιφερειακής Ενότητας, η δημιουργία ενός σχεδίου συνεργασίας όλων των Τοπικών φορέων με την αρμόδια Αρχαιολογική Υπηρεσία με σκοπό την αξιοποίηση της αρχαιολογικής γνώσης για το ευρύ κοινό, τη δημιουργία ενός ενιαίου πολιτιστικού δικτύου με παράλληλη ενημέρωση για τη σημασία των χώρων και την προβολή των έργων με κάθε πρόσφορο μέσο.

Η διάθεση ενημερωτικού υλικού σε κομβικά σημεία της περιοχής και η προβολή των συγκεκριμένων μνημείων μέσω των αρχαιολογικών χώρων της Αρχαίας Ολυμπίας και της Αρχαίας Ηλιδας,

θα έδινε ιδιαίτερη δυναμική στην επισκεψιμότητά τους. Η εφαρμογή νέων τεχνολογιών (οπτικοακουστικά μέσα περιήγησης, ψηφιακές εκπαιδευτικές δράσεις κ.ά.) στον χώρο των μνημείων μπορεί να λειτουργήσει ως υποστηρικτικό μέσο ενημέρωσης και αναβάθμισης της επίσκεψης. Η περαιτέρω προσέλκυση και διεύρυνση των ομάδων επισκεπτών μέσω της δημιουργίας δράσεων για συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες (ΑμεΑ, άτομα τρίτης ηλικίας κ.ά.), θα συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση και ενθάρρυνση της συμμετοχής των πολιτών. Τέλος η προβολή των μνημείων μέσω διεθνών συνεδρίων και δανεισμού εκθεμάτων σε μεγάλες εκθέσεις στο εξωτερικό πρέπει να εντάσσεται στις προτεραιότητες και υποχρεώσεις του επιστημονικού προσωπικού της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Η υλοποίηση των επτά έργων πολιτισμού στην Ηλεία δημιουργεί συνθήκες περιβαλλοντικής αναβάθμισης και πολιτιστικής, κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης των περιοχών στις οποίες εντάσσονται τα μνημεία. Η απόδοση των μνημείων για χρήση, όχι μόνο μπορεί να εξασφαλίσει την ιστορική τους συνέχεια, αλλά και να τα μετατρέψει σε κοινωνικά αγαθά, που μέσω αρχών ολοκληρωμένης διαχείρισης, μπορούν να συμβάλλουν στη γενικότερη ανάπτυξη και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής. Οι μελλοντικές συνέργειες πολιτιστικής κληρονομιάς και σύγχρονου πολιτισμού μπορούν να συμβάλλουν στη διεύρυνση του κοινού, στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και στην οικονομική και συναισθηματική τόνωση των τοπικών κοινωνιών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αθανασιάδου, Α., 2008. Μετατροπές μνημείων σε μουσεία μέσα από τις αντίστοιχες εφαρμογές. Ημερίδα Μουσεία σε Μνημεία: Μια πρόκληση, 25 Απριλίου 2002, Μικρά Μουσειολογικά, 2, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. σ. 77-90.

Αθανασπούλου, Α., 2003. Ευαισθητοποίηση και συμμετοχή του κοινού. Στο Α. Αθανασπούλου κ.ά., επιμ. Πολιτιστική Επικοινωνία: Μέσα Επικοινωνίας, τ.Β', Πάτρα: ΕΑΠ. σ. 107-159.

Αθανασούλης, Δ., 2003. Η αναχρονολόγηση του ναού της Παναγίας της Καθολικής Γαστούνης, ΔΧΑΕ ΚΔ', Αθήνα. σ. 63-77.

Αθανασούλης, Δ., 2006. Η ναοδομία στην Επισκοπή Ωλένης κατά την μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Αθανασούλης, Δ., 2009. Οι ιππότες στο Clermont. Ένα μουσείο για τους Σταυροφόρους. *Ilissia BXM*, (5-6), σ. 36-45.

Athanasoulis, D., 2013. Triangle of Power. Building Projects in the metropolitan area of the Crusader Principality of Morea. Στο S.E.J. Gerstel, επιμ. *Viewing the Morea. Land and people in the Late Medieval Peloponnese*. Washington D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection. σ. 111-151.

Andrews, K., 1953. Castles of the Morea. Princeton NJ: American School of Classical Studies at Athens. σ. 146-158.

Bon, A., 1969. *La Morée Franque, recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe (1205-1430)*. Paris: De Boccard.

Γκαντζιάς, Γ., 2010. Πολιτιστική πολιτική, χορηγία και εταιρική κοινωνική ευθύνη. Αθήνα: Παπασωτηρίου.

Γκαντζιάς, Γ. & Κορρές, Γ., 2011. Πολιτιστική οικονομία και χορηγίες: Οικονομική διαχείριση και ανάπτυξη πολιτιστικών μονάδων. Πάτρα: ΕΑΠ.

Cleere, H., 2006. *Fundamental Principles for the Management of Archaeological Sites*. Στο Αξιοποίηση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πρακτικά σεμιναρίου στο πλαίσιο της ελληνικής προεδρίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού. Αθήνα-Δελφοί 17 Μαρτίου 2003). Αθήνα: ΤΑΠΑ. σ. 85-90.

Çoriç, V., Uzelac, A., Primorac, J., Jelinčić, D. A., Srakar, A., & Žunvela, A., 2011. Ενθάρρυνση των ιδιωτικών επενδύσεων στον τομέα του πολιτισμού. Γενική Διεύθυνση Εσωτερικών Πολιτικών της Ένωσης, Θεματικό Τμήμα Β': Διαρθρωτικές πολιτικές και συνοχή πολιτισμός και παιδεία. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/460057/IPOL-CULT_ET\(2011\)460057\(SUM01\)_EL.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/460057/IPOL-CULT_ET(2011)460057(SUM01)_EL.pdf) [Ανακτήθηκε στις 09.02.2021].

Cooper, N. K., 1996. The Frankish Church of Hagia Sophia at Andravida, Greece. Στο P. Lock & G. D. R. Sanders, επιμ. *The Archeology of Medieval Greece*. Οξφόρδη: Oxbow Books, σ. 28-47.

Coulson, M. L., 1996. The Dominican Church of Saint Sophia at Andravida. Στο P. Lock & G. D. R. Sanders, επιμ. *The archeology of Medieval Greece*. Οξφόρδη: Oxbow Books. σ. 49-59.

Drandaki, A., Papanikola-Bakirtzi, D. & Tourta, A., επιστ. επιμ. 2013. *Heaven and Earth. Art of Byzantium from Greek Collections* (κατάλογος έκθεσης). Αθήνα: ΥΠΠΟΑ.

Ευγενίδου, Δ., 2008. Τα Μνημεία ως μουσεία και τα μουσεία ως μνημεία. Ημερίδα Μουσεία σε Μνημεία: Μια πρόκληση, 25 Απριλίου 2002, Μικρά Μουσειολογικά, 2, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. σ. 42-52.

Ζούνης, Π., 2001. Η λειτουργία της χορηγίας των τεχνών ως μέσου επικοινωνίας: Το ελληνικό παράδειγμα. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Ζούνης, Π., 2003. Η επιχειρηματική χορηγία και οι πολιτιστικοί φορείς στην Ελλάδα. Το Μουσείο, 4, Αθήνα: Κέντρο Μουσειακών Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών. σ. 14-16.

Κατσελάκη, Α., επιμ. 2017. Ιστορίες ενός Πριγκιπάτου (Medieval Traces in Principality of Achaia). Αθήνα: ΥΠΠΟΑ.

Κίζης, Γ., 2008. Είναι άραγε η ένταξη μουσείων σε ιστορικά κτήρια μια πράξη αυτονόητη; Ημερίδα Μουσεία σε Μνημεία: Μια πρόκληση, 25 Απριλίου 2002, Μικρά Μουσειολογικά, 2, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. σ. 24-33.

Kitsiki-Panagopoulos, B., 1979. Cistercian and Mendicant Monasteries in Medieval Greece. Σικάγο-Λονδίνο: University of Chicago Press.

Κόνσολα, Ν., 1998. Θέματα πολιτιστικής πολιτικής. Πανεπιστημιακές σημειώσεις, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Κόνσολα, Ν., 2006. Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική. Αθήνα: Παπαζήσης.

Κουμούση, Α., 2013. Διαμόρφωση αρχαιολογικού χώρου Αγίας Σοφίας Ανδραβίδας. Πάτρα: ΥΠΠΟΑ-6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Κουμούση, Α., 2014. Κάστρο Χλεμούτσι: Στερέωση-ανάδειξη αίθουσας Α2, αισθητική ανάδειξη αίθουσας Α1 και λειτουργική σύνδεση αυτών (Chlemoutsis Castle, Elis: consolidation and display of Hall A2, esthetic enhancement of Hall A1 and their functional connection). Πάτρα: ΥΠΟΠΑΙΘ-Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας.

Κουμούση, Α., 2015α. Ολοκλήρωση στερέωσης και αποκατάστασης Καθολικού Μονής Φραγκαβίλλας, Αμαλιάδα Ηλείας (Completion of consolidation and restoration of the Katholikon of the Holy Monastery of Fragavilla Amaliada, Elis). Πάτρα: ΥΠΟΠΑΙΘ-Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας.

Κουμούση, Α., 2015β. Ολοκλήρωση στερέωσης και αποκατάστασης Ι. Ν. Παναγίας Καθολικής Γαστούνης Ηλείας (Completion of consolidation and restoration of the Panagia Katholiki church Gastouni, Elis). Πάτρα: ΥΠΟΠΑΙΘ-Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας.

Κουμούση, Α., επιμ. 2016. Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας στην Αχαΐα και Ηλεία στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007-2013. Πάτρα: ΥΠΠΟΑ-Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας.

Κουμούση, Α. & Βασιλάκης, Ν., 2016. Στερέωση, αποκατάσταση Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Ζούρτσας (Νέα Φιγάλεια) Ηλείας και διαμόρφωση περιβάλλοντα χώρου (Consolidation, restoration of the church of the Dormition of the Virgin in Zourtsa (Nea Figaleia) Elis, and landscaping of its surroundings). Πάτρα: ΥΠΠΟΑ-Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας.

Κουμούση, Α. & Βασιλάκης, Ν., 2018. Κοίμηση Θεοτόκου Νέας Φιγάλειας (Ζούρτσας) Ηλείας. Η αποκατάσταση του βυζαντινού ναού. Πάτρα: Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας.

Κουμούση, Α. & Βασιλάκης, Ν., 2019. Άγιος Αθανάσιος Αμπελόκαμπου: άγνωστος ναός μεταβυζαντινής περιόδου. Ηλειακή Πρωτοχρονιά, 19, Αμαλιάδα: Βιβλιοπανόραμα, σ. 91-97.

Λαμπρινουδάκης, Β., 2010. Η διαμόρφωση και η ωρίμανση της έννοιας της διαχείρισης των μνημείων στην Ελλάδα κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια. Στο Χ. Μπούρας & Π. Τουρνικιώτης, επιμ. Συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα, 1950-2000. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, σ. 273-284.

Μούλιου, Μ. & Μπούνια, Α., 1999. Μουσεία και επικοινωνία. Αρχαιολογία & Τέχνες, 72. Αθήνα, σ. 42.

Μπιτσάνη, Ε., 2004. Πολιτισμική διαχείριση και περιφερειακή ανάπτυξη: Σχεδιασμός πολιτιστικής πολιτικής και πολιτιστικού προϊόντος. Αθήνα: Διόνικος.

Οικονόμου, Μ., 1999. Μουσεία για τους ανθρώπους ή για τα αντικείμενα; Αρχαιολογία & Τέχνες, 72. Αθήνα, σ. 50-55.

Πασχαλίδης, Γ., 2002. Η συμβολή του πολιτισμού στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Στο Γ. Πασχαλίδης & Α. Χαμπούρη-Ιωαννίδου, επιμ. Οι διαστάσεις των πολιτιστικών φαινομένων: εισαγωγή στον πολιτισμό. Πάτρα: ΕΑΠ. σ. 221-243.

Πικοπούλου-Τσολάκη, Δ., 2002. Ο πολιτισμός ως εναλλακτικός τρόπος εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας στα μουσεία. Μέθοδοι εξοικείωσης του κοινού με την τέχνη στα μουσεία. Στο Ε. Γλύτση, επιμ. Οι διαστάσεις των πολιτιστικών φαινομένων: πολιτισμός και εκπαίδευση, (τ. Γ'), Πάτρα: ΕΑΠ. σ. 57-111.

Τουμαζής, Γ., Belgiojno, Μ. R. & Αντωνιάδου, Σ., επιμ. 2005. Σταυροφορίες. Μύθος και πραγματικότητα (Crusades. Myth and Realities). Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού.

Walker, C. & Carr, N., 2013. Tourism and archaeology: An introduction. Στο C. Walker & N. Carr, επιμ. Tourism and archaeology: sustainable meeting grounds. Walnut Creek: Left Coast Press Inc. σ. 11-35.

III. Μνημεία στο Αστικό Τοπίο

Το έργο του αρχιτέκτονα Βασιλείου Κουρεμένου στο Αγρίνιο του μεσοπολέμου και η διαχείρισή του: Συνέχειες και ασυνέχειες

The work of architect Basile Couremenos in Agrinio during the mid-war years and its management: Uninterrupted and interrupted

Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά

ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ

dmoga@upatras.gr

Περίληψη

Ο Βασίλειος Κουρεμένος (1875-1957) αποτελεί διακεκριμένη μορφή της ελληνικής αρχιτεκτονικής του πρώτου μισού του 20ού αιώνα. Υπήρξε απόφοιτος της Σχολής Καλών Τεχνών του Παρισιού, καθηγητής αρχιτεκτονικών συνθέσεων στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και ιδρυτικό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Ξεκίνησε την επαγγελματική του σταδιοδρομία στο Παρίσι και συνέχισε στην Κωνσταντινούπολη και στην Αθήνα του μεσοπολέμου. Η γνωριμία του με τον Δήμαρχο Αγρινίου Ανδρέα Παναγόπουλο τον έφερε την τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα στο Αγρίνιο, όπου μελέτησε το ιδιωτικό έργο των καπναποθηκών Παναγοπούλου και τη δημοτική αγορά, μετά από ανάθεση από τον Δήμο Αγρινίου. Στην εισήγηση παρουσιάζεται το έργο του Βασιλείου Κουρεμένου στο Αγρίνιο, το οποίο αποτελούσε χαρακτηριστική έκφραση της ανανεωτικής και προσαρμοσμένης προς το περιβάλλον αρχιτεκτονικής του, και η διαχείρισή του την τελευταία εικοσαετία. Αυτή περιλαμβάνει αποκατάσταση και επανάχρηση της δημοτικής αγοράς αλλά και κατεδάφιση των καπναποθηκών Παναγοπούλου.

Abstract

Basile Couremenos (1875-1957) was a distinguished scholar in Greek architecture during the first half of the 20th century. He was a graduate of the Paris École des Beaux-Arts, professor of architecture at the National Technical University's School of Architecture and a founding member of the Athens Academy. He began his professional career in Paris, continued in Constantinople and then in Athens during mid-war. His acquaintance with the Mayor of Agrinio, Andreas Panagopoulos, brought him to Agrinio in the third decade of the 20th century, where, at the assignment of the Mayor of Agrinio, he studied the private project of the Panagopoulos Tobacco Warehouse and the city market. In this paper the work of Basile Couremenos in Agrinio is presented, being a characteristic expression of his renovating architecture and its adaptation to the environment, as well as its management during the last twenty years. This includes the restoration and re-use of the municipal market, as well as the demolition of the Panagopoulos Tobacco Warehouses.

Η ακμή του Αγρινίου στο μεσοπόλεμο και ο ρόλος του καπνού

Κατά την περίοδο 1920-1930 σημειώθηκε στο Αγρίνιο μεγάλη οικονομική άνθηση, η οποία οφειλόταν στην καλλιέργεια, στην επεξεργασία και στο εμπόριο του καπνού. Η αυξημένη ζήτηση και οι υψηλές τιμές του καπνού ήταν απόρροια της αύξησης της κατανάλωσης, εξαιτίας της διάδοσης του καπνίσματος. Το 1920 υπήρχαν στο Αγρίνιο 22 καπνεμπορικοί οίκοι εξαγωγής, πολλοί από τους οποίους ήταν αντιπρόσωποι ξένων εταιριών και μονοπωλίων. Η ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου έφερε την ανάπτυξη και της δευτερογενούς παραγωγής, με στόχο την επεξεργασία, διαλογή και δεματοποίηση του καπνού (Μπάδα 2003; Πατρώνης 2002; Πατρώνης 2003; Αγγέλη 2007; Μπαρχαμπάς 2007; Μπάδα κ.ά. 2019). Ήταν η περίοδος των πλούσιων καπνεμπόρων και της πολυάριθμης τάξης των καπνεργατών, που διαμόρφωσαν την αστική φυσιογνωμία του Αγρινίου, ιδίως μετά τη μαζική εγκατάσταση χιλιάδων προσφύγων από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο στα χρόνια που ακολούθησαν τη Μικρασιατική καταστροφή και τη συνθήκη της Λωζάνης. Κύριο χαρακτηριστικό της απασχόλησης κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου ήταν το υψηλό ποσοστό των εργαζόμενων στον δευτερογενή τομέα, στην επεξεργασία του καπνού, σε ποσοστό 51,25%, το υψηλότερο μετά τις καπνουπόλεις της Καβάλας και της Ξάνθης. Η κύρια εργατική δύναμη στην επεξεργασία του καπνού προερχόταν από τον προσφυγικό πληθυσμό. Το σωματείο των καπνεργατών του Αγρινίου «η Αλληλοβοήθεια» που ιδρύθηκε το 1911 αποτέλεσε τον κορμό του εργατικού κινήματος. Οι καπνικές κρίσεις και η διεθνής οικονομική κατάρρευση του 1929 είχαν σοβαρές συνέπειες στο Αγρίνιο. Στις εποχές αυξημένης ζήτησης του καπνού η τοπική οικονομία περνούσε φάσεις ανάπτυξης. Αντίθετα, οι καπνικές κρίσεις οδηγούσαν σε πτώση του βιοτικού επιπέδου και μετέτρεπαν την πόλη σε εστία κοινωνικής διαμαρτυρίας και έντασης. Οι καπνεργατικοί αγώνες του 1926 και 1929 κυριάρχησαν στη ζωή της πόλης, με ιδιαίτερη μαχητικότητα και αιματηρές συγκρούσεις. Ιστορικές και οικονομικές συνθήκες δημιούργουσαν άλλοτε μια οικονομική ανάπτυξη στην πόλη και τους κατοίκους της, απόλυτα συνδεδεμένη με τη ζήτηση του καπνού και άλλοτε μια οικονομική κρίση (όπως με το κραχ του 1929) που είχε αρνητικές επιπτώσεις στον εμπορικό και βιοτεχνικό κόσμο, στο εργατικό δυναμικό και στους παραγωγούς του καπνού.

Το καπνεμπόριο υπέστη, όπως και η υπόλοιπη αγροτική παραγωγή, τα δεινά του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου Πολέμου που ακολούθησε. Κατά τις δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι παλιές οικογένειες (Παπαστράτος, Ηλιού, Κεράνης, Καρέλιας κ.ά.) που σχετίζονταν με το εμπόριο του καπνού και την επεξεργασία του μετέφεραν σταδιακά τις δραστηριότητές τους και τις επενδύσεις τους στην Αθήνα (Παπαστράτος 2012). Σήμερα, η αγροτική δραστηριότητα της καπνοπαραγωγής, με την οποία είχε συνδέσει την τύχη της η πόλη για πολλές δεκαετίες, έχει παύσει.

Η βιομηχανική κληρονομιά του μεσοπολέμου: η περίπτωση του Αγρινίου

Η περίοδος από το 1900 μέχρι το 1940 υπήρξε διάστημα επαναστατικών αλλαγών στην αρχιτεκτονική της Ευρώπης. Οι νέες πραγματικότητες και οι ανάγκες της βιομηχανικής κοινωνίας οδήγησαν τους αρχιτέκτονες στην αναζήτηση λύσεων για τα μεγάλα προβλήματα της εποχής. Τους έδωσαν λύσεις στο ζήτημα της μορφής των κτηρίων μέσω της λειτουργίας και της κατασκευής. Οι βάσεις της μοντέρνας αρχιτεκτονικής τέθηκαν με το προδρομικό έργο των αρχιτεκτόνων της Σχολής της Βιέννης, της Σχολής του Σικάγου κ.ά. Η μοντέρνα αρχιτεκτονική εδραιώθηκε μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου χάρη στη λειτουργία του Bauhaus και του έργου των Walter Gropius, Mies van Der Rohe, Le Corbusier κ.ά. Ωστόσο, το μοντέρνο κίνημα δεν εξαφάνισε τις συμβατικότερες και ακαδημαϊκότερες αρχιτεκτονικές τάσεις. Στην Ελλάδα, η αρχιτεκτονική των βιομηχανικών κτηρίων της περιόδου από το τέλος του 19ου αιώνα μέχρι το μεσοπόλεμο παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία, έχοντας άμεση σχέση με τον τόπο όπου είναι χωροθετημένο το εργοστάσιο. Στις περισσότερες περιπτώσεις εφαρμόστηκε ο απόηχος νεοκλασικών αρχών: μεγαλοπρέπεια, ογκώδης σύνθεση, συμμετρία, τάξη. Στη διάρκεια του μεσοπολέμου, όμως, τα νεωτερικά ρεύματα της Ευρώπης βρήκαν πρόσφορο έδαφος στην Ελλάδα. Ειδικά η αρχιτεκτονική των βιομηχανικών κτηρίων ακολούθησε τις αρχές του μοντέρνου κινήματος, με κτήρια με λιτή γραμμή, επίπεδες στέγες, εξασφάλιση επαρκούς φυσικού φωτισμού. Ο ρόλος της γερμανικής και αυστριακής αρχιτεκτονικής στη διαμόρφωση της νέας σχεδιαστικής αντίληψης μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ελλάδα υπήρξε σημαντικός. Ωστόσο, δεν εξαφανίστηκαν οι συντηρητικότερες λύσεις, στις οποίες εφαρμόστηκε μορφολογία που

ακολουθούσε απλουστευμένα νεοκλασικά πρότυπα.

Παράγοντες που διαδραμάτισαν ρόλο στην οικιστική εξέλιξη του Αγρινίου στο μεσοπόλεμο (Μονιούδη-Γαβαλά 2010: 51-56, 118-130) ήταν η συγκέντρωση πλούτου από την καλλιέργεια και την εμπορία του καπνού και τα έργα ευποιίας της ανώτερης αστικής τάξης. Χάρη στα τελευταία κατασκευάστηκαν έργα υποδομής, οικοδομήθηκαν σχολεία, δημοτικά κτήρια, εκκλησίες, δημιουργήθηκε πάρκο κ.ά. Στη διάρκεια του μεσοπολέμου και μέσω της εμπορίας του καπνού η πόλη ήρθε σε επαφή με τον υπόλοιπο κόσμο, έχοντας σιδηροδρομική και αεροπορική σύνδεση.

Στο Αγρίνιο κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 οικοδομήθηκαν οι μεγάλες καπναποθήκες (Μονιούδη-Γαβαλά 2016; Μονιούδη-Γαβαλά 2019), οι οποίες έκτοτε αποτελούν τοπόσημα της πόλης. Με την οικοδόμηση των μεγάλων καπναποθηκών εμφανίστηκε ένας νέος κτηριακός τύπος, με κατασκευές αυτού του μεγέθους και σημασίας. Τα κτήρια των καπναποθηκών είναι σημαντικά για την ιστορία της αρχιτεκτονικής και αποτελούν δυναμικά σημεία αναφοράς στην εικόνα της πόλης, με εντυπωσιακό μέγεθος, σε σχέση ακόμα και με τη σημερινή κλίμακα των κατασκευών. Οι καπναποθήκες με τον επιβλητικό όγκο (τους τρεις ή τέσσερις ορόφους και το μεγάλο περιτύπωμα) έχουν αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εικόνας του Αγρινίου. Οι καπναποθήκες είναι περίοπτες, κτισμένες σε μεγάλα γήπεδα, πάνω σε βασικούς οδικούς άξονες. Η εικόνα τους δείχνει ότι οι επιχειρήσεις διέθεσαν σημαντικά κεφάλαια και στόχευσαν στην υψηλή αισθητική και κατασκευαστική τους αξία. Η κτηριακή παρουσία είχε στόχο να εξασφαλίζει την προβολή των επιχειρήσεων τόσο στην τοπική κοινωνία όσο και στους συναλλασσόμενους με αυτές. Τη σημασία που έδιναν οι καπνέμποροι του Αγρινίου στις εγκαταστάσεις τους αποκαλύπτει και η επιλογή των τεχνικών, στους οποίους ανέθεσαν τις μελέτες των έργων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την ανάθεση του έργου των καπναποθηκών στον διακεκριμένο αρχιτέκτονα Βασίλειο Κουρεμένο. Οι καπναποθήκες έφεραν καινοτομίες στην αρχιτεκτονική της πόλης. Οι μορφολογικές επιλογές που εφαρμόστηκαν στα βιομηχανικά κτήρια -ο μεσοπόλεμος υπήρξε περίοδος μεγάλων ανακατατάξεων στην αρχιτεκτονική με πρότυπα από το χώρο της κεντρικής Ευρώπης και όχι μόνο- επηρέασαν την αστική αρχιτεκτονική.

Τη μεσοπολεμική ανοικοδόμηση χαρακτήρισαν εκτός από τις καπναποθήκες, η δημοτική αγορά, επίσης έργο του αρχιτέκτονα Βασιλείου Κουρεμένου, τα εκπαιδευτήρια, έργα των αρχιτεκτόνων Γεωργίου Πάνζαρη, Πάτροκλου Καραντινού και Ορέστη Μάλτου, μεγάλος αριθμός κατοικιών της αστικής τάξης με αρχιτεκτονική πολυμορφία. Την εποχή της ακμής του καπνού οικοδομήθηκαν κατοικίες νέου τύπου, με ποικίλα χαρακτηριστικά ευρωπαϊκών προτύπων, με διαφορετική μορφολογία από τις παλαιότερες, οι οποίες ακολουθούσαν την τοπική παράδοση ή έφεραν κλασικιστικές επιδράσεις.

Μια σημαντική αρχιτεκτονική παρουσία στο Αγρίνιο: ο Βασίλειος Κουρεμένος (εικ. 1)

Οι κύριοι σταθμοί της ζωής του Βασιλείου Κουρεμένου (Βουλιάρατες Οθωμανικής Βορείου Ηπείρου 1875-Αθήνα 1957) υπήρξαν τα χρόνια των σπουδών του στην *École nationale et spéciale des Beaux-Arts* (ENSBA) στο Παρίσι (1893-1904) (Delaire 1907: 222;¹ Middleton 1982; Παπασταύρου 2016), τα χρόνια της εργασίας του στο Παρίσι (1904-10), στην Κωνσταντινούπολη (1910-15), στην Αθήνα (1916-19), στην Αδριανούπολη (1920-22), στην Αθήνα σε οριστική εγκατάσταση μετά τη μικρασιατική καταστροφή και τη συνθήκη της Λωζάνης (1923 μέχρι το θάνατό του). Παρήγαγε το πολυσχιδές έργο του κυρίως στο διάστημα 1910-35 (Φεσσά-Εμμανουήλ 2017).² Υπήρξε καθηγητής αρχιτεκτονικών συνθέσεων στη Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ κατά την τριετία 1925-28 και υπέβαλε παραίτηση, μετά από αντιδράσεις στον τρόπο διδασκαλίας του (μέσω των εργαστηρίων και όχι από καθέδρας) και της θέσης του για σαφή διαχωρισμό της εκπαίδευσης αρχιτεκτόνων και πολιτικών μηχανικών. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών (1926). Η πολυετής παραμονή του Κουρεμένου στο Παρίσι τον οδήγησε στη δημιουργική αφομοίωση της γαλλικής ορθολογιστικής παράδοσης και της εκλεπτυσμένης νεωτερικότητας. Επηρεάστηκε από την αναβίωση των ιστορικών ρυθμών και το ρεύμα της *art nouveau*. Αξιοποιώντας τη συνθετική θεωρία του δασκάλου του Guadet,³ ανανέωσε την τυπολογία της

1 Στη συγκεκριμένη έκδοση καταγράφεται ως έτος γέννησης το 1874. Τον εμφανίζει ως αρχιτέκτονα εγκατεστημένο στο Παρίσι, στην *avenue Observatoire* 23.

2 Η πραγματεία της Ε. Φεσσά-Εμμανουήλ για τον Κουρεμένο είναι καρπός πολυετούς αρχαιολογικής και επιτόπιας έρευνας στις τρεις χώρες όπου έδρασε ο αρχιτέκτων- Ελλάδα, Γαλλία, Τουρκία. Τεκμηριώνει τη ζωή και το έργο του, παρουσιάζοντας σαράντα τρία επιλεγμένα έργα του.

3 Ο Guadet ήταν υπεύθυνος καθηγητής εργαστηρίου της *École des Beaux-Arts* από το 1871 και καθηγητής της Θεωρίας της Αρχιτεκτονικής από το 1894. Το θεωρητικό έργο του είχε

Εικ. 1.
Αυτοπροσωπογραφία
Β. Κουρεμένου. Πηγή:
Περιοδική Εκθεση στη
Δημοτική Πινακοθήκη
Ιωαννίνων, 20/3 έως
20/4/2013. Επιμέλεια Ι.
Παπασταύρου

αστικής κατοικίας και της πολυκατοικίας. Ο Κουρεμένος θεωρούσε ότι το αρχιτεκτόνημα πρέπει να εναρμονίζεται με το περιβάλλον του και να σέβεται τα μορφολογικά, ιστορικά και πνευματικά χαρακτηριστικά κάθε τόπου. Απέρριπτε τη μορφολογική ομοιογένεια που δεν υπολογίζει τα χαρακτηριστικά του τόπου και διατύπωσε τη θέση ότι η κριτική της αρχιτεκτονικής προϋποθέτει να ληφθούν υπόψη τα ήθη, το περιβάλλον, ο χώρος, ο χρόνος, το κλίμα, το χρήμα κλπ. (Κουρεμένος 1937: 237-244).

Τα έργα του στο Αγρίνιο έγιναν στη διάρκεια της πιο δημιουργικής περιόδου του, όταν δραστηριοποιήθηκε στην Ελλάδα και κλήθηκε να καλύψει τις επιθυμίες και τις ανάγκες της πελατείας του, προσαρμόζοντας τα έργα του σε ρεαλιστικό οικονομικό κόστος. Όταν εξελίχθηκε το έργο των καπναποθηκών Παναγοπούλου, ο Κουρεμένος ήταν ήδη φημισμένος αρχιτέκτονας, καθηγητής της Σχολής Αρχιτεκτόνων του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και Ακαδημαϊκός. Η επιλογή του Κουρεμένου αποδεικνύει την

εκσυγχρονιστικό περιεχόμενο. Στο τετράτομο διδακτικό του σύγγραμμα *Éléments et théorie de l'architecture* έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην αρχιτεκτονική του ιδιωτικού τομέα, ώστε αυτή να ανταποκρίνεται στις ανάγκες ανοικοδόμησης του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα.

επιθυμία των καπνεμπόρων αδελφών Παναγοπούλου για έργο μεγάλης προβολής. Ο Δήμαρχος Αγρινίου Ανδρέας Παναγόπουλος (Μανικάρου & Σπυρέλη 2009: 108-133, 204-207) κατέβαλε κάθε προσπάθεια για την άριστη φιλοξενία του διαπρεπούς επισκέπτη. Ο Χρήστος Καπράλος (2001: 31, 34) περιγράφοντας τα νεανικά του χρόνια στο Αγρίνιο, αναφέρει για την υποδοχή του Κουρεμένου στην πόλη:⁴ «Ένα απογευματάκι ακούω φασαρία... Πετάγομαι έξω και πάω προς το μέρος που άκουγα το θόρυβο. Μπροστά πήγαινε η μπάντα του Δήμου. Από πίσω όλο το Δημοτικό Συμβούλιο με το δήμαρχο και στη μέση ένα ανθρωπάκι κοντό, αδύνατο... Αυτός ήταν ο Κουρεμένος».

Η συνεργασία του Κουρεμένου με τους αδελφούς Παναγοπούλου τον έφερε σε επαφή με τον Δήμο της πόλης, μέσω του δημάρχου Ανδρέα Παναγοπούλου. Στον Βασίλειο Κουρεμένο ανέθεσε ο Δήμος τη μελέτη της δημοτικής αγοράς και, όπως προκύπτει από τα πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου, προμελέτη για τα δημοτικά σφαγεία (Μονιούδη-Γαβαλά 2010: 143). Έχει ιδιαίτερη σημασία η ανάθεση του έργου της δημοτικής αγοράς Αγρινίου στον Κουρεμένο, λόγω του γεγονότος ότι παρά την διεθνή του αναγνώριση, στην Ελλάδα υπήρξε υποτιμημένος αλλά και αγνοημένος από το κράτος, το οποίο δεν του ανέθεσε κανένα έργο «εκ των δημοσίων κτηρίων», όπως με παραπνο αναφέρει στη διαθήκη του.

Τα εγκαίνια της δημοτικής αγοράς έγιναν στις 18 Νοεμβρίου 1933 (Το Φως του Αγρινίου, 19 Νοε. 1933). Η μετεγκατάσταση των επαγγελματιών από τις διάσπαρτες στην πόλη ακατάλληλες δομές στο νέο κτήριο δεν εξελίχθηκε χωρίς προβλήματα και χρειάστηκε να ληφθούν μέτρα από τη δημοτική αρχή προκειμένου να υλοποιηθεί (Υφαντής 2021: 82-85).

Το έργο των δημοτικών σφαγείων δεν προχώρησε και τελικά πραγματοποιήθηκε αργότερα, επί δημαρχίας Δ. Βότση και το κτήριο εγκαινιάστηκε το 1936. Η κατασκευή δημοτικών σφαγείων ήταν μάλιστα ένα από τα προεκλογικά επιχειρήματα του αντιπάλου του Α. Παναγοπούλου και μετέπειτα δημάρχου, Δ. Βότση (Το Φως του Αγρινίου, 21 Μαΐου 1933).⁵ Τα σφαγεία κατεδαφίστηκαν το 2010

4 Ο Καπράλος γεννήθηκε το 1909 και το περιστατικό συνέβη πριν φύγει για την Αθήνα για σπουδές. Ο Κουρεμένος ανέλαβε για μικρό χρονικό διάστημα την φιλοξενία και την καλλιτεχνική εκπαίδευση του Χρήστου Καπράλου, στην κατοικία του στο Μαρούσι, κοντά στον γλύπτη Caprellaro και στο εργαστήριό του στο κτήριο της Τράπεζας Χίου, στην οδό Αριστείδου, όπου γνώρισε τους τότε φοιτητές αρχιτεκτονικής Μάρθα και Λάσκαρη.

5 Δ. Βότση, υποψήφιος δήμαρχος, «Θα ιδρύσωμεν σφαγεία, δια να λείψη το αίσχος που

Ημερομηνία	Δήμαρχος	Θέμα
25/02/1929	Α. Παναγόπουλος	«Εγκρίνει ομοφώνως την υπό του κ. Κουρεμένου αρχιτέκτονος εκπονηθείσαν μελέτην επί του σχεδίου της Δημοτικής Αγοράς ως καλώς έχουσαν, καθ' ήν προϋπολογίσθη το έργον εις 3.200.000 δρχ.»
25/02/1929	Α. Παναγόπουλος	«Εγκρίνει τα προσχέδια της ανεγέρσεως των Δημοτικών Σφαγείων υπό του αρχιτέκτονος κ. Κουρεμένου»
02/10/1930	Α. Παναγόπουλος	«Εγκρίνει ομοφώνως όπως γίνει χρέις 10.000 δρχ. ως αποζημίωσις του αρχιτέκτονος κ. Κουρεμένου δια την συχνότεραν παρ αυτού επίβλεψιν του έργου της Δημοτικής Αγοράς»
02/10/1930	Α. Παναγόπουλος	«Εγκρίνει παμψηφεί να χορηγηθή προς συμπλήρωσιν της αμοιβής του κ. Κουρεμένου το εκ δρχ. 15.000 ποσόν, δωρηθέν υπό του εργολάβου της κατασκευής της αγοράς, λόγω απαλλαγής αυτού της υποχρέωσεως να προσλάβη μηχανικόν δια την διεύθυνσιν των έργων»

προκειμένου να οικοδομηθεί στη θέση τους νέο δημαρχιακό μέγαρο. Τελικά, στη θέση τους δημιουργήθηκε υπαίθριος χώρος στάθμευσης και παιδική χαρά.

Οι κατεδαφισμένες καπναποθήκες Παναγοπούλου (εικ. 2, 3)

Αυτές ήταν δύο όμορα κτηριακά συγκροτήματα, τα οποία κατασκευάστηκαν σε δύο περιόδους: κατά τον μεσοπόλεμο το έργο του Βασιλείου Κουρεμένου (Φεσσά-Εμμανουήλ 2017: 214-219; Ανδρικόπουλος 2010: 138-144), στη συμβολή των οδών Παναγοπούλου και Γρίβα και κατά το διάστημα 1956-1958, το νεότερο τμήμα, έργο του αρχιτέκτονα Λέανδρου Ζωΐδη,⁶ στη συμβολή των οδών

παρτηρείται εν μέση αγορά να ρέει το αίμα των ζώων...».

6 Στοιχεία για το κτήριο στο Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας, Α1Σ34Υ53Φ374.

Εικ. 2.
Καπναποθήκες
αδελφών
Παναγοπούλου,
σχέδιο Β.
Κουρεμένου. Πηγή:
Α. Μπαρχαμπάς,
2003. Το Αγρίνιο...
κάποτε, Αγρίνιο.

Παναγοπούλου και Καποδιστρίου. Η λειτουργία των καπναποθηκών σταμάτησε το 2002 και οι τριακόσιοι εργαζόμενοι εκείνης της εποχής έμειναν άνεργοι.

Στο έργο του Κουρεμένου εκφράστηκαν οι εκλεκτικιστικές πεποιθήσεις του. Το συγκεκριμένο έργο είχε κλασικιστικές επιδράσεις (στην τριμερή διάρθρωση του κτηριακού όγκου σε βάση, κορμό και στέψη και τη συμμετρική διάταξη των όψεων), αρμονικές αναλογίες, ρυθμική οργάνωση των όψεων. Οι προσόψεις μαρτυρούσαν την ταυτότητα του κτηρίου, με την περιμετρική ζώνη κάτω από τη στέγη και τα ένθετα πάνω από τις εισόδους, με έγχρωμα εφυαλωμένα κεραμικά πλακίδια με παραστάσεις φυτών και ανθέων καπνού.

Οι κατεδαφισμένες καπναποθήκες Παναγοπούλου είχαν ιδιαιτερότητα. Αν και το κτήριο είχε συντηρητικές μορφολογικές επιλογές, η τυπολογία του ήταν νεωτερική. Η διαμόρφωση των κατόψεων χαρακτηριζόταν από ορθολογικό σχεδιασμό, με χρήση αξόνων και καννάβου, κύριου στοιχείου της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Συνδύαζε τον νεωτερισμό στην τυπολογία με την απόδοση της σύνδεσης με τον τόπο και την ταυτότητα του κτηρίου στη μορφολογία. Το προοπτικό σχέδιο παρουσίασης που διασώθηκε έχει φωτοσκίαση, χρώμα, η εικόνα του πιο αληθοφανής.

Εικ. 3.
Καπναποθήκες
Παναγοπούλου.
Πηγή: Α.
Μπαρχαμπάς,
2003. Το Αργίριο...
κάποτε, Αργίριο.

Η δημοτική αγορά (εικ. 4)

Στο κτήριο της δημοτικής αγοράς εφαρμόστηκαν οι σχεδιαστικές αρχές του Κουρεμένου: ο ορθολογικός σχεδιασμός, η μετριοπαθής μορφολογική νεωτερικότητα στις όψεις, η αφαιρετική διαδικασία στη χρήση διακόσμησης.

Το κτηριολογικό πρόγραμμα και σημαντικά στοιχεία παρέχει η έκθεση του νομάρχη Αιτωλοακαρνανίας Γεωργίου Κουράτου η οποία συντάχθηκε κατά τη διάρκεια της κατασκευής, στις 12 Μαρτίου 1931.⁷ «Το οικοπέδον εφ' ου ανηγείρεται η Δημοτική Αγορά αποτελείται εκ δύο ορθογώνιων παραλληλογράμμων αντιστρόφως τοποθετημένων, συνδεομένων εν σχήματι Γ. Η πρόσοψις του κτιρίου κείται επί ευρείας και κεντρικής οδού, μήκους 29.0 μ. η δε προς ανατολάς πλευρά του οικοπέδου, μήκους 48.0 μέτρων. Η οπισθία πλευρά της κείται επί νέας υπό διάνοξιν οδού, μήκους 38.40

⁷ Στην έκθεση γίνεται γενική επισκόπηση της περιφέρειας του Νομού Αιτωλοακαρνανίας σε διάφορους τομείς. Η αναφορά στη δημοτική αγορά, σ. 42-44. Η έκθεση απευθύνεται προς το Πολιτικό Γραφείο του Πρωθυπουργού και προς τα Υπουργεία Εσωτερικών, Γεωργίας, Συγκοινωνίας, Οικονομικών, Εθνικής Οικονομίας, Παιδείας, Προνοίας, Υγιεινής. Περιέχει 112 σελίδες και είναι χαρτόδετη. Πηγή: Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου και ηλεκτρονικά προσβάσιμη στο ψηφιακό αρχείο του Ιδρύματος «Ελευθέριος Βενιζέλος».

Εικ. 4. Η Δημοτική αγορά Αγρινίου μετά την αποκατάσταση.
Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Θ. Μ-Γ.

μέτρων. Το σύνολο του οικοδομουμένου χώρου ανέρχεται εις μέτρα τετραγωνικά 1400 περίπου. Η Δημοτική Αγορά θα συμπεριλάβη ... εν τω υπογείω 25 υπόγεια καταστήματα, 1 ψυγείον μέγα, 1 ψυγείον μικρόν, αποχωρητήρια, εν τω ισογείω 17 κρεοπωλεία, 13 ιχθυοπωλεία, 1 πλατεϊάν δι' αναγκαστικάς πωλήσεις, 1 πλατεϊάν δια πλανοδίου, 1 κηπάριον, 9 παντοπωλεία, 9 οπωροπωλεία, 9 εδωδιμοπωλεία, 9 καταστήματα ωπωλεία». Ο νομάρχης στην έκθεση αναφέρει τις πανομοιότυπες για κάθε κατηγορία διαστάσεις των χώρων.

Στις κατόψεις συνδυάζεται ο ορθολογισμός με τη λειτουργικότητα, ενώ η επιλεγείσα πρόταση διάταξης των χώρων μπορεί να χαρακτηριστεί ως υποδειγματική. Ο αρχιτέκτων σχεδίασε καταστήματα ίσης αξίας, αποφεύγοντας τη δημιουργία προνομιούχων καταστημάτων, όπως θα ήταν τα τοποθετημένα στην πρόσοψη του κτηρίου και δίνοντας πρόσβαση σε όλα τα καταστήματα από την εσωτερική στοά και τους διαδρόμους. Δημιούργησε διαμπερή κεντρική στοά πλάτους 6 μ. και ευρείς διαδρόμους, προσφέροντας στους αγοραστές τη δυνατότητα ευχερούς εποπτείας των πωλουμένων ειδών. Χώρισε το τμήμα της αγοράς κρεάτων από εκείνη των ιχθύων. Σχεδίασε αίθριο με φυτώρια στο τμήμα των κρεοπωλείων, εξασφαλίζοντας εκτός από το αισθητικό αποτέλεσμα και τον συνεχή και πλήρη αερισμό.

Η προσπέλαση από την κρεαταγορά στην ιχθυαγορά και από τα παντοπωλεία στα εδωδιμοπωλεία ήταν άμεση και ευχερής μέσω δόδων και της κεντρικής στοάς. Προέβλεψε αποχωρητήρια, αστυνομία και καφενείο. Όπως αναφέρει στην έκθεση ο νομάρχης, «κατά τας βεβαιώσεις τόσο του Αρχιτέκτονος του συντάξαντος την μελέτην όσο και των ειδικών επισκεφθέντων το κτίριον, η Αγορά Αγρινίου δύναται να παρουσιασθή... ως μία των καλλιτέρων Αγορών της Ελλάδος».

Στη μορφολόγηση γίνεται συνδυασμός της ήπιας νεωτερικότητας με την «ελληνικότητα», που αποδίδονται με τον αρμονικό συνδυασμό συμπαγών έγχρωμων τούβλων, ημίξεστης πέτρας και στοιχείων σπλισμένου σκυροδέματος. Η γκριζα πέτρα των όψεων προέρχεται από την περιοχή του Αγρινίου, τα λατομεία της Αγίας Παρασκευής. Η εμφανής λιθοδομή εναρμονίζεται με το αστικό τοπίο της πόλης της εποχής, κατά την οποία πολλά κτήρια παρέμεναν ανεπίχριστα (Ανδρικόπουλος 2010: 190). Τα συμπαγή κόκκινα τούβλα είχαν, επίσης, χρησιμοποιηθεί κυρίως στις νεοβυζαντινής μορφολογίας εκκλησίες του Αγρινίου, οι οποίες οικοδομήθηκαν με σχέδια του τέκτονα Βασιλείου Τσουλούφη ή Τσουλούφρη (Μονιούδη-Γαβαλά 2010: 53). Η τοποθέτηση της μαρμάρινης εγχάρακτης πλάκας πάνω από την είσοδο, με αναγραφή «ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΕΠΙ ΔΗΜΑΡΧΙΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ Α. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ 1933», αποτελεί σταθερή επιλογή του αρχιτέκτονα στα έργα του: έχει διασωθεί η ανεπιτυχής προσπάθειά του για την τοποθέτηση αναμνηστικής πλάκας στο μέγαρο του Μετοχικού Ταμείου Πολιτικών Υπαλλήλων στην Αθήνα (Φεσσά-Εμμανουήλ 2017: 260). Υπενθύμιση του ρυθμολογικού λεξιλογίου του κλασικισμού εμφανίζεται στο κεντρικό στοιχείο της στέγης με το αέτωμα και τα ακροκέραμα.

Η διαχείριση των έργων Κουρεμένου στο Αγρίνιο στην τελευταία εικοσαετία

Οι καπναποθήκες Παναγοπούλου δεν κηρύχθηκαν διατηρητέες και κατεδαφίστηκαν το 2004, παρά τις προσπάθειες πολιτών (Μπάδα 2004) και την παρέμβαση του ICOMOS (International Council on Monuments and Sites). Στη θέση τους οικοδομήθηκε πολυώροφη πολυκατοικία. Το τεχνολογικό και αρχαιακό υλικό των καπναποθηκών Παναγοπούλου παραχωρήθηκε στον Δήμο Αγρινίου και μεταφέρθηκε στον χώρο του κτηρίου του Εθνικού Οργανισμού Καπνού.

Η δημοτική αγορά κηρύχθηκε διατηρητέα με την ΥΑ ΥΠΠΟ/ ΔΙ/ΛΑΠ/Γ/41150/2475/17-11-1987, ΦΕΚ 714/Β/10-12-1987. Σταμάτησε να λειτουργεί στη δεκαετία του 1990. Επί δημαρχίας Θ. Σώκου εκπονήθηκε μελέτη αποκατάστασης⁸ και ανατέθηκε ως ερευνητικό πρόγραμμα, μαζί με την ανάπλαση της πλατείας Μαρίας Δημάδη στο ΕΜΠ (Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο). Το έργο δημοπρατήθηκε το 2008 επί δημαρχίας Παύλου Μοσχολιού και η σύμβαση με τον ανάδοχο εργολάβο υπεγράφη το 2009. Η αποκατάσταση της δημοτικής αγοράς και η μετατροπή της σε πολιτιστικό κέντρο χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα ΘΗΣΕΑΣ και ιδίους πόρους του Δήμου Αγρινίου και ο προϋπολογισμός του έργου ήταν 4.000.000 ευρώ. Στο ισόγειο του κτηρίου βρίσκεται η δημοτική γλυπτοθήκη, το μουσείο της πόλης του Αγρινίου, το κέντρο πληροφόρησης και ενημέρωσης των συγκριτικών πλεονεκτημάτων και των τοπικών προϊόντων και χώρος για αναψυκτήριο. Στο υπόγειο έχει δημιουργηθεί χώρος για internet café και άλλοι βοηθητικοί χώροι. Το αποκατεστημένο κτήριο της δημοτικής αγοράς λειτουργώντας ως πολυχώρος πολιτισμού φιλοξενεί εκθέσεις καλλιτεχνών (αρχής γενομένης το 2014 με αναδρομική έκθεση του Αγρινιώτη γλύπτη Β. Παπασάικα), εκθέσεις ερασιτεχνών καλλιτεχνών και πολιτιστικές εκδηλώσεις ποικίλου χαρακτήρα. Η διαχρονική αξία του σχεδιασμού του Κουρεμένου επέτρεψε την επανάχρηση: η νέα οργάνωση διατηρεί την εσωτερική στοά ως βασικό άξονα κυκλοφορίας και δημιουργεί χώρους προερχόμενους από συνένωση των παλαιών μικρότερων μονάδων.

Με την επιλογή νέων χρήσεων ο παροπλισμένος χώρος της δημοτικής αγοράς αποτελεί μια εξαιρετική περίπτωση απόδοσης στην πόλη χώρων δημόσιας χρήσης, που εμπλέκονται στον υπάρχοντα ιστό, τον αποφορτίζουν και τον διευρύνουν. Άλλωστε, η αποκατάσταση-επανάχρηση κτηρίων είναι διαδικασία που εφαρμόζεται στην πόλη. Αναφέρω ως επιτυχημένα παραδείγματα, τα κτήρια της Τραπέζης της Ελλάδος, τα οποία αγόρασε ο Δήμος Αγρινίου (υποκατάστημα και κατοικία διευθυντή, έργα της Τεχνικής Υπηρεσίας ΤτΕ με επικεφαλής τον διακεκριμένο αρχιτέκτονα Ν. Ζουμπουλίδη), αποκατέστησε και μετέτρεψε σε κτήριο συνεδριάσεων δημοτικού συμβουλίου και εκδηλώσεων και σε δημοτική πινακοθήκη αντίστοιχα, και τις καπναποθήκες Αβραμίκου-Καμποσιώρα που αγόρασε το Τεχνικό

⁸ Η μελέτη αποκατάστασης εκπονήθηκε από το αρχιτεκτονικό γραφείο Δημ. Λουκόπουλου. Τα αναγραφόμενα στοιχεία προέρχονται από τη Διεύθυνση Μελετών του Δήμου Αγρινίου.

Επιμελητήριο Ελλάδας, Τμήμα Αιτωλοακαρνανίας, αποκατέστησε και στέγασε τις υπηρεσίες του. Το Αγρίνιο διαθέτει και άλλους χώρους (κατάστημα Εθνικής Τράπεζας, καπναποθήκες Παπαπέτρου και Παπαστράτου) που περιμένουν την αποκατάσταση και επανάχρηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγέλη, Μ., 2007. Ο κόσμος της εργασίας: γυναίκες και άνδρες στην παραγωγή και επεξεργασία του καπνού (Αγρίνιο 19ος-20ός αι.). Διδακτορική διατριβή. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Ανδρικόπουλος, Ε., 2010. Η αρχιτεκτονική και πολεοδομία του μεσοπολέμου στην πόλη του Αγρινίου. Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας.

Delaire, E., 1907. Les architectes élèves de l' École des Beaux-Arts 1793-1907. Paris: Librairie de la construction moderne.

Guadet, J., 1910. Éléments et théorie de l'architecture. Paris: Librairie de la construction moderne.

Καπράλος, Χ., 2001. Αυτοβιογραφία. Συμπληρωμένη από τη Σούλη Καπράλου. Αθήνα: Αγρα.

Κουρεμένος, Β., 1937. Η έννοια και η σημασία της αρχιτεκτονικής. Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών. σ. 237-244.

Μανικάρου, Μ. & Σπυρέλη, Χ., 2009. Αγρίνιο. Δήμαρχοι και Δημαρχίες 1833-2007. Πάτρα: Δήμος Αγρινίου & το Δόντι.

Middleton, R. επιμ. 1982. The Beaux-Arts and the Nineteenth-Century French Architecture. London: Thames and Hudson.

Μονιούδη-Γαβαλά, Δ., 2010. Αγρίνιο. Πολεοδομική εξέλιξη από την αναδημιουργία στην ακμή του μεσοπολέμου (1830-1940). Αγρίνιο: Δήμος Αγρινίου.

Monioudi-Gavala, D., 2016. Industrial Buildings and Their Role in the Transformation of a Regional Greek City: The Tobacco Warehouses of Agrinio. *Advances in Historical Studies* 5:2. Special Issue on Tobacco Roads History: Science, Society and Technology, σ. 81-91. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.scirp.org/journal/AHS/> [Ανακτήθηκε 30 Οκτωβρίου 2018].

Μονιούδη-Γαβαλά, Δ., 2019. Οι καπναποθήκες του μεσοπολέμου στο Αγρίνιο: αρχιτεκτονική επισκόπηση. Στο Κ. Μπάδα, επιμ., Ιστορία και μνήμη του καπνού στο Αγρίνιο τον 20ό αιώνα. Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτισμός. Αθήνα: Παρασκήνιο, σ. 105-116.

Μπάδα, Κ., 2003. Οι καπνεργάτριες του Αγρινίου. Στο Κ. Μπάδα, επιμ. Πρακτικά Ημερίδας Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: Το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 117-130.

Μπάδα, Κ., 4 Απριλίου 2004. Εφημερίδα Η εποχή.

Μπάδα, Κ. κ.ά., 2019. Ιστορία και μνήμη του καπνού στο Αργίνο τον 20ό αιώνα. Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτισμός. Αθήνα: Παρασκήνιο.

Μπαρχαμπάς, Α., 2007. Καπνεργάτες. Οι κυνηγοί του ονείρου, Αργίνο: Ιβυκος.

Παπαστράτος, Ε., 2012. Η δουλειά και ο κόπος της. Β' έκδοση. Αθήνα: Gema.

Πατρώνης, Β., 2003. Η οικονομία του καπνού και το καπνεργατικό ζήτημα στο Αργίνο του Μεσοπολέμου. Στο Κ. Μπάδα, επιμ. Πρακτικά Ημερίδας Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: Το Αργίνο μέχρι τη δεκαετία του '60. Αθήνα: Μεταίχμιο. σ. 161-169.

Πατρώνης, Β., 2002. Ο καπνός και το καπνεργατικό κίνημα. Στο ένθετο Αργίνο. Η πόλη του καπνού, εφημερίδα Ελευθεροτυπία, Ιστορικά, 26 Σεπτεμβρίου 2002, σ. 30-35.

Παπασταύρου, Ι., 2016. Η École des Beaux-Arts του Παρισιού & η Ελληνική Αρχιτεκτονική του 19ου και 20ού αιώνα. Ο αρχιτέκτων Βασίλειος Κουρεμένος. Διδακτορική διατριβή. Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Υφαντής, Η., 2021. Νέες μορφές αστικού χώρου και οι αναπαραστάσεις τους ως δείγματα κοινωνικού μετασχηματισμού. Η περίπτωση της πόλης του Αργινίου, 1900-1980. Διδακτορική διατριβή. Αργίνο, Πανεπιστήμιο Πατρών.

Φεσσά -Εμμανουήλ, Ε., 2017. Βασίλειος Κουρεμένος –Αρχιτέκτων. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών-Εκδόσεις Καπόν.

Κέρκυρα μια πόλη «δοχείο ζωής»

Corfu, a town as a "vessel of life"

Ελένη Τσολάκου

ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ, ΤΕΧΝΙΚΟ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ, ΤΜΗΜΑ ΚΕΡΚΥΡΑΣ
tee_kerk@tee.gr

Μάξιμος Κουλούρης

ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ, ΤΕΧΝΙΚΟ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ, ΤΜΗΜΑ ΚΕΡΚΥΡΑΣ
tee_kerk@tee.gr

Περίληψη

Μέσα από προοπτικές, προβλήματα, σύγχρονες ανάγκες, επιπτώσεις από την αλόγιστη χρήση, παρουσιάζεται το σημερινό πρόσωπο της ιστορικής πόλης της Κέρκυρας, ενός ζωντανού, δυναμικά εξελισσόμενου μνημείου. Η αναγνώριση, καταγραφή, και διάσωση του δομημένου και αδόμητου πλούτου κρίνεται αναγκαία για την ιστορική συνέχεια. Η αποκατάσταση, προστασία, επανάχρηση των ιστορικών κτιρίων της πόλης, συχνά με την απόδοση νέας χρήσης, εμπεριέχει την έννοια της επικαιροποίησης, της απόλυτης εξυπηρέτησης των νέων αναγκών με νέες τεχνολογίες χωρίς να χαθεί η ιστορική, αισθητική, συναισθηματική αξία του μνημείου. Στη διαδικασία προστασίας, ανάδειξης και αιεφόρου διαχείρισης του Μνημείου υπάρχουν διλήμματα, τόσο στον σχεδιασμό όσο και στις αποφάσεις της Πολιτικής Προστασίας που ακολουθείται. Είναι απαραίτητη η Συνεργασία πολιτών - κατοίκων και αρμοδίων Υπηρεσιών, η δημιουργία μιας υπηρεσίας Παλαιάς Πόλης, μέσα από ένα καινούργιο ευέλικτο, δυναμικό νομοθετικό πλαίσιο με στόχο τον περιορισμό των διαδικασιών αδειοδοτήσεων. Η παιδεία ευαισθητοποίησης για την Αξία του Μνημείου, από την παιδική ηλικία οδηγεί στον ευαισθητοποιημένο ενεργό πολίτη. Πως αντιλαμβάνεται την έννοια της προστασίας ο μηχανικός, ο αρχαιολόγος, ο πολίτης κάτοικος, ο τουρίστας, ο επιχειρηματίας, ο πολιτικός. Σε μια περίοδο οικονομικής και ενεργειακής κρίσης, πόσο είναι δυνατή η εφαρμογή συστημάτων εξοικονόμησης ενέργειας στο ιστορικό διατηρητέο τόπο; Δίδονται παραδείγματα από πόλεις του εξωτερικού και από ιστορικά κτίρια της πόλης της Κέρκυρας. Σε ένα κόσμο γεμάτο αντιφάσεις και περιορισμούς, μπορεί η πόλη μας να γίνει μια χαρούμενη, ήρεμη, ελκυστική, ιστορική πόλη; Τον διατηρητέο πλούτο της Ελλάδας, πρέπει να τον εμπιστευθούμε στα χέρια της γνώσης και στο ταλέντο των ειδικών. Χρειάζονται ομάδες όλων των ειδικοτήτων, μηχανικών όπου ο καθένας αναλαμβάνει και γνωρίζει τις ευθύνες και υποχρεώσεις του μέσα από το πρίσμα της Αξίας του Μνημείου, εντάσσοντας νέες χρήσεις και εγκαταστάσεις με τρόπο πολιτισμικά ορθό.

Abstract

Through perspectives, problems, modern needs, effects of reckless use, the current image of the historic city of Corfu is presented, a living, dynamically evolving monument. The recognition, recording, and preservation of structured and un-

structured wealth is deemed necessary for historical continuity. Quite often, the restoration, protection and reuse of historic buildings in a city comprise in their new use a concept of updating, serving new needs with new technologies without loss of the historical, aesthetic and emotional value of the monument. In the process of protection, promotion and sustainable management of the Monument dilemmas arise, both in the planning and the decisions of the Civil Protection which are applied. What is required are 1) co-operation between citizens/ residents and competent Services, and 2) creating an administration for the Old Town, through a new flexible, dynamic legal framework aimed at limiting licensing procedures. Awareness training, from childhood years, on the Value of the Monument leads to a conscious and aware active citizen. How does the engineer, the archaeologist, the citizen, the tourist, the businessman, the politician perceive the meaning of protection? In a period of economic and energy crisis, to what extent is it possible to implement energy-saving systems on the historic site? In a world full of contradictions and limitations, could our city become a happy, quiet, attractive, historic city? What is needed are teams from various fields, engineers where everyone knows and undertakes his responsibilities and obligations, always keeping in mind the value of the monument, incorporating new uses and facilities in a culturally correct way. Examples are given from cities abroad and historic buildings in the city of Corfu.

Η Πόλη της Κέρκυρας, που είναι εγγεγραμμένη στον Κατάλογο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) από το έτος 2007 (ΤΕΕ 2006; UNESCO 2021), είναι ένα ζωντανό μνημείο, ένα «δοχείο ζωής» όπως θα έλεγε ο Άρης Κωνσταντινίδης (1972), με σύγχρονες ανάγκες και λειτουργίες, που πρέπει να εναρμονισθούν μέσα στο ιστορικό οικιστικό σύνολο. Πρόκειται για μια περιοχή με υψηλή συγκέντρωση δόμησης, με φθορές, αλλοιώσεις, διαχρονικές επεμβάσεις – προσθήκες, επιρροές – επιδράσεις από τους εκάστοτε «κατακτητές», με ιστορική, αισθητική και πολιτιστική αξία. Είναι ένα ιστορικό σύνολο, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του (Μορφολογικά και μηχανικά χαρακτηριστικά – δομικό σύστημα των κτισμάτων, μορφολογία εδάφους).

Η έλλειψη συντήρησης, η εγκατάλειψη, οι καιρικές συνθήκες, ο χρόνος, οι ανάγκες των χρηστών προκαλούν εξασθένηση του δομικού συστήματος των κτιρίων, και συχνά αλλοίωση της μορφής τους. Η μεγάλη υγρασία και οι βροχοπτώσεις δημιουργούν προβλήματα στις τοιχοποιίες, στα ξύλινα και σιδερένια δοκάρια. Ειδικά στις προσθήκες καθ' ύψος που έγιναν επί Αγγλοκρατίας, όπου έχουν χρησιμοποιηθεί μεταλλικά δοκάρια, παρουσιάζονται εκτεταμένες οξειδώσεις, μειώνεται η φέρουσα ικανότητά τους και αναιρείται το δέσιμο των τοιχοποιιών.

Σαν πόλη μνημείο έχει ανάγκη προστασίας από την Πολιτεία και από τους χρήστες της (κάτοικοι, επαγγελματίες, τουρίστες). Η πόλη κατοικείται, μετατρέπεται όμως σε «μέσο» επιβίωσης και εκμετάλλευσης από μεγάλο τμήμα του πληθυσμού της Κέρκυρας (Αξία γης και κτηρίων). Έχει αρχιτεκτονική αξία (κτίρια, χρώμα, καντούνια, πλατείες, πλατώματα, Εκκλησίες), πολιτιστική, και συναισθηματική Αξία (οι λιτανείες, οι Φιλαρμονικές, το Πάσχα... Η Πόλη είναι τόπος προσκυνήματος ντόπιων και ξένων λόγω του προστάτη της Αγίου Σπυρίδωνα).

Σήμερα με την ανεξέλεγκτη ανάπτυξη λειτουργιών που υποβαθμίζουν τον χώρο, η σχέση μεταξύ τουριστικής εκμετάλλευσης και μνημείου κρίνεται συχνά ασύμβατη. Η σχέση ανθρώπων και κτιρίων πρέπει να βασίζεται στον σεβασμό και να βρίσκεται σε ισορροπία προκειμένου να αναδεικνύεται η πολιτιστική ταυτότητα του τόπου. Η ποιοτική αξιοποίηση εξασφαλίζει βελτίωση της τοπικής οικονομίας. Τα κτίρια της Πόλης, κυρίως πολυώροφα με διαχρονικές

επεμβάσεις, είναι εκτεθειμένα σε πολυδιάστατους κινδύνους με σημαντικότερο τη σεισμική τρωτότητα. Απαιτείται διαρκής έλεγχος, επισκευή και ενίσχυση έτσι ώστε τα κτίρια να είναι «ασφαλή δοχεία ζωής». Παρακαταθήκη για μια υγιή ανάπτυξη αποτελεί η αποκατάσταση, η προστασία και η επανάχρηση των ιστορικών κτιρίων της πόλης, συχνά με την απόδοση νέας χρήσης, με νέες τεχνολογίες, χωρίς να χαθεί η ιστορική, αισθητική, και πολιτιστική αξία του μνημείου. Η επέμβαση απαιτεί την κατανόηση και τον σεβασμό του υπάρχοντος κτιρίου, σε συμφωνία με τις αλλαγές της κοινωνίας, τις εξελίξεις στον τρόπο ζωής, τη γνώση της τεχνολογίας. Στην πόλη της Κέρκυρας με τη χαρακτηριστική παθολογία των κτιρίων, απαιτείται διεπιστημονική προσέγγιση στη διατύπωση αρχών και τρόπων επισκευής, ενίσχυσης, επανάχρησης, με εφαρμογή ανάλογα με την περίπτωση συμβατικών ή εναλλακτικών σύγχρονων τεχνολογικών μεθόδων. Οι σύγχρονες τεχνολογικές μέθοδοι κατά την ανακατασκευή ή αναπαλαίωση των ιστορικών κτιρίων και συνόλων οδηγούν στην αναστρεψιμότητα των προτεινόμενων επεμβάσεων, τη συμβατότητα υφιστάμενων και νέων υλικών, την ελαχιστοποίηση των ανεπιθύμητων βλαβών στο κτίριο, τη μεγιστοποίηση του χρόνου διάρκειας των επεμβάσεων και στο οικονομικό, μακροπρόθεσμα, όφελος των χρηστών. «Η κληρονομιά είναι κυρίως αρχιτεκτονική, είναι αντικείμενο των μηχανικών και δη των αρχιτεκτόνων και των υπηρεσιών που την εποπτεύουν».

Παραδείγματα επεμβάσεων από την Πόλη της Κέρκυρας και ιστορικές πόλεις της Ευρώπης

Πόλη Κέρκυρας

Υπάρχουν αρκετά παραδείγματα μεμονωμένων κτιρίων αλλά και δημόσιων χώρων που μέσω της αποκατάστασης – ανάπλασης τους προσπαθούν να αναδειχθούν και να βρουν το ρόλο τους στη ζωή της πόλης. Μέσω ιδιωτικής πρωτοβουλίας ή με δημόσια έργα υπάρχει κινητικότητα στον τομέα αυτό. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι κατ' αρχάς η συνέχιση της ύπαρξης των κτιριακών μνημείων, η αποφυγή της κατάρρευσης τους δηλαδή, κατά συνέπεια προέχει η συντήρησή – επισκευή τους. Όμως είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι τα προβλήματα δεν σταματούν με την αποκατάσταση τους καθώς στη συνέχεια ξεκινά ένας αγώνας για την επιβίωσή τους. Το σημαντικό σε αυτές τις περιπτώσεις είναι τα κτίρια να αποκτούν

χρήση -πιθανώς διαφορετική της αρχικής- που να τους επιτρέπει να συνεχίσουν τη ζωή τους -αν παραδεχτούμε ότι τα κτιριακά μνημεία είναι κατά κάποιο τρόπο ζωντανοί οργανισμοί. Για να γίνει αυτό πρέπει να επανεντάσσονται στην καθημερινότητα της πόλης, στην οικονομία της -με την ευρεία έννοια ο όρος οικονομία- με μια διαδικασία μετάβασης από το παρελθόν στο παρόν με κατάλληλες αρχιτεκτονικές επεμβάσεις. Ειδικά δε για τα δημόσια κτήρια να σημειωθεί ότι το «δημόσιο κτίριο» με την έννοια ενός κτιρίου που ανήκει ή που χρησιμοποιείται από τη διοίκηση, πρέπει να γίνει «δημόσιο» μέσω της απόδοσής του στο κοινό και σε αυτή την κατεύθυνση είναι σημαντική η εύρεση διόδων επικοινωνίας με τους χρήστες - πολίτες.

Επέμβαση σε διατηρητέο

Υπάρχουν όμως και τα κτήρια -και είναι αρκετά- που για διάφορους λόγους έχουν οδηγηθεί στην απαξίωση και την ερείπωση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το Αρχοντικό Γαλλινά,¹ ένα σημαντικό μνημείο στην ιστορία της αρχιτεκτονικής της Κέρκυρας, ένα εμβληματικό κτίριο για το οποίο βρίσκεται σε εξέλιξη μια προσπάθεια αναβίωσης από ομάδα κερκυραίων μελετητών με την πολύτιμη βοήθεια συνεργατών από άλλες πόλεις. Το κτίριο αντιμετωπίζει έντονα δομοστατικά προβλήματα μετά από άστοχες επεμβάσεις, κακοτεχνίες κατά την αρχική κατασκευή αλλά και λόγω της ηλικίας του. Οπότε η ανάγκη για επέμβαση ήταν και εξακολουθεί να είναι επιτακτική. Σ' αυτό το κτίριο η προσπάθεια απλής διατήρησης στη λογική της μη επέμβασης πιθανόν να μην είναι αρκετή καθώς το αντικείμενο μελέτης είναι ένα κτίριο το οποίο είναι το μοναδικό περιουσιακό στοιχείο του ιδρύματος-ιδιοκτήτη του χωρίς άλλα έσοδα. Πρέπει λοιπόν οι αποφάσεις για την αποκατάσταση - επανάχρηση να το καταστήσουν βιώσιμο γιατί στην πραγματικότητα υπάρχουν δύο επιλογές. Ή το χρησιμοποιούμε αποδοτικά ή το αφήνουμε στην απαξίωση, την ερείπωση και εν τέλει στην κατάρρευση. Στατικά πέρα από την ενίσχυση των λιθοδομών - οπτοπλινθοδομών δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη δημιουργία νέων επιφανειακών οριζόντιων στοιχείων - πατωμάτων, που θα εξασφαλίζουν τη διαφραγματική τους λειτουργία. Η αρχιτεκτονική

¹ Ένα εμβληματικό κτίριο, το Αρχοντικό Γαλλινά που ανήκε στην οικογένεια του Κερκυραίου υδατογράφου Αγγελου Γαλλινά. Το αρχοντικό προήλθε από την ένωση 4 κτιρίων της Ενετοκρατίας με σχέδια του 1840 (Κοσκινά κ.α. 2013).

μελέτη προβλέπει τη δημιουργία ενός «πολυχώρου» όπου εκτός από τους μουσειακούς χώρους ανάπτυξης των έργων του καλλιτέχνη θα στεγάσει χρήσεις εκπαίδευσης, αναψυχής αλλά και εμπορίου. Σκοπός να γίνει σημείο έλξης των επισκεπτών του νησιού αλλά και των Κερκυραίων καταστρώντας το όλο εγχείρημα βιώσιμο. Η μηχανολογική μελέτη έγινε ώστε τα συστήματα φωτισμού και κλιματισμού να εξυπηρετούν όλες τις σύγχρονες απαιτήσεις υγιεινής, άνεσης και ασφάλειας. Το τελικό αποτέλεσμα θα είναι ένα κτίριο που με σύγχρονα μέσα θα εξυπηρετεί τρέχουσες ανάγκες κοιτάζοντας προς το μέλλον σεβόμενο το παρελθόν του.

Νεώτερα κτίρια εντός του ιστορικού κέντρου

Παράλληλα στην Κέρκυρα υπάρχει η ιδιομορφία της κατασκευής εντός του ιστορικού κέντρου αλλά και στις παρυφές του πολλών κτιρίων τα οποία φέρουν την αισθητική της εποχής που κατασκευάστηκαν, κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970 κυρίως. Πιθανώς η ανάπλαση των κτιρίων αυτών να συμβάλει σημαντικά στην ανάδειξη του μνημείου της Παλαιάς Πόλης. Μια υποτυπώδης προσπάθεια έγινε το 2009 με την προκήρυξη διαγωνισμού ιδεών για την Ανάπλαση των όψεων του Δημοτικού Θεάτρου και της πλατείας προ της εισόδου του.

Χρήση σύγχρονων τεχνολογιών

Τέλος σε σχέση με τη διαχείριση του ιστορικού συνόλου της Παλαιάς Πόλης σημειώνεται ότι η εισαγωγή σύγχρονων τεχνολογιών είναι απαραίτητη προκειμένου να λειτουργήσει επικουρικά στις τρέχουσες μεθόδους διαχείρισης δημιουργώντας νέους δίαυλους επικοινωνίας ανάμεσα στο μνημείο και το κοινό. Η χρήση νέων τεχνολογιών μπορεί να διευκολύνει τις μεθόδους καταγραφής και να διευρύνει τις δυνατότητες προβολής και ανάδειξης του μνημείου.

Ενδεικτικά στην πόλη της Κέρκυρας βρίσκονται σε λειτουργία τα εξής:

- Εικονικός κόσμος Ιονίων Νήσων: Ένα πρόγραμμα του Τμήματος Πληροφορικής του Ιονίου Πανεπιστημίου το οποίο μέσω σύγχρονων τεχνολογιών προτείνει έναν εναλλακτικό τρόπο επαφής του κοινού με τα μνημεία. Πρόκειται για μια ψηφιακή ξενάγηση σε κτήρια, μουσεία, πλατείες, δρόμοι, φάροι, παλιά εργοστάσια, επαύλεις, παλιά σχολεία, όμορφες

απομονωμένες παραλίες, τοπία φυσικού κάλλους κ.ά.²

- Εφαρμογή για έξυπνα κινητά τηλέφωνα που δημιουργήθηκε από ομάδα εργασίας του Τμήματος Κέρκυρας ΤΕΕ με καρτελοποίηση σημαντικών μνημείων του νησιού η οποία δεν βρήκε ανταπόκριση από τις αρμόδιες υπηρεσίες, η υποστήριξη των οποίων είναι απαραίτητη, βρίσκεται σε αδράνεια αυτή τη στιγμή αλλά προσεχώς θα τεθεί εκ νέου σε λειτουργία.
- Πρόγραμμα περιπολιών αστυνόμευσης από το τμήμα Τουριστικής Αστυνομίας, με χρήση ποδηλάτων, με σκοπό την ενίσχυση της αστυνόμευσης στο ιστορικό κέντρο του νησιού κυρίως κατά τη θερινή περίοδο.

Επεμβάσεις σε ιστορικά κτίρια εκτός Κέρκυρας

Οι σύγχρονες επεμβάσεις σε ιστορικά κτίρια εκτός Κέρκυρας – προσθήκες καθ' ύψος ή καθ' επέκταση βρίσκονται σε αρμονική σχέση με τα μνημεία προσπαθώντας να αναδείξουν τις ιστορικές κατασκευές μέσω της αντίθεσης. Κάποιες φορές η απόκλιση από την υπάρχουσα αρχιτεκτονική είναι απαραίτητη για την εδραίωση του ιστορικού πλαισίου. Παρουσιάζεται ένα παράδειγμα «δυναμικής» αποκατάστασης της πρόσοψης ενός ιστορικού κτηρίου του 19ου αιώνα από το Άμστερνταμ της Ολλανδίας, με τη χρήση δομικού γυαλιού.

Πρόσοψη της Χρονιάς - Βραβείο Καινοτομίας 2016³

Χρήση δομικού γυαλιού για την αποκατάσταση της όψης ιστορικού κτιρίου του 19ου αιώνα στο Άμστερνταμ της Ολλανδίας (Κτήριο CHANNEL).

Το κτίριο συνδυάζει τόσο την Ολλανδική κληρονομιά όσο και τη διεθνή αρχιτεκτονική στο PC Hoofdstraat, το μοναδικό πολυτελές εμπορικό δρόμο του Άμστερνταμ, που ήταν κατά το παρελθόν κυρίως περιοχή κατοικίας. Η ομάδα μελέτης ήθελε να κάνει μια αναπαράσταση του αρχικού κτιρίου και βρήκε μια λύση μέσω εκτεταμένης χρήσης γυαλιού. Η σχεδόν από γυαλί πρόσοψη μιμείται τον αρχικό σχεδιασμό, (τούβλα, λεπτομέρειες πλαισίων στα

² <https://di.ionio.gr/gr/news/13615/> [Ανακτήθηκε 01 Φεβρουαρίου 2021].

³ Η μελέτη αποκατάστασης του κτηρίου καθώς και η επίβλεψη έγινε από ομάδα του Πολυτεχνείου του Delft σε συνεργασία με εταιρεία μηχανικών (<https://www.mvnr.nl/projects/240/crystal-houses>) [Ανακτήθηκε 01 Φεβρουαρίου 2021].

παράθυρα), προσφέροντας στο κατάστημα μια μεγάλη επιφάνεια παραθύρου, απαραίτητη στα σύγχρονα καταστήματα, διατηρώντας παράλληλα τον αρχιτεκτονικό χαρακτήρα της περιοχής. Τα συμπαγή γυάλινα τούβλα χτίστηκαν ξεχωριστά και κατασκευάστηκαν από μια εταιρεία, κοντά στη Βενετία. Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο του Ντελφτ, σε συνεργασία με εταιρεία μηχανικών, οδήγησε στην ανάπτυξη τεχνικών κατασκευής, με χρήση διάφανης κόλλας υψηλής αντοχής, ώστε τα τούβλα να κολλήσουν χωρίς την ανάγκη ενός παραδοσιακού κονιάματος. Όλα τα στοιχεία γυαλιού είναι πλήρως ανακυκλώσιμα. Τα απόβλητα από το έργο, όπως τα ατελή τούβλα, μπορούν να λειωθούν και να αναμορφωθούν ή να επαναποθετηθούν πλήρως. Αυτό ισχύει και για ολόκληρη την πρόσοψη, (μόλις το κτίριο φθάσει στο τέλος της διάρκειας ζωής του, όλη η πρόσοψη μπορεί να λιώσει και να δημιουργηθεί μια νέα).

Παρά τη λεπτή εμφάνισή της, οι δοκιμές αντοχής, που έγιναν από την ομάδα τεχνολογίας του Πανεπιστημίου Delft απέδειξαν ότι η κατασκευή γυαλιού είναι με πολλούς τρόπους ισχυρότερη από το σκυρόδεμα. Σε περίπτωση οποιασδήποτε ζημίας αναπτύχθηκαν πρωτόκολλα επισκευής, επιτρέποντας την αντικατάσταση μεμονωμένων τούβλων. Με μια πρόσοψη κατασκευασμένη κατά κύριο λόγο από γυαλί, ήταν σημαντικό να διασφαλιστεί ότι οι ενεργειακές ανάγκες θα παρέχονταν μέσω ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Ως εκ τούτου, το κτίριο σχεδιάστηκε γύρω από μια γεωθερμική αντλία θερμότητας για τις ανάγκες κλιματισμού, με σωλήνες γεωεναλλάκτη μήκους 170 μ. που οδεύουν υπόγεια.

Προτάσεις για την πόλη της Κέρκυρας

Για την επίτευξη της μέγιστης προστασίας του οικιστικού συνόλου προτείνεται η δημιουργία Βάσης Δεδομένων του Τοπικού Δομικού Συστήματος, που θα αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο για τους τοπικούς φορείς και τους μηχανικούς, η οποία θα εξελίσσεται δυναμικά μέσα στον χρόνο και θα ενημερώνεται συνεχώς.

Πριν την έναρξη της στατικής μελέτης ενός ιστορικού κτηρίου η τμήματος αυτού (φέρουσα ικανότητα δομικού συστήματος), απαιτείται η συγκέντρωση πολλών στοιχείων, όπως:

α) Αποτύπωση της γεωμετρίας του φορέα, κατασκευαστική ανάλυση, καταγραφή των ειδικών χαρακτηριστικών και των ιδιαίτερων συνθηκών του κάθε κτίσματος, με τεκμηρίωση και μεθοδολογία (Τρόπος δόμησης τοιχοποιίας, κατασκευή πατώματος, στέγης, αποτίμηση φέρουσας ικανότητας του δομικού συστήματος, αστοχίες - πιθανά αίτια, προσθήκες). Διερεύνηση των Προτάσεων επέμβασης και ανάδειξης, ανάλογα με τη χρήση του κτιρίου.

β) Εκτίμηση των χαρακτηριστικών του εδάφους, των υλικών κατασκευής, μελέτη σεισμικής επικινδυνότητας της περιοχής του κτιρίου, που απαιτούν ένα σημαντικό κόστος για τους ιδιοκτήτες. Η αδυναμία χρηματοδότησης οδηγεί σε άστοχες, αναποτελεσματικές έως και επικίνδυνες παρεμβάσεις.

Στην Πόλη της Κέρκυρας τα μηχανικά χαρακτηριστικά των κτιρίων και του εδάφους πρέπει να προσδιοριστούν με επιστημονική διερεύνηση. Το ΤΕΕ, μέσω των μελών του, είναι ο κατάλληλος φορέας να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις που αναφέραμε, σε συνεργασία με τις αρμόδιες Υπηρεσίες. Το τελικό αποτέλεσμα θα είναι μια πλήρης βάση δεδομένων με πρόσβαση σε όλους. Με αυτό τον τρόπο μειώνεται το κόστος στους ιδιοκτήτες. Η μελέτη και η επισκευή των κτηρίων τεκμηριώνεται επιστημονικά. Στο πλαίσιο μιας καλύτερης συνεργασίας πολιτών – κατοίκων και αρμοδίων Υπηρεσιών κρίνεται αναγκαία η δημιουργία μιας υπηρεσίας Παλαιάς Πόλης με κατάλληλα στελεχωμένα τεχνική υπηρεσία, μέσα από ένα καινούργιο ευέλικτο, δυναμικό νομοθετικό πλαίσιο με στόχο τον περιορισμό των διαδικασιών των αδειοδοτήσεων και την ελαχιστοποίηση των αυθαιρεσιών. Η παιδεία ευαισθητοποίησης, αφύπνισης για την αξία του μνημείου, από την παιδική ηλικία οδηγεί στον ευαισθητοποιημένο ενεργό πολίτη, ο οποίος γίνεται φρουρός του πολιτιστικού αγαθού (Ενεργοποιημένος πολίτης). Η εκπαίδευση

δεν είναι πληροφόρηση, είναι Μετα-μόρφωση. Η τήρηση του Κανονισμού Αστικής Λειτουργίας για την Πόλη της Κέρκυρας ΥΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΒΜΑ/ΤΑΕΧΜΑΕ/272981/163695/5959/2004/22.08.2016 και η άμεση προώθηση της διαδικασίας της Ειδικής Πολεοδομικής Μελέτης αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την προστασία και ανάδειξη του ιστορικού συνόλου.⁴

Συμπέρασμα

Η Κέρκυρα του σήμερα με τις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες των χρηστών της, για να γίνει μια βιώσιμη και ελκυστική πόλη, έχει ανάγκη από επικαιροποιημένη προστασία. Στη διαχείριση του κτηριακού πλούτου της καλούμαστε να καλύψουμε με εύρυθμο και ισορροπημένο τρόπο, τις διαφορετικής φύσης ανάγκες, που προκύπτουν από τον σύγχρονο τρόπο ζωής, σεβόμενοι το Μνημείο και αναδεικνύοντας την ιστορικότητα του χώρου. Οι νέες τεχνολογίες αποτελούν ένα χρήσιμο εργαλείο στα χέρια των ειδικών, για την εξασφάλιση της ύπαρξης των ιστορικών κτηρίων και την ένταξη τους στη σημερινή πραγματικότητα.

4 Τη χρηματοδότηση της Ειδικής Πολεοδομικής Μελέτης για την Παλιά Πόλη της Κέρκυρας, ενέταξε στο Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων ο Περιφερειάρχης Ιονίων Νήσων, με φορέα χρηματοδότησης την Περιφέρεια Ιονίων Νήσων και φορέα υλοποίησης το Δήμο Κέρκυρας. Η Ειδική Πολεοδομική Μελέτη για την Παλιά Πόλη της Κέρκυρας προβλέπει: • Τοπογραφική αποτύπωση αστικής περιοχής, σε έκταση 490 στρεμμάτων • Κτηματογράφηση περιοχής αναδασμού σε έκταση 74 στρεμμάτων • Ειδική πολεοδομική μελέτη στα όρια της περιοχής μελέτης (261 στρέμματα) • Ειδική πολεοδομική μελέτη ανάπλασης – ανασυγκρότησης περιοχής αναδασμού (74στρέμματα) • Αρχιτεκτονικές καρτέλες για περίπου 1500 κτίρια. Η μελέτη αναμένεται να ρυθμίσει μεταξύ άλλων θέματα: αναθεώρησης του ισχύοντος ρυμοτομικού σχεδίου, συγκρότηση ψηφιακού αρχείου με όλα τα κτίρια και ελεύθερους χώρους της Παλιάς Πόλης, ρύθμιση και ανάπτυξη χρήσεων γης και λειτουργιών σε δομημένους και ελεύθερους χώρους, ρύθμιση κυκλοφορίας οχημάτων και καθορισμό χώρων στάθμευσης. Η μελέτη αυτή προορίζεται να θέσει τους όρους και τις προϋποθέσεις για την ουσιαστική εναρμόνιση της πόλης ως μνημείο και ως μιας σύγχρονης ζωντανής πόλης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κοσκίνα, Μ., Βέργης, Σ., Κουλούρης, Μ., Ευθυμιάδης, Ε. & Κουλούρη, Δ., 2013. Μελέτη Αποκατάστασης και Επανάχρησης Ιστορικού Διατηρητέου Κτιρίου Ιδιοκτησίας «Πινακοθήκη Άγγελου Γιαλλινά» στην Κέρκυρα. [Online], Διαθέσιμο στη: https://corfu.gr/web-assets/uploads/2020/04/corfu.gr-2020-06-16_12-44-59_522217.pdf [Ανακτήθηκε 01 Φεβρουαρίου 2021].

Κωνσταντινίδης, Α., 2000. Δοχεία Ζωής ή Το πρόβλημα για μία αληθινή ελληνική αρχιτεκτονική. Στο Α. Κωνσταντινίδης, Για Την Αρχιτεκτονική: Δημοσιεύματα σε Εφημερίδες, σε Περιοδικά και σε Βιβλία 1940-1982. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

ΤΕΕ, 2006. Παλιά Πόλη Κέρκυρας: Σχέδιο Διαχείρισης. [Online], Διαθέσιμο στη: http://library.tee.gr/digital/ker/ker_m273/ker_m273_contents.htm [Ανακτήθηκε 01 Φεβρουαρίου 2021].

UNESCO, 2021. Old Town of Corfu. [Online], Διαθέσιμο στη: <https://whc.unesco.org/en/list/978/> [Ανακτήθηκε 01 Φεβρουαρίου 2021].

Η μελέτη του Μουσείου της Ελληνικής Τυπογραφίας στο Νέο Φρούριο της Κέρκυρας

The Study of the Museum of Greek Typography in the New Fortress of Corfu

Γιάννης Κίζης

ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ, ΟΜ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΜΠ

yannis.kizis@gmail.com

Περίληψη

Η Κέρκυρα είχε επιλεγεί από το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς ως κατάλληλο μέρος για να στεγάσει το Μουσείο Τυπογραφίας αφού εκεί λειτουργούσαν τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία. Η ενσωμάτωση του μουσείου στους βρετανικούς στρατώνες του «Νέου Φρουρίου», σε ένα ουδέτερο κέλυφος, που δεν σχετίζεται με το αντικείμενο του μουσείου, θα εξασφάλιζε την αποκατάσταση του μνημείου, όπως και την ανεμπόδιστη πρόσβαση σε όλα τα επίπεδα του νέου φρουρίου. Μια ποικιλία ερμηνευτικών μέσων χρησιμοποιούνται για την ενίσχυση της θεματικής αφήγησης του μουσείου: πρωτότυπα μηχανήματα και αντικείμενα, μοντέλα, πίνακες πληροφοριών και οπτικοακουστικά θα καλύπτουν τις ακόλουθες θεματικές ενότητες:

- Η εφεύρεση της τυπογραφίας και η εξάπλωσή της.
- Το μάθημα από το χειρόγραφο στη φόρμα.
- Χαρακτική, χύτευση, γραφομηχανή, διόρθωση διόγκωσης και σελιδοποίηση.
- Λειτουργία και ανάπτυξη τυπογραφικών πιεστηρίων.
- Βιβλιοδεσία.
- Ξυλογραφία, χαλκός, λιθογραφία, χαρακτηριστική ψευδαργύρου.
- Η τυπογραφία της Κέρκυρας.

Βασική αρχή για το έργο αποκατάστασης των Στρατώνων ήταν η προστασία και η ενίσχυση της φυσιογνωμίας του και η προσαρμογή των λειτουργιών του μουσείου με ελάχιστες και αναστρέψιμες παρεμβάσεις, προκειμένου να διασφαλιστούν οι κατάλληλες κλιματολογικές συνθήκες, να οργανωθεί η επίσκεψη του κοινού με την εισαγωγή ανελκυστήρων και την ενσωμάτωση κρυφών μηχανικών εγκαταστάσεων. Προσεκτικά σχεδιασμένες σκάλες, ανεξάρτητοι πύργοι ανελκυστήρων και γέφυρες, που δεν είναι ενσωματωμένα σε μέλη των τοίχων, αλλά αντιστρεπτά στερεωμένες στο βραχώδες έδαφος, δίνουν τη σαφέστερη λύση στο πρόβλημα της εύκολης ανάβασης επισκεπτών και ατόμων με ειδικές ανάγκες στο Νέο Φρούριο, με περιορισμένη παρέμβαση στο περιβάλλον.

Abstract

Corfu was chosen as a suitable place to house the Typography Museum. The first Greek printing houses operated there. The museum's integration into the British Barracks of the "New Fortress", in a neutral shell, unrelated to the subject of the museum, will ensure the restoration of the monument and will also ensure unobstructed access to all levels of the New Fortress.

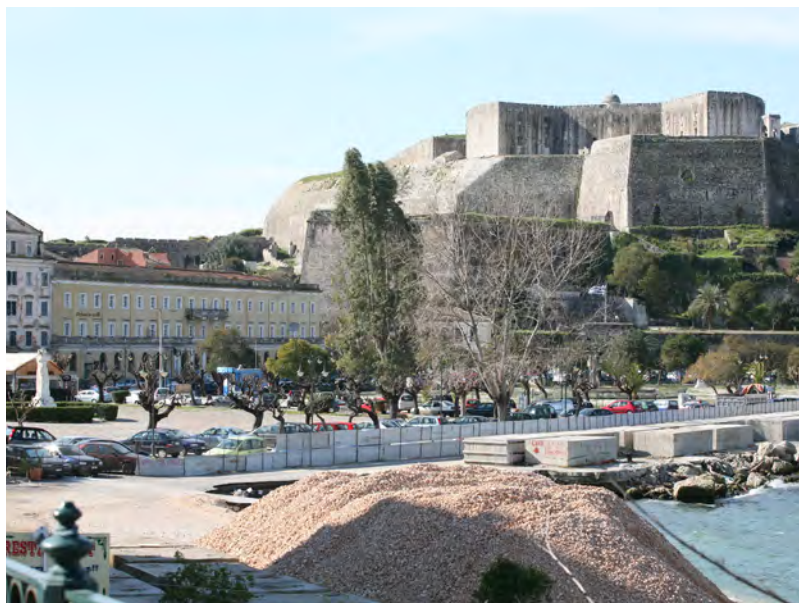
A variety of interpretive media are used to enhance the thematic narrative of the Museum: original machines and objects, models, information boards and audiovisuals will cover the following thematic sections:

- *The invention of typography and its spreading.*
- *The course from manuscript to form.*
- *Engraving, casting, typewriting, proofreading and pagination.*
- *Operation and development of printing presses.*
- *Bookbinding.*
- *Woodcut, copperplate, lithography, zinc etching.*
- *The Corfiot typography.*

A basic principle in the restoration work of the Barracks is the protection and enhancement of its physiognomy and the adaptation of the functions of the Museum with minimal and reversible interventions, to ensure the appropriate climatic conditions, to facilitate visits of the public through the installation of elevators and the integration of existing hidden mechanical installations.

Carefully designed stairways, freestanding elevator-towers and bridges, which are not integrated into the walls but are reversibly fixed onto the rocky ground, provide the clearest solution to the problem of the easy ascent of visitors and disabled people to the New Fortress, with limited intervention to the environment.

Εικ. 1. Το Νέο
Φρούριο με
τον βρετανικό
στρατώνα στην
κορυφή. Πηγή:
Προσωπικό Αρχείο
Γ.Κ.

Το νέο φρούριο της Κέρκυρας (εικ. 1)

Η άφιξη των Ενετών στην Κέρκυρα το 1386 χαρακτηρίζει την αρχή μίας σημαντικής περιόδου για το νησί και κυρίως για την πόλη της Κέρκυρας. Οι Ενετοί για να προστατεύσουν το Μπόργκο, δηλαδή την επέκταση της πόλης έξω από τα τείχη από τις εχθρικές επιδρομές των Τούρκων, συμπλήρωσαν τις ανεπαρκείς μεσαιωνικές οχυρώσεις με νέο περιτείχισμα. Μερίμνησαν και για την προστασία του λιμανιού, κτίζοντας το 1578 το Νέο Φρούριο στη βορειοανατολική άκρη. Το οχυρό προστατευόταν από τον επιπρομαχώνα του Καλόγερου στο βορρά, που ήλεγχε την άνοδο προς το υψηλό επίπεδο. Το 1588 ενισχύθηκε η δυτική πλευρά με τους δύο Προμαχώνες των Επτά Ανέμων και την Ξηρά Τάφρο και τα έργα ολοκληρώθηκαν ακόμα δυτικότερα, το 1682, με το Οχυρό του Σκάρπωννα.

Την περίοδο της Βρετανικής Προστασίας (1814-1864) το Νέο Φρούριο δέχτηκε εκτεταμένες επισκευές, ενίσχυση και τροποποίηση οχυρώσεων, κτιρίων και υποδομών, με κυριότερη, όσο και εμβληματική παρέμβαση, την κατασκευή του μεγάλου Αμυντικού Στρατώνα το 1845.

Ο Βρετανικός αμυντικός στρατώνας

Το κτίριο του Στρατώνα αποτελείται από δύο στάθμες (ισόγειο & όροφος) με παρόμοια κάτοψη. Η είσοδος στο ισόγειο γίνεται από τις δύο κύριες θύρες στο Προαύλιο, που οδηγούν στις αντίστοιχες κλίμακες ανόδου στον όροφο. Δευτερεύουσας σημασίας απότομη στενή μεταλλική σκάλα οδηγεί από τον όροφο στο δώμα, μέσα από χροανοειδή σπή. Όλοι οι χώροι του Στρατώνα είναι θολοσκεπείς.

Η κάτοψη του κτιρίου είναι αστεροειδής, με τρεις πτέρυγες, σχεδόν συμμετρική: κάθε όροφος έχει έναν ευρύ κεντρικό πυρήνα με ημικυκλική απόληξη πλαισιωμένο από δύο τεθλασμένες πτέρυγες. Ο κεντρικός πυρήνας περιλαμβάνει, σε κάθε στάθμη, τρεις μακρόστενες αίθουσες και έναν μικρό ημικυκλικό χώρο. Σφηνοειδείς πολεμίστρες διατρύπουν την περίμετρο του κτιρίου· κάποιες απ' αυτές στον όροφο διευρύνονται σε παράθυρα. Ίχνη διαχωριστικών τούβλινων τοίχων στον όροφο υποδεικνύουν την αρχική διαίρεση σε δωμάτια με τζάκια, για τη διαμονή του προσωπικού. Το εσωτερικό εδώ είναι φωτεινό, σε αντίθεση με το σκοτεινό ισόγειο, που είχε αποθηκευτικούς και βοηθητικούς χώρους.

Το δώμα περιβάλλεται από ψηλές επάλξεις με πολεμίστρες στην ανατολική πλευρά και πέντε φαρδιές κανονιοθυρίδες στη δυτική· η προς δυσμάς πτέρυγα, έντονα επικλινής, δεν είναι βατή.

Οι τοίχοι του Στρατώνα είναι από ημιλάξευτη λιθοδομή, μέσου πάχους ενάμισυ μέτρου, με ισχυρό συνδετικό κονίαμα. Οι θόλοι είναι τούβλινοι με ασβεστοκονίαμα στους αρμούς. Τα τελειώματα (γωνιόλιθοι, στέψη, θυρώματα, απολήξεις καπνοδόχων, υδρορρόες, επάλξεις, βάσεις κανονιών, τρουλλωτό κουβούκλιο εξόδου στο δώμα) είναι από προσεκτικά λαξευμένους ασβεστολίθους με πολύ καλές συναρμογές. Οι σκάλες είναι από ολόσωμες βαθμίδες πωρόλιθου Μάλτας πακτωμένες στους τοίχους. Η ποιότητα κατασκευής του κτιρίου και των τελειωμάτων είναι πολύ υψηλή, γεγονός που επιβεβαιώνει την τεχνογνωσία και την εφαρμογή συγκεκριμένου σχεδίου υπό την επίβλεψη Βρετανών στρατιωτικών μηχανικών.

Το κτίριο του Στρατώνα διατηρείται γενικά σε καλή κατάσταση, χάρη στην επιμελημένη, άψογη κατασκευή του. Δυστυχώς οι εσωτερικοί τούβλινοι τοίχοι, τμήματα των τζακιών και όλα τα κουφώματα έχουν λεηλατηθεί. Οι λίγες ρωγμές από μικροκαθιζήσεις της θεμελίωσης, που είχαν εκδηλωθεί αμέσως μετά την κατασκευή του κτιρίου, παραμένουν αδρανείς. Φθορές εντοπίζονται στις πώρινες βαθμίδες των κλιμακοστασίων λόγω αιολικής διάβρωσης και στο τρουλωτό κουβούκλιο εξόδου στο δώμα, σοβαρά ρηγματωμένο. Τα συστήματα απορροής των ομβρίων υπολειπονται, με αποτέλεσμα τη μεγάλη υγρασία και τη διάβρωση των υλικών.

Η ανατολική όψη του Στρατώνα περιβάλλει το Προαύλιο, που εξυπηρετούσε τις καθημερινές ανάγκες και τη συγκέντρωση των στρατιωτών. Μονώροφα προσκτίσματα στα άκρα του διαμορφώνουν τις πύλες πρόσβασης.

Στη δυτική περίμετρο μια στενή τάφρος διαχωρίζει τον Στρατώνα από τους δύο Προμαχώνες των Επτά Ανέμων, τον βόρειο και το νότιο. Δύο πύλες οδηγούν απ' αυτήν στις προς δυσμάς περιοχές του φρουρίου, μέσα από στοές των προμαχώνων. Στο νότιο προμαχώνα βρίσκεται η βρετανική υπόγεια δεξαμενή νερού και η βενετσιάνικη πυριτιδαποθήκη. Δυτικά, χαμηλότερα από τους Προμαχώνες των Επτά Ανέμων εκτείνεται η ευρεία ξηρά τάφρος του φρουρίου.

Η πρόταση για το μουσείο

Η Κέρκυρα είχε επιλεγεί από το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς ως κατάλληλος τόπος για να στεγάσει το Μουσείο Τυπογραφίας, γιατί η έρευνα έδειξε ότι τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία λειτούργησαν στα Επτάνησα και κυρίως στην Κέρκυρα, αλλά και γιατί η διαχρονική εξέλιξη της ελληνικής τυπογραφίας απαιτούσε ένα ουδέτερο κέλυφος, άσχετο με τη θεματική του μουσείου.¹ Ως τέτοιο προτάθηκε ο Βρετανικός Στρατώνας του Νέου Φρουρίου, γιατί η επανάχρησή του θα εξασφάλιζε και την αναστήλωση του συγκεκριμένου μνημείου, αλλά και την πρόσβαση σε όλα τα επίπεδα του Νέου Φρουρίου, που σήμερα είναι δύσκολα προσπελάσιμα, μέσω ανάβασης κοπιαστικής, που αποκλείει την επίσκεψη ατόμων με κινησιακά προβλήματα και αποθαρρύνει το ευρύ κοινό.

Στην πρόταση για το Μουσείο Χαρτιού και Τυπογραφίας παρουσιάζονται δύο αλληλένδετα θέματα: η τεχνολογία της χαρτοποιίας, με αναφορά στην ελληνική βιομηχανία χαρτοποιίας, και η τυπογραφία, με αναφορά στην κερκυραϊκή τυπογραφία. Πρόκειται για μουσείο θεματικό και ειδικότερα τεχνολογικό, αλλά ταυτόχρονα έχει και περιφερειακό χαρακτήρα, εφόσον εστιάζει, σε σχετική ενότητα, και στην ιστορία της τυπογραφίας στην Κέρκυρα, που στέγασε πρώτη από όλη την ελληνική επικράτεια τα πρώτα τυπογραφεία της Ελλάδας.

¹ Δηλαδή όχι, για παράδειγμα, ένα εγκαταλελειμμένο τυπογραφείο συγκεκριμένης εποχής και τεχνολογίας: η διαχρονική ανάπτυξη της έκθεσης διευκολύνεται από ένα περιβάλλον ουδέτερο, άσχετο με το θέμα, που να μπορεί να φιλοξενήσει τα εκθέματα με τρόπο αντιθετικό.

Για όλα τα θέματα που αναπτύσσονται στο μουσείο αξιοποιείται πληθώρα ερμηνευτικών μέσων, βάσει των αρχών της σύγχρονης Μουσειολογίας. Τα μέσα ερμηνείας και επικοινωνίας αποτελούνται από αυθεντικά μηχανήματα και αντικείμενα, μακέτες, πινακίδες και οπτικοακουστικά μέσα, που καλύπτουν τις εξής θεματικές ενότητες:

- Η εφεύρεση της τυπογραφίας και η εξάπλωσή της, οι αλλαγές στους τρόπους μεταβίβασης και διάδοσης της γνώσης.
- Η πορεία από το χειρόγραφο στο έντυπο: η συνύπαρξη και η ραγδαία εξάπλωση της τυπογραφίας.
- Χάραξη, χύτευση στοιχείων, στοιχειοθεσία κειμένου, διόρθωση και σελιδοποίηση (εικ. 2, 3).
- Λειτουργία και εξέλιξη πιεστηρίων.
- Βιβλιοδεσία.
- Ξυλογραφία, χαλκογραφία, λιθογραφία, τσιγκογραφία: λειτουργία και εξέλιξη των τεχνικών χάραξης και εκτύπωσης και ο συμπληρωματικός ρόλος τους ως προς την τυπογραφία αλλά και η αυτοδύναμη παρουσία τους (εικ. 4).
- Η κερκυραϊκή τυπογραφία, ενταγμένη στο πλαίσιο της ελληνικής τυπογραφίας.

Το μουσείο απευθύνεται στους επισκέπτες της Κέρκυρας, στη μαθητική και φοιτητική κοινότητά της, σε επαγγελματικές ομάδες που ασχολούνται με τη διαδικασία της παραγωγής εντύπων και στο ειδικό εκείνο κοινό που ασχολείται με ζητήματα τεχνολογίας του παρελθόντος, ή και με την τυπογραφία ειδικότερα.

Εικ. 4.
Φωτορεαλιστική
απεικόνιση της
ενότητας 07. Πηγή:
Προσωπικό Αρχείο
Γ.Κ.

Οι επεμβάσεις στο κτίριο του στρατώνα

Βασική αρχή για όλες τις εργασίες αποκατάστασης του Στρατώνα είναι ο σεβασμός, η προστασία και η ανάδειξη της φυσιογνωμίας του κτιρίου ως οχυρωματικής κατασκευής του 19ου αιώνα. Οι προτεινόμενες εργασίες αποσκοπούν στην προσαρμογή των λειτουργιών του μουσείου στους χώρους με ελάχιστες και αναστρέψιμες επεμβάσεις, χωρίς απώλεια της ατμόσφαιρας και του ύφους του Στρατώνα, προκειμένου:

- Να στεγαστούν όλες οι λειτουργίες του μουσείου.
- Να εξασφαλισθούν οι κατάλληλες κλιματικές συνθήκες.
- Να οργανωθεί μονοδρομική κυκλοφορία ομάδων επισκεπτών και ατόμων με κινησιακές δυσκολίες, με την ένταξη ανελκυστήρων.
- Να κρυφτούν οι μηχανολογικές εγκαταστάσεις σε οδούσεις κάτω από νέα δάπεδα και στις εκθεσιακές κατασκευές.

Η είσοδος στο μουσείο προτείνεται από τη νότια εκ των δύο εισόδων του κεντρικού πυρήνα. Ο προθάλαμος της σκάλας είναι το σημείο υποδοχής των επισκεπτών, όπου εντάσσεται και το εκδοτήριο

των εισιτηρίων. Η αφετηρία της επίσκεψης είναι στον όροφο, και προσεγγίζεται από τη σκάλα της υποδοχής ή από τον αριστερό ανελκυστήρα. Εδώ διατάσσονται οι χώροι Περιοδικών Εκθέσεων και η Αίθουσα Πολλαπλών Χρήσεων μαζί με τους υποστηρικτικούς χώρους τους. Από το κεφαλόσκαλο και εξής αναπτύσσεται η Μόνιμη Έκθεση, σε μονοδρομική –στο μέτρο του δυνατού– πορεία των επισκεπτών, δεδομένης της αυστηρής διάταξης των αδιέξοδων πτερύγων με τις αίθουσες εν σειρά. Η μόνιμη έκθεση οργανώνεται ανά θεματική ενότητα και τα εκθέματα διατάσσονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να διευκολύνεται ο προσανατολισμός με τη συνολική αντίληψη της διαρρύθμισης του στρατώνα. Η έκθεση συνεχίζεται στο ισόγειο, με κάθοδο από τη δεξιά σκάλα, ή τον δεύτερο ανελκυστήρα. Η πορεία των επισκεπτών, μετά την περιήγηση στους εκθεσιακούς χώρους, καταλήγει στο Κυλικείο και το Πωλητήριο του μουσείου, όπου και οι χώροι υγιεινής. Στο ισόγειο βρίσκονται και οι χώροι των Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων, με δυνατότητα ανεξάρτητης εισόδου από το Προαύλιο.

Το κτίριο του Στρατώνα δεν έχει διατηρήσει τις διαιρέσεις της αρχικής του διαρρύθμισης. Στην πρόταση γίνεται προσπάθεια αποκατάστασης ή υποδήλωσης της αρχικής διαμερισμάτωσης, με την κατασκευή τοίχων ξηράς δόμησης στα ίχνη της, ή με λάμες ένθετες στο δάπεδο. Οι υπόλοιπες απαραίτητες διαρρυθμίσεις των βοηθητικών χώρων θα γίνουν από χωρίσματα ξηράς δόμησης.

Οι ανελκυστήρες θα κατασκευασθούν μετά από διάτρηση και περιμετρική ενίσχυση των τούβλινων θόλων στα τριγωνικά διαμερίσματα. Εντάσσονται στις θέσεις των παλιών διαχωριστικών τοίχων, παράλληλα προς τον άξονα της θολοδομίας (εικ. 5).

Οι αυθεντικές σκάλες θα συντηρηθούν και την επιφάνεια βάδισης θα διαμορφώσουν νέες χαλύβδινες κλίμακες, αυτοφερόμενες, εδραζόμενες μόνο στην αφετηρία και την απόληξή τους, χωρίς να αγγίζουν τις πώρινες βαθμίδες, επιτρέποντας την θέασή τους.

Η πρόσβαση στο δώμα θα εξασφαλίζεται από νέα πτυσσόμενη κλίμακα, έτσι ώστε να μην διακόπτει την ενότητα της Αίθουσας Πολλαπλών Χρήσεων. Το δώμα, για λόγους ασφαλείας, θα είναι επισκέψιμο μόνον από εξειδικευμένο κοινό, με συνοδεία υπαλλήλου του μουσείου.

Εικ. 5. Η πρόταση
ανόδου με δύο
ανεγκυστήρες.
Πηγή: Προσωπικό
Αρχείο Γ.Κ.

Τα νέα δάπεδα θα είναι ξύλινα στον όροφο και από τσιμεντοκονία στο ισόγειο. Οι οδεύσεις των εγκαταστάσεων θα γίνονται από κάτω τους. Αφαιρετά τμήματά τους εξασφαλίζουν την επισκεψιμότητα για λόγους συντήρησης. Για την όδευση των δικτύων και την ασφαλή έδραση των δαπέδων αποχωματώνονται τα εξωράχια των θόλων και αφαιρείται, όπου χρειάζεται, η επίχωση του ισογείου. Το αυθεντικό δάπεδο σώζεται μόνον στους χώρους Περιοδικών Εκθέσεων και στους προθαλάμους. Θα συντηρηθεί και θα επανατοποθετηθεί επί νέου υποβάθρου.

Τα κουφώματα προτείνονται από ορειχάλκινα πλαίσια με διπλά κρύσταλλα. Η φυσική πατίνα του μπρούντζου θα ενσωματωθεί χρωματικά στο μνημείο καλύτερα από οποιοδήποτε άλλο υλικό.

Στους εκθεσιακούς χώρους του μουσείου ειδικές κατασκευές βάθρων θα φέρουν τα εκθέματα. Επιστέφονται από οροφές διαφώτιστων ηχοαπορροφητικών περσίδων που υποστηρίζουν τις εγκαταστάσεις φωτισμού, ήχου και πυροπροστασίας, αφήνοντας ελεύθερη τη θέαση των θόλων. Παρόμοιας κατασκευής και λειτουργίας περσιδωτές οροφές θα υπάρχουν στους άλλους χώρους του μουσείου (lobby υποδοχής, πωλητήριο, κυλικείο).

Το αρμολόγημα των εξωτερικών λιθοδομών των τούβλινων θόλων θα γίνει, όπου χρειάζεται, από υδραυλικό κονίαμα παρόμοιο με το παλιό. Η βρετανική δεξαμενή στο ανατολικό άκρο του Προμαχώνα των Επτά Ανέμων επαναχρησιμοποιείται ως υδατοδεξαμενή πυρόσβεσης.

Το πλατύσκαλο της νότιας πύλης της Τάφρου του Στρατώνα καλύπτεται με ξύλινο δάπεδο. Προεκτείνεται πάνω από τη λιθόστρωτη ράμπα και απολήγει με μικρή κλίση στο επίπεδο της τάφρου, εξυπηρετώντας την κίνηση ατόμων με ειδικές ανάγκες. Κάτω από το νέο πλατύσκαλο κρύβονται οι εξωτερικές μονάδες κλιματισμού του μουσείου.

Οι προτάσεις στερέωσης και αναστήλωσης των τειχών

Μικρής κλίμακας επεμβάσεις απαιτούνται πάνω στο επίπεδο των Προμαχώνων των Επτά Ανέμων, ώστε να μπορέσει συνδεθεί με την Τάφρο του Στρατώνα και εν συνεχεία με την είσοδο του μουσείου. Η επιφάνεια του προμαχώνα είναι κατά κύριο λόγο χωμάτινη, με ήπιες κλίσεις στις κεντρικές περιοχές και απότομες στην περιφέρεια. Έχει βάσεις τηλεβόλων και ερείπια αμυντικών έργων και κτισμάτων, υπάρχουν, όμως, εκτάσεις ελεύθερες για τη χάραξη της διαδρομής των επισκεπτών. Η προσέγγιση στην τάφρο του στρατώνα γίνεται από χωμάτινη ράμπα ανάμεσα σε αναλημματικούς τοίχους, που συνεχίζεται λιθόστρωτη μέσα σε στοά. Η κλίση της, περίπου 5%, την καθιστά ιδανική για την κίνηση των ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Προϋπόθεση για μια νέα πρόσβαση στο Νέο Φρούριο και το Μουσείο Τυπογραφίας είναι η στερέωση και μερική αναστήλωση των τειχών, όπως και η σταθεροποίηση τεχνητών εδαφικών πρανών. Τα τείχη έχουν σε διάφορα σημεία ρωγμές από σχετικές μετατοπίσεις (κυρίως καθιζήσεις και ωθήσεις γαιών) και άλλες φθορές. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι σχετικές μετακινήσεις είναι σταθεροποιημένες. Αρκεί νέο αρμολόγημα και η τοποθέτηση μαρτύρων για την παρακολούθηση τυχόν εξέλιξης της διεύρυνσης των ρωγμών.

Στην περιοχή, όμως, του νότιου τείχους του Προμαχώνα των Επτά Ανέμων απαιτείται δραστική επέμβαση, γιατί τμήμα του εναπομείναντος τείχους είναι ετοιμόρροπο, σε μικρή απόσταση από τη θέση του πρώτου ανελκυστήρα ανόδου προς την ξηρά τάφρο. Οι

εργασίες που προβλέπονται εδώ είναι: ²

1. Αρχικές εκσκαφές αποφόρτισης των υφιστάμενων τεχνητών επιχωματώσεων για την εξασφάλιση ασφαλών συνθηκών εργασίας.
2. Αποδόμηση του ετοιμόρροπου τμήματος του τείχους, μετά από αναλυτική αποτύπωση και αρίθμηση των λίθων, που θα χρησιμοποιηθούν για την ανακατασκευή του.
3. Μερική αποχωμάτωση του υφιστάμενου πρανούς για τη διαμόρφωση ήπιων κλίσεων και ασφαλών μόνιμων πρανών και ελεγχόμενη φύτευσή τους.
4. Ταυτόχρονη κατασκευή με την εξέλιξη των αποχωματώσεων, πέτρινων αντιστηρίξεων, κατόπιν της αποκάλυψης του προς τα ανάντη λιθόκτιστου τοίχου (περιοχή με κανονιέρες).
5. Διαμόρφωση ασφαλούς έδρασης του προς αναστήλωση τμήματος του τείχους και ανακατασκευή του με τους παλιούς λίθους.
6. Ανακατασκευή της λίθινης κεκλιμένης επένδυσης στην αρχική της θέση, επένδυση της αποκαλυφθείσας όψεως και της νέας πέτρινης αντιστήριξης με στερεοποιημένο χώμα και ελεγχόμενη βλάστηση.
7. Αρμολόγημα και στερέωση των επιφανειών κατάρρευσης σε όλο το μήκος της νότιας πλευράς του Προμαχώνα.
8. Διαμόρφωση απορροής ομβρίων στη βάση του πρανούς και στο προς τμήμα των επεμβάσεων, για την ελαχιστοποίηση των διηθήσεων προς το νότιο τμήμα του τείχους.

² Οι προτάσεις στερέωσης - αναστήλωσης διαμορφώθηκαν σε συνεργασία με τους πολιτικούς μηχανικούς - εδαφομηχανικούς Σ. Καβουνίδη και Ι. Φίκιρη.

Η πρόσβαση στο νέο φρούριο και στο μουσείο

Το Νέο Φρούριο βρίσκεται στο δυτικό άκρο του ιστορικού κέντρου της Κέρκυρας. Προσεγγίζεται με αυτοκίνητο μέσω της οδού Σπύρου Βλαίκου, η οποία ανηφορίζει από το λιμάνι, περιβάλλοντας το οχυρό του Σκάρπωνα και προσεγγίζει το πλάτωμα όπου φιλοξενείτο προσωρινά η λαϊκή αγορά. Η είσοδος στον περίβολο του Φρουρίου, όπου και το εκδοτήριο εισιτηρίων, βρίσκεται σήμερα στην ανατολική πλευρά του και προσεγγίζεται πεζή, μέσω του κλιμακωτού πεζοδρόμου της οδού Διονυσίου Σολωμού. Η είσοδος επικοινωνεί με τον χώρο της λαϊκής αγοράς επί της οδού Σπύρου Βλαίκου, μέσω ευρείας θολωτής στοάς (μίνας) (εικ. 6).

Η ανάβαση από το Εκδοτήριο εισιτηρίων στο φρούριο γίνεται κοπιαστικά σε ράμπες, ανηφορικές στοές και σκάλες, συνολικού μήκους άνω των τριακοσίων μέτρων, μέχρι τη βόρεια πύλη του Βρετανικού Στρατώνα. Η επίσκεψη στο Νέο Φρούριο αξίζει ίσως περισσότερο από κάθε άλλη επίσκεψη στα οχυρωματικά έργα της Κέρκυρας. Το Νέο Φρούριο προσφέρει μοναδική εμπειρία διαδρομών στις δαιδαλώδεις στοές του και στην τάφρο. Στους ενδιαμέσους χώρους και τις διευρύνσεις των στοών μπορεί να φιλοξενηθούν περιοδικές εκθέσεις και εκδηλώσεις. Οι υπαίθριοι χώροι του Νέου Φρουρίου έχουν αρκετές εκτάσεις ελεύθερες, με δυνατότητες φιλοξενίας θερινών καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, που προσθέτουν κίνητρα επίσκεψης. Η περιήγηση στο Νέο Φρούριο, πάντως, ξεδιπλώνει στον επισκέπτη πανοραμικό ορίζοντα, που δεν προσφέρεται από κανένα άλλο μνημείο της Κέρκυρας: η εποπτεία της πόλης, της θάλασσας και του ευρύτερου περιβάλλοντος είναι μοναδική. Ερμηνεύει τη στρατηγική επιλογή για την προστασία της πόλης, του θαλασσίου μετώπου της και του ελέγχου του διαύλου μεταξύ της νήσου και της αντίπερα στεριάς.

Παρ' όλα αυτά, η πρόσβαση στο Νέο Φρούριο παραμένει δυσχερής και η αξιοποίησή του ως μνημείου πρώτης γραμμής δεν έχει ακόμη επιτευχθεί. Η επισκεψιμότητά του είναι χαμηλή σε σχέση με αυτή του Παλαιού Φρουρίου. Στο πρόσφατο παρελθόν η Τοπική Αυτοδιοίκηση αναζήτησε τρόπους μηχανικής ανόδου στο Νέο Φρούριο, ανταποκρινόμενη στο επιτακτικό αίτημα της Κερκυραϊκής κοινωνίας, δυστυχώς χωρίς αποτέλεσμα. Η ένταξη του Μουσείου της Τεχνολογίας του Χαρτιού και της Ελληνικής Τυπογραφίας σε συνδυασμό με την εξασφάλιση μηχανικής ανόδου επισκέψεως ήταν

Εικ. 6. Πρόταση ανελκυστήρα από το parking έως την ξηρά τάφρο. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Γ.Κ.

μια μοναδική ευκαιρία, που θα οδηγούσε σε θεαματική αύξηση επισκεπτών, με πλήρη καταξίωση του μνημείου ως τόπου επίσκεψης.

Απαραίτητη προϋπόθεση για να εξυπηρετηθεί η πολιτιστική αξιοποίηση του Νέου Φρουρίου και η λειτουργία του Μουσείου Τυπογραφίας είναι η πρόσβαση ατόμων όλων των κοινωνικών ομάδων. Το πλάτωμα της λαϊκής αγοράς προσφέρεται καλύτερα από κάθε άλλη περιοχή πέριξ του φρουρίου για τη μετάβαση από την πόλη στο μνημείο για τους εξής λόγους:

- Είναι το πλησιέστερο σημείο στο κύριο κυκλοφοριακό δίκτυο της πόλης και μπορεί να υποδεχθεί στάθμευση ιδιωτικών αυτοκινήτων και τουριστικών λεωφορείων.
- Έχει άμεση επαφή με τις κατάλληλες για επίσκεψη κοινού περιοχές του Νέου Φρουρίου: Ξηρά Τάφρος, Προμαχώνες των Επτά Ανέμων και μέσω αυτών Βρετανικός Στρατώνας.
- Προσφέρει τη δυνατότητα εγκατάστασης ανελκυστήρων ελάχιστα ορατών από την πόλη της Κέρκυρας.
- Βρίσκεται πολύ κοντά στη σημερινή είσοδο του Φρουρίου, με την οποία επικοινωνεί μέσω της μίνας, επομένως προσεγγίζεται εύκολα πεζή από το ιστορικό κέντρο της πόλης.

Το πλάτωμα της λαϊκής αγοράς μετεξελίσσεται, σύμφωνα με τη μελέτη, σε κοινόχρηστο χώρο πρασίνου, που συγκεντρώνει και υποδέχεται τους επισκέπτες που θα χρησιμοποιήσουν τη νέα άνοδο στο Νέο Φρούριο με ανελκυστήρες, ή, αν το επιθυμούν, θα κάνουν την παραδοσιακή διαδρομή πεζοπορίας, μέσω της μίνας. Το κεντρικό τμήμα του πλατώματος θα μπορούσε να λειτουργήσει ως χώρος στάθμευσης, με την προσθήκη σήμανσης και φωτισμού, με 45 θέσεις για τα αυτοκίνητα των επισκεπτών και 4 θέσεις τουριστικών λεωφορείων, σε απόσταση από τα τείχη (εικ. 7). Τα οδοστρώματα προβλέφθηκαν με υλικά γήινων αποχρώσεων, ώστε να μη λειτουργούν ανταγωνιστικά προς τα τείχη. Οι θέσεις στάθμευσης θα σκεπάζονταν από επικλινείς πέργκολες ή φυτεμένα δώματα στην προέκταση του διαμορφούμενου εδάφους, για την απόκρυψη των αυτοκινήτων από τους προμαχώνες.

Στο βόρειο όριο του πλατώματος, εννέα μέτρα πιο ψηλά, απολήγει η Ξηρά Τάφος του Νέου Φρουρίου, ανάμεσα στον προμαχώνα των Επτά Ανέμων και το οχυρό του Σκάρπωνα. Η περιοχή αυτή διαμορφώνεται κατάλληλα, ώστε να υποδεχθεί τις νέες κατασκευές ανόδου.

Η μελέτη του τρόπου ανόδου στο Νέο Φρούριο έγινε μετά από εκτεταμένη έρευνα πάνω σε παρόμοια ζητήματα κατακόρυφης μεταφοράς επισκεπτών σε ανάλογα μνημεία, στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Η έρευνα κατέδειξε, ως καταλληλότερο και εντός των προδιαγραφών ασφαλείας τρόπο ανόδου στα επιθυμητά επίπεδα του Νέου Φρουρίου, τον συνδυασμό ανελκυστήρων και κλιμάκων.

Εικ. 7. Πρόταση parking και ανελκυστήρων ανόδου στο Νέο Φρούριο. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Γ.Κ.

Εικ. 8. Πρόταση κλιμακας και ανελκυστήρα προς την ξηρά τάφρο. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Γ.Κ.

Οι ανελκυστήρες διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: εκείνων που κατασκευάζονται σε φρέαρ, στου οποίου τον πυθμένα η πρόσβαση γίνεται από σήραγγα και στους ελεύθερους πύργους, από την κορυφή των οποίων προσπελαύνεται το μνημείο μέσω γέφυρας.

Το πλεονέκτημα των φρεάτων και σηράγγων είναι προφανές: αφανείς εγκαταστάσεις, με μόνα ορατά μέλη, αντικείμενα αρχιτεκτονικής επεξεργασίας, την αφετηρία και την απόληξη. Το μειονέκτημά τους, όμως, πέραν της υψηλής δαπάνης τομής του βράχου, είναι η καταστροφή αρχαίου υλικού, ιδίως όταν είναι άγνωστο ή αδιερεύνητο το υπέδαφος. Στην περίπτωση του Νέου Φρουρίου της Κέρκυρας αποκλείεται κάθε σκέψη για διάνοιξη σήραγγας και φρεάτος, λόγω των στοών, των στερνών, των θεμελιώσεων και των πάσης φύσεως ιστορικών στοιχείων που κρύβονται μέσα του.

Οι ελεύθεροι πύργοι ανελκυστήρων που οδηγούν το κοινό στο άνω επίπεδο μέσω γέφυρας έχουν πλεονεκτήματα λειτουργικότητας, χωροθέτησης, ασφαλείας, καλής αντίληψης της διαδρομής πρόσβασης από το κοινό και λογικής δαπάνης κατασκευής και συντήρησης. Το μειονέκτημά τους είναι ότι είναι πρόσθετες κατασκευές, που παρεμβαίνουν στο μνημειακό περιβάλλον. Γι' αυτό

θα πρέπει να σχεδιάζονται ως κατασκευές διακριτές από το μνημείο και να αποφεύγουν μιμήσεις μορφών, που θα προκαλούσαν σύγχυση στην ιστορική ταυτότητα του χώρου. Το ζητούμενο επομένως, σ' αυτές της περιπτώσεις, είναι ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός, που θα επιτύχει να τις εντάξει στο μνημειακό περιβάλλον (εικ. 8).

Προσεκτικά σχεδιασμένες κλίμακες και γέφυρες, που δεν ενσωματώνονται σε μέλη των μνημείων, αλλά με αναστρέψιμο τρόπο στερεώνονται στο βραχώδες έδαφος, όπως και ελεύθεροι πύργοι ανελκυστήρων, που θεμελιώνονται σε ασφαλή απόσταση από τα τείχη, δίνουν την καθαρότερη λύση στο πρόβλημα ανόδου στο Νέο Φρούριο, με σημειακή και περιορισμένη επέμβαση στο περιβάλλον του.

Η μελέτη προτείνει κατασκευή σκάλας στηριγμένη στους βράχους προς την υπερκείμενη παλιά Πύλη του φρουρίου, που οδηγεί στην Ξηρά Τάφρο. Αυτή συνδυάζεται με πύργο ανελκυστήρα, σε μικρή απόσταση. Μια πεζογέφυρα που περνά πάνω από το τείχος, χωρίς να το ακουμπά, παραλαμβάνει τους επισκέπτες από την άνω στάση του ανελκυστήρα και τους οδηγεί, με πασαρέλα υπερυψωμένη από το έδαφος της τάφρου, στον πρώτο όροφο του πύργου ενός δεύτερου ανελκυστήρα. Αυτός, ή το κλιμακοστάσιο που τον συνοδεύει, ανεβάζει στους Προμαχώνες των Επτά Ανέμων. Όσοι πάλι, αντί να χρησιμοποιήσουν στον πρώτο ανελκυστήρα, προτιμήσουν τη σκάλα και περάσουν από την παλιά πύλη, θα περπατήσουν στο έδαφος της τάφρου προς την ισόγεια είσοδο του δεύτερου ανελκυστήρα. Από την τελευταία στάση αυτού του ανελκυστήρα οι επισκέπτες οδηγούνται, μέσω πεζογέφυρας, στο άνω επίπεδο του Προμαχώνα των Επτά Ανέμων.

Η άνοδος στο Νέο Φρούριο σε δύο φάσεις εξυπηρετεί καλά και τους δύο προορισμούς του κοινού: τόσο αυτόν της Ξηράς Τάφρου, όπου ο ελεύθερος υπαίθριος χώρος προσφέρεται για καλλιτεχνικές θερινές εκδηλώσεις, τόσο εκείνον του Στρατώνα, μέσω του Προμαχώνα των Επτά Ανέμων, για την επίσκεψη του Μουσείου Τυπογραφίας (εικ. 9).

Οι πύργοι των ανελκυστήρων συντίθενται από ζεύγη τοιχίων ανεπίχριστου σκυροδέματος, από τα οποία αναρτώνται οι μεταλλικές γέφυρες πρόσβασης στο επίπεδο προορισμού. Η νέα επέμβαση είναι απόλυτα αναγνώσιμη και καθαρή. Η υφή και το χρώμα του σκυροδέματος ταιριάζει με τα χαρακτηριστικά της φυσικής πέτρας του τείχους, επομένως η κατασκευή θα προβάλλεται μπροστά στο

Εικ. 9 Η Ξηρά τάφος και οι δύο προτεινόμενοι ανελκυστήρες.
Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Γ.Κ.

μνημείο χωρίς να το ανταγωνίζεται. Οι μεταλλικές κατασκευές κλιμάκων, γεφυρών και υπερυψωμένων διαδρόμων έχουν τη μέγιστη δυνατή διαφάνεια, ώστε η οπτική παρέμβαση στο χώρο του μνημείου να ελαχιστοποιείται.

Οι ανελκυστήρες έχουν τοποθετηθεί σε θέσεις που ελάχιστα προβάλλονται στην πόλη. Ο κάτω ανελκυστήρας, στο μυχό μεταξύ του οχυρού του Σκάρπωνα και του προμαχώνα των Επτά Ανέμων, είναι ορατός μέσα από φάσμα οπτικής γωνίας μόλις επτά μοιρών, από το Δημοτικό Σχολείο στον προμαχώνα Σαραντάρη και από μικρή περιοχή κατοικιών νοτίως του Νέου Φρουρίου, εκτός τουριστικού ενδιαφέροντος. Ο ανελκυστήρας της Ξηράς Τάφρου είναι εντελώς αθέατος από τους περιπατητές της πόλης. Για να τον δει κανείς πρέπει ν' ανέβει ψηλά στον λόφο Αβράμη, στο παλιό Γηροκομείο, νοτιοδυτικά του Νέου Φρουρίου. Το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο ενέκρινε την ένταξη αυτών των κατασκευών στον αρχαιολογικού ενδιαφέροντος χώρο, και το όνειρο των Κερκυραίων για μια μηχανική άνοδο στο Νέο Φρούριο, μετά από τις αποτυχημένες παλιότερες προτάσεις του Δήμου, είχε πλέον όλες τις προϋποθέσεις για να πραγματοποιηθεί.

Επίλογος

Η ένταξη του Μουσείου Τυπογραφίας στο κτίριο του Βρετανικού Στρατώνα του Νέου Φρουρίου της Κέρκυρας θα απαιτούσε τη γενική συντήρηση και αποκατάσταση του μνημείου, τις απαραίτητες επεμβάσεις στο εσωτερικό του, ώστε να εξασφαλιστεί η ομαλή κυκλοφορία των επισκεπτών και το κατάλληλο design της έκθεσης, με κύριο μέλημα την προστασία του αυθεντικού χαρακτήρα του μνημείου. Πέραν τούτων, όμως, απαραίτητη θα ήταν η εξασφάλιση μιας νέας, εύκολης και ασφαλούς πρόσβασης στο υψηλότερο επίπεδο του Φρουρίου μέσω ανελκυστήρων, ώστε να καταστεί, τόσο το ίδιο το Φρούριο, όσο και το μουσείο, επισκέψιμο με άνεση από το ευρύ κοινό και από άτομα μειωμένης κινητικότητας.³

Η παρέμβαση σε ένα έργο του παρελθόντος είναι πράξη ρεαλιστικού οραματισμού. Η προστασία των μνημείων απαιτεί δημιουργική σκέψη. Τον πρώτο λόγο έχει η αρχιτεκτονική σύνθεση, δηλαδή η τέχνη που προσθέτει νέες ψηφίδες στο μωσαϊκό του πολιτισμού· τον δεύτερο η αναστήλωση ή η συντήρηση, δηλαδή η τεχνογνωσία των επεμβάσεων.

Απαραίτητη προϋπόθεση, σε κάθε περίπτωση, είναι η σαφής διάκριση του νέου από το παλιό. Αν δεν επιτευχθεί αυτή η διάκριση, το αποτέλεσμα της παρέμβασης καθίσταται προβληματικό. Ο αρχιτέκτονας που σκοπεύει να αποδώσει στο κοινό ένα έργο κοινωνικά οικειοποιησιμο, θα πρέπει αντλήσει δυνάμεις από τον ισόρροπο συνδυασμό συνθετικής επεξεργασίας και ιστορικής γνώσης. Είναι επικίνδυνη η γοητεία των ερειπίων, της πατίνας του χρόνου, της γραφικότητας των παλαιών κατασκευών. Εδώ χρειάζεται μεγάλη προσοχή: ο αρχιτέκτονας είναι μόνος του στη μάχη της αντίστασης στις σειρήνες των εύκολων γραφικών λύσεων, αυτών που ικανοποιούν την αισθητική των πολλών -των εγκριτικών κρατικών υπηρεσιών μη εξαιρουμένων. Ο αρχιτέκτονας, αντί να σχεδιάσει ανακατασκευές που απομιμούνται το παρελθόν, καλείται να προβεί σε τολμηρές επιλογές. Να σχεδιάσει με πνεύμα αντίστιξης προς το μνημείο, σε αρμονική συνύπαρξη μαζί του, αλλά με γραφή εκφραστική της εποχής του. Και να υποστηρίξει την πρότασή του με

³ Βλ. Γιάννης Κίζης, «Θεματικά Μουσεία: δεκαπέντε προτάσεις», ΔΟΜΕΣ, τ. 1805, Αθήνα 2017, σ. 26-59. Την ομάδα μελέτης του ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΚΙΖΗ απάρτισαν οι αρχιτέκτονες Γιάννης Κίζης, Νίκος Βενιαδάκης, Μαρίνα Ραυτοπούλου, Θύμης Δούγκας και Κωσταντής Κίζης. Πολ. Μηχανικός ο Ι. Τσοπανάκης, Ηλεκτρομηχανολόγος ο Π. Ζαανής, Τοπογράφος ο Ι. Γαζόγλου, Σύμβουλος ο αρχιτέκτων Λ. Στανέλλος.

διδασκτική πειθώ στα αρμόδια όργανα, τεκμηριώνοντας τις επιλογές του με ιστορική εμβάθυνση και με προσεκτικά διαλεγμένα ανάλογα παραδείγματα της σύγχρονης διεθνούς αρχιτεκτονικής δημιουργίας.

8 SYNERGIES monographs
by DIADRASIS

ISBN 978-618-81473-2-4